

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ANABİLİM DALI**

**M. N. DE GIERS'İN İSTANBUL BÜYÜKELÇİLİĞİ
VE
OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİ (1912-1914)**

SALİHA SEVDE ÇELİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Haluk SELVİ

EYLÜL-2025

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

M. N. DE GIERS'İN İSTANBUL BÜYÜKELÇİLİĞİ
VE
OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİ (1912-1914)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Saliha Sevde ÇELİK

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

“Bu tez 24/09/2025 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Başarılı
Doç. Dr. Zeynep İSKEFİYELİ	Başarılı
Doç. Dr. Abdullah LÜLECİ	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırma,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Saliha Sevde ÇELİK

24/09/2025

ÖNSÖZ

Osmanlı-Rus ilişkileri yüzyıllar boyunca savaşlar, diplomatik girişimler ve karşılıklı çıkar çatışmalarıyla biçimlenmiş çok katmanlı ve dinamik bir süreci yansıtır. Bu iki büyük imparatorluk özellikle Karadeniz havzası, Kafkasya, Balkanlar, Doğu Anadolu ve Boğazlar gibi stratejik bölgelerde nüfuz kurma arzusu doğrultusunda sık sık karşı karşıya gelmiştir. On sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda Rusya'nın sıcak denizlere inme siyaseti ile Ortodoks Slav toplulukları üzerindeki hamiliği Osmanlı Devleti açısından yalnızca bölgesel değil aynı zamanda ideolojik ve dinî temellere dayanan bir tehdit oluşturmuştur. XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti hem iç dinamiklerinde yaşanan siyasal dönüşümlerle hem de uluslararası sistemdeki güç mücadeleleriyle tarihinin en kritik dönemlerinden birine girmiştir. Özellikle Balkanlar ve Doğu Anadolu gibi jeopolitik açıdan hassas bölgelerde büyük güçlerin Osmanlı üzerindeki etkisi giderek artarken bu etkileşim çoğu zaman denge siyasetine dönüşmüştür.

Bu tarihsel bağlamda Rus İmparatorluğu'nun Osmanlı nezdindeki daimî elçisi olarak 1912 yılında İstanbul'a atanan Büyükelçisi Mikhail Nikolayeviç von Giers yalnızca Rus dış politikası açısından değil aynı zamanda Osmanlı-Rus ilişkilerinin dönüşümünü anlamak açısından da kilit bir isim hâline gelmiştir. Giers'in büyükelçilik görevine geldiği dönem hem Balkan Savaşları'nın patlak verdiği hem de Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet sonrası siyasi istikrarsızlıklarla mücadele ettiği bir zaman dilimine denk gelmektedir. Bu dönemde Giers yalnızca Rus çıkarlarını gözetten bir diplomatik aktör değil aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin geleceği üzerinde etkili olan reform projelerinde ve büyük güçler arası pazarlıklarda aktif rol oynayan biri haline gelmiştir.

Giers'in diplomatik faaliyetleri yalnızca Osmanlı topraklarıyla sınırlı kalmamış; Avrupa'daki genel güç dengeleri özellikle Boğazlar meselesi, Ermeni reformu ve Balkanlar'daki milliyetçi hareketler gibi meselelerde de belirleyici bir faktör hâline gelmiştir. Onun İstanbul'daki misyonu diplomatik yazışmalar, reform projelerine dair girişimler ve büyükelçilik raporları üzerinden incelendiğinde hem Rusya'nın Osmanlı politikasındaki öncelikleri hem de Osmanlı'nın uluslararası arenadaki kırılgan konumu daha net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma De Giers'in 1912-1914 yılları arasındaki İstanbul Büyükelçiliği görevine odaklanarak onun Osmanlı Devleti'nin son siyasal dönüşüm süreçleri üzerindeki etkisini ele almayı amaçlamaktadır. Böylece sadece bir büyükelçinin portresi çizilmekle kalmayacak aynı zamanda Osmanlı-Rus

ilişkilerinin çöküş sürecindeki dinamikleri de tarihsel bağlamda daha derinlemesine anlaşılabilecektir.

Bu çalışmanın ortaya çıkış süreci yalnızca belgeler ve kaynaklarla değil aynı zamanda fikirleriyle, desteğiyle ve sabrıyla yanımda olan değerli insanların katkılarıyla şekillenmiştir. Her şeyden önce akademik rehberliği, titiz yönlendirmeleri ve engin bilgisiyle bu çalışmanın bilimsel yönünün inşa edilmesinde bilgi ve yönlendirmeleriyle öncülük eden tez danışmanım Prof. Dr. Haluk SELVİ'ye teşekkür ederim. Yol göstericiliği yalnızca bu metne değil akademik düşünce biçimime de yön vermiştir.

Lisans ve Yüksek Lisans dönemlerimde aldığım dersler, yönlendirmeleri ve katkılarından dolayı Prof. Dr. Enis şAHİN, Doç. Dr. Fikrettin YAVUZ, Doç. Dr. Mustafa SARI'ya teşekkür ederim. 2022'den bu yana “*Sakarya şehir Hafızası*” projesinde birlikte alıştığım SAÜ Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Kütüphane şube Müdürü Zeliha KÖKSAL'a desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

En zor anlarımda bile yanımda olarak bana güç ve cesaret veren dostlarım Ümit Can Uçum, Sena Nur Yağız, Hüseyin Emre Adaklı, Ayşenur Kalyoncu, Zarife alışkan ve Emrullah alışkan'a ayrıca teşekkür ederim. Burada isimlerini anamadığım ama katkılarını hep hissettiğim arkadaşlarıma da teşekkür ederim. Hayatım boyunca her adımında yanımda olan, sevgisi ve desteği ile beni her daim güçlendiren kız kardeşim Z. Sena elik'e ve özellikle tarih yolculuğumda ve akademide kalma mücadelemde bana destek olarak inancını bir an bile eksik etmeyen kıymetli abim A. Talha elik'e en derin teşekkürlerimi ve minnettarlığımı sunuyorum. Varlığınız, bu yolu yürümemde en büyük ilhamım oldu.

Gerçek kahramanlık yalnız başına bir savaş kazanmak değildir. Bazen birini ayağa kaldıran kişi, en büyük kahraman olabilir. Benim en büyük kahramanlarım artık hayatta olmayan büyüklerim; Anneannem, Dedem ve Babaannem. En büyük teşekkürü onlara ediyorum. Her zaman aklımda ve kalbimdesiniz.

Saliha Sevde ÇELİK

24/09/2025

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM: MİKHAİL DE GİERS'IN HAYATI.....	6
1.1. Mikhail Giers'in Doğumu ve Ailesi.....	6
1.2. Eğitimi ve Diplomatik Görevleri	8
1.3. Ekim Devrimi ve Sonrasındaki Görevi	18
1.4. Ölümü ve Diplomatik Karakteri	24
2.BÖLÜM: BALKAN SAVAŞLARI SÜRECİNDE BÜYÜKELÇİ DE GİERS	30
2.1. Giers'ten Önce: Büyükelçi Nikolay Valerievich Charykov'un Faaliyetleri	30
2.2. Rus Elçisi Giers'in İstanbul Görevine Atanması	32
2.2. Balkan Savaşları'na Genel Bir Bakış	39
2.3. Birinci Balkan Savaşı'nın Patlak Vermesi ve Giers	45
2.4. Savaş Süreci ve Rusya Politikaları.....	52
2.5. Büyük Güçlerin Osmanlı Devleti'ne Notası.....	59
2.6. Savaş Sonrası Barış Görüşmeleri ve Giers	65
3. BÖLÜM: ERMENİ MESELESİ VE BÜYÜKELÇİ DE GİERS	73
3.1. Doğu Anadolu'da Ermeniler ve Rusya	73
3.2. Balkan Savaşları Sürecinde Ermeniler ve Giers	78
3.3. Balkan Savaşları Sonrasında Oluşan Durum.....	84
3.4. Rusların Kürt ve Ermenileri Kışkırtmaları	91
3.5. Ermeni Patrikhanesi ile İlişkiler.....	96
4. BÖLÜM: ERMENİ ISLAHATI VE YENİKÖY ANTLAŞMASI'NDA GİERS	102
4.1. Osmanlı Devleti'nin Islahat Teşebbüsleri	102
4.1.1. Rus Büyükelçiliği Baş Tercümanı Mandelstam'ın Hazırladığı Islahat Projesi	111
4.1.2. Mandelstam Projesi'nin Büyükelçilik Tarafından Ele Alınması	117
4.1.3. Mandelstam'ın Tasarısına Karşı Hazırlanan Osmanlı Tasarısı	126

4.2. Rus-Alman Ortak Tasarısı	128
4.2.1. Osmanlı-Alman-Rus Ortak Tasarısı.....	134
4.3. Yapılan Müzakerelerin Sonuca Varması.....	144
4.4. Genel Müfettişlerin Seçilmeleri, Atanmaları ve Göreve Başlamaları	150
5. BÖLÜM: BOĞAZLAR POLİTİKASI VE DE GİERS	156
5.1. Rusya ve Boğazlar Politikası (1908-1911).....	156
5.2. Balkan Savaşları'nda Boğazlar	164
5.3. Birinci Dünya Savaşı'nda Boğazlar	172
6. BÖLÜM: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA GİDEN SÜREÇ VE DE GİERS.....	182
6.1. Osmanlı-Alman Yakınlaşması.....	182
6.1.1. Yakınlaşmanın Diplomatik ve Askerî Boyutları.....	189
6.2. Goeben ve Breslau Krizi	194
6.3. Osmanlı-Rusya İlişkileri ve Livadia Görüşmeleri	204
6.4. Osmanlı Devleti'nin Üçlü İtilaf ile Münasebetleri	208
6.4.1. Rusya'ya İttifak Teklifi	208
6.4.2. İngiltere ve Fransa'ya İttifak Teklifi	213
6.4.3. Kapitülasyonların Kaldırılması.....	216
6.5. Osmanlı Donanmasının Yeniden Yapılandırılması	218
6.6. Osmanlı-Rus Savaşı'nın Başlaması ve Karadeniz Baskını	223
6.6.1. Rus Elçisi Giers'ın İstanbul'dan Ayrılması.....	226
6.7. Osmanlı Ermenileri'nin Birinci Dünya Savaşı'nda İzledikleri Yol.....	228
SONUÇ.....	235
KAYNAKÇA.....	240
EK.....	255
ÖZGEÇMİŞ	267

KISALTMALAR

OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
BEO	: Bâbîâli Evrak Odası Evrakı
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DH.EUM.2Şb	: Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube
DH.KMS.	: Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus
DH. SYS.	: Dâhiliye Nezâreti Siyasi
DH.ŞFR.	: Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi
HR.SFR3	: Hâriciye Nezâreti Londra Sefareti
HR.SYS.	: Hâriciye Nezâreti Siyasi
HR.SYS.	: Hâriciye Nezâreti Siyasi Kısım Evrakı
HR.TO.	: Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı
HSDHADB	: Satın Alınan Evrak Hacı Adil Bey Evrakı
İ.MBH.	: İrâde-i Mabeyn-i Hümayûn
MV.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükela Mazbataları
Y.A.HUS.	: Yıldız Sadâret Hususi
Y.PRK. HR.	: Yıldız Perakende Evrakı Hâriciye Nezâreti Maruzâtı

ÖZET	
Başlık: M. N. De Giers'in İstanbul Büyükelçiliği ve Osmanlı-Rus İlişkileri (1912-1914)	
Yazar: Saliha Sevde ÇELİK	
Danışman: Prof. Dr. Haluk SELVİ	
Kabul Tarihi: 24/09/2025	Number of Pages: v (ön kısım) + 254 (ana kısım) + 11 (ek)
Mikhail Nikolayeviç von Giers, Osmanlı Devleti'nin son döneminde görev yapmış, özellikle Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı öncesinde Rus dış politikasının İstanbul'daki temsilini yürüten önemli bir devlet adamıdır. Osmanlı-Rus ilişkilerinde kritik gelişmelerin yaşandığı 1912-1914 döneminde İstanbul'da Rus büyükelçiliği görevini sürdüren Giers, hem imparatorluklar arası rekabetin hem de bölgesel gerilimlerin merkezinde yer almıştır. 1856 yılında dünyaya gelen De Giers, diplomatik kariyerine genç yaşta başlamış, başta Avrupa başkentleri olmak üzere birçok önemli merkezde görev alarak deneyim kazanmıştır. 1875-1877 yılları arasında St. Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yükseköğrenimini sürdürmüştür; 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması üzerine eğitimini yarıda bırakarak askerlik görevini yerine getirmiştir. Bu savaşta gösterdiği hizmetleri nedeniyle 4. Dereceden Aziz George Nişanı ile taltif edilmiştir. 1878'de askerlikten ayrılan Giers, aynı yıl Dışişleri Bakanlığı bünyesine dâhil olarak diplomatik kariyerine başlamış; Ragusa, Zadar ve Belgrad gibi çeşitli Avrupa şehirlerinde konsolosluk ve maslahatgüzar görevlerinde bulunmuştur. 1883 yılında İstanbul'daki Rus Elçiliği'ne ikinci kâtip olarak atanmış, ardından İran ve Bavyera'da diplomatik görevlerde bulunmuş, 1895-1898 yılları arasında Brezilya ve Arjantin'de elçilik yapmıştır. Latin Amerika'da bulunduğu dönemde Ortodoks cemaatine yönelik kültürel faaliyetlerde de bulunmuş, Buenos Aires'te bir Rus kilisesinin inşasını desteklemiştir. 1898'de Çin'e, 1901'de Bavyera'ya ve 1902'de Romanya'ya büyükelçi olarak atanan Giers, nihayetinde Mart 1912'de Osmanlı İmparatorluğu nezdinde Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi olarak görevlendirilmiştir. 1912-1914 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yaptığı dönemde özellikle Balkan Savaşları sürecinde Osmanlı topraklarında bulunan Hristiyan unsurların korunmasına yönelik Rus politikasını temsil etmiş ve Ermeni Islahatı gibi hassas meselelerde doğrudan rol almıştır. I.Dünya Savaşı'na giriş sürecinde izlediği politika ile dikkat çekmiştir. Bu çalışmada De Giers'in 1912-1914 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diplomatik faaliyetleri ve bu faaliyetlerin Osmanlı-Rus ilişkilerine etkileri incelenmektedir.	
Anahtar Kelimeler: Rusya, İstanbul Büyükelçiliği, De Giers, Balkan Savaşları, Ermeni Islahat Projesi.	

ABSTRACT	
Title of Thesis: M. N. De Giers's Embassy in Istanbul and Ottoman-Russian Relations (1912-1914)	
Author of Thesis: Saliha Sevde ÇELİK	
Supervisor: Prof. Dr. Haluk SELVİ	
Accepted Date: 24/09/2025	Sayfa Sayısı: v (pre text) + 254 (Main body) + 11 (add)
Mikhail Nikolayevich von Giers was a prominent statesman who served in the final years of the Ottoman Empire, representing Russian foreign policy in Istanbul, particularly before the Balkan Wars and World War I. Serving as the Russian ambassador in Istanbul during the 1912-1914 period, a period of critical developments in Ottoman-Russian relations, Giers was at the center of both inter-imperial rivalries and regional tensions. Born in 1856, De Giers began his diplomatic career at a young age, gaining experience by serving in many important centers, particularly European capitals. He continued his higher education at the Faculty of Law of St. Petersburg University between 1875 and 1877. Upon the outbreak of the Russo-Turkish War of 1877-1878, he abandoned his education to complete his military service. He was awarded the Order of St. George, 4th Class, for his service in this war. Giers, who left the military in 1878, began his diplomatic career by joining the Ministry of Foreign Affairs that same year, serving as consul and chargé d'affaires in various European cities, including Ragusa, Zadar, and Belgrade. In 1883, he was appointed second secretary to the Russian Embassy in Istanbul. He subsequently served on diplomatic missions in Iran and Bavaria, and served as ambassador to Brazil and Argentina between 1895 and 1898. During his time in Latin America, he also engaged in cultural activities for the Orthodox community, supporting the construction of a Russian church in Buenos Aires. Appointed ambassador to China in 1898, to Bavaria in 1901, and to Romania in 1902, Giers was ultimately appointed Russian Ambassador to the Ottoman Empire in Istanbul in March 1912. During his service in the Ottoman Empire between 1912 and 1914, he represented Russian policy toward the protection of Christian elements in Ottoman territory, particularly during the Balkan Wars, and played a direct role in sensitive issues such as the Armenian Reformation. He is notable for the policies he pursued during the entry into World War I. This study examines the diplomatic events that occurred during De Giers's tenure in Istanbul.	
Keywords: Russian, Constantinople Ambassador, De Giers, Balkan Wars, Armenian Reform Project	

GİRİŞ

Mikhail Nikolayeviç von Giers 1856-1932 yılları arasında yaşamış özellikle Osmanlı-Rus ilişkilerinin en kritik dönemlerinden birinde İstanbul'da Rusya'yı temsil etmiş tecrübeli bir diplomattır. 1912-1914 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu nezdinde büyükelçilik görevini yürüten Giers; Balkan Savaşları, Ermeni Islahatı ve Boğazlar meselesi gibi hayati gelişmelerin yaşandığı bir süreçte imparatorlukların kaderini etkileyen diplomatik temaslarda bulunmuş ve dönemin siyasal dengelerinde önemli bir rol üstlenmiştir. Devletlerarası diplomaside ölçülü yaklaşımıyla tanınan Giers Osmanlı coğrafyasının parçalanma sürecine yakından tanıklık etmiş isimlerdendir.

Osmanlı-Rus ilişkilerine dair akademik çalışmalar genellikle savaşlar, büyükelçilik yazışmaları, reform girişimleri ve Balkan siyaseti üzerinden şekillenmektedir. Matthew Smith Anderson'ın *The Eastern Question 1774-1923*¹ adlı eseri bu alandaki klasik çalışmalardan biri olup Rusya'nın Balkanlar ve Boğazlar üzerindeki stratejik çıkarlarını Avrupa diplomasisinin genel çerçevesi içinde değerlendirmektedir. Türk tarih yazımında Akdes Nimet Kurat'ın *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*² ve *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*³ başlıklı çalışmaları, arşiv belgelerine dayanan yapısıyla bu alandaki temel kaynaklardan biri olmuştur.

Son yıllarda Osmanlı-Rus ilişkilerinde Ermeni meselesine odaklanan çalışmalar da artış göstermiştir. Bu bağlamda Eray Bayramol'un 2015 tarihli doktora tezi olan *Çarlık Rusya'sının Ermeni Politikası (1912-1914)* ve bu tezden yola çıkarak yayımladığı *Rus Kaynaklarında Ermeni Sorunu (1914-1915)*⁴ adlı çalışması Rus arşiv belgeleri ve diplomatik yazışmalar ışığında Rusya'nın Ermeni meselesine yaklaşımını kapsamlı biçimde ele almaktadır.

II. Meşrutiyet sonrasında anayasal yönetime geçilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'ne yönelik dış müdahalelerin mahiyeti değişmiş; özellikle Doğu Anadolu'daki reform talepleri uluslararası diplomasinin öncelikli gündem maddesi hâline gelmiştir. Giers'in,

¹ Matthew Smith Anderson, *The Eastern Question, 1774-1923: A Study in International Relations* (Londra: Macmillan, 1966).

² Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, (Ankara :Türk Tarih Kurumu, 1987).

³ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya: XVIII. yüzyıl Sonundaki Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, (Ankara: Basımevi 1970).

⁴ Eray Bayramol, *Rus Kaynaklarında Ermeni Sorunu 1914-1915*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013).

1913 tarihli Yeniköy Islahat Projesi kapsamında yürüttüğü diplomatik faaliyetler Rusya'nın yalnızca reform isteyen bir devlet değil aynı zamanda bu reformların planlayıcısı ve uygulayıcısı olarak da sürece yön veren bir aktör olduğunu ortaya koymaktadır. Proje kapsamında önerilen Hristiyan müfettiş atamaları, Osmanlı'nın egemenlik alanına doğrudan bir müdahale anlamına gelmiş; Giers'in bu süreçte kaleme aldığı raporlar Rusya'nın bölgesel çıkarlarını uluslararası hukuki ve insani söylemlerle meşrulaştırma çabasını gözler önüne sermiştir.

Öte yandan, Giers'in İstanbul'daki büyükelçilik dönemi yalnızca reform meseleleriyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda Balkan Savaşları'nın diplomatik yankıları ve Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçteki kritik gelişmeler de onun faaliyet alanını genişletmiştir. 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında Rusya'nın Panslavist eğilimleri ile Avusturya-Macaristan karşısında Balkan ittifaklarını destekleme politikası Giers aracılığıyla Osmanlı yönetimine iletilmiş; barış görüşmeleri ve ateşkes süreçlerinde Rus diplomasisinin etkisi hissedilmiştir. 1914'e gelindiğinde ise Avrupalı devletlerin çıkarlarının keskin biçimde çatıştığı Osmanlı toprakları üzerindeki rekabet kızışmıştır. Giers, bir yandan reform projelerinin uygulanmasını izlerken diğer yandan Rusya'nın savaş öncesinde Osmanlı ile ilişkilerini dikkatle yönlendirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Giers'in diplomatik misyonu reformlarla şekillenen siyasi müdahaleler ile savaşın gölgesinde gelişen stratejik hesapların kesişim noktasında yer almaktadır.

Bu tezde 1912-1914 yılları arasındaki Osmanlı-Rus ilişkileri yalnızca klasik büyük güç rekabeti açısından değil aynı zamanda reform diplomasisi, azınlık politikaları ve merkezi idarenin zayıflayan otoritesi çerçevesinde değerlendirilecektir. De Giers'in faaliyetleri üzerinden yapılan bu inceleme Osmanlı'nın egemenlik alanının dış müdahalelerle nasıl esnetildiğini ve Rus diplomasisinin bu süreçte ne ölçüde belirleyici olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın Konusu

Bu çalışma, 1912-1914 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu nezdinde Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi olarak görev yapan De Giers'in diplomatik faaliyetlerini merkeze alarak Osmanlı-Rus ilişkilerini çok boyutlu bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma De Giers'in faaliyetlerini yalnızca ikili ilişkiler bağlamında değil aynı zamanda Balkanlar'daki gelişmeler ve Avrupa güç dengeleri çerçevesinde değerlendirmektedir.

Çalışmanın temel problemi Rusya'nın Osmanlı üzerindeki nüfuz arayışlarını büyükelçilik kurumu üzerinden nasıl yürüttüğünü, De Giers'in bu süreçteki diplomatik araçlarını ve bu faaliyetlerin Osmanlı'nın iç ve dış politikasına etkilerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda araştırmanın ana sorusu şu şekilde formüle edilmiştir: *“1912-1914 yılları arasında De Giers'in hayatı, İstanbul'daki diplomatik faaliyetleri, Osmanlı-Rus ilişkilerinde nasıl bir rol oynamış ve bu faaliyetler Osmanlı'nın uluslararası konumunu nasıl etkilemiştir?”*

Osmanlı Devleti'nin ciddi iç ve dış sorunlarla karşı karşıya kaldığı toprak kayıplarının yaşandığı ve uluslararası müdahalelere açık hâle geldiği bir geçiş süreci olmasıdır. Balkan Savaşları ile sarsılan Osmanlı egemenliği Rusya başta olmak üzere büyük devletlerin nüfuz mücadelesini daha da belirginleştirmiştir. Özellikle Rusya'nın 1913 Islahat Projesi kapsamındaki talepleri ve bu süreçte De Giers'in üstlendiği diplomatik rol çalışmanın odak noktalarından birini oluşturmaktadır.

Araştırma kapsam olarak Büyükelçi De Giers'in Osmanlı-Rus ilişkilerinde öne çıkan diplomatik gelişmelerine odaklanmakta; özellikle Birinci ve İkinci Balkan Savaşları, 1913 tarihli Ermeni Islahatı Projesi ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde büyük güçler arasındaki bloklaşma süreçleri gibi olayları merkeze almaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Mikhail Nikolayevich von Giers'in 1912-1914 yılları arasındaki diplomatik faaliyetlerini, dönemin karmaşık uluslararası ve bölgesel bağlamı içinde incelemektir. Büyükelçi Giers'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diplomatik etkinliği yalnızca iki devlet arasındaki ilişkilerle sınırlı kalmamış aynı zamanda Balkanlar'daki gelişmelerden Doğu Anadolu'daki azınlık meselelerine kadar geniş bir coğrafyada Rusya'nın nüfuzunu artırma çabalarının bir parçası olmuştur.

Bu bağlamda çalışmada, De Giers'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iç ve dış politik gelişmelere hangi yollarla müdahil olduğu, Rusya'nın stratejik çıkarlarını nasıl temsil ettiği ve özellikle Balkan Savaşları öncesi ve sonrasında Osmanlı-Rus ilişkilerinin hangi diplomatik düzlemde şekillendiği ortaya konulacaktır. Özellikle Ermeni Sorunu üzerinden yürütülen reform girişimleri, Rusya'nın Osmanlı topraklarında nüfuz tesis etme

stratejisinin bir aracı olarak değerdendirilecek ve De Giers'in bu süreçte oynadığı rol ayrıntılı biçimde analiz edilecektir.

Sonuç olarak bu araştırma bireysel bir büyükelçinin faaliyetlerinin ötesine geçerek bu faaliyetlerin ardındaki devlet politikalarını, bölgesel güç mücadelelerini ve Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki siyasi kırılma noktalarını anlamaya katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Araştırmanın Önemi

Bu tez, Osmanlı-Rus ilişkilerinin 20. yüzyılın başlarındaki kritik bir dönemini diplomatik belgeler ve dönemin resmi yazışmaları ışığında inceleyerek tarih yazımına özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Özellikle De Giers'in 1912-1914 yılları arasında İstanbul'da yürüttüğü diplomatik faaliyetler, hem ikili ilişkilerin seyrini hem de Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları sonrasındaki kırılğan siyasi yapısını anlamak açısından önemli bir dönüm noktasıdır. De Giers'in girişimleri yalnızca Rusya'nın Osmanlı üzerindeki nüfuzunu pekiştirme çabalarını değil aynı zamanda büyük güçler arasındaki rekabetin Osmanlı iç ve dış politikası üzerindeki etkilerini de gözler önüne sermektedir.

Tezin önemi yalnızca bireysel bir diplomatik aktörün rolünü analiz etmekle sınırlı kalmayıp aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin zayıflayan merkezîyetçi yönetimi, Ermeni reform girişimleri ve Balkanlar'daki istikrarsızlık karşısında nasıl bir dış politika yürüttüğünü bütüncül bir perspektifle ele almasında yatmaktadır. Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin Büyük Güçler karşısındaki stratejik tutumunu, dış baskılar ve iç reform süreçleriyle olan ilişkisi çerçevesinde değerdendirerek, imparatorluğun savaş öncesi son yıllarındaki kırılğan jeopolitik dengeleri anlamaya yönelik yeni bir bakış açısı sunmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma sırasıyla tarif, tetkik, tasnif, tahlil ve terkip aşamalarından oluşan klasik tarih araştırma yöntemine dayalı beş temel bölümün bütünleşmesiyle oluşturulmuştur. Araştırmanın temelinde arşiv ve kütüphane taraması, literatür incelemesi, nitel araştırma ve tarihsel veri analizi yöntemleri yer almaktadır.

Konu belirlendikten sonra tetkik aşamasına geçilmiş; De Giers'in 1912-1914 yılları arasında İstanbul'daki büyükelçilik görevi süresince yürüttüğü diplomatik faaliyetlere

ilişkin Osmanlı ve Rus arşiv belgeleri taranmıştır. Bunun yanı sıra Fransız, Alman ve İngiliz belgelerinden de faydalanılmıştır. Elde edilen bulgular transkripsiyon çalışmalarıyla Latin harflerine aktarılmış, içeriksel çözümlemeye imkân tanıyacak şekilde düzenlenmiştir. Bu süreçte ayrıca dönemin resmi yazışmaları, diplomatik raporlar, hatırat, gazeteler ve ikincil literatür kapsamlı biçimde taranarak değerlendirilmiştir.

Tezin kuramsal çerçevesinin oluşturulabilmesi amacıyla De Giers'in hayatı, görev süresi, İstanbul'daki diplomatik temasları, Osmanlı devlet erkânı ve diğer büyükelçilerle ilişkileri, Balkan Savaşları sırasında yürüttüğü faaliyetler, Ermeni Islahatı sürecindeki rolü ve Birinci Dünya Savaşı'na uzanan dönemde Avrupa diplomasisi içindeki konumu incelenmiştir. Büyükelçinin hem bireysel biyografik unsurlar hem de dönemin siyasal olaylarda etkileri göz önünde bulundurularak kapsamlı bir fişleme ve tasnif çalışması yapılmıştır.

Elde edilen tüm belgeler ve veriler tekrar tekrar gözden geçirilerek tahlile tabi tutulmuş; her bir bulgu dönemin genel siyasi ve diplomatik çerçevesiyle ilişkilendirilmiştir. Yazım sürecinde karşılaşılan eksiklikler ve boşluklar yeniden arşiv ve literatür taramalarıyla tamamlanmış, analiz edilen veriler anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde bir araya getirilmiştir. Böylece De Giers'in faaliyetleri üzerinden Osmanlı-Rus ilişkilerinin çok boyutlu bir değerlendirmesi yapılması hedeflenmiştir.

Bu bağlamda Çarlık Rusya'sının dış politikasını yansıtan ve dönemin diplomatik gelişmelerini belgelere dayalı olarak izlemeyi mümkün kılan birincil kaynaklar araştırmada özel bir önem taşımaktadır. Özellikle *Сборник дипломатических документов реформы Армении* (Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformı Armenii) ile *Русская Оранжевая Книга- Дипломатические документы* (Rus Turuncu Kitabı-Diplomatik Belgeler), hem Rusya'nın Osmanlı topraklarındaki reform taleplerini hem de bu taleplerin uluslararası kamuoyuna sunuluş biçimini doğrudan yansıtmaktadır. Bu belgeler yalnızca Rus diplomasisinin Osmanlı üzerindeki reformist baskılarını değil aynı zamanda Çarlık yönetiminin stratejik çıkarlarını, müdahale araçlarını ve dönemin güç dengeleri içerisindeki konumlanışını da ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır.

1. BÖLÜM: MİKHAİL DE GİERS'İN HAYATI

1.1.Mikhail Giers'in Doğumu ve Ailesi

Türk-Rus ilişkileri tarihi içerisinde pek çok olağanüstü diplomatik dönemeç barındırmaktadır. Bu dönemlerde çeşitli sorumluluklar üstlenerek kritik roller oynayan şahsiyetler olmuştur. Bu şahsiyetlerin kökenleri, yetişme tarzı, bağlı oldukları kurumlar ve görev yaptıkları coğrafyalar diplomatik tutumlarını ve yaklaşımlarını derinden etkilemiştir. 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu nezdinde görev yapan Rus Büyükelçisi Mikhail Nikolayeviç von Giers de bu isimlerden biridir. Osmanlı Devleti'nin siyasi dönüşüm süreçlerine tanıklık eden Giers, Rus dış politikasının Osmanlı coğrafyasındaki uygulayıcı yüzü olarak öne çıkmıştır. Diplomatik kariyeri boyunca yalnızca bir temsilci değil aynı zamanda Rusya'nın Karadeniz, Balkanlar, Boğazlar, Ermeni Sorunu ve Birinci Dünya Savaşı Süreci'ndeki politikalarında yönlendirici bir figür olmuştur.

Mikhail Nikolayeviç Giers, 22 Temmuz 1856 tarihinde Odessa'da dünyaya gelmiştir. İsveç kökenli bir aileden gelen ve Çarlık döneminde Rus aristokrasisine mensup seçkin bir asilzadeydi.¹ Giers ailesi 18. yüzyılın sonlarından itibaren Rus İmparatorluğu'na hizmet etmiş özellikle diplomasi ve kamu yönetimi alanlarında öne çıkan mensuplarıyla tanınmıştır. Mikhail'in yetişme tarzı, soylu bir ailede doğmuş olmanın getirdiği ayrıcalıklarla şekillenmiştir.² Babası Nikolay Karlovich Giers, dönemin en etkili Rus diplomatlarından biri olup uzun yıllar Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunmuştur. Annesi Prenses Olga Georgievna Kantakuzina ise Bizans kökenli olduğu bilinen Kantakuzinos hanedanına mensup aristokrat bir aileden gelmektedir. Bu evlilik yalnızca iki soylu aileyi değil aynı zamanda Rus ve Bizans kökenli asil gelenekleri de bir araya getirmiştir.³

Babası Nikolay Karlovich Giers, 9 Mayıs 1820 tarihinde Rusya'nın Volhynia bölgesinde doğmuştur. 1838 yılında Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın Asya Bölümü'ne girerek

¹ Елена Евдокимова, *Последние послы Российской империи: История и судьбы* (Moskva: Молодая гвардия, 2023), 70. (Elena Evdokimova, *Rus İmparatorluğu'nun Son Büyükelçileri: Tarih ve Kaderleri* (Moskova: Molodaya Gvardiya, 2023), 70).

²<https://www.myheritage.com.tr/research/collection-40000/geni-world-family-tree?itemId=197591416&action=showRecord&recordTitle=Mikhail+Nokolaevich+Nikolaevich+von+Giers+%28Girs%29> (Erişim Tarihi: 01/11/2024.)

³ Nikolai Karlovich Giers, *The Education of a Russian Statesman: the Memoirs of Nicholas Karlovich Giers*, Ed. Charles and Barbara Jelavich, University of California Press, Russian and East European Studies, (California 1962),4.

diplomasi kariyerine adım atmış ardından yurtdışında çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1849 yılında Macaristan'ın Rus işgali sırasında General Lüders'in emrinde diplomatik ajan olarak görev yapmıştır. Bu sırada Olga Yegorovna Kantakuzina ile 1849 yılında evlenmiştir. Bu evlilikten 8 çocuk dünyaya gelmiştir: Natalya Nikolaevna, Nikolai Nikolaevna, Olga Nikolaevna, Mikhail Nikolayeviç Giers, Alexander Nikolaevich, Konstantin Nikolayeviç Giers, Maria Nikolaevna, Vera Nikolaevna.⁴ Mikhail Giers, annesi Olga Yegorovna Giers'ten bahsederken duygusal, yargıları kesin, otoriter bir kadın olarak tarif etmektedir. Anne ve babasının karakterlerinin birbirine tamamen zıt nitelikler taşıdığını da ifade etmektedir. Annesi 10 Şubat 1886 tarihinde böbrek iltihabından vefat etmiştir.⁵

Daha sonra İstanbul'daki Rus Elçiliği'nde birinci kâtiplik görevine atanmış; Skuliany karantinasındaki Rus temsilcisi ve konsolosluk sekreteri Andrei Avgustovich Ebergard'ın yerine ikinci kez İstanbul'da ikinci kâtiplik görevini üstlenmiştir. 1852 yılında Yaş şehrine konsolos olarak gönderilmiş, Kırım Savaşı sırasında Odessa'da görevli olan Kont Pavel Aleksandroviç Stroganov'un diplomatik şansölyesinin başkanlığını yürütmüştür. Ancak bu görev maaşının düşüklüğü nedeniyle onu tatmin etmemiştir. Bir süre İskenderiye'de başkonsolos olarak bulunduktan sonra 1858-1863 yılları arasında Bükreş'e başkonsolos olarak atanmıştır. Diplomatik kariyerinde ilk önemli yükselişi 1863-1868 yılları arasında İran'a Rus elçisi olarak gönderilmesiyle gerçekleşmiştir.⁶ Ardından 6 Ocak 1869'dan itibaren Nikolay Giers, İsviçre'nin Bern şehrinde olağanüstü elçi görevini üstlenerek Fransız-Prusya Savaşı sırasında bölgede olanları gözlemlemiştir.⁷ 1872 yılında ise Stockholm'e elçi olarak tayin edilmiştir. 1875 yılında Prens Gorchakov'un yardımcılığına getirilmiş; 1878 sonrasında Gorchakov'un görevlerini fiilen yerine getirememesi nedeniyle 1882 yılına kadar resmi olarak bu görevi üstlenmemiş olsa da fiilen Dışişleri Bakanı görevini üstlenmiştir.⁸ 1882 yılında resmen Rusya İmparatorluğu'nun Dışişleri Bakanı olmuş ve bu görevini 1895 yılına kadar sürdürmüştür. Nikolay Karlovich Giers görevde olduğu süre boyunca doğrudan siyasi

⁴ <https://rgfond.ru/ffs/222945?open=/person/38825> (Erişim Tarihi: 05/07/2025).

⁵ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 70. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Elçileri, 70.)

⁶ Giers, *The Education of a Russian Statesman: the Memoirs of Nicholas Karlovich Giers*, 5.

⁷ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 70. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Elçileri, 70.)

⁸ Hugh Seton Watson, *The Russian Empire 1801-1917*, (Oxford : Clarendon Press, 1967), 572-573.

sorumluluğa sahip olmaktan daha ziyade bir Dışişleri sekreteri görevini üstlenmiştir. Bununla birlikte diplomatik süreçler üzerinde etkili olmayı başarmıştır. Özellikle Rusya'nın dış çatışmalardan uzak kalmasını ve barışçıl bir dış politika izlemesini temel amaç edinmiştir.⁹

1.2. Eğitimi ve Diplomatik Görevleri

Mikhail Nikolayeviç Giers'in diplomatik çizgisini anlamak için onun aldığı eğitim ve yetiştiği entelektüel çevreyi incelemek gerekir. 1912-1914 yılları arasında İstanbul'da Rus İmparatorluğu'nun büyükelçisi olarak görev yapan Giers'in mesleki yaklaşımı, yalnızca ailesinden miras aldığı aristokrat geleneklerin değil aynı zamanda aldığı eğitimin de bir yansımasıdır.

Giers, babası Nikolay Karlovich ve amcası Aleksandr Giers gibi deneyimli diplomatların yönlendirmesiyle genç yaşta diplomatik kariyerine adım atmıştır. Babasının kariyeri Giers'in diplomatik yaşamına da yön vermiştir. Rus göçmen topluluğu mensubu, gizli danışman, saray nazırı görevleriyle soylu bir aileye mensup olduğu anlaşılmaktadır. Giers, aristokrat ailelere özgü geleneksel eğitim sürecini takip ederek öğrenim hayatına özel bir kurum olan *F. F. Bychkov Lisesi*'nde başlamıştır. Fakat bu okula ilk giriş tarihi bilinmemekle birlikte 1875 yılında mezun olduğu bilinmektedir.¹⁰ Bunu takiben soylu gençler için hem toplumsal prestij hem de diplomatik kariyere hazırlık niteliği taşıyan *Page Corps* adlı seçkin askerî okulda eğitim almıştır. Diplomatik kariyerine başlamadan önce kısa süreliğine Çarlık muhafız süvari birliğinde (mızraklılar)¹¹ görev yapmıştır. Entelektüel bir temele sahip olmanın yanı sıra devlet hizmetine hazırlanmak amacıyla hukuk öğrenimi görmüştür. Bu doğrultuda 1875-1877 yılları arasında St. Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yükseköğrenimini sürdürmüş; savaşın çıkması sebebiyle eğitimini üçüncü sınıfta yarıda bırakmak durumunda kalmıştır. Hemen ardından 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yürürlükteki askerî yükümlülük çerçevesinde zorunlu askerlik hizmetini yerine getirmiştir. Giers, askerlik görevini tamamladıktan sonra Rusya İmparatorluğu'nun dış politikasında görev almak üzere

⁹ Giers, *The Education of a Russian Statesman: the Memoirs of Nicholas Karlovich Giers*, 5.

¹⁰ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 70. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Elçileri, 70.)

¹¹ Çarlık Rusya'sında özellikle soylu gençlerin kısa süreliğine görev yaptığı seçkin muhafız süvari birliklerinden biridir. Bu tür görevler sivil veya diplomatik kariyer öncesi bir tür geçiş dönemi olarak görülmektedir.

Dışışleri Bakanlığı kadrolarına dâhil edilmiş ve böylece diplomatik kariyerine adım atmıştır.¹²

Rus Muhafızları Uhlan Alayı'na er olarak katılmış ve aynı yıl başlayan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na iştirak etmiştir. Bu savaşta gösterdiği hizmetlerinden ötürü kendisine 4. Dereceden Aziz Georgia Nişanı'nın ayrıcalık rozeti takdim edilmiştir. 15 Kasım 1878'de kişisel nedenlerle askerî görevinden ayrılmış ancak kısa süre sonra 25 Kasım 1878 tarihinde İmparator II. Aleksandr'a hitaben sunduğu dilekçeyle Dışışleri Bakanlığı'nda görev alma talebinde bulunmuştur.¹³ 1 Aralık 1878'de Giers, Dışışleri Bakanlığı Asya Dairesi bünyesinde görevlendirilmiş ve bu vesileyle ilk diplomatik görevine resmen adım atmıştır. 12 Aralık 1878'de İtalya'nın Ragusa kentindeki Rus konsolosluğunun kapanması ile 13 Ocak 1879'da Hırvatistan'ın Zadar şehrine konsolos yardımcısı olarak gönderilmiştir.¹⁴ 1882 yılında Babası Nikolay Karlovich Giers Dışışleri bakanı olarak atandığında Mikhail Giers (1881 yılından beri) Belgrad'daki Rus misyonunda sekreter olarak görev yapmıştır.¹⁵ Belgrad'daki görevi süresince 29 Aralık 1882 ile 29 Ocak 1883 tarihleri arasında geçici olarak maslahatgüzar görevini üstlenmiştir.¹⁶

11 Nisan 1883 tarihinde unvanlı danışman rütbesine terfi eden Mikhail Giers, 7 Mayıs 1883 itibarıyla İstanbul'daki Rus elçiliğinde ikinci kâtip olarak görevlendirilmiştir. Bu görevinin ardından 7 Temmuz 1884'te birinci kâtiplik görevini vekâleten yürütmeye başlamış, 5 Mayıs 1887'de ise İran'daki Rus misyonuna birinci kâtip olarak atanmıştır. Bu süreçte rütbelerinde de düzenli yükselmeler göstermiştir; 13 Nisan 1886'da yaverliğe, 11 Nisan 1886'da kıdemli yüksekokul sekreteri rütbesine terfi ettirilmiştir. 5 Nisan 1887'de ise saray danışmanı unvanlarını almıştır. 6 Şubat 1888 tarihinden itibaren

¹² И. В. Григораш, ГИРС Михаил Николаевич, Большая российская энциклопедия 2004-2017. (I. V. Grigorash, Giers Mikhail Nikolaevich, Büyük Rus Ansiklopedisi 2004-2017.)

¹³ N. A. Samoylov, "Late Qing Reforms of the Early 20th Century through the Eyes of Russian Diplomatic Representatives, Based on the Documents from the Russian State Historical Archive *Far Eastern Studies*, No. 6 (2022), 182.

¹⁴ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 71. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Elçileri, 71.)

¹⁵ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 71. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Elçileri, 71.)

¹⁶ <https://www.rusdiplomats.narod.ru/girs-mn.html> (Erişim Tarihi: 30/06/2025)

Dışişleri Bakanlığı merkez teşkilatında, Bakan nezdinde V. sınıf özel görevli memur; 16 Mayıs 1888’de ise bakanlıkta genç danışman olarak atanmıştır.¹⁷

Mikhail Nikolayevich Giers, 1878 yılının Kasım ayında ilk evliliğini on dokuz yaşındaki Ekaterina Konstantinovna Butkova (1859-1886) ile yapmıştır. Bu evlilikten iki çocuğu olmuştur: Kızı Tatyana Mikhailovna Giers (1879-1957), baş nedimelik yapmış; ilerleyen yıllarda Rusya’nın Singapur (1904-1907) ve Malta (1908-1917) konsolosluklarında görev yapan Collegiate Councilor V.K. Rudanovsky ile evlenmiştir. Oğlu Nikolai Mikhailovich Giers (1881-1905), Rus İmparatorluk Donanması’nda görev almış; 1905’te Rus-Japon Savaşı sırasında Tsushima Muharebesinde görevli Dmitry Donskoy kruvazöründe görev yaparken 15 Mayıs 1905 tarihinde hayatını kaybetmiştir.¹⁸ Mikhail Giers, ikinci evliliğini 28 Ocak 1897 tarihinde yapmıştır. Eşi Maria Nikolaevna Zamyatnina (1860-1942), Rus İmparatorluk Ordusu’nda tümgeneral rütbesine sahip ve 1862-1863 yılları arasında Samara Valiliği görevinde bulunmuş olan N.A. Zamyatnin’in kızıdır. Bu evlilik, Zamyatnina’nın da ikinci evliliğidir; daha önce üniversite meclisi üyesi Baron K.F. von Taube (1854-1919) ile evlidir.¹⁹

Mikhail Giers, babası Karlovich Giers’in hastalığı sonrasında 1888 yılında göreve “ikinci danışman” olarak devam etmiştir. Bakanlık Sekreterliği Müdürü Kont V. N. Lamzdorff, Mikhail Giers’ı Pevçeski Köprüsü üzerindeki dairenin tüm gizli düzenlemelerine hâkim, son derece zeki ve yetenekli bir kişi olarak tanımlamaktadır.²⁰ Mikhail, babasına çeşitli resmî etkinliklerde eşlik etmiş ve bakanlıktaki büro işlerinde görev almıştır. Bakan adına yazılan pek çok mektup yalnızca oğlunun imzasını taşıyacak şekilde Mikhail tarafından kaleme alınmıştır. O dönemde Bakanlıkta görev yapan A.A. Savinskiy daha sonra hatıratında sık sık ‘günlük nöbetler sırasında Bakan tarafından onaylanmış bir talimat metnini elinde tutan Giers’in, kimseye şifrelemesini istemeden doğrudan kendisinin ilgilendiğini’ ifade etmektedir.²¹ Giers’in diplomatik faaliyetlerinde sergilediği kontrolcü

¹⁷ А. М. Харитонova, “Китай в судьбе семьи Гирс,” Ученые записки Петрозаводского государственного университета, No.8 (2023): 42. (A. M. Kharitonova, “Girs Ailesinin Kader’inde Çin,” Petrozavodsk Devlet Üniversitesi Bilimsel Makaleleri, No.8 (2023): 42.)

¹⁸ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 71. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu’nun Son Elçileri, 71.)

¹⁹ Михаил Российский, кандидат исторических наук “Скопинский вестник”, No.31, 2 августа 2019 года “Скопинский дачник посол Гирс”.

²⁰ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 71-72. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu’nun Son Elçileri, 71-72.)

²¹ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 72. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu’nun Son Elçileri, 72.)

tutum, onun bürokratik süreçlere duyduğu güvensizliği ve kritik konularda inisiyatifi bizzat elinde tutma eğilimini ortaya koymaktadır. Savinskiy'nin hatıratında yer alan bu gözlem, Giers'in özellikle gizli ve hassas nitelikteki yazışmalarda şifreleme işlemini dahi astlarına bırakmaksızın kendisinin yürütmesi dönemin diplomatik teamüllerinden ayrışan dikkat çekici bir uygulamadır.

Erkek kardeşi Nikolay Nikolayeviç Giers ise 1892-1897 yılları arasında Paris'teki Rus elçiliğinde danışman olarak görev yapan yapmıştır. Ardından Belçika'da (1897-1910) ve Avusturya-Macaristan'da (1910-1912) elçilik görevlerinde bulunmuştur. 1917 Devrimi'nin ardından Fransa'ya göç etmiş, 1924 yılında Nice kentinde hayatını kaybetmiştir. Naaşı, Rus göçmenlerinin defnedildiği Kokad Mezarlığı'na (Caucade) defnedilmiştir.²²

Mikhail Giers, yükselen bürokratik kariyerine paralel olarak 5 Nisan 1890'da Üniversite Meclisi üyeliğine, 1891'de şamil (genel yetkili) rütbesine, 5 Nisan 1892'de ise Eyalet Meclisi üyeliğine terfi etmiştir. Nihayet 2 Nisan 1895 tarihinde fiilî Eyalet Meclisi üyeliği statüsüne ulaşmıştır. Bu unvan hem prestij hem de merkezî bürokrasi içindeki etkinlik açısından önemli bir mevkii temsil etmektedir.²³

De Giers, Rus İmparatorluğu tarafından Brezilya Birleşik Devletleri, Arjantin Cumhuriyeti ve Uruguay Cumhuriyeti nezdinde elçi ve tam yetkili bakan olarak görevlendirilmiştir. Ancak bu çok taraflı diplomatik atama Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bazı idari aksaklıkların ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Bakanlık Sekreterliği Müdürü V. N. Lamzdorff atama belgelerinin aceleyle hazırlandığını alaycı bir dille eleştirerek; 'Mikhail Giers'in Arjantin Cumhuriyeti'ndeki elçi olarak atanması ile Brezilya'daki elçi atanmasının aynı anda anmayı unuttuklarını' ifade etmiştir. Söz konusu karar 16 Mayıs 1895 tarihinde 'Hükûmet Bülteni'nde yayımlanmıştır.²⁴ Giers'in atama sürecinde yaşanan bürokratik dikkatsizlik büyükelçinin erken dönemde kurumsal ihmal ve ciddiyetsizlikle karşılaştığını; buna rağmen ilerleyen yıllarda edineceği ihtiyatlı ve denetleyici diplomasi tarzının bu deneyimlerle şekillendiğini düşündürmektedir.

²² <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1776684> (Erişim Tarihi: 01/07/2025)

²³ *Россия. Договоры. Сборник пограничных договоров, заключенных Россией с соседними государствами* (Санкт-Петербург: тип. Тренке и Фюсно, 1891), 218. (Rusya. Antlaşmalar. Rusya'nın Komşu Devletlerle İmzaladığı Sınır Antlaşmaları Derlemesi (St. Petersburg: Trenke ve Füsno Matbaası, 1891), 218.)

²⁴ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 73. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Büyükelçileri, 73.)

1895-1898 yılları arasında Brezilya'nın başkenti Rio de Janeiro'da diplomatik görevini sürdüren elçi aynı dönemde Ortodoks cemaatinin sayıca artış gösterdiği önemli bir merkez olan Arjantin'in Buenos Aires şehrine 1896-1898 yılları arasında büyükelçi olarak atanmıştır. Arjantin başkentinde bir Rus Ortodoks kilisesi inşa edilmesine yönelik projeyi desteklemiştir. Bu girişimin sonucunda 1898 yılında şehrin tarihi merkezinde Ayia Triada (Kutsal Üçlü) Rum Ortodoks Kilisesi'nin temeli atılmış ve yapı 1901 yılında kutsanmıştır. Ancak bu tarihe gelindiğinde Giers yeni bir göreve tayin edilmiştir. Haziran 1898'de Brezilya'dan geri çağırılmış, 1898 yılının Kasım ayında Çin büyükelçiliği görevine atanmıştır.²⁵

Çin'e 1898-1901 yıllarında olağanüstü elçi ve tam yetkili bakan olarak atanmıştır. Başlangıçta Giers'in Çin'deki görevi büyük ölçüde rutin diplomatik meselelerle sınırlı görünmekteydi. Elçilik; sınır ihlalleri, Rus ve Çinli vatandaşların mali talepleri gibi konularla ilgilenmekteydi. Fakat ilerleyen yıllarda gelişen olaylar durumu derinleştirmiştir. 1899 yılının kasım ayında Çin'de Han milliyetçisi unsurlar tarafından yabancılara ve Hristiyan yerli halka karşı başlatılan İhetonyan (Boxer) İsyanı patlak vermiştir.²⁶

Çin'de Boxer Ayaklanması sırasında Giers'in Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta, *'Yalnızca güçlü ve hızlı bir kuvvetin sevk edilmesi, Pekin'deki yabancılara kurtarılmasını mümkün kılabilir'* ifadelerini kullanmıştır.²⁷ Giers'in Boxer Ayaklanması sırasında merkeze gönderdiği telgrafta dile getirdiği "yalnızca güçlü ve hızlı bir kuvvetin sevk edilmesi" yönündeki ifadesi onun kriz anlarında diplomatik araçların yetersiz kaldığı durumlarda askeri müdahaleyi gerekli gören bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir. Bu yaklaşım, Giers'in temkinli bir bürokrat olmasının ötesinde gerektiğinde güç kullanımını meşru sayan realist bir dış politika perspektifi benimsediğini ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede Giers'in önderliğinde Çin'deki Rus vatandaşlarını ve Çin-Doğu Demiryolu'nu (KVVDJ) korumak amacıyla bölgeye Rus birlikleri sevk edilmiştir. Ayaklanmanın bastırılmasının ardından Çin ile aralarında Rusya'nın da bulunduğu on bir

²⁵ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 74. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Büyükelçileri, 74.)

²⁶ Cengiz Mutlu, Boksör Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid'in Nasihat Heyeti, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123/43, (2019), 318-320.

²⁷ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 75. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Büyükelçileri, 75.)

devlet tarafından 7 Eylül 1901 tarihinde Nihai Protokol (Boxer Protokolü) imzalanmıştır. Bu belgeyle Çin, yüksek miktarda tazminat ödemeyi ve yabancı devletlere çeşitli askerî ve diplomatik imtiyazlar tanımayı kabul etmiştir. Bunlar arasında yabancı birliklerin Pekin çevresinde konuşlandırılması, diplomatik misyonlara dokunulmazlık verilmesi, misyonerlerin korunması ve sorumluların cezalandırılması gibi hükümler yer almıştır. Protokole ilişkin resmî açıklamada ise şu ifadeler yer verilmiştir: “Devletlerin yetkili temsilcileri, Almanya, Avusturya-Macaristan, Belçika, İspanya, Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Japonya, Hollanda, Rusya elçileri ve Amerika Birleşik Devletleri’nin yetkili temsilcisi bugün sabah saat 11’de İspanya temsilciliğinde sayın de Cologan’ın başkanlığında toplanarak Çin’in yetkili temsilcileri ile görüşmeleri tamamlama protokolünün altına imza atmıştır.”²⁸ Rusya adına imzayı Büyükelçisi Giers atmıştır. Büyük güçlerin Çin’de düzeni tesis etmek amacıyla ortak bir protokol imzalaması, yüzeyde uluslararası iş birliğinin güzel bir örneği gibi görünse de, bu süreçte her devletin kendi hegemonik çıkarlarını gizleyerek hareket ettiği açıktır. Giers’in imzası, Rusya’nın kendi nüfuz alanını koruma kaygısını yansıtan resmi bir meşrulaştırma aracı olarak da değerlendirilebilir.

Boxer İsyanı’nın bastırılması sırasındaki faaliyetleri nedeniyle Giers 6 (19)²⁹ Aralık 1900 tarihinde kılıçlı 1. sınıf Aziz Anna Nişanı ile ödüllendirilmiştir.³⁰ Bu nişan, tüzüğe göre yalnızca askerlere verilmektedir. İmparatorluk fermanında şu ifadeler yer verilmiştir: “Dışişleri Bakanlığı amiri olarak 2 Aralık 1900 tarihinde yayımladığımız bu fermanla, Pekin’deki İmparatorluk misyonu binalarını Çinli saldırılarından korumadaki üstün başarılarınızdan dolayı sizi Kılıçlı 1. sınıf Aziz Anna İmparatorluk Nişanı ile taltif ettik.”³¹ Yalnızca askerî personele verilmesi öngörülen Kılıçlı 1. sınıf Aziz Anna İmparatorluk Nişanı’nın Dışişleri Bakanlığı’na bağlı sivil bir görevli olarak Giers’e takdim edilmesi, onun Boxer Ayaklanması sırasında yürüttüğü diplomatik faaliyetin Rus resmî makamlarınca askerî düzeyde bir fedakârlık ve kahramanlıkla eşdeğer görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu durum Giers’in kriz yönetimi konusundaki etkinliğinin ve temsil

²⁸ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 76-77. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu’nun Son Büyükelçileri, 76-77.)

²⁹ Rusların kullandıkları eski takvim ile Miladi takvim arasında 13 günlük fark bulunmaktadır. Çalışmamızda parantez içerisinde verilen tarihler belgelerde kullanılan eski takvime göre dir.

³⁰ Харитоновна, “Китай в судьбе семьи Гирс,” 42. (Kharitonova, “Çin, Girs Ailesinin Kaderi,” 42.)

³¹ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 76. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu’nun Son Büyükelçileri, 76.)

ettiği misyonun güvenliğini sağlamadaki başarısının dönemin siyasi ve kurumsal beklentilerinin ötesine geçtiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Büyükelçi Mikhail De Giers, 12 Haziran 1901’de Bavyera’da Rusya’yı temsil etmeye başlamış, 10 Eylül 1902’de ise Romanya büyükelçisi olarak atanmıştır. Bükreş’te Rus-Rumen ilişkilerini güçlendirmek için yoğun diplomatik çaba sarf etmiştir. Ancak 14 Haziran 1905’te “Knyaz Potyomkin-Tavrişeskiy” zırhlısındaki isyan iki ülke ilişkilerinde ciddi bir gerilim yaratmıştır. 1901’deki olayda isyancılar 19 Haziran’da Constanta (Köstence) limanına sığınmış, Rumen hükûmeti mürettebata siyasi iltica hakkı tanımış ancak lojistik destek vermemiştir. Başlangıçta teslim olmayı reddeden mürettebat 25 Haziran gecesi limana dönmüş; Rumen yetkililer gemiyi kontrol altına alarak bayrak çekmiştir. Rus elçiliğinin protestosuna rağmen bu uygulama protokol gerekçesiyle savunulmuş, gemi Rus filosuna iade edilse de mürettebatın Romanya’ya dağılması iki ülke arasında diplomatik gerilimi artırmıştır.³²

Bu çabaların somut bir neticesi olarak 24 Şubat 1906’da Romanya Dışişleri Bakanı Ion Lahovary ile 18 Aralık 1917 tarihine kadar geçerli olacak Ticaret ve Seyrüsefer Antlaşması’nı imzalamıştır. Anlaşmaya göre her iki devletin vatandaşlarına, diğer devletin topraklarında ticaret, sanayi, üretim ve vergilendirme gibi alanlarda eşit haklar tanınmış, transit malların vergiden muaf tutulması öngörülmüş ve deniz taşımacılığı hususunda eşitlik ilkesi benimsenmiştir.³³

Bu ekonomik ve diplomatik yaklaşmanın devamı niteliğinde Giers 1906 yılında *Russian Providence* adlı anonim Rus şirketinin Romanya’ya demiryolu rayı temini ihalesinde başarı kazanmasına doğrudan katkı sağlamıştır. 1908 yılında patlak veren Bosna krizi sırasında ise Rumen yöneticilerin Avusturya-Almanya yanlısı politikalarından uzaklaşma eğiliminde olduklarını gözlemlemiş ve bu gelişmeyi Rusya’nın bölgedeki etkisini artırma yönünde elverişli bir diplomatik fırsat olarak değerlendirmiştir. Aynı yıl Makedonya’da Rumlar ile etnik olarak Rumenlere yakın Kutsovlahlar arasındaki çatışmalar Yunan-Rumen ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Giers, Rusya’nın bu soruna

³² Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 80. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu’nun Son Büyükelçileri, 80.)

³³ Demetrius Charles Boulger, *England and Russia in Central Asia*, Vol. 1 (London: Allen, 1879), 68.

doğrudan müdahale etmek yerine sınırlı ve dikkatli bir arabuluculuk politikası izlemesi gerektiğini savunmuştur.³⁴

Nisan 1909'da Rusya'nın Bükreş elçisi olarak görev yapan De Giers, 17 Nisan 1909 tarihli telgrafında Romanya'nın 1908 yılında Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan'a karşı sempati beslediğini ifade etmekle birlikte bu devletin topraklarını genişletmesine izin vermeyeceğini de vurgulamıştır.³⁵ Giers, Rumen Hükûmeti'nin ulusal birlik hedefi doğrultusunda Baserabya'daki Rumen nüfusu kendi idaresi altına alma çabalarına dikkat çekmiş ve bölgedeki Rus yetkilileri olası siyasî ve etnik etkilenmelere karşı uyarmıştır. 1907'deki köylü isyanları sonrasında tarım meselesinin Rumen elitinin öncelikli gündemi hâline geldiğini değerlendiren Giers, 1909 yılında Dışişleri Bakanı Aleksandır Petroviç İzvolskiy'e gönderdiği yazıda Romanya'nın Avusturya-Almanya ekseninden uzaklaşma arzusunu vurgulamış ve Rus-Fransız-Rumen ortak sermayesiyle bir banka kurulmasını önermiştir.³⁶ Ancak bu girişim Rusya'nın mali kısıtlılıkları ve özel sermayenin ilgisizliği nedeniyle hayata geçirilememiştir. Öte yandan, Prut Nehri boyunca sınırın netleştirilmesine yönelik diplomatik girişimler de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bükreş Büyükelçisi Giers'in 27 Nisan 1909 tarihli raporuna göre Bulgar temsilciler Osmanlı-Bulgar ilişkilerinin seyrine büyük ilgi göstermekteydi. Giers'i ziyaret eden Bulgar Albay Hesaçiyev, Romanya'nın Bulgaristan'a baskı konusunda Büyük Devletlerle iş birliği yapıp yapmayacağını sorgulamış; benzer şekilde Sofya'dan çağrılan Bulgar ataşesi Stanchov da Romanya'nın tutumunu öğrenmeye çalışmıştır. Giers her iki temsilciye de Romanya'nın politikasında bir değişiklik olmadığını ülkenin geleneksel olarak büyük güçlerin çizgisine paralel bir Balkan siyaseti izlediğini aktarmıştır. Dostane ilişkilere açık olsa da Romanya, Bulgaristan'ın yayılmacı girişimlerine karşı büyük devletlerin onayı olmasa dahi güç dengesini korumak adına seferberlikten çekinmeyeceğini bildirmiştir.³⁷

³⁴ *Договоры. Сборник пограничных договоров, заключенных Россией с соседними государствами* (Санкт-Петербург: тип. Тренке и Фюсно, 1891), 317. (Rusya. Antlaşmalar. Rusya'nın Komşu Devletlerle İmzaladığı Sınır Antlaşmaları Derlemesi (St. Petersburg: Trenke ve Füsno Matbaası, 1891), 317.)

³⁵ Telegramma poslannika v Buxareste ot 17 (4) aprelya 1909 r. "Turetskaya Revolutsiya 1908-1909", Krasnyy Arhiv, T. 2 (45), (Moskova: 1931), 34.

³⁶ Telegramma poslannika v Buxareste ot 17 (4) aprelya 1909 r.

³⁷ Depeşa Poslannika v Buxareste ot 27(14) Aprelya 1909 r. No: 32, 44.

Giers'in Romanya'daki görev sırasında Bükreş'i kısa süreliğine ziyaret eden Veliaht Prens Vladimir Aleksandroviç'in temasları iki ülke arasındaki ilişkilerin yumuşamasına önemli katkı sağlamıştır. Ancak diplomat Yuri Yakovleviç Solovyov'un aktardığına göre; Veliaht Prens bir davet sırasında Giers'e karşı kamuoyu önünde oldukça kaba ve küçümseyici bir tutum sergilemiş, bu durum diplomat üzerinde derin bir sarsıntı yaratmıştır. Giers, bu olayın ardından görevinden istifa etmeyi dahi düşünmüş; ancak Solovyov'un çabalarıyla bu kararından vazgeçirilmiştir.³⁸

Dönemin Dışişleri Bakanlığı yüksek yetkililerinden Baron Boris von Nolde³⁹'ye göre; Giers'in Bükreş'teki görevi Rus diplomasisinin Romanya'yı savaş öncesinde düşman cepheye kaybetmemesinde belirleyici olmuştur.⁴⁰ Nitekim 1911 yılı sonlarında Giers'in Osmanlı İmparatorluğu'na elçi olarak atanabileceğine dair haberler çıkmış; bu görev yalnızca büyük güçler nezdindeki misyonlara verilen "olağanüstü ve tam yetkili elçi" unvanı açısından kariyerinde önemli bir terfi olarak değerlendirilmiştir.⁴¹

Daha 1911 yazında Giers Balkanlar ve İstanbul'da ufukta beliren krizlerin kolayca birleşerek daha büyük bir krize yol açabileceğini düşünüyordu. Giers, tüm bu suların tek bir krize dönüşmesine fırsat vermek yerine Balkanlar ve Boğazlar meselelerini birbirinden ayırmak ve her bir potansiyel krizi ayrı ayrı ve zamanında çözmek gerektiğini vurgulamıştır. Rus dış politikasının önceliğinin Balkanlar'daki Slav unsurların himayesinden ziyade Karadeniz Havzası ve Boğazlar üzerinde yoğunlaştırılması gerektiğini güçlü bir şekilde savunmaktaydı. Ona göre; Rusya'nın uzun vadeli çıkarları Boğazlar'ın denetimi ve Karadeniz'deki istikrar üzerinden şekillenmeliydi.⁴²

Yukarıda aktarılan faaliyetlerinden de anlaşılacağı üzere; Rusya, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra da Balkan devletleri üzerinde etkinliğini kaybetmeyerek giderek güçlendirmiş ve bu devletleri kendi siyasal hedefleri doğrultusunda yönlendirmeye devam etmiştir. Nitekim izlenen bu politikalar bölgedeki

³⁸ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 83. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Elçileri, 83.)

³⁹ 14 Aralık 1876 St. Petersburg doğumlu, hukukçu, diplomat, yazardır. Rus İmparatorluğu'nun Uluslararası avukatlığını yapmıştır. Bknz. V.S. Ivanenko, Boris Nolde Internationale Lawyer Of Imperial Russia and Russia Abroad, 593.

⁴⁰ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 84 (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Elçileri, 84.)

⁴¹ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 84. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Elçileri, 84.)

⁴² Dominic Lieven, *The End of Tsarist Russia The March to World War I and Revolution*, Penguin Publishing Group, (New York: 2015), 140-141.

sorunlar ve diğer büyük devletlerin müdahaleleriyle birleşerek Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlıkları derinleştirmiş ve kısa süre içinde bölgeyi Balkan Savaşlarına sürüklemiştir.

Sonraki bölümlerde İstanbul Büyükelçiliği görevini detaylı olarak inceleyeceğimiz Rus Büyükelçisi Giers'in 15 Mart 1912 tarihinde başlayan İstanbul Büyükelçiliği görevi 31 Ekim 1914 tarihinde sona ermiştir. Bu görevinden yaklaşık beş ay sonra 24 Mart 1915 tarihinde Rusya'nın Roma Büyükelçiliğine atanmıştır. Giers, büyükelçiliği görevi sırasında Roma'daki diplomatik temsilciler arasında en kıdemli isim olarak duayen statüsünü kazanmıştır. Bu görevini 1917 yılına kadar sürdürmüştür.⁴³

Birinci Dünya Savaşı'na gelen sürede 16-17 Ekim 1914 tarihlerinde Osmanlı filosu Rus limanlarını (Odessa, Sivastopol, Feodosya ve Novorossiysk) savaş ilan etmeksizin bombalamış bunun üzerine 17 Ekim'de Rus Dışişleri Bakanlığı, Rus Büyükelçisi Giers'in İstanbul'dan ayrılması için telgraf gönderilmesine karar vermiştir. Aynı gün, Bakanlık Giers ile İngiliz ve Fransız büyükelçilerinin Osmanlı Hükûmeti'ne ülkedeki tüm Alman subaylarının sınır dışı edilmesini öngören bir ultimatoma sunmayı kararlaştırdıklarını bildirmiştir. Ayrıca bu koşulun reddedilmesi hâlinde Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri ile savaş halinde sayılacağı ifade edilmiştir. 19 Ekim'de üç büyükelçi ülkeleri ile Babıâli arasındaki diplomatik ilişkilerin kesildiğini beyan ederek pasaportlarını talep etmişlerdir. 20 Ekim 1914'te Rusya Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan etmiştir. Savaşın çıkmasının ardından 31 Ekim 1914 tarihinde Rus Büyükelçisi De Giers ve mahiyetindeki Rus yetkililer İstanbul'dan ayrılmışlardır.⁴⁴ Rus Elçisi Giers'in Birinci Dünya Savaşı sürecindeki rolü sonraki bölümlerde tekrar ele alınacaktır.

Savaşın başlarında İtalya'nın tarafsız kalması Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın müttefikleri arasında sorun çıkarmıştı. İtalya'nın böyle bir karar vermesinde Avusturya-Macaristan'ın 1914'te Sırbistan'a savaş ilan etmesini ve bunu müttefiklerine danışmadan gerçekleştirmesini ittifak ruhuna aykırı bulması ve savaş öncesi dönemde Avusturya-Macaristan'dan Trentino, Güney Tirol, Istria ve Dalmaçya kıyılarını talep etmekteydi. Bu bölgeler, İtalyan ulusal birliğini tamamlamak isteyen ayrıcalıklı politika kapsamında

⁴³ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 85. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Elçileri, 85.)

⁴⁴ Ozan Tuna, Amiral Souchon'un Donanma Komutanı Olması ve Rus Limanlarının Bombalanması (29 Ekim 1914), *OTAM Dergisi*, (2014), 216.

görülyordu.⁴⁵ Avusturya'nın bu talepleri reddetmesi, İtalya'nın müttefiklikte tarafsız kalmasına sebep olmuştur.⁴⁶ 23 Mayıs 1915'te İtalya'nın Avusturya-Macaristan'a savaş ilân etmesi savaşan güçler arasında İtilâf Devletleri lehine dengeyi bozmuştur.

Tarafsızlığını ilan eden İtalya Hükûmeti bu konumunu bir diplomatik manevra alanı olarak kullanmış; her iki ittifak bloğu ile temas kurarak savaşın gidişatına göre kendi çıkarlarına en uygun seçeneği belirlemeye çalışmıştır. İtilaf Devletleri'nin yoğun diplomatik girişimleri neticesinde 13 Nisan 1915 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması ile İtalya, önemli toprak vaatleri karşılığında İtilaf bloğuna katılmayı kabul etmiştir. Bu gelişme savaşın seyrini değiştirecek nitelikte bir kırılma noktası olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde Krupenski'nin yerine büyükelçi olarak atanan De Giers'in seçimi, İtalya'nın savaşta İtilaf devletlerinin yanında yer almasında önemli rol oynamıştır. Çünkü Elçinin hem diplomatik nezaket hem de gerektiğinde kararlı ve tavizsiz tutum sergileyebilmesi stratejik bir tercih olarak değerlendirilmiştir.⁴⁷

1.3. Ekim Devrimi ve Sonrasındaki Görevi

Giers'in İtalya Büyükelçiliği sırasında 27 Ekim (7 Kasım) 1917'de gerçekleşen Ekim Devrimi Bolşeviklerin önderliğinde olmuş ve Çarlık rejiminin ardından kurulan Geçici Hükûmeti de devirerek Sovyetler yönetiminin kurulmasına yol açan bir devrimdir. Devrim, Giers'in diplomatik faaliyetleri üzerinde doğrudan belirleyici bir etki yaratmamış olmakla birlikte, Çarlık rejiminin çöküşü ve Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle birlikte Rus diplomatik temsilciliğinin statüsü köklü biçimde değişmiştir.

Diplomat Nolde, 1917 Şubat Devrimi sonrasında De Giers'in görevinden istifa etmediğini ve yaşanan olumsuzluklara rağmen kendisini gerçeği inkâr etmekle sınırlamadığını belirtmiştir. Nolde'ye göre; Giers'in bu tutumu geçici siyasi grupların ve rejimlerin ötesinde Rusya'nın, Rus halkının ve devletinin kalıcı ve ebedi çıkarlarına duyduğu derin bağlılıktan kaynaklanmaktaydı.⁴⁸

⁴⁵ Василий Молодяков - Первая мировая: война, которой могло не быть, (М.: Просвещение, 2012), 25. (Vasily Molodyakov - Birinci Dünya Savaşı: Olmayabilirdi, (Moskova: Prosveshchenie, 2012), 25.)

⁴⁶Ercüment Kuran, "Birinci Dünya Savaşı", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/birinci-dunya-savasi> (Erişim Tarihi: 12/07/2025).

⁴⁷ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 87. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Elçileri, 87.)

⁴⁸ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 88. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Elçileri, 88.)

27 Ekim (7 Kasım) 1917 tarihi Rusya'nın yurtdışındaki Bolşevik karşıtı diplomatik temsilciliğinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. O gün hem Londra'daki büyükelçi Konstantin Nabokov hem de Paris'teki Vasili Maklakov, Roma ve Washington'daki meslektaşlarına telgraflar göndererek ortak bir tutum belirlenmesini önermiştir. Nabokov, İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'a yazdığı özel mektubunda Geçici Hükûmetin devrilmesini tanımları hâlinde artık resmi temsilci olarak görev yapamayacağını belirtmiştir. Giers, Bolşeviklerden gelen emirleri iletmeyi reddetmiş, temel önceliğinin Rus-Rumen cephesini koruyarak düşmanın kazanmasını engellemek olduğunu vurgulamıştır.⁴⁹

Maklakov'un ilk tepkisi ise Bolşevik yönetiminin meşruiyetini sorgulamak olmuştur. Geçici Hükümet'in zorla devrilmesiyle iktidarın el değiştirmesinin, meşru ardıllık ilkesini ihlal ettiğini belirtmiş ve Bolşeviklerden oluşan bir hükümetin Rusya'nın yasal temsili olamayacağını savunmuştur. Ona göre bu yönetim "isyanla kurulmuş, şiddet temelli ve ülkeyi felakete sürükleyen bir programa bağlıydı" ve bu nedenle tanınması mümkün değildi. Ancak Maklakov bir hukukçu ve siyasetçi olarak tamamen katı bir tutum takınmamış eğer Bolşevikler ile daha ılımlı gruplar arasında uzlaşmaya dayalı yeni bir hükümet kurulursa bu hükümete yönelik yaklaşımın; programı, kuruluş biçimi ve halkın genel tutumuna göre şekillenmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁰

28 Ekim (10 Kasım) 1917 tarihinde Rusya'nın yurtdışındaki en kıdemli diplomatik temsilcisi olan Giers, Bolşevik Devrimi sonrasında takınacağı tutuma dair net bir açıklamada bulunmuştur. Paris'teki büyükelçi Maklakov'un Petrograd'daki gelişmelere ilişkin değerlendirmesini açıkça onaylayan Giers, bundan sonraki diplomatik faaliyetlerinin temel yönünü de ortaya koymuştur. Bu kapsamda Bolşevik Hükûmeti'nden gelebilecek herhangi bir talimatı kabul etmeyeceğini buna karşılık İtalya'da Rusya'nın ve yurtdışındaki vatandaşlarının çıkarlarını koruma görevini sürdürmeyi amaçladığını bildirmiştir.⁵¹

⁴⁹ Edward H. Carr, *Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi 1917-1923*, C.1, (İstanbul: Metis Yayınları, 1989) 122-128.

⁵⁰ Margarita Kononova, *Russian Diplomacy in Emigration: Challenging the October Revolution*, <https://russiancouncil.ru/en/russian-diplomacy-1917#tab> (Erişim: 04.07.2025). :AVPRI, f. 170, ek. 512/1, 508, 2.

⁵¹ Margarita Kononova, *Russian Diplomacy in Emigration: Challenging the October Revolution*, <https://russiancouncil.ru/en/russian-diplomacy-1917#tab> (Erişim: 04.07.2025).

Ekim 1917'deki devrim sonrası kurulan Geçici Hükûmet tarafından görevde tutulmasına karşın Giers, bu yeni rejime ve devrim sürecine karşı mesafeli bir tutum sergilemiştir. Roma'daki Geçici Hükûmet Komiseri V. R. Svatikov'un raporlarına göre Giers'in yönettiği Rus elçiliği, devrimi geçici görmüş ve Romanov Hanedanı'nın yeniden iktidara gelmesini umut ederek Rusya'daki gerici çevrelerle yakın temas kurmuştur.⁵² Dönemin diplomatlarından Y. Ya. Solovyev'in aktardığına göre; Roma'daki Rus büyükelçiliği savaş koşullarının etkisiyle ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Büyükelçiliğin birinci sekreteri Alman deniz istihbaratıyla ilişki kurduğu gerekçesiyle görevden alınmış; mevcut büyükelçi A. N. Kurpenskiy merkeze çağırılmış ve yerine daha önce Bükreş'te görev yapan Giers atanmıştır.⁵³ Bu gelişme Giers'in kriz dönemlerinde güven duyulan ve tecrübeli bir diplomat olarak görüldüğünü göstermektedir.

Rusya Büyükelçiliği ve Büyükelçi Giers, Bolşevik Hükûmeti'ni meşru kabul etmeyip hizmetinde kalmayı reddetmiştir. Ekim Devrimi sonrası Giers, Bolşevik temsilcileri yasa dışı ilan etmiş ancak onların ideolojik taleplerini uygulamadan İtalya'daki Rusya ve vatandaşlarının çıkarlarını savunmaya devam etmiştir.⁵⁴ Giers yeni bir hükûmet uzlaşmasının sağlanması durumunda Rus dış politikasının savaş konusundaki yöneliminin beklenmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁵

13 Aralık 1917'de Troçki, yurtdışındaki Rus temsilciliklerine Sovyet iktidarını tanımayanların görevden alınacağını telgraflara yanıt vermeyen veya Sovyet iktidarını tanımayan büyükelçi ve elçilik mensuplarının görevden alınacağı, emekli maaşı ve kamu görevi haklarından mahrum bırakılacağı bildirilmiştir. Bu listede İtalya Büyükelçisi Mikhail Nikolayeviç Giers'in adı dördüncü sırada yer almıştır.⁵⁶ Bu karar Bolşevik yönetiminin devrim sonrasında eski rejime bağlı kalan diplomatlara yönelik tavizsiz tutumunu açıkça ortaya koymaktadır.

Troçki'nin Sovyet iktidarını tanımayı reddeden "eski rejimin" tüm diplomatlarını 26 Kasım 1917 tarihli emir doğrultusunda Rusya Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevlerinden

⁵² *Ежегодник Министерства иностранных дел за 1883 год. 22-е издание* (Санкт-Петербург, 1883), 160. ((Dışişleri Bakanlığı'nın 1883 yılı Yıllık Raporu. 22. Baskı (St. Petersburg, 1883), 160.)

⁵³ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 87. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Elçileri, 87.)

⁵⁴ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 89. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Elçileri, 89.)

⁵⁵ https://hrono.ru/biograf/bio_g/girs_mn.html (Erişim Tarihi: 30/06/2025)

⁵⁶ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 89. Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Elçileri, 89.)

azletmiştir. Bu ekseninde De Giers'in büyükelçilik görevi sonlandırılmış ve Fransa'da sürgün hayatına başlamıştır. 1919-1920 yıllarında Paris Barış Konferansı'nda Rusya'nın menfaatlerini temsil etmek amacıyla oluşturulan Rus Siyasi Konferansı'nın üyesi olarak faaliyet göstermiştir.⁵⁷ 27 Mayıs 1920 tarihinde eski Dışişleri Bakanı Sergey Sazonov tarafından tüm Rus dış temsilciliklerine gönderilen genelge telgrafında dış faaliyetlerin eşgüdüm içinde yürütülebilmesi için Giers'in rehberliğinde hareket edilmesi istenmiştir. Sovyet iktidarının kısa sürede yıkılacağına dair umutlarını koruyan Giers o dönemde hâlen faaliyet gösteren ve RSFSC'yi (*Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti*) tanımayan Rus diplomatik misyonlarının varlığını sürdürmesi için çaba sarf etmiştir.⁵⁸

1920 yılının Mayıs ayında eski Dışişleri Bakanı Sergey Sazonov yurtdışındaki Rus elçilik ve misyonlarına gönderdiği dairesel bir telgrafta dış temsilciliklerin faaliyetlerini daha etkin şekilde koordine edebilmek adına Giers'in rehberliğinde hareket etmelerini ve büyükelçiden danışmanlık almalarını talep etmiştir.⁵⁹

1917 yılının Kasım ayı sonlarında Paris'te Rusya'nın yurtdışındaki Bolşevik karşıtı diplomatik temsilcileri tarafından *Büyükelçiler Konseyi* adıyla yeni bir kurul oluşturulmuştur. Konseyde İtalya Büyükelçisi Mikhail Giers, Birleşik Krallık Maslahatgüzarı Konstantin Nabokov, İspanya Elçisi Mikhail Stakhovich ve İsviçre Elçisi Ivan Efremov yer almıştır. Konseyin temel amacı; Rusya'ya ilişkin gelişmeleri değerlendirmek ve ortak bir diplomatik tutum belirlemek olup alınan tüm kararlar oybirliği esasına dayandırılmıştır. Giers başkanlığında kurulan *Mali Komite*, Japonya Büyükelçisi Vasily Krupensky, Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi George Bakhmetev ve Londra'daki maslahatgüzar Dimitri Sablin'in katılımıyla teşekkül etmiş; bu yapı Elçiler Konferansı'nın denetiminde bulunan fonları yurt dışındaki Rus yardım, eğitim ve kültürel kuruluşlara tahsis etmekle görevlendirilmiştir.⁶⁰ Mali yardımlar üzerindeki bu yetkisi nedeniyle yapı zamanla "*Elçiler Komitesi*" olarak da anılmıştır. Giers'in 1932'deki ölümüne dek başkanlık ettiği bu komite daha sonra Vasili Maklakov'un liderliğinde faaliyetlerine devam etmiştir. Bu çerçevede Konsey, hem Bolşevik iktidarına muhalif dış temsilciliğin koordinasyonunu sağlamış hem de

⁵⁷ *Ежегодник Министерства иностранных дел за 1876 год. 16-е издание* (Санкт-Петербург, 1876), 41. (Dışişleri Bakanlığı'nın 1876 yılı Yıllık Raporu. 16. Baskı (St. Petersburg, 1876), 41.)

⁵⁸ <https://semnasem.org/poasts/2020/06/03/--1591197773> (Erişim Tarihi: 30/06/2025)

⁵⁹ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 90. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Elçileri, 90.)

⁶⁰ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 91.

sürgündeki Rus topluluklarının kurumsal ve kültürel varlıklarını sürdürebilmeleri için mali destek mekanizması işlevi görmüştür.⁶¹

Bu bağlamda 1921 yılında Paris'te bir araya getirdiği tanınmamış Rus elçileriyle gerçekleştirdiği toplantıda kendi inisiyatifiyle Mali Komite kurulmuş, Giers her iki yapının da başkanlık görevini üstlenmiştir. Bu komiteye Geçici Hükûmet'in yurtdışındaki mali kaynaklarını yönetme yetkisi verilmiş ve Giers bu fonları hem Rus diplomatik misyonlarını desteklemek hem de mültecilere yardım etmek için kullanmıştır. Bu yardımlar arasında Fransa'daki Rus göçmen topluluğu için bir Ortodoks kilisesinin inşasına sağlanan mali destek de yer almaktadır.⁶²

Rus göçmenlerin çıkarlarını korumak adına sürekli çaba gösteren Rus elçisi Giers'in bu yönü dönemin önemli hukukçularından Boris Nolde tarafından da vurgulanmıştır. Nolde, Giers'in başkanlığını yürüttüğü Büyükelçiler Konferansı'ndaki faaliyetlerini değerlendirirken bu görevin dahi onun için bir "hizmet" anlamı taşıdığını ifade etmiştir. Ona göre Giers'in tutumu son derece yerindeydi; çünkü o, yalnızca temsil ettiği Rusya'ya değil aynı zamanda anayurdu olan Rus halkının kültürel ve toplumsal gelişimine katkı sunma potansiyeline de sahipti. Bu bakış açısı Giers'in diplomatik misyonunu yalnızca siyasal temsille sınırlı görmediğini aynı zamanda Rus diasporasının entelektüel ve kültürel sürekliliğini sağlama sorumluluğu taşıdığını da göstermektedir.

1923 yılından itibaren Fransa'daki Rus çocuklarına yönelik Vesayet Komitesi'nin başkanlığını üstlenen Giers, Rus okullarının açılması ve bu kurumların donatılması süreçlerine katkı sunmuştur.⁶³ Büyükelçiler Konseyi başkanı sıfatıyla Çar II. Nikolay ve ailesinin öldürülmesine dair araştırmaları yürüten N.A. Sokolov tarafından toplanan belgelere gözetim ve himaye sorumluluğu verilmiştir. Giers'in 1932'deki ölümünden sonra bu materyaller eski başbakanlardan V.N. Kokovtsov'a devredilmiştir.⁶⁴

⁶¹ *Спор о России: В. А. Маклаков - В. В. Шульгин. Переписка, 1919-1939* / под ред. О. В. Будницкого; Российская академия наук, Институт российской истории, Гуманитарный институт войны, революции и мира [и др.] (Москва: 2012), 158-160. (*Rusya Üzerine Tartışma: V. A. Maklakov – V. V. Şulgin. Yazışmalar, 1919-1939*, der. O. V. Budnitski; Rusya Bilimler Akademisi, Rusya Tarihi Enstitüsü, Hoover Savaş, Devrim ve Barış Enstitüsü [ve diğerleri] (Moskova: 2012). 158-160.)

⁶² Евлогий Георгиевский, *Путь моей жизни*, митрополит Евлогий (Георгиевский), (Московский рабочий; ВПМД, 1994) 261. (Evloidy Georgiyevski, *Hayatının Yolu*, Metropolitan Evloidy (Georgiyevski) (Moskova İşçi Yayınları; VPMD, 1994), 261.)

⁶³ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 90. (Evdokimova, *Rus İmparatorluğu'nun Son Büyükelçileri*, 90.)

⁶⁴ Татьяна Ф. Павлова, *"Русский заграничный исторический архив в Праге и генерал Н.Н. Головин"*, *Россия в США: Сборник статей (Материалы к истории русской политической эмиграции; вып. 7)*, (Москва: Институт политического и военного анализа, 2001). Tatyana F. Pavlova, *"Prag'daki Rus*

Şubat Devrimi sonrasında Avrupa'nın çeşitli merkezlerine dağılmış olan Rus göçmenleri, 1920'li yıllarda farklı ülkelerde siyasi ve sosyal dayanışma amacıyla örgütlenmişlerdir. Paris'te, Büyükelçiler Konferansı'nın başkanlığını da yürüten De Giers 1923 yılından itibaren Fransa'daki "Rus Çocuğuna Yardım Komitesi"nin başkanlığını üstlenmiş ve bu alanda önemli bir sosyal sorumluluk rolü oynamıştır.⁶⁵ Benzer şekilde 1926 ile 1931 yılları arasında Polonya'da faaliyet gösteren ve merkezi Varşova'da bulunan "Rus Göçmen Örgütleri Birliği" geçici Rus elçiliğinin eski başkanı V. M. Gorlov'un yönetiminde örgütlenmiştir.⁶⁶

Giers, aynı zamanda 14 Mayıs 1891 tarihinden itibaren Rusya Coğrafya Derneği'nin tam üyesi olarak kayda geçmiştir. Diplomatik kariyeri boyunca pek çok yerli ve yabancı nişan ve madalya ile onurlandırılmıştır. Bu ödüller onun yalnızca diplomasi alanındaki etkinliğini değil aynı zamanda uluslararası çevrelerde gördüğü takdiri de göstermektedir.

Bu unvanlar arasında öne çıkanlar şunlardır:

- Rusya Nişanları:

Aziz Stanislav Nişanı 1. Sınıf (1898),
Aziz Anna Nişanı 1. Sınıf-kılıçlı (1900),
Aziz Vladimir Nişanı 2. Sınıf (1908),
Beyaz Kartal Nişanı (1912),
Aziz Aleksandr Nevski Nişanı (1916),
1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Anı Madalyası,
III. Aleksandr'ın tahta çıkış hatırası madalyası,
Romanov Hanedanı'nın 300. yılı hatıra madalyası.

- Yabancı Nişanları:

Romanya - Tuna'yı Geçiş Madalyası (1878),
1. Derece Taç Nişanı (1906),
1. Derece Yıldız Nişanı (1910),
Sırbistan - Takov Komutan Haçı (1883),
İran - Aslan ve Güneş Nişanı, 2. Sınıf (1886),

Yurtdışı Tarih Arşivi ve General N.N. Golovin", ABD'de Rusya: Makale Derlemesi (Rusya'nın Siyasi Göç Tarihi; 7. Cilt), (Moskova: Siyasi ve Askeri Analiz Enstitüsü, 2001).

⁶⁵ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 91. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Büyükelçileri, 91.)

⁶⁶ Marc Raeff, *Russia Abroad: A Cultural History of the Russian Emigration, 1919-1939* (Oxford: Oxford University Press, 1990), 103.

Prusya - 2. Sınıf Taç Nişanı (1890),
Buhara - 1. Sınıf Altın Yıldız (1893),
Fransa - Légion d'honneur Komutan Haçı (1894),
Portekiz -Immaculate Conception Büyük Haçı (1895),
Osmanlı - Mecidiye Nişanı, 2. Sınıf (1895),
Danimarka - Danebrog Büyük Haçı (1902),
İtalya - Aziz Maurizio ve Lazzaro Büyük Subay Haçı (1902),
Bavyera - Aziz Michael “Liyakat” Büyük Haçı (1903),
Yunanistan -Kurtarıcı Nişanı, 1. Derece (1910),
Karadağ - Türkiye ile savaş anı madalyası,
Kudüs - Hayat Veren Ağaç’ın bir parçasını içeren altın haç (1913),
“Kutsal Kabir Şövalyesi” unvanıyla.⁶⁷

1.4. Ölümü ve Diplomatik Karakteri

Mikhail Nikolayeviç Giers’in diplomatik kariyeri Çarlık Rusya’sının geç dönem dış politikasının şekillendiği kritik süreçlerde önemli görevler üstlendiği bir zaman dilimine denk gelmiştir. Giers’in farklı siyasi merkezlerdeki faaliyetleri onun diplomatik tutumuna dair bazı temel niteliklerin tespit edilmesine imkân tanımaktadır. Bu çerçevede Giers’in diplomatik karakteri; döneminin karmaşık uluslararası ilişkiler ortamında kişisel tutumu ve temsil ettiği değerlerle dikkat çekmiş; diplomatik kurnazlığı, sabırlı yaklaşımı ve taraflar arasında denge kurma becerisiyle dikkat çekmektedir. Temsil ettiği devletin öncelikleri dönemin uluslararası ilişkiler dinamikleri ve sahadaki uygulamaları üzerinden değerlendirilmeye açıktır.

Diplomatik kariyeri boyunca çeşitli ülkelerde ve farklı kültürlerde çalışma fırsatı bulmuş ve bu deneyimler sayesinde geniş bir bilgi ve anlayış birikimi edinmiştir. Kendisi diplomatik ilişkilerin karmaşıklığını çözmek için geliştirdiği analitik düşünme becerilerini ve öngörü yeteneğini kullanarak uluslararası ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır. Giers’in uzun ve başarılı kariyeri boyunca pek çok önemli anlaşma ve stratejik anlaşma müzakeresine katıldığı bilinmektedir. Ölümünden sonra hakkında

⁶⁷ *Ежегодник Министерства иностранных дел за 1883 год. 22-е издание* (Санкт-Петербург, 1883), 165. (Dışişleri Bakanlığı’nın 1883 yılı Yıllık Raporu. 22. Baskı (St. Petersburg, 1883), 165.)

yapılan yorumlar onun şahsiyeti ve diplomatik tavırları konusunda farklı değerlendirmeleri bir araya getirmiştir.⁶⁸

Dönemin tanıklarından diplomat Yuri Solovyov anılarında Giers'i 'eski ekol diplomatlardan biri' olarak nitelendirmiştir. Solovyov'a göre; Giers'in diplomasiye yaklaşımında belirgin bir dini eğilim hissedilmekteydi. Yedi yıl boyunca aynı zamanda Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten babasının şahsî sekreteri olarak çalışmış; bu süreçte bakanlığın iç işleyişine ve perde arkasındaki mekanizmalarına dair derin bir bilgi birikimi edinmiştir. Yurtdışı görevlerinde son derece temkinli bir diplomatik üslup benimsemiş ve yüz yüze görüşmelerde dahi ihtiyatlı davranmasıyla öne çıkmıştır. Solovyov, Giers'in ileri düzeyde işitme kaybının onun birden fazla kişiyle yapılan müzakerelere aktif olarak katılmaktan alıkoyduğunu ifade etmiştir.⁶⁹

Öte yandan Giers'in işitme engelinin diplomatik faaliyetlerini olumsuz yönde etkilediği yönündeki görüşlere farklı bir bakış açısı getirenler de olmuştur. Bu bağlamda dönemin bir diğer gözlemcisi Stoyan Mihaylovski, Giers'in fiziksel kısıtlılığını ustaca bir stratejik avantaja dönüştürdüğünü ileri sürmektedir. Ona göre Giers yalnızca duymak istemediklerini "duymamayı" seçmekle kalmamış aynı zamanda çevresindekilere aslında çok iyi duyabildiğini belli eden müdahalelerde de bulunmuştur. Özellikle piposuz bir ortamda konuşmalara katılım göstermesi ve zaman zaman elini kulağına götürmesi elçinin bu durumu bilinçli olarak kendi lehine kullandığını düşündürmektedir. O, bir Mutlakîyetçi ve Millîyetçiydi. Aynı zamanda Panslavistti.⁷⁰

Liberal bir Rus siyasetçi Vasily Maklakov, Boris Nolde'nin 'Rus dış misyonunun gerçek bir emektarı' olarak tanımladığı Mikhail Giers'i şu sözlerle betimlediğini aktarır: "1917 Şubat Devrimi'nden sonra emekliye ayrılmadı, kendisini dünyadan elini eteğini çekerek tecrit etmedi. Aksine, tüm yaşam anlayışı Rusya'nın, Rus halkının ve Rus devletinin yüzyıllar boyunca şekillenmiş ebedî çıkarlarının, geçici iktidarların ve hatta mevcut rejimin dahi üzerinde olduğu bilinciyle şekillenmişti."⁷¹ Vasily Maklakov'un

⁶⁸ <https://sergey-v-fomin.livejournal.com/527533.html> (Erişim Tarihi: 28/06/2025)

⁶⁹ *Ежегодник Министерства иностранных дел за 1879-1880 годы. 19 и 20-е издания* (Санкт-Петербург, 1880), 55. (Dışişleri Bakanlığı'nın 1879-1880 Yıllarına Ait Yıllık Raporu. 19. ve 20. Baskı (St. Petersburg, 1880), 55.)

⁷⁰ Sören Bloch Thrige, *Ruslands historie i kortfattet fremstilling* (København: Schuboth, 1892) 85.

⁷¹ *Спор о России: В. А. Маклаков - В. В. Шульгин. Переписка, 1919-1939* / под ред. О. В. Будницкого; Российская академия наук, Институт российской истории, Гуманитарный институт войны, революции и мира [и др.] (Москва: 2012), 98-101. (Rusya Tartışması: V. A. Maklakov - V. V. Shulgin. Yazışmalar, 1919-1939 / O. V. Budnitsky (ed.); Rusya Bilimler Akademisi, Rusya Tarihi Enstitüsü, Guver Savaş, Devrim ve Barış Enstitüsü [ve diğerleri] (Moskova: 2012), 98-101.)

değerlendirmesi Giers'in 1917 Şubat Devrimi sonrasında izlediği tutuma dair dönemin entelektüel çevrelerinde oluşan algıyı yansıtır. Giers'in emekliye ayrılmak yerine Rusya'nın uzun vadeli çıkarlarını önceleyen bir anlayışla hareket ettiği görülmektedir. Boris Nolde'nin onu "Rus dış misyonunun gerçek bir emektarı" olarak tanımlaması da bu yaklaşımın mesleki süreklilik ve kurumsal bağlılık çerçevesinde değerlendirildiğini göstermektedir. Bu bağlamda Giers'in tutumu, dönemin siyasal değişimleriyle sınırlı olmayan daha geniş bir dış politika sürekliliği içinde anlam kazanmaktadır.

Rus diplomatların 1917 Ekim Devrimi'ne meydan okuyarak göç etmek için uzun yıllar boyunca harcadıkları çabaların sonuçlarını özetlemek için diplomat ve dilbilimci Prens Nikolay Sergeyevich Trubetskoy'un Büyükelçiler Konferansı Başkanı Mikhail Giers'in sahadaki meslektaşlarının faaliyetlerini yönetmesi hakkındaki sözlerini alıntılama uygun olacaktır:

"Aynı Rusya'ya hizmet etmeyi sürdüren bu diplomatlar, vakar ve sükûnetlerini koruyabilmek adına büyük bir dikkat, incelik, sabır ve bilgelik sergilemek zorundaydılar. Tıpkı Kitez h efsanesindeki gibi artık ne dostlar ne de düşmanlar tarafından görülebilen, derinliklere çekilmiş bir varoluş içinde faaliyet gösteriyorlardı. Mikhail Giers'in önderliğinde eski Rus diplomatik temsilcileri sahada görünmeyen çoğu zaman takdir edilmeyen fakat toplumsal açıdan büyük değeri haiz görevler yürütmeye devam ettiler. Kendilerinden imkânsız başarımları beklendiği için sık sık eleştirilseler de, nadiren minnettarlıkla karşılaştılar. Buna rağmen hem Ruslar hem de yabancı hükümetler onlara yönelmeyi sürdürdü. Gün gelecek, bu çabalar hak ettikleri takdiri görecektir."⁷²

Prens Trubetskoy'un sözleri Ekim Devrimi sonrasında sahipsiz kalan Rus dış hizmetlerinin geçirdiği dönüşümü ve bu süreçte Mikhail Giers'in oynadığı merkezi rolü ortaya koymaktadır. Kitez h efsanesine yapılan gönderme diplomatların görünmezleşen fakat yok olmayan varlıklarını simgelerken artık resmî bir devleti temsil etmekten çok eski Rusya'nın ahlaki mirasını yaşatma çabası olarak anlam kazanır. Trubetskoy, bu diplomatların resmî olarak tanınmasalar da vakarları sayesinde meşruiyet kazandığını belirtir. Giers'in önderliğinde mülteciler aracılığıyla Rus kimliğinin sürekliliğini koruduklarını vurgulamaktadır.

⁷² Margarita Kononova, *Russian Diplomacy in Emigration: Challenging the October Revolution*, <https://russiancouncil.ru/en/russian-diplomacy-1917#tab> (Erişim Tarihi: 04/07/2025)

1917 Şubat Devrimi sonrası Dışişleri Bakanlığı'nın İkinci Daire Başkanı olan Baron Boris von Nolde, Giers'in bu dönemde istifa etmeyişi ve görevini terk etmeyişi onun devlet adamlığına özgü bir sadakat biçimi olarak yorumlamıştır. Nolde'ye göre Giers herhangi bir geçici hükümetin veya rejimin ötesinde '*Rusya'nın, Rus halkının ve Rus devletinin ebedî ve sarsılmaz çıkarlarına*' hizmet ettiğine olan derin inançla hareket etmiştir. Buna karşıt bir yorum ise Stoyan Mihaylovski'den gelmiştir. Mihaylovski, Giers'i yoğun bir bürokratik kariyeri ve kişisel çıkar güdüsüyle hareket eden bir devlet görevlisi olarak tasvir etmiştir. Ona göre Giers için öncelik daima kendi konumu ve kariyeriydi; Rusya ve halkı ise bu önceliklerin ardından gelmekteydi.⁷³

Mikhail Nikolayeviç De Giers sürgün yıllarını geçirdiği Fransa'nın başkenti Paris'te karaciğer iltihabına bağlı sağlık sorunları nedeniyle 27 Kasım 1932 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Ölümünden önceki sürede Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeleri uzaktan takip etmiş ancak Sovyet yönetiminin ilerleyen yıllardaki dönüşümlerini görmeden vefat etmiştir. Naaşı Petersburg'da aile mezarlığına gömülmemiş kendisi gibi göçmen olan kişilerin bulunduğu Paris'te bulunan Batignolles Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁷⁴

Rus Göçmen basının aktardığına göre Giers'in cenaze töreni oldukça görkemli bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Tören, bağlı olduğu Rus St. Aleksandr Nevski Kilisesi'nde düzenlenmiş tabutu çiçekler ve çelenklerle süslenmiş sahip olduğu nişanlar yastıklar üzerinde sergilenmiştir. Aile üyeleri ve eski meslektaşlarının yanı sıra Rus göçmen topluluğunun önde gelen isimleri ve Maurice Paléologue başkanlığındaki Fransız diplomatik temsilcileri de törene katılmıştır.⁷⁵

29 Kasım 1932 tarihinde *Vozrojdeniye Gazetesi*'nde yayımlanan ölüm ilanında Mikhail Nikolayeviç Giers'in vefatı şu ifadelerle duyurulmuştur: "Rus yaşamının, klasik asil okulun, görev bilinci ve yurtseverliğin yaşayan bir geleneği olan, geniş siyasi görüşlere ve nadir bir ahlaki yapıya sahip seçkin bir diplomat hayatını kaybetti."⁷⁶ Bu satırlar, Giers'in yalnızca mesleki bir figür değil aynı zamanda karakteriyle de dönemin Rus diplomasi geleneğinde özel bir yer tuttuğuna işaret etmektedir.

⁷³ <https://www.rusdiplomats.narod.ru/ambassadors/girs-nn.html> (Erişim Tarihi: 01/06/2025)

⁷⁴ Le Journal de Shanghai, "M. Micheal De Giers Russe Emigre et Ancien Diplomate Meurt à Paris" 30 Novembre 1932,1.

⁷⁵ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 93. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Elçileri, 93.)

⁷⁶ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 94: Тхоржевский И. Кончина М. Н. Гирса // Возрождение. 29 ноября 1932. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Büyükelçileri, 94: Tkhorzhevsky I. M. N. Girs'in Vefatı // Vozrozhdenie. 29 Kasım 1932.)

Romanya'daki Rus misyonunun ilk sekreteri Y. Ya. Solovyev'in ifadesine göre; Giers bürokratik işlere yatkın, disiplinli bir diplomattı. Yüz yüze görüşmelerde bile çekingen ve temkinli bir izlenim bırakıyordu. Özellikle birden fazla kişinin bulunduğu toplantı ve görüşmelerde yer almak, yaşadığı ısıtma sorunu nedeniyle kendisi için oldukça zordu.⁷⁷ Eski meslektaşı Baron B. E. Nolde, Mikhail Nikolayeviç Giers'in vefatının ardından kaleme aldığı yazıda onun disiplin, görev anlayışı ve çalışma azmini vurgulamış; 76 yaşına rağmen son ana dek kamu hizmetine sadakatle bağlı kaldığını ifade etmiştir. Nolde'ye göre Giers, yaşamının beklenmedik bir anda son bulmasına rağmen her zaman hizmet ettiği değerlere sadık kalarak bu dünyadan ayrılmıştır. Giers'ı "eski Rus devlet hizmeti geleneğinin seçkin bir temsilcisi" olarak tanımlayan Nolde, onun şahsında yüzyıllar boyunca Rus devlet yapısını ayakta tutan değerlere bağlı bir devlet adamı olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸

Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi De Giers aristokrat kökenli bir diplomat olup, görev yaptığı dönemde gururlu ve otoriter bir kişilik sergilemiştir. Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi De Giers aristokratik kökeni ve gururlu tavrıyla farklı bir portre çiziyordu. Giers, Osmanlı topraklarını adeta bir Rus mülkü gibi görme eğilimindeydi ve Jön Türk hareketini küçümseyerek bu hareketi siyasi açıdan meşru görmüyordu. Onun yaklaşımı Osmanlı Hükûmeti'ne karşı daha doğrudan ve müdahaleci bir denetim ve yönlendirme arzusuyla şekillenmişti. Giers, Osmanlı siyasetini sadece dışarıdan izleyen bir gözlemci değil aynı zamanda aktif bir siyasi aktör olarak kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmeye çalışıyordu. Üç büyükelçinin ortak noktası ise Talât ve Enver Paşa'nın öncülüğündeki yeni Osmanlı yönetimini ne kalıcı ne de desteklenmeye değer bir rejim olarak görmeleriydi. Bu tutum dönemin siyasi istikrarsızlığı savaşın yaklaşması ve büyük güçlerin Osmanlı üzerindeki nüfuz mücadeleleriyle birleşince İtilaf devletlerinin Osmanlı üzerindeki baskısını artırdı. Böylece bu büyükelçiler hem diplomatik hem de siyasi anlamda Osmanlı yönetimine karşı mesafeli ve eleştirel bir duruş sergilemişlerdir. Bu durum Osmanlı'nın iç siyasetinde yaşanan dönüşümlerin ve dış ilişkilerdeki karmaşanın anlaşılmasında önemli bir boyut oluşturmıştır.⁷⁹

⁷⁷ Юрий Яковлевич Соловьев, Воспоминания дипломата, 1893-1922, (Изд-во социально-экон: лит-ры, 1959), 179-180. (Yuri Yakovleviç Solovyov, Bir Diplomatın Anıları, 1893-1922, (Sosyal-Ekonomik Yayıncılık: Edebiyat, 1959), 179-180.)

⁷⁸ Евдокимова, Последние послы Российской империи, 94. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Büyükelçileri, 94.)

⁷⁹ Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, (Garden City, New York, 1919), 27.

Bununla birlikte Üçlü İtilaf devletlerinin İstanbul'daki diğer büyükelçileri Osmanlı yönetimi ve yerel usullere karşı genellikle mesafeli ama iyi bir tutum sergiliyorlardı. Bu diplomatik davranış sadece siyasi bir tavır değil aynı zamanda dönemin uluslararası güç dengeleri ve kültürel farklılıklarından kaynaklanan bir yansıma olarak görülebilir. İngiltere Büyükelçisi Sir Louis Mallet dönemin diplomatik teamüllerine uygun biçimde yüksek eğitilmiş, zarif ve entelektüel kimliğiyle temayüz eden bir devlet adamıydı. Onun diplomatik üslubu Osmanlı siyasetinin karmaşık entrikalarından ve sert müzakerelerinden ziyade nezaket, karşılıklı anlayış ve kültürel uyum ilkelerine dayalı bir yaklaşımı yansıtmaktaydı. Bu özellik Mallet'in kişisel karakterinin ötesinde, İngiltere'nin bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikasında yumuşak güç unsurlarını önceleyen bir stratejinin de göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Mallet'in görevi süresince sergilediği tavır Osmanlı devlet adamlarıyla ilişkilerinde güven inşa etmeyi ve iletişim kanallarını açık tutmayı amaçlayan ölçülü bir diplomasi anlayışına işaret etmektedir. Bu bağlamda onun sert pazarlıklara girmekten kaçınan ve diplomatik nezaketi öne çıkaran üslubu aynı dönemde görev yapan Rus Büyükelçisi Giers'in daha müdahaleci ve nüfuz tesisine yönelik agresif tutumuyla tezat teşkil etmektedir. Mallet'in bu nispeten yumuşak ve uzlaşıcı odaklı yaklaşımı, bir yandan İngiltere'nin Osmanlı üzerindeki nüfuzunu koruma politikasına hizmet ederken, diğer yandan İstanbul'daki diplomatik çevrelerde İngiltere'yi "dostane" bir aktör olarak konumlandırma çabasının parçası olarak değerlendirilebilir.

Fransa Büyükelçisi Maurice Bompard da tıpkı meslektaşı Mallet gibi zarif, onurlu ve entelektüel bir diplomat olarak temayüz etmekteydi. Avrupa'nın köklü kültürel çevrelerinde yetişmiş olması onun diplomatik üslubuna belirgin bir incelik ve estetik kazandırmıştı. Görevi süresince keskin nüfuz mücadeleleriyle anılmayan Bompard, daha ziyade diplomatik uzlaşıcı ve diyalog zemininde hareket etmeyi tercih eden bir profil çizmiştir. Bompard'ın diplomatik stratejisi, konjonktürel olarak Fransa'nın Osmanlı üzerindeki nüfuzunu koruma ve artırma yönündeki çıkarlarını tamamen göz ardı etmese de, bunu sert pazarlıklar ve tehdit dili yerine, karşılıklı anlayışa dayalı bir iletişim biçimiyle gerçekleştirmeyi esas almaktaydı.⁸⁰

⁸⁰ Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, (Garden City, New York, 1919), 27.

2.BÖLÜM: BALKAN SAVAŞLARI SÜRECİNDE BÜYÜKELÇİ DE GİERS

2.1. Giers'ten Önce: Büyükelçi Nikolay Valerievich Charykov'un Faaliyetleri

Nikolay Valerievich Charykov, 25 Mayıs 1909 tarihinde Fransız Büyükelçisi Bompard ile aynı gün iki devlet arasındaki karşılıklı anlaşmayla birbirleri ile uyumlu çalışmaları beklenerek İstanbul'a büyükelçi atanmıştır.¹ Göreve geldiği zaman hükûmetine İstanbul'daki durumu şöyle ifade etmiştir:

“Otuz yılı aşkın bir süre Osmanlı tahtında kalan ve ardından tahttan indirilerek sürgüne gönderilen Sultan II. Abdülhamid sahip olduğu siyasal tecrübe ve yetkilerden bütünüyle yoksun bırakılmış; böylece siyaseten etkisiz adeta sembolik bir figüre dönüştürülmüştür. Bu değişimin ardından Sadrazam Tevfik Paşa görevden alınmış, yerine Hüseyin Hilmi Paşa atanmıştır. Başkentte kamu düzeninin sağlanması ve muhtemel gerici hareketlerin bastırılması amacıyla ise III. Kolordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa fiilî otoriteyi elinde bulundurmaktadır.”²

Abdülhamid'in tahtan indirilmesi, Osmanlı siyasal hayatında “bireysel otorite”nin yerini kurumların ve askerî gücün öne çıktığı yeni bir düzenin almasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Mahmut Şevket Paşa'nın başkentte düzenin korunmasında üstlendiği rol, ordunun siyasetteki belirleyici konumunu pekiştirmiştir. Dolayısıyla bu süreç İstanbul'da siyasi otoritenin saraydan askeri makamlara geçtiğini göstermektedir.

Charykov, Rusya'nın himayesinde Almanya'nın demiryolu imtiyazlarını engellemek adına İstanbul'a görevlendirilmişti. Ağustos 1909'da II. Nikolay ile Osmanlı Sultanı V. Mehmed Reşâd arasında planlanan ancak Alman yanlısı çevrelerin iktidara gelmesi sebebiyle gerçekleşmeyen görüşme dönemin güç dengelerindeki değişimin önemli bir göstergesidir. Osmanlı İmparatorluğu kendi demiryolu inşasını yapabilecek maddi güçte değildi. Bu sebeple demiryolu imtiyazını diğer devletlere vererek yaptırabiliyordu. Bu durumdan dolayı da devletler arasında çıkar çatışmaları kendini göstermişti.³ Almanların Bağdat Demiryolu imtiyazlarını ellerinde bulundurması da Rusya'nın stratejilerini de

¹ Charykov, N. V., *Glimpses of High Politics: Through War & Peace 1855-1929*, (Londra: G. Allen & Unwin, 1931), 274.

² Телеграмма посла в Стамбуле от 7 мая (24) апреля 1909 г. No.126, 51.

³ Евдокимова, *Последние послы Российской империи*, 85. (Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Büyükelçileri, 85.)

değiştirmişti. 1899 yılında Almanlarla Bağdat Demiryolu ön sözleşmesi imzalanınca Rusya bunun tazminini istemiş ve 4 Nisan 1900'de Petersburg ile de bir demiryolu anlaşması imzalanmıştı. Ancak Osmanlı yönetimi iç ve dış baskıların etkisiyle Rus önerilerine olumsuz yanıt vermiş ve 2 Aralık 1911'de müzakereler sona erdirilmiştir.⁴ Ekim 1911'de Osmanlı İmparatorluğu nezdindeki Rusya Büyükelçisi Nikolay Charykov, merkezi hükümetten bağımsız olarak inisiyatif olarak Boğazlar bölgesinde Rusya'ya öncelikli hareket serbestisi tanınmasını hedefleyen bir teklifi Osmanlı makamlarına iletmiştir. Charykov, bu ayrıcalığın tanınması karşılığında, ikili ilişkilerin daha ileri düzeyde geliştirilmesini vadetmiştir. Ancak Osmanlı Hükûmeti bu öneriyi kesin bir biçimde reddetmiştir.⁵ Öte yandan, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere önde gelen Avrupa devletleri, Boğazların mevcut statüsünde herhangi bir değişikliğe karşı çıkmıştır. Bu durumun yarattığı diplomatik gerilim üzerine Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov, Boğazlar meselesinin Rusya tarafından resmî olarak gündeme getirilmediğini, Charykov'un girişimlerinin ise kişisel inisiyatife dayandığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, Boğazların Rusya'ya tek başına stratejik bir üstünlük sağlamayacağı kanaatini taşıyan Sazonov, İmparatorluğun genişleme siyaseti doğrultusunda başarı elde edebilmek için siyasi ve askerî tedbirleri kapsayan kapsamlı bir program hazırlanmasını istemiştir.⁶ Büyükelçi Charykov'un bir başka görevi daha vardı: Rusya'nın temel hedefi olan Osmanlı Devleti, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'ı kapsayan bir Balkan İttifakı oluşturarak Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'daki artan nüfuzuna karşı bir denge unsuru yaratmak. Böyle bir ittifak yalnızca Avusturya-Macaristan'a karşı bir set oluşturmakla kalmayacak aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'daki güç dengelerinde köklü bir değişiklik yaratma potansiyeline sahip olacaktı.⁷ Charykov'un girişimleri Petersburg tarafından desteklenmeyince İstanbul'daki görevi 2 Mart 1912'de sona erdi. Ancak Rus bürokrasisinde yaygın bir teamül olarak, 26 Şubat 1912'de kendisine senatörlük unvanı verilerek merkeze çekilmiştir.⁸

⁴ Murat Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*. (İstanbul: Arba Yayınları, 1988), 148-150.

⁵ Charykov, *Glimpses of High Politics*, 280.

⁶ Василий Молодяков - Первая мировая: война, которой могло не быть, (М.: Просвещение, 2012), 17. (Vasily Molodyakov - Birinci Dünya Savaşı: Olmayabilirdi, (Moskova: Prosveshchenie, 2012), 17.)

⁷ I. V. Bestuzhev, "Russian Foreign Policy February-June 1914," *Journal of Contemporary History*, No.95 (1966), 95.

⁸ <https://www.rusdiplomats.narod.ru/charwkov-nv.html> (Erişim Tarihi: 30/06/2025)

2.2. Rus Elçisi Giers'in İstanbul Görevine Atanması

Mikhail Giers, diplomatik kariyerinin erken döneminde İstanbul'da görev yapmıştır. 11 Nisan 1883'te unvanlı danışman rütbesine terfi eden Giers, 7 Mayıs 1883 itibarıyla Rus Elçiliği'nde ikinci kâtip olarak görevlendirilmiştir. Ertesi yıl, 7 Temmuz 1884'te birinci kâtipliği vekâleten yürütmeye başlamış; 5 Mayıs 1887'de ise İran'daki Rus misyonuna birinci kâtip olarak atanmıştır.

Dolayısıyla, 1912 yılında 56 yaşında büyükelçi olarak yeniden İstanbul'a atandığında, Giers yaklaşık otuz yıl öncesine dayanan tecrübeleriyle Osmanlı başkentini ve diplomatik çevrelerini yakından tanıyan, oldukça deneyimli bir diplomat olarak görevine başlamıştır. Büyükelçi Charykov'un başarısızlıklarından dolayı Rusya, Osmanlı Hükûmeti'ne başvurarak İstanbul'da büyükelçilik görevinde değişiklik talep etmiştir. Osmanlı Devleti bu değişikliği 'muvâfakat-ı seniyye' (padişahın onayı) olarak tanımlamış; söz konusu onayın hem Charykov'a hem de doğrudan Petersburg'daki Osmanlı Sefareti'ne bildirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁹

Büyükelçi Giers'i dönemin diğer diplomatlarından ayıran ve dikkat çeken en önemli yönlerinden biri sahip olduğu nitelikli diplomatik eğitim ile geniş yurtdışı tecrübesidir. Giers'in geniş kapsamlı eğitim süreci ve saha deneyimi, diplomatik kişiliği üzerinde belirleyici ve kalıcı etkiler bırakmıştır. Onun kişisel formasyonunu anlamlandırmak 19. yüzyıl Rus diplomatik sisteminde aristokratik kadroların eğitimiyle doğrudan bağlantılıdır. Nitekim Çarlık Rusya'sının Batı Avrupa ile kurduğu yoğun diplomatik temaslar Giers gibi diplomatların sadece siyasi değil kültürel düzlemde de donanımlı bireyler olarak yetişmesini sağlamıştır. Bu bağlamda Giers'in İstanbul'daki büyükelçilik görevini icra ederken sergilediği dikkatli, soğukkanlı ve yapıcı tavır yalnızca bireysel meziyetlerinin değil dönemin Rus diplomasi geleneğinin bir yansıması olarak da değerlendirilmektedir.

Romanya'daki görevi sırasında Giers, Rus dış politikasının ekonomik ve stratejik çıkarlarının pekiştirilmesinde önemli roller üstlenmiştir. 13 Mart 1912 tarihinde Dışişleri Bakanı Sergey Sazonov, 203 numaralı telgrafla Giers'a Osmanlı İmparatorluğu nezdindeki büyükelçilik görevini teklif ettiğini bildirmiştir. Telgrafta, Giers'ın eski Dışişleri Bakanı Nikolay Karlovich Giers'ın oğlu olması nedeniyle güvenilir ve

⁹ BOA. MV. 227/30.

deneyimli bir diplomat olarak değerlendirildiği; ayrıca köklü bir diplomatik geçmişe sahip olmasının teklifte etkili olduğu ifade edilmiştir. Teklifi kabul eden Giers, hükümetinden bir gün süre istemiş ve ertesi gün yola çıkacağını bildirmiştir.¹⁰

Osmanlı İmparatorluğu nezdinde büyükelçi olarak görevlendirilmesi planlanan Giers için Rusya tarafından Osmanlı Hükûmeti'ne iletilmesi istenen resmi bir muvafakat talep edilmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı tarafına iletilen bilgilendirme yazısında Giers'in İstanbul sefiri olarak atanmasının arzu edildiği açıkça belirtilmiş; yazının altında Rus elçisinin imzası da yer almıştır.¹¹ 15 Mart 1912 tarihinde Osmanlı Hükûmeti, Giers'in İstanbul sefiri olarak atanmasına onay vermiştir. Böylece Giers'in görevlendirilmesinin resmiyet kazanmasının önü açılmıştır.¹² İstanbul'daki Rus diplomatik temsilciliğinde yaşanan değişim sonucunda Nikolay Charykov görevden alınmıştır. Bu gelişmenin ardından aynı gün içerisinde De Giers Osmanlı İmparatorluğu nezdinde İstanbul büyükelçisi olarak atanmıştır.¹³ Giers'in bu göreve tayini, yalnızca şahsi diplomatik kariyeri açısından değil aynı zamanda bu atama Osmanlı-Rus ilişkilerinde diplomatik temsilin yeni bir aşamasını göstermektedir.

İstanbul'daki görevine yeni başlayan Giers'in Osmanlı Hariciye Nezareti ile gerçekleştirdiği ilk temaslarda, tercüman meselesi önemli bir sorun olarak gündeme gelmiştir. 17 Mart 1912 tarihli ve 145 numaralı Hariciye Nezareti emrinde Avusturya ve Almanya elçilerine uygulanan resmî kabullerde tercümanın refakat etmemesi yönündeki protokol esaslarının Rus elçisi için de geçerli olacağını Dışişleri Bakanı Sazonov'a bildirmiştir. Duruma itiraz etmeyen Bakan, elçisi ile görüşerek durumu kendisine izah etmiştir. De Giers cevaben İstanbul'a vardığında yeni atanması vesilesiyle yapması gereken ilk ziyaretleri tercümanı ile gerçekleştirmek zorunda olduğunu; ancak Sultan Reşâd'ın yüksek makamına yapacağı siyasi müzakerelere tercümansız gelebileceğini söylemiştir. Ayrıca Bab-ı Âli tarafından tercümanın görevini sağlıklı bir şekilde yürütebilmesi için gerekli izinlerin verilmesi, görüşmelerin yapılacağı mekânlarda tercümanın bulunmasına engel teşkil edecek durumların kaldırılması ve güvenlik ile

¹⁰ BOA. HR.SFR.1. 187/83.

¹¹ BOA. HR.SFR.1. 187/84.

¹² BOA. HR.SFR.1. 187/87.

¹³ Tanin, "Huzura Kabul", 15 Mart 1912, 2.

lojistik desteklerin sağlanması hâlinde tercüman aracılığıyla yürütülecek işlerde tercümanla birlikte gitmesinin bir sakınca oluşturmayaacağı belirtilmiştir.¹⁴

Osmanlı Hükûmeti'nin Avusturya ve Almanya elçilerine uygulanan protokol kurallarını Rusya nezdinde de geçerli kılma isteği uluslararası ilişkilerde protokol eşitliği ve karşılıklılık ilkesine verilen önemi yansıtmaktadır. Bu durum Osmanlı'nın egemenliğini ve diplomatik inisiyatifini koruma çabasını ortaya koyarken Rusya'nın pragmatik yaklaşımı da hem nüfuzunu sürdürme hem de ilişkilerin istikrarını koruma arzusunu göstermektedir. Tercüman aracılığıyla yürütülen görüşmelerdeki hassasiyet ise bilgi güvenliği ve doğrudan temsilin önemini vurgulamaktadır. Dolayısıyla tarafların bu konudaki tutumu yalnızca teknik bir protokol meselesi değil aynı zamanda güç, itibar ve güvenlik dengesinin gözetildiği bir diplomatik strateji olarak değerlendirilebilir.

18 Mart 1912 tarihli *Tanin Gazetesi*'nin *Rusya Sefiri* başlıklı yazısında Sultan Reşâd'ın Rusya Büyükelçisi Giers'ı kabul ettiği ve görüşmenin bir saat sürdüğünü yazmaktadır. Henüz yeni büyükelçi olarak atamasının tamamlanmadığından dolayı yerine Rus diplomat Swetchine 'nin yeni mahalli memuriyetine kadar görevde kalacağını yazmaktadır.¹⁵

20 Mart 1912 tarihinde Dışişleri Bakanı Sazonov, yeni büyükelçisi Giers'in göreve başlayıncaya kadar W. Swetchine'nin kısa bir süre için elçilik görevini yürüteceğini ve bu doğrultuda kendisine geçici bir akreditasyon verildiğini 28677/235 numaralı telgraf ile hem Osmanlı Devleti'ne hem de Giers'a bildirmiştir. Bakan bu geçici görevin ne kadar süre devam edeceği hakkında bir bilgi vermemiştir. Sazonov, yaşı oldukça ilerlemiş olan elçinin bu durumdan bir an evvel azledilmesi için Giers'a görevine başlaması konusunda baskı uygulamıştır.¹⁶

'Rusya'da yayımlanan 16 (29) Mart tarihli *Roussoke Slovo* adlı gazetede Rus elçisi Giers'ın Petersburg'da Bakan Sazonov başkanlığında İstanbul'a gitmeden önce büyükelçinin izleyeceği taktik ve davranış programlarını hazırlamak üzere toplantılar yapıldığını bildirmektedir. Balkanlar'daki olaylarla bağlantılı olarak siyasi ufukta endişe verici durum ve uluslararası birleşmeler için yeni planlar göz önüne alındığında bu toplantı oldukça önemlidir.

¹⁴ BOA. HR.SFR.1. 187/89.

¹⁵ *Tanin*, "Rusya Sefiri", 20 Mart 1912, 3.

¹⁶ BOA. HR.SFR.1. 187/93.

Sofya'daki Rus büyükelçisi Nekliudov da bu toplantıya katılmıştır. Toplantının temel amacı selefi Charykov döneminde yaşandığı gibi, İstanbul'daki büyükelçi ile Rusya Dışişleri Bakanlığı arasında yeni anlaşmazlıkların ortaya çıkmasını önlemektir. Bu çerçevede İstanbul'daki büyükelçinin yürüteceği diplomatik faaliyetlerin kapsamı ayrıntılı biçimde tanımlanmıştır. Toplantıda ayrıca Çanakkale meselesi özel bir oturumda değerlendirilmiştir. Rusya'nın, Boğazlar üzerindeki stratejik çıkarları doğrultusunda Osmanlı donanmasının hareketleri ve İtalyan filosunun bölgedeki faaliyetleri tartışılmıştır. Yeni büyükelçi birkaç gün içinde varacağı İstanbul görevi kapsamında Balkanlar'daki uluslararası güç dengeleriyle bağlantılı olarak Türk-İtalyan Savaşı'nın sona erdirilmesine yönelik diplomatik girişimlerde bulunacaktır. Bu doğrultuda benimseyeceği diplomatik yaklaşım yalnızca Rusya'nın beklenti ve çıkarlarına değil aynı zamanda Osmanlı-İtalya arasındaki uzlaşmaya aracılık etme isteğini dile getiren ve halihazırda bu konuda görüşmeler yürüten Büyük Güçlerin tutumlarıyla da uyum içinde olacaktır.¹⁷

16 Nisan 1912 salı tarihinde Rus elçisi Giers'in me'mûriyetini mutazammın nâme-i imparatorîyi (imparatorluk görev mektubu) sunmak üzere padişah huzuruna kabul edilme talebi Sultan V. Mehmed Reşâd'a iletilmiştir. Sultanın bu talebe olumlu yanıt verdiği ve Giers'in 20 Nisan Cumartesi günü saat 15:30'a kabul edilmesi yönünde irade buyurduğu belirtilmektedir.¹⁸ Ertesi gün Sultan Reşâd, Rus İmparatoru tarafından atanan büyükelçi Giers'i "Rusya imparatoru hazretlerinin zât-ı âsilânelerini nezdime fevkalâde ve murahhas büyükelçi sıfatıyla ta'yîn ettikleri" şeklinde övgü dolu sözlerle kabul etmiştir.¹⁹ Sultan'ın bu olumlu sözlerine karşılık Giers: "Bu yüksek görevin yerine getirilmesinde şahsımın ve hükümetimizin desteğiyle başarılı olacağıma ve bu konuda gereken yardımların sağlanacağına olan inancımı belirtiyorum" ifadelerine yer vererek iki ülkenin de memnuniyetini dile getirmiştir.²⁰ Rus İmparatorluğu tarafından büyükelçi aracılığıyla

¹⁷ BOA. HR.SFR.1. 187/99.

¹⁸ BOA. İ.MBH. 8/40.

¹⁹ BOA. HR.TO. 595/45. "Sefir hazretleri haşmetlü Rusya imparatoru hazretlerinin zât-ı âsilânelerini nezdime fevkalâde ve murahhas büyükelçi sıfatıyla ta'yîn ettiklerini müş'ir olan nâme-i impatarotîyi yedinizden memnûniyetle ahzediyorum İmparator hazretleri cânibinden vesâtet-i âsilâneleriyle tarafıma tebliğ olunan ve müşârün-ileyh hazretleri hakkında benim de bizzat perverde eylemekte olduğum hissiyâta tamâmen muvâfık bulunan hissiyât-ı samîme ve hâlise mevâlât-kârîden pek müteşekkirim. Beyne'd-devleteyn emniyet-i mütekabile esâsına müstenid olarak tamâmen mevcûd olan münâsebâtın muhâfaza ve teşyidine sarf-ı mesâ'î etmenizi âmir bulunan ta'limât-ı imparatorîyi dahi bilhassa takdîr eylerim."

²⁰ BOA. HR.TO. 595/46.

iletilen samimi duygular Osmanlı tarafından olumlu karşılanmıştır. Sultan, bu ifadelerin kendisinin büyükelçi hakkında beslediği duygularla örtüştüğünü belirterek iki ülke arasında diplomatik bir yakınlaşma iradesi ortaya koymuştur. Bu karşılıklı söylemler Giers'in yeni görevine duyduğu özgüvenin yanı sıra Osmanlı-Rus ilişkilerinin karşılıklı anlayış ve iş birliği temelinde gelişeceğine dair iyimser bir beklenti taşıdığını göstermektedir.

Büyükelçi Charykov'un azledilmesindeki en büyük sebeplerden birisi 1911 yılında vuku bulan Türk-İtalyan Muharebesinde Türk Hükûmeti'nin Boğazları kapatmasını engelleyememesidir. Tan Gazetesi'nin Berlin Muhabiri bu durum hakkında telgraf çekerek şöyle demiştir: “Almanya’da yayımlanan Lokal Anzeiger adlı gazetede Charykov’un Moskova Hükûmeti’ni özellikle Sazonov’un müşkül duruma düşmesine sebep olmaktadır. Sazonov’un elçiden derhal ayrılırsa muvaffakiyet kazanabileceğini...” ifade etmiştir.²¹ Bu bağlamda büyükelçinin görevden alınmasının ya da İstanbul’dan ayrılmasının Sazonov’un politikalarının başarısı açısından olumlu bir gelişme olacağı değerlendirilebilir.

Selefi Charykov gibi Büyükelçi Giers’de Boğazlar meselesiyle yakından ilgilenmiş; Balkan devletleri arasında kurulan ittifakı desteklemiş ve Petersburg’daki Dışişleri Bakanlığı’nın yönlendirmeleri doğrultusunda, Bulgaristan ve Sırbistan’ın Osmanlı topraklarında yaşayan etnik unsurların haklarına ilişkin taleplerini dikkate alarak Osmanlı Hükûmeti’ni uzlaşmaya ikna etmeye çalışmıştır. 1911 yılının Temmuz ayında henüz Bükreş elçisi olarak görev yaparken Rus Donanma ve Genelkurmayı ve Donanma Bakanı Grigorovich’e Boğazların tüm savaş gemilerine açılması gerektiği yorumunda bulunmuştur.²² 1912 yılında İstanbul’daki görevine geldiği zaman bu önerisinin bazı avantajları olsa da boğazlar üzerindeki yüklerini arttıracığı gerekçesiyle hala olumsuz yaklaşmaktaydı. Grigorovich’in bu şekilde yaklaşımından sonra Rus elçisi “o halde Boğazlar sorununun tek doğru çözümü olarak Yukarı Boğazlar kısmının tarafımızca ilhak edilmesi olacaktır” yorumunu yapmıştır.²³ Fakat Giers’a göre Osmanlı Devleti’nin çökmesi halinde Boğazlar her halükârda kendiliğinden açılacak ve Rusya’nın kendisini

²¹ Tanin, “Avrupa Matbuatı: Karargâhlarda”, 16 Mart 1912, 2.

²² Ed. Robert B. McKean, *New Perspectives in Modern Russian History, Selected Papers from the Fourth World Congress for Soviet and East European Studies*, Harrogate 1990, (New York 1992), 204.

²³ McKean, *New Perspectives in Modern Russian History*, 206.

savunması daha da zorlaşacaktı. Bu nedenle Boğazlar sorununun Osmanlı çökmeden önce ülkeler arası antlaşmalar ile ‘çözülmüş’ olmasını istiyordu.

Giers’in Büyükelçilik görevine başlamasıyla birlikte karşı karşıya kaldığı ilk önemli mesele Boğazlar olmuştur. Nitekim 18 Nisan 1912’de İtalyan donanması Çanakkale Boğazı’nın dış savunma hatlarını yaklaşık iki buçuk saat boyunca top atışına tutmuş; bunun üzerine Osmanlı Devleti 19 Nisan’da Boğazları tüm deniz trafiğine kapatmış ve bu karar 18 Mayıs’ta İtalya ile imzalanan barışa kadar yürürlükte kalmıştır.²⁴

18 (5) Nisan 1912 tarihli 778 numaralı telgrafında Giers Bakan Sazonov’a şunları bildiriyordu: “Osmanlı İmparatorluğu’nun İstanbul’daki yabancı devlet temsilcilerine gönderdiği tebliğde Çanakkale Boğazı’ndan yabancı devlet gemilerinin geçinin ikinci bir emire kadar kapatıldığını bildirmiştir. Çanakkale Boğazı bugün tamamen mayın ile dolu, bütün haberleşmeler kesilmiştir.”²⁵ Giers, Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği 779 numaralı telgraf ile İtalya’nın 19 Nisan 1912 tarihinde Rodos ve Sisam adalarını bombaladığı bilgisini de vermiştir.²⁶ Aynı gün (19 Nisan) Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Sazonov, İstanbul’da bulunan elçisi Giers’e bir telgraf göndererek Boğazların ticaret gemilerine açılması veya Osmanlı Devleti’nin gecikmeden kaynaklanan tazminatı ödemesi gerektiğini bildirmiştir. Giers’in bu konuda Osmanlı Hükûmeti’ni bilgilendirmiş ancak Bâb-ı Âlî bu talebi yerine getirmemiştir. Böylece Boğazlar bir ay boyunca kapalı kalmıştır. Bu süre zarfında Rusya Boğazların kapatılmasını protesto etmiştir.²⁷

II. Nikolay, Elçi Giers’in önerileri doğrultusunda Osmanlı Devleti ile Boğazlar meselesini görüşmek üzere özel bir konferans toplanmasını talep etmiştir. Ancak bu girişim, Osmanlı’nın Boğazlar üzerindeki egemenliğini zayıflatabilecek bir uluslararası müzakereye yanaşmaması, Büyük Güçler arasındaki çıkar çatışmaları ve özellikle İngiltere ile Fransa’nın çekimser tutumu nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Ayrıca,

²⁴ Hayri Çapraz, “*Turkish Straits in Turkish-Russian Relations (From the End of the 19th Century to World War I)*”, *Rusya & Türkiye Uluslararası Bağlamda İkili İlişkiler Uluslararası Konferans Kitabı*, ed. Alexander Polunov et al. (Moscow: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2018), 51.

²⁵ *Международные отношения в эпоху империализма. 1878-1917*, Серия 2. 1900-1913, Т. 19: Ч. 2: 14 января 1912 г. - 13 мая 1912 г. (Moscow: 1939), 424. (Emperyalizm Çağında Uluslararası İlişkiler. 1878-1917, Seri 2. 1900-1913, Cilt 9: Bölüm 2: 14 Ocak 1912-13 Mayıs 1912, 1939, 424.)

²⁶ *Международные отношения в эпоху империализма. 1878-1917*, Серия 2. 1900-1913, Т. 19: Ч. 2: 14 января 1912 г. - 13 мая 1912 г. (Moscow: 1939), 424. (Emperyalizm Çağında Uluslararası İlişkiler. 1878-1917, Seri 2. 1900-1913, Cilt 9: Bölüm 2: 14 Ocak 1912-13 Mayıs 1912, 1939, 424.)

²⁷ *Международные отношения в эпоху империализма. 1878-1917*, Серия 2. 1900-1913, Т. 19: Ч. 2: 14 января 1912 г. - 13 мая 1912 г. (Moscow: 1939), 428. (Emperyalizm Çağında Uluslararası İlişkiler. 1878-1917, Seri 2. 1900-1913, Cilt 9: Bölüm 2: 14 Ocak 1912-13 Mayıs 1912, 1939, 428.)

Osmanlı'nın İtalya ile savaş halinde olması ve Balkanlar'da tırmanan kriz ortamı da bu girişimin gerçekleşmesini engelleyen başlıca etkenler olmuştur.²⁸ Bu durum Osmanlı Hükûmeti'nin Boğazlar üzerindeki denetimini yalnızca askerî güvenlik eksenli bir mesele olarak değil aynı zamanda devletin ekonomik çıkarlarını ve uluslararası ticaretteki konumunu korumaya yönelik stratejik bir araç olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. 1911-1912 yıllarında artan dış tehditler ve değişen jeopolitik dengeler karşısında Osmanlı yönetimi Boğaz trafiğini denetleyerek hem egemenliğini pekiştirmeye hem de bölgesel konumunu güçlendirmeye çalışmıştır.

23 Nisan 1912 tarihli telgrafında Rus Büyükelçisi Giers, Sadrazam Sait Halim Paşa'nın kendisine gelerek yakın ve ciddi bir tehlikenin yaklaşmakta olduğunu bildirdiğini aktarmıştır. Giers Bâb-ı Âlî'nin son edindiği istihbarata göre İtalyan filosunun Çanakkale Boğazı girişine ulaştığını ve her an saldırıya geçebilecek bir konumda bulunduğunu ifade ederek sözlerine şöyle devam etmiştir:

“İtalyan filosunun Çanakkale Boğazı'na yeniden bir saldırı düzenleyip düzenlemeyeceği konusunda Büyük Devletlerin iyi niyetli bir güvence verip vermediğini bana sordu. Ben ise, bu tür güvenceleri kendi askerî gücüne dayandırması gerektiğini ifade ettim. Bununla birlikte fiilî ve ani saldırı tehlikesi ortadan kalkar kalkmaz, antlaşmalarla güvence altına alınmış olan ticaret gemilerinin seyrüsefer özgürlüğünü ihlal etme hakkına sahip olmadığını vurguladım. Son yaşanan tecrübelerin, böyle bir saldırı yeniden başladığında Boğazların mayınlanması yalnızca yarım saat içinde gerçekleştirilebileceğini gösterdiğini belirterek, güvence talebini kesin bir dille reddettim.”

ifadesi ile Büyük Güçlerin bu durum karşısında herhangi bir garanti vermediğini keskin bir dille anlatmıştır.²⁹ Çanakkale Boğazı'nın güvenliğinin yalnızca Büyük Devletlerin verdiği sözlere değil fiili askeri güce dayandığı garantilerin kâğıt üzerinde kalmasının yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Boğazların stratejik önemi nedeniyle olası saldırılara karşı hızlı ve etkili savunma tedbirlerinin alınabileceği vurgulanmakta özellikle mayınlama gibi pratik ve caydırıcı yöntemlerin kullanımıyla bölgenin korunmasının mümkün olduğu ifade edilmektedir. Bu durum uluslararası ilişkilerde güvenlik

²⁸ McKean, *New Perspectives in Modern Russian History*, 208.

²⁹ *Международные отношения в эпоху империализма. 1878-1917, Серия 2. 1900-1913, Т. 19: Ч. 2: 14 января 1912 г.-13 мая 1912 г. (Moscow: 1939), No:801, 450. (Emperyalizm Çağında Uluslararası İlişkiler. 1878-1917, Seri 2. 1900-1913, Cilt 9: Bölüm 2: 14 Ocak 1912 - 13 Mayıs 1912, 1939, No:801, 450.)*

garantilerinin somut askeri güçle desteklenmediği sürece anlamını yitirdiğini ve seyrüsefer özgürlüğünün ancak gerçek bir tehdit ortadan kalktığında tam anlamıyla sağlanabileceğini göstermektedir.

2.2. Balkan Savaşları'na Genel Bir Bakış

Çok uluslu yapıya sahip Osmanlı İmparatorluğu gibi devletlerde yönetimin dikkatli, özenli ve dengeli bir şekilde yürütülmesi büyük önem taşır. Aksi takdirde idari sistemde yaşanacak aksaklıklar, ordu içinde disiplinsizliklerin artmasına ve kamu düzeninin bozulmasına yol açabilir. Bu tür iç karışıklıklar ise toplumu dış tehditlere karşı savunmasız hale getirir ve zamanla milletlerin düşünsel, siyasal ve ahlaki yapılarının sarsılmasına neden olur.

Devletler, birbiri arasındaki siyasi yollarla çözüm bulunamadığında çözüm arayışı kaçınılmaz olarak silahlı çatışmalara yönelmiştir. Bu süreçte bir zamanlar Osmanlı tebaası olan Balkan milletleriyle Osmanlı Devleti arasında savaş zorunlu bir sonuç hâline gelmiştir. 1912-1913 Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti açısından daima büyük bir kayıp ve hüznle anılan bir dönem olmuştur. Bağımsızlıklarını elde eden Balkan halklarının bir kısmı, bu kez Osmanlı topraklarını paylaşmak ve nüfuz alanlarını genişletmek amacıyla Osmanlı'ya karşı savaş açma yoluna gitmişlerdir.

İtalya'nın 29 Eylül 1911 tarihinde Trablusgarp'a yönelik saldırısını fırsat olarak gören Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Romanya ve Karadağ aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak ortak hareket etmeye başlamışlardır. Bu devletler başta Rusya olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinin desteğini de alarak Osmanlı karşıtı bir tutum geliştirmiş ve bu doğrultuda savaş hazırlıklarına girişmişlerdir.³⁰ Söz konusu ülkelerin bir araya gelmesinde Rus diplomat ajanlarının bu ülkelerdeki çalışma ve gayretleri göz ardı edilemeyecek derecede büyüktür.³¹

Son yıllarda yapılan araştırmalar Balkan Savaşları'ndaki yenilginin birçok karmaşık nedene dayandığını ortaya koymaktadır. Ancak bu yenilginin temel sebepleri doğrudan Türk ordusunun yapısından çok dönemin idarecilerinin uyguladığı politikalar ve Balkanlar'daki stratejik tercihleriyle ilişkilidir. Her ne kadar ordu savaş boyunca ciddi

³⁰ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995), 435-437.

³¹ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Temizliği 1821-1922* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 143.

kayıplar vermiş ve geri çekilmek zorunda kalmış olsa da bu süreçte göz ardı edilemeyecek derecede büyük fedakârlıklar, başarılar ve kahramanlık örnekleri de sergilenmiştir. Bu nedenle savaş boyunca Türk ordusunda görev yapan birçok komutanın yüksek bir özveri ve cesaretle mücadele ettiği açıkça görülmektedir.

Balkan İttifakı'nın şekillenmesinde Çarlık Rusya'sının etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Rusya'nın bu süreçte aktif rol almasının arka planında ise Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 1908'de Bosna-Hersek'i ilhak etmesiyle başlayan yeni güç dengesi arayışı bulunmaktadır. Bu gelişme, Rusya'nın Balkanlardaki çıkarlarını doğrudan tehdit etmiş ve özellikle Rusya Başbakanı Pyotr Stolypin'in ciddi bir diplomatik açmazla karşı karşıya bırakmıştır.³² Avusturya'nın bu hamlesi Rusya'nın bilgisi dışında gerçekleştirilmiş; Stolypin'in zayıflamasına ve nihayetinde dış politikadaki etkisinin azalmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda Rusya, Avusturya'nın Balkanlardaki etkisini sınırlamak ve Boğazlar üzerindeki emellerini gerçekleştirmek amacıyla bölgedeki Ortodoks Slav devletlerini kendi ekseninde bir araya getirmeye yönelmiştir.³³ Bu strateji doğrultusunda 1909 yılı itibarıyla Rusya'nın öncülüğünde Bulgaristan ve Sırbistan arasında ittifak arayışları başlamıştır. Her ne kadar Balkan Birliği'nin somutlaşması 1912 yılına rastlasa da temelleri çok daha önceye dayanmaktadır.³⁴ Nitekim Milan'da yayımlanan *Skolo Gazetesi*'nin 18 Mayıs 1901 tarihli bir nüshasında Rusya'nın Makedonya'nın Osmanlı yönetiminden kurtarılmasını hedefleyen bir Balkan İttifakı kurulması yönündeki çağrısı yer almakta bu bağlamda Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ arasında iş birliği önerilmektedir.³⁵ Bu haberler Rusya'nın Balkanlar'da uzun vadeli ve sistematik bir müdahale stratejisi izlediğini ortaya koymaktadır.

Balkan ittifakının oluşumu beklenenden uzun sürmüştür. Rusya Dışişleri Bakanı Alexander Isvolsky 1909 yılında bölgedeki Slav halkları arasında birliği teşvik etmek amacıyla deneyimli diplomat Nicholas Hartwig'i Belgrad'a büyükelçi olarak atamıştır. Bu atama kararı özellikle Bulgaristan ile Sırbistan arasında uzlaşma sağlamayı

³² Арсен Мартиросян, На Пути К Мировой Войне, (Москва: Соцэкиз, 2008), 45. (Arsen Martirosyan, Dünya Savaşına Giden Yol, (Moskova: Sotsegiz, 2008), 45.)

³³ Edward Granville, *Çarlık Rusya'sının Türkiye'deki Oyunları* (İstanbul: Yarı Yayınları, 1967), 64.

³⁴ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, (Ankara: Basımevi 1970), 171.

³⁵ “Rusya devleti Bükreş sefareti ataşe militerini Bulgar ve Sırp ordularının teftişine memur etmiştir. Devlet-i müşarunileyha başlıca Makedonya'nın Osmanlı boyunduruğundan tahlisi maksadına mebni Bulgaristan ile Sırbistan ve Karadağ beyninde bir Balkan İttifakı akdini iltizam ediyor.” Bknz. BOA. Y.PRK. HR. 30/61.

amaçlamıştır. Ancak Kral Ferdinand'ın bağımsız dış politika isteği, Başbakan Geshov'un Osmanlı ile dengeli ilişkiler kurma eğilimi ve Makedon örgütlerine mesafeli yaklaşımı ittifak görüşmelerini sık sık sekteye uğratmıştır.³⁶

Ne var ki 1911 yılında başlayan Trablusgarp Savaşı ile bölgede yeni bir belirsizlik ortamı doğmuş özellikle İtalyan müdahalesi sonrası Osmanlı'nın zayıflığı daha görünür hale gelmiştir. Bu gelişme, Balkan devletleri arasında yeni bir paylaşım arzusunu tetiklemiş ve Rusya'nın da baskısıyla ittifak müzakereleri hız kazanmıştır. Artık Sırbistan ile Bulgaristan arasında askeri bir iş birliği kaçınılmaz bir gereklilik olarak görülmekteydi.

9 Kasım 1911 tarihinde Petersburg'dan alınan bir telgrafa dikkat çeken *Tanin Gazetesi* 'Balkanlarda Statüko' başlıklı yazısında Rusya Hükûmeti'nin Balkanlarda statükosunun devamı için Balkan Hükûmetleri ile icray-ı müzakerata hazır olduğunu bildirmektedir. Hatta Petersburg Hükûmeti'nin bu müzakerata Türk-İtalyan savaşından önce başladığını da eklemektedir.³⁷

Neticede üç ay süren müzakerelerin ardından Rusya'nın diplomatik desteğiyle 7 Mart 1912 tarihinde Bulgaristan ve Sırbistan arasında resmî bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayı tamamlayan 13 Mart 1912 tarihli ek protokol ile ittifak yapısal olarak güçlendirilmiştir.³⁸ Kamusal nitelik taşıyan bu anlaşma ile aynı zamanda 29 Şubat 1912 tarihinde Sofya'da bir başka Gizli Ek imzalanmıştır. Bu gizli belgenin 2. maddesinde Makedonya'nın paylaşımı isim verilmeksizin sınırlar çizilerek düzenlenmiş ve Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülecek ortak askerî harekâtın çerçevesi belirlenmiştir. Bu düzenlemeyle birlikte Makedonya topraklarının Yunan hâkimiyeti altında, kalan kısmının da diğer devletler arasında paylaşılması hedeflenmiştir.³⁹ Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'ne karşı ortak askerî harekâtı Yunanlıların elinde bulunan Makedonya'nın paylaşılması öngörülmüyordu.⁴⁰ Söz konusu anlaşma kamuoyundan gizlenmiş ve savaşın başlamasına kadar Bulgar toplumunun bilgisi dışında tutulmuştur. Savaş sürecinde dahi resmen açıklanmayan bu ittifakı kamuoyuna duyuran ilk kişi, Başbakan Ivan Evstratiev

³⁶ Douglas Dakin, "The Diplomacy of the Great Powers and the Balkan States, 1908-1914", *Balkan Studies*, 3/2, (1962), 339.

³⁷ *Tanin*, "Balkanlarda Statüko", 9 Kasım 1911,

³⁸ Ivan Evstratiev Geshov, *Balkan League*, (London: 1915), 34.

³⁹ Geshov, *Balkan League*, 35.

⁴⁰ A. L. Macfie, *The Eastern Question 1774-1923* (Harlow: Longman, 1996), 52.

Geshov'dur.⁴¹ Bu durum Balkan İttifakı'nın ardındaki diplomatik hesapların ne denli hassas bir zemine oturduğunu ve kamuoyundan gizli yürütülen pazarlıkların derinliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bu süreçte Rusya, Pan-Slavist politikalarını stratejik bir düzlemde uygulamış; Avusturya'nın Balkanlar'da güçlenmesini engellemek ve Osmanlı'nın çözülmesinden azami fayda sağlamak amacıyla bölgesel aktörleri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmiştir. Böylece 1912 yılında patlak veren Birinci Balkan Savaşı yalnızca yerel bir çatışma değil büyük güçlerin rekabetini de yansıtan daha geniş çaplı bir diplomatik ve askerî mücadeleye dönüşmüştür.

Sırp-Bulgar birliğinin sağlanması Rusya ve müttefik hükümetler tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Rusya, İstanbul'daki Büyükelçisi Giers'in arabuluculuğuyla Balkanlar'daki Slav devletleri arasındaki çatışmaları sonlandırmak ve onları kendi etkisi altına almak için bu ittifakı bir fırsat olarak değerlendirmiştir.⁴² Bu ittifak Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması durumunda Rusya'ya stratejik ve diplomatik avantajlar sağlamıştır.

1912'nin sonlarında Rusya'nın himayesinde Balkan Birliği'nin kurulması, yalnızca Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan'ın Rusya ile yakınlaşmasının değil, aynı zamanda artan savaş tehdidi karşısında güvenlik arayışlarının bir sonucuydu. Bu süreçte Balkan devletleri, Rusya'yı güvenilir bir denge unsuru olarak görmeye başlamışlardı.⁴³

Bakan Sazonov, Rusya'nın Balkan politikası bağlamındaki ittifaka olan ilgisini şu şekilde gerekçelendirmektedir: Rusya'nın temel amacı, siyasi bağımsızlık hakkı tanınan Balkan uluslarının özgürce gelişimini güvence altına almaktır. Ancak bu hedefin önünde, başta Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın Slav karşıtı koordineli politikaları olmak üzere ciddi engeller bulunmaktaydı. Bu iki gücün Balkanlar'daki etkisini artırma çabaları, Rusya açısından doğrudan bir tehdit olarak algılanmıştır. Bununla birlikte Balkan

⁴¹ Куманов Милен Костадинов, Иван Евстратиев Гешов и “делѣж Македонии”: к истории дипломатической подготовки Болгарии к Балканской войне 1912-1913 гг. (Москва: 2012), 208. (Kuman öv Milen Kostadinov, Ivan Evstratiev Geshov ve “Makedonya'nın Bölünmesi”: Bulgaristan'ın 1912-1913 Balkan Savaşı'na Diplomatik Hazırlıklarının Tarihi, (Moskova: 2012), 208.)

⁴² Елена Евдокимова, *Последние послы Российской империи: История и судьбы* (Москва: Молодая гвардия, 2023), 83. (Elena Evdokimova, Rus İmparatorluğu'nun Son Büyükelçileri: Tarih ve Kaderleri (Moskova: Molodaya Gvardiya, 2023), 83.)

⁴³ Юрий Писарев, “Балканская политика России и Турция накануне первой мировой войны (1908-1914)”, *Balkanica: Annuaire de l'Institut des études balkaniques*, 15 (1984), 166. (Yuri Pisarev, “Rusya'nın Balkan Politikası ve Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türkiye (1908-1914)”, *Balkanica: Balkan Araştırmaları Enstitüsü Yıllığı* 15 (1984), 166.)

uluslarının özellikle Makedonya üzerindeki çıkar çatışmaları da bölgedeki istikrarı tehdit eden bir diğer unsur olarak değerlendirilmiştir.⁴⁴ Bu bağlamda Sırbistan ile Bulgaristan arasında çıkar bölgelerinin belirlenmesine yönelik atılan ilk ciddi adım Rus dış politikasında özel bir önem taşımıştır. Sazonov'a göre Rusya'nın bu sürece kayıtsız kalması ya da pasif bir tutum sergilemesi yalnızca Balkanlar'daki tarihsel etkisinden feragat etmek anlamına gelmeyecek aynı zamanda Slav dünyasının çıkarlarını rakip güçlere teslim etmekle eşdeğer olacaktır.

15 Mayıs 1912'de Belgrad'dan dönen Sırbistan maslahatgüzarı, Paris Büyükelçisi Cambon'a Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan ittifakından duyduğu memnuniyeti ifade ederek bu güçlerin Balkanlar'da istikrarı bozmayacağına inandığını belirtmiştir. Ancak şartların değişmesi halinde Rusya'nın İstanbul elçisi Giers ile eş zamanlı hareket edeceklerini vurgulamıştır. Bununla birlikte Giers'in olası girişimlerinden dolayı endişe duyduğunu da sözlerine eklemiştir.⁴⁵ Sırp maslahatgüzar her ne adar olası bir durumda Rus elçisi ile hareket edeceklerini ifade etse de onun politikalarından kuşku duyduğu da anlaşılmaktadır.

İngiltere ve Fransa duruma farklı bir açıdan bakıyor ve Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıf durumunu kendi planları için değerlendirmek istiyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik saldırı maddeleri müttefiklerin ittifakındaki birincil hususları oluşturmaktaydı.⁴⁶ Sırp-Bulgar antlaşmanın ardından 29 Mayıs 1912 tarihinde Bulgaristan ile Yunanistan arasında da bir ittifak antlaşması imzalanmıştır.⁴⁷ Karadağ'ın diğer devletlerle yaptığı sözlü anlaşmalar aracılığıyla sürece dahil olmasıyla birlikte Bulgaristan merkezli bir Balkan İttifakı şekillenmiştir.⁴⁸ Balkan Birliği Rusya ve Avusturya'nın onayı ile resmen kurulmuştur.⁴⁹

Rusya açısından bu anlaşmaların temel işlevi Avusturya'nın Balkanlar'daki nüfuzunun artışını engellemektir. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kaybının daha da

⁴⁴ Serge Sazonov, *Fateful Years, 1909-1916: The Reminiscences of Serge Sazonov, Russian Minister for Foreign Affairs* (London: 1914), 54.

⁴⁵ *Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3e série, 1911-1914*, Tom 3: 11 Mai 1912-30 Septembre 1912, M. Jules Cambon, Ambassadeur de France à Berlin, A. M. Poincaré, Ministre des Affaires Étrangères, No.8, 8.

⁴⁶ Rossos, "Russia and the Balkans", 45.

⁴⁷ Dakin, "The Diplomacy of the Great Powers and the Balkan States, 1908-1914", 346.

⁴⁸ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1789-1914* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 641.

⁴⁹ Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye* (İstanbul: Çağdaş Yayınları Ağustos 1982), Belge No:567, Sir H. Bax ironside'den Sir A. Nicholsons'e 8 Nisan 1912, 115.

derinleşmesini istemiyordu. St. Petersburg yönetimi nihayetinde Osmanlıların Sırp-Bulgar İttifakı'na dâhil olacağı beklentisindeydi.

1913 yılı yazında Balkan Savaşları'nın ikinci safhası devam ederken Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İngiliz Elçisi Sir Fairfax Cartwright tarafından Londra'ya gönderilen 4 Temmuz 1913 tarihli 1114 numaralı telgraf dikkat çekici bir diplomatik değerlendirme içermektedir. Cartwright bu yazışmasında Rusya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Giers'in, Sırbistan ve Bulgaristan arasında gizli bir anlaşmanın imzalanmasını teşvik ettiğini bildirmiştir.⁵⁰ Bu teşvikin arka planında ise yalnızca iki Slav devleti arasındaki uzlaşma arayışından ziyade Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarının paylaşımını düzenleme amacı bulunmaktadır. Cartwright'ın aktardığına göre söz konusu anlaşmanın ana hedefi, Türk topraklarının gelecekteki statüsünü iki ülke lehine şekillendirmektir.

Telgrafta yer alan bilgilere göre taraflar arasında yapılan bu gizli mutabakatın metni, üzerinde doğrudan yer adı verilme de coğrafi olarak sınırları çizilmiş bir bölgeyi kapsamaktadır. Anlaşmaya göre bu alan “Bulgarların ve Sırpların ortak çıkarları nedeniyle ya da başka nedenlerle otonom bir bölge olarak düzenlenememesi” hâlinde önceden belirlenmiş sınırlar uyarınca iki ülke arasında bölüştürülecektir.⁵¹ Bu ifade, yalnızca Makedonya üzerindeki anlaşmazlıkları çözmeye değil aynı zamanda daha geniş bir Slav iş birliği çerçevesinde gelecekteki toprak paylaşımını güvence altına almaya yönelik bir stratejiye işaret etmektedir.

Giers'in burada üstlendiği rol Rusya'nın Balkanlar'daki nüfuzunu pekiştirme politikasının önemli bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Giers, Rus dış politikasının temsilcisi olarak yalnızca mevcut savaş koşullarında diplomatik ara buluculuk yapmakla kalmamış aynı zamanda savaş sonrası düzenin Slav çıkarları doğrultusunda şekillenmesini hedeflemiştir. Bu çerçevede Bulgaristan ve Sırbistan arasında imzalanan gizli protokoller yalnızca askeri değil siyasi bir yönlendirme içermekte ve Makedonya başta olmak üzere tartışmalı bölgelerin geleceği hakkında açık bir pozisyon almaktadır.

Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov'un anılarında yazdığına göre; Fransa Dışişleri Başkanı Poincaré ile yaptığı görüşme sırasında Balkan İttifakı'nın kurulmasına dair farklı

⁵⁰ *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, Vol. IX: The Balkan Wars, Part II, The League and Turkey (Londra: 1934), No.1114, Sir F. Cartwright to Sir A. Nicolson, 4 June 1913, 889.

⁵¹ Todor Chepreganov, ed., *History of the Macedonian People* (Skopje: Institute of National History, 2008), 205.

yaklaşımlar ortaya çıkmış, bu durum iki ülke arasında belirli ölçüde görüş ayrılığına yol açmıştır. M. Poincaré başlangıçta bu ittifakı bir Balkan Savaşı'nın habercisi olarak değerlendirmiş ve özellikle çatışma potansiyeli taşıyan yönlerine dikkat çekmiştir. Buna karşın Sazonov, ittifakın Slav halklarının bağımsızlık mücadelesinde önemli bir aşama olduğunu vurgulamıştır.⁵² Her iki taraf da ittifakın bazı unsurlarının siyasi bakımdan olumlu sonuçlar doğurabileceği konusunda mutabık kalmıştır. Ancak bu değerlendirmelerin dayandığı özel noktalar Sazonov'un anılarında açıkça belirtilmemiştir.

Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov anılarında İstanbul'daki elçisi Giers aracılığıyla yapılan müzakereleri: "Sırp-Bulgar İttifakı'na katılmamız müttefiklerin eylemlerini kontrol etme hakkını Rusya'ya veriyordu. Daha önce de belirttiğim gibi Balkanların Slav halklarına sırtımızı dönmemiz Rusya'nın şanlı geçmişine ve siyasal ağabeylik görevimize aykırı olurdu." ifadeleriyle açıklamış ve Balkan İttifakı'nın oluşumuna sebep olan ana unsur olduklarını inkâr etmemiştir.⁵³

2.3. Birinci Balkan Savaşı'nın Patlak Vermesi ve Giers

1912 yazı boyunca Sazonov ve temsilcileri Bulgaristan'ı erken bir askerî harekâta girişmemesi konusunda uyarmaya devam etmiştir. Aynı zamanda doğabilecek bir fırsatta İstanbul'u ele geçirebileceği endişesini taşımaya devam etmişlerdir. Bulgarların niyetlerine ilişkin uyarılar artık İstanbul'daki Rus büyükelçisi Giers'ten de gelmekteydi. Balkanlar'daki sorunlar yalnızca etnik gerilimlerle sınırlı kalmamış, sınır ihtilafları da dönemin diplomatik gündeminde öncelikli bir yer tutmuştur. Bu bağlamda Büyükelçi Giers, 23 Ağustos 1912 tarihli notasında Bâb-ı Âlî'yi Karadağ ile sınır meselesinin çözümünü hızlandırmaya teşvik etmiş; ayrıca Osmanlı'nın Arnavutlarla yürüttüğü müzakereleri gerekçe göstererek 29 Mayıs (11 Haziran) tarihli sınır anlaşmasının uygulanmasını engellemeyeceğine dair bir taahhütte bulunmasının yerinde olacağını belirtmiştir. Ancak Arnavutluk'taki huzursuzlukların giderek artması, Osmanlı Hükûmeti'nin söz konusu düzenlemeyi uygulamaya koymasını ertelemesine yol

⁵² Sazonov, *Fateful Years, 1909-1916*, 53.

⁵³ S. Sazonov *Anıları, Rusya Eski Dışişleri Bakanı (1910-1916)-Kader Yılları*, çev. Betil Önuçak, yay. haz. Sabahattin Özel (İstanbul: 2002), 66.

açmıştır.⁵⁴ Giers'in bu diplomatik müdahaleleri Osmanlı Hükûmeti üzerinde reform baskısını artırırken aynı zamanda Balkan devletlerinin doğrudan müdahale eğilimlerini sınırlamayı amaçlamış; bu yolla çatışmanın ertelenmesine geçici de olsa katkı sunmuştur. 27 Ağustos 1912 tarihli ve 353 numaralı gizli telgrafta, Fransa'nın Londra Maslahatgüzarı M. de Fleuriau, Dışişleri Bakanı Poincaré'ye Balkanlar'daki gelişmelerle ilgili diplomatik temasları aktarmaktadır. Telgrafta göre, Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov ile Osmanlı Hariciye Nazırı Ahmet Muhtar Paşa arasında, İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Giers ve Osmanlı'nın Londra Sefiri Turhan Paşa'nın da katıldığı görüşmelerde Osmanlı Hükûmeti'nin Makedonya'daki Hristiyan unsurlara ve Arnavutlara daha önce tanınmış bazı imtiyazları tanımaya hazır olduğu ifade edilmiştir. Sazonov, reform projelerinin gecikmeden Bakanlar Kurulu'na sunulması ve uygulanması için Giers vasıtasıyla Osmanlı Hükûmeti'ni teşvik etmiştir.⁵⁵ Sazonov'un, reform projelerinin gecikmeden Bakanlar Kurulu'na sunulması ve hayata geçirilmesi için Büyükelçi Giers vasıtasıyla Osmanlı Hükûmeti'ni teşvik ettiği görülmektedir.

Bu diplomatik çaba, Giers'in yalnızca reform baskısında değil, aynı zamanda bölgedeki askerî gelişmelerde de aktif rol oynadığını göstermektedir. *İkdam Gazetesi*'nin 10 Eylül 1912 tarihli "Rusya Sefiri ve Karadağ Maslahatgüzarı" başlıklı haberine göre, Giers ile Karadağ Maslahatgüzarı Palamaç 9 Eylül'de Bâb-ı Âlî'ye giderek Dahiliye Nazırı Daniş Bey ile görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede Karadağ'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başlatmayı planladığı askerî harekât ele alınmıştır.⁵⁶ Bu olaylar zinciri, Giers'in hem Osmanlı iç siyaseti üzerinde reform baskısı kurmak hem de Balkanlar'daki askerî ve diplomatik gelişmeleri izlemek konusundaki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır.

Birbirini takip eden olaylara bakıldığı zaman Büyükelçi Giers Balkanlar'daki Rus diplomatların raporlarına ve İstanbul'daki Balkan diplomatlarıyla yaptığı görüşmelere dayanarak savaşın kolayca patlak verebileceği düşüncesindeydi. Bulgaristan'ın en ufak bir başarı şansı bulduğunda San Stefano sınırlarında durmayıp Türk başkentine doğru ilerleyeceği endişesine sahipti.⁵⁷ 23 Eylül 1912 tarihli *Sebilürreşâd Gazetesi*'nin

⁵⁴ Igor Despot, *The Balkan Wars in the Eyes of the Warring Parties: Perceptions and Interpretation*, iUniverse, 2012, 51-52.

⁵⁵ *Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3e série, 1911-1914*, Tom 3: 11 Mai 1912-30 Septembre 1912, No. 353, 432.

⁵⁶ *İkdam*, "Rusya Sefiri ve Karadağ Maslahatgüzarı" 10 Eylül 1912, 3.

⁵⁷ Ronald Bobroff, *Roads to Glory: Late Imperial Russia and the Turkish Straits* (New York: I. B. Tauris, 2006), 44: (M. Giers to Sazonov, 29 August 1912, MO 20.1 No. 385)

“Balkanlar” başlıklı haberinde Rus Elçisi Giers ve Fransız Elçisi Bompard’ın Rumeli’deki reformların hayata geçirilmesi için Bâb-ı Âlî’ye baskı yaptığı, bunun üzerine Osmanlı Hükûmeti’nin 1880 tarihli ıslahat layihasını yeniden gündeme aldığı görülmektedir.⁵⁸ Bu gelişmeyle Balkanlardaki halkların güvenliğinin sağlanması ve çıkması muhtemel bir savaşın başlamadan engellenmesi amaçlanmıştır.

Fransız Büyükelçisi Bompard, İstanbul’da görev yapan İngiliz Büyükelçisi Lowther’ın da bulunduğu bir görüşmede Rus Büyükelçisi Giers’in Karadağ ile Osmanlı Devleti arasındaki sınırlandırma sözleşmesinin onaylanmasını talep ettiğini özellikle vurgulamıştır. Aksi takdirde Rus elçisi Giers’in iki ülke arasındaki gerilimi arttırarak Arnavutluk topraklarının silahlı bir müdahale ile elde edilmesi ihtimalini doğurabileceğinden endişeliydi.⁵⁹ Bu durum diplomatik ilişkilerin ne denli hassas bir yapıya sahip olduğunu ve bölgedeki siyasi dengelerin ciddiyetini göstermiştir. Giers, sorunların barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini vurgulamış ve uluslararası ilişkilerin ne kadar karmaşık olduğunu ortaya koymuştur.

Büyükelçi Giers, 23 Eylül 1912 tarihinde Dışişleri Bakanı Sazonov’un rahatsızlığı sebebiyle yerine Geçici Bakan olarak atanan Anatoly Anatolyevich Neratov’a gönderdiği telgrafta Karadağ ve Osmanlı arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için gerekli tüm çözüm seçeneklerinin sonuçsuz kaldığını bildirmiştir. Kralın emriyle iki ülke arasındaki tüm ilişkilerin sona erdiğini, Karadağlıların ve hakları ihlal edilen kardeşlerinin davasının bundan sonra yalnızca silahla çözülebileceğini ifade etmiştir.⁶⁰

28 Eylül (11 Ekim) 1912 tarihli telgrafta İstanbul büyükelçisi Giers görevine dönen Dışişleri Bakanı Sazonov’a yazdığı telgrafta şunları dile getirmiştir:

“Büyük Devletler, son birkaç gündür Türklerin bize yönelik öfkesinin ve Bâb-ı Âlî’nin tarafımıza dair şüphesinin arttığını fark etmektedir. Avusturya-Macaristan Karadağ’ın bizim iznimiz olmadan savaş ilan etmesine izin vermeyecek gibi duruyor. Bu bağlamda Dışişleri bakanı von Aehrenthal, Fransa’nın İstanbul Büyükelçisi Maurice Bompard ile gizli bir şekilde konuştu ve şüphelerinin

⁵⁸ *Sebilürreşâd Mecmuası*, Meşrutiyetten Cumhuriyet’e Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925, Sıratı müstakim-Sebilürreşâd Külliyyatı Neşri; 9, (İstanbul: 2017), 220.

⁵⁹ *Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3e série, 1914-1914. Tom 3. 11 Mai 1912-30 Septembre 1912*, M. Bompard, Ambassadeur de France à Constantinople, Ministre des Affaires Étrangères M. Briand, No. 295, 37.

⁶⁰ *Международные отношения в эпоху империализма 1878-1917. Серия 2. 1900-1913. Т. 20, Ч. 2. 14 августа- 17 октября 1912 г.*, 1940, No. 924, 381. (*Emperyalizm Döneminde Uluslararası İlişkiler 1878-1917. Seri 2. 1900-1913. Cilt 20, Bölüm 2. 14 Ağustos-17 Ekim 1912*, 1940, No. 924, 381.)

haklılığına kanıt olarak, seferberlikten birkaç gün önce Karadağ'a 300.000 ruble gönderdiğimize dair olumlu kanıtları olduğunu gösterdi.”⁶¹

Dolayısıyla bu eylemin Osmanlı'nın Ruslara olan güvensizliğini artırması ve bölgedeki güç dengelerini olumsuz etkilemesi beklenebilirdi. Rusya diplomatik açıdan savaşı önlemek için barış teşebbüslerinde bulunduğunu göstermeye çalışsa da sahada fiilen savaşın çıkması için çaba harcıyor Karadağlılar da maddi destekte bulunarak onların gücünü artırmaya çalışıyordu. Aynı destek Bulgaristan ve Sırbistan için de geçerliydi. Osmanlı Hükûmeti'nin Balkan devletlerinin seferberliğine karşılık genel seferberlik ilan etmesi savaş ihtimalini artırmıştır. Bu gelişme üzerine Büyükelçi Giers, Dışişleri Bakanı Sazonov'a, Avrupa'nın beş büyük devletinin Osmanlı'ya Rumeli'de sorunları çözme yetkisi verdiklerini duyurmasını ve gerekirse barışı koruma adına müdahale edebileceklerini açıklamasını önermiştir. Devletler böylece hem barışın korunacağını hem de gerekli reformların uygulanacağını taraflara bildirecek, sorunların yalnızca kendi yetkileri dâhilinde ele alınacağını vurgulayacaklardı. Giers, planın dirençle karşılanabileceğini, ancak hızlı ve kararlı bir şekilde uygulanırsa başarılı olacağını; aksi halde çatışmanın kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir.⁶² Fransız Büyükelçisi Bompard'a göre Giers'in önerisi büyükelçiler arasında tartışmasız şekilde desteklenmeliydi. Bompard, teklifin kabulü hâlinde kolektif bir tutum benimsenerek Bulgaristan'ın derhâl durdurulmasının da gündeme alınmasının yerinde olacağını belirtmiştir. Zira Bulgar Hükûmeti, Osmanlı karşısında seferberlikte elde ettiği üstünlüğü diplomatik süreçte yitirmemekte kararlıydı.

1912 Ekim'inde Balkanlardaki gerilim artmış, Osmanlı-Bulgar ilişkileri savaşın eşiğine gelmiştir. 2 Ekim 1912 tarihli *İkdam Gazetesi* yayımlanan “Harp İstiyorlarsa Harp Ederiz” başlıklı makalede Bulgaristan'ın saldırı hazırlığı eleştirilmiş; Osmanlı Hükûmeti'nin kararlılığı vurgulanmıştır. Yazıda Osmanlı'nın önceliğinin kalkınma olduğu ancak gerekirse savaştan kaçınılmayacağı ifade edilmiştir.⁶³

⁶¹ *Международные отношения в эпоху империализма 1878-1917. Серия 2. 1900-1913. Т. 20, Ч. 2. 14 августа- 17 октября 1912 г., 1940, No. 986, 425. (Emperyalizm Döneminde Uluslararası İlişkiler 1878-1917. Seri 2. 1900-1913. Cilt 20, Bölüm 2. 14 Ağustos-17 Ekim 1912, 1940, No. 986, 425.)*

⁶² *Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3e série, 1911-1914. Tom 4. 1 October 1912-4 Décembre 1912, M. Bompard, Ambassadeur de France à Constantinople, à A. M. Poincaré, Ministre des Affaires Étrangères, 2 Octobre 1912, No.19, 16.*

⁶³ Ersin Müezzinoğlu, “*Türk Basınında Balkan Savaşları (1912-1913)(İkdam, Sabah, Tanin)*” (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2004), 23.

Tam da bu kritik dönemde 2 Ekim 1912’de İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Rusya’nın Büyükelçisi Giers’in faaliyetlerine ve Balkanlardaki duruma ilişkin önemli açıklamalarda bulunmuştur. Grey, St. Petersburg Elçisi Sir G. Buchanan’a gönderdiği telgrafta Türk Dışişleri’nin Arnavutluk’ta öngörülen reformların diğer Balkan Hristiyan nüfusları için de geçerli olacağına dair gayri resmi teminatlarını “tatmin edici” bulunduğunu belirtmiş; ayrıca Giers’in bu teminatların resmî olarak teyit edilmesini istemesinin makul olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴ Bu bağlamda Osmanlı Hariciye Nazırı Muhtar Paşa’nın beyanlarının desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir. Türk kabinesinin saygınlığını zedeleyecek adımlardan da özenle kaçınılması gerektiği vurgulanmıştır.

Bakan Grey ayrıca İstanbul’daki büyük devlet temsilcilerinin ortak ya da eşzamanlı hareket etmesinden özellikle sakınılması gerektiğini, aksi halde Osmanlı iç politikasında yabancı baskısı algısı oluşarak gerici çevrelerin mevcut hükûmeti zor duruma düşüreceğini belirtmiştir. Grey’in önerisi; reform sürecinin dış müdahale görüntüsü vermeden ve herhangi bir uluslararası baskıya gerek kalmadan yürütülmesidir.⁶⁵

Giers’in bu tutumu reformların Osmanlı Hükûmeti tarafından iç dinamiklerle ve kendi inisiyatifleriyle uygulanmasını teşvik etmeye yönelikti. Ancak bu süreçte Balkanlar’da savaş ihtimalinin giderek arttığını gören büyükelçi, bölgedeki istikrarsızlığın ciddi bir tehdit oluşturduğuna dikkat çekmiştir. Gerçekten de Giers, “Balkanlar’daki en küçük bir kıvılcım Bulgaristan ve Sırbistan’ın Osmanlı topraklarına müdahalesini tetikleyebilir” şeklindeki değerlendirmesiyle yaklaşan çatışmayı önceden öngörmüş ve bu gelişmeleri büyük güçlerin dikkatine sunmuştur.⁶⁶ Onun bu uyarısı, Rusya’nın Osmanlı üzerindeki reform baskısının sadece bir dış politika aracı olmadığını aynı zamanda savaşın önlenmesine dönük bir strateji olarak kurgulandığını da ortaya koymaktadır.

3 Ekim 1912’de Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ Hükûmetleri Osmanlı İmparatorluğu’na toplu bir mektup göndermişlerdi.⁶⁷ Ültimatının içeriği

⁶⁴ British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Vol. IX: The Balkan Wars, Part I F.O 37163/33672/12/44 Sir Edward Grey to Sir G. Buchanan, No:691, 2 October 1912.

⁶⁵ Е.Г. Кострикова, “Первая балканская война и российское общество,” *Вестник РУДН, серия История России* (2009), No. 4, 99: (E.G. Kostrikova, “Birinci Balkan Savaşı ve Rus Toplumu,” *Vestnik RUDN, Rusya Tarihi Serisi* (2009), No. 4, 99): Giers to S.D. Sazonov, 25 Нисан (8 Май) 1912, MOEI, No. 870.)

⁶⁶ British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Vol. IX: The Balkan Wars, Part I, F.O. 37163/33672/12/44 Sir Edward Grey to Sir F. Bertie, No:690, 2 November 1912.

⁶⁷ Ahmet Halaçoğlu, “Balkan Savaşları (1912-1913),” ed. Hasan Celal Güzel vd., *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 535.

Makedonya'nın özerkliği ile ilgiliydi. Ayrıca Türk Hükûmetinden; Sırbistan, Arnavutluk ve Girit'e üç gün içinde özerklik verilmesi talep edilmekteydi. Reformların tatmin edici bir şekilde gerçekleştirilmesinden İstanbul'daki temsilciler sorumlu tutularak bu görev İtilaf Devletleri adına işi ustaca halletmek isteyen Rus temsilci Giers'a verilmiştir.⁶⁸

Giers'in İstanbul'daki diplomatik görevi Rusya'nın Balkan siyasetindeki etkinliğinin belirgin şekilde artmasına yol açmıştır. Balkan İttifakı'nın oluşum sürecinde Giers'in aracılık rolü diğer büyükelçilerin de dikkatini çekmiştir. Nitekim 6 Ekim 1912'de Avusturya-Macaristan'ın İstanbul Büyükelçisi Marquis Pallavicini ile yapılan görüşmede Hariciye Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi, ittifakın yaklaşık üç hafta önce Paris'te kurulduğunu, Fransa'nın bu girişimden haberdar olmadığını ancak Rusya'nın sürece önceden vakıf olduğunu belirtmiştir.⁶⁹ Bu ifade İttifak'ın şekillenmesinde Rus diplomatik teşkilatının ve özellikle Giers'in sahip olduğu bilgilendirme ve yönlendirme kapasitesinin altını çizer niteliktedir. Giers'in, İstanbul'daki büyükelçilik aracılığıyla sadece Osmanlı Hükûmeti ile değil aynı zamanda Balkan Devletlerinin temsilcileriyle yürüttüğü temaslar, Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu pekiştirme stratejisinin önemli bir parçasını teşkil etmiştir. 7 Ekim 1912 tarihinde Sırpların çatışmaya başlamayı taahhüt ettiğini bildiren Giers, 11 Türk taburunun Bulgar sınırına gönderildiğini Bakanlığı'na iletmiştir.⁷⁰ Bunu takiben Karadağ 8 Ekim sabahı İstanbul'daki Karadağ elçisi Bâb-ı Âlî'ye Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Yenipazar'a saldırarak çarpışmaları haber vermiş ve savaşın fiilen başlamış olduğunu da bildirmiştir.⁷¹ Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne saldırması Balkan coğrafyasında 1912'den 1918'e kadar altı yıl sürecek olan çarpışmaların da başlangıcı oldu.

Karadağ, sınırlı nüfusuna ve siyasal gücüne rağmen Slav-Ortodoks kimliği ve Osmanlı karşıtı direnişiyle Çarlık Rusya'sının Balkan siyasetinde sembolik bir öneme sahipti. III. Aleksandr'ın Karadağ Prensi'ni "tek samimi dostum" olarak tanımlaması bu yakınlığı gösterirken Giers bu ilişkiyi duygusal değil stratejik bir çerçevede değerlendirmiştir.

⁶⁸ British Documents on the Origins of the War, 1898-1914, C: Vol. IX The Balkan Wars Part II The League And Turkey, Sir H. Bax-Ironside to Sir Edward Grey, F.O. 42232/33672/12/44 No:6.

⁶⁹ *Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*, C. 33, Botschafter in Istanbul, Baron von Wangenheim im Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten, Belge Nr.12237, 174.

⁷⁰ Международные отношения в эпоху империализма 1878-1917, Серия 2. 1900-1913, Т. 20, Ч.2, 14 августа-17 октября 1912 г. 1940, No. 896, 362, (*Emperyalizm Döneminde Uluslararası İlişkiler 1878-1917. Seri 2. 1900-1913. Cilt 20, Bölüm 2. 14 Ağustos-17 Ekim 1912*, 1940, No. 896, 362.)

⁷¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 413.

Giers'e göre Karadağ, Rusya'nın Balkanlar'daki nüfuz politikalarında dikkatle yönlendirilmesi gereken bir unsurdur çünkü; bu küçük Slav devleti Rusya'nın Panslavizm politikası Ortodoks halklar üzerindeki koruyuculuk rolü ve Osmanlı üzerindeki baskı aracı olma stratejisinde önemli bir yer tutuyordu.⁷² Özellikle 1912-13 Balkan Savaşları sırasında bu hassasiyet daha da belirgin hâle gelmiştir.

Rusya ile Balkan devletleri arasında bir mutabakat olduğu konusunda ciddi bir kuşku bulunmamaktadır. Bu iş birliğinin temel amacı, diğer Balkan devletlerinin uluslararası kamuoyuna ve Büyük Devletlere karşı “müttefiklerimizden en küçüğü savaşa giriyorsa, biz de onu yalnız bırakamayız” gerekçesiyle hareket edebilmesini sağlamak ve böylece askerî ve mali avantaj elde etmektir. Somut bir göstergesi olarak Giers, Fransız Büyükelçi Bompard'a Karadağ temsilcisinin 8 Ekim'de Bâb-ı Âlî'ye savaş ilan edeceğini ve ardından İstanbul'dan ayrılmak istediğini bildirmiştir.⁷³ Bu gelişme karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen Fransız elçisi en küçük Balkan devletinin böylesi bir savaşı başlatma cesaretini nasıl gösterebildiğini sorduğunda Giers bu soruya dikkat çekici bir yanıt vermiştir: “Karşılıklı anlaşmalarla belirlenen bağlı devletler arasında Balkan devletleri ya mevcut şartlara başvurmaya ya da bunlara rağmen boyun eğmeyi tercih ederek içlerinden birini Türkiye'ye karşı savaşa sokma yolunu seçmiş olmalıdırlar.”⁷⁴

Balkan Savaşı'nın başlamasıyla Rusya, bölgedeki stratejik çıkarlarını korumak amacıyla özellikle Bulgaristan'a yönelik aktif diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Dışişleri Bakanı Sergey Sazonov, Balkanlar'daki güç dengesini gözetmek ve savaşın Rusya'nın çıkarlarına uygun şekilde ilerlemesini sağlamak için çeşitli diplomatik kanalları kullanmıştır. Bu kapsamda, Çanakkale Boğazı'nın savaş dışı bırakılmasını Giers aracılığıyla Osmanlı makamlarına iletmiş; ayrıca Türk donanmasının Bulgar limanlarını abluka altına almaktan kaçınması yönünde Osmanlı elçisine talepte bulunarak Rusya'nın deniz stratejisine ilişkin hassasiyetini ortaya koymuştur. 3 Kasım 1912'de Sazonov, Petersburg'da Osmanlı elçisi Turhan Paşa'ya Balkanlar'daki durum ve Rusya'nın

⁷² Barbara Jelavich, *St. Petersburg and Moscow: Tsarist and Soviet Foreign Policy, 1814-1974*, (Bloomington: Indiana University Press, 1974) 61.

⁷³ *Documents Diplomatiques Français 1871-1914. 3e série, 1911-1914. Tom 4. 1 Octobre 1912-4 Décembre 1912*, M. Bompard, Ambassadeur de France à Constantinople, à A. M. Poincaré, Ministre des Affaires étrangères, No. 83, 72.

⁷⁴ *Documents Diplomatiques Français 1871-1914. 3e série, 1911-1914. Tom 4. 1 Octobre 1912-4 Décembre 1912*, M. Bompard, Ambassadeur de France à Constantinople, à A. M. Poincaré, Ministre des Affaires étrangères, No. 84, 75.

geleceğe ilişkin politikasını ayrıntılı biçimde şöyle iletmiştir: “Artık savunulması mümkün olmayan bir konuma gelen Osmanlı toprak bütünlüğünden bahsetmek bile anlamsızdır. Ne yazık ki birçok toprak parçasını kaybetmeyi kabullenmek zorundasınız. Makedonya, Balkan halkları arasında paylaştırılacaktır.”⁷⁵ Bu mesaj, Rusya’nın savaş sürecinde bölgesel istikrarın sağlanması ve Bulgaristan’ın güvenliğinin temini konusundaki önceliklerini diplomatik düzeyde net bir şekilde ortaya koymaktadır. Sazonov’un bu tutumu aynı zamanda Osmanlı-Rus ilişkilerinde savaş sürecine dair karşılıklı beklentiler ve sınırlandırmaların belirlenmesine yönelik önemli bir diplomatik belge niteliği taşımaktadır.

2.4. Savaş Süreci ve Rusya Politikaları

9 Ekim tarihinde hemen hemen tüm gazeteler savaşın başladığını duyurmuştur. *Tanin Gazetesi* “*Harb Başladı: Evvela Karadağ*”⁷⁶, *Alemdar Gazetesi* “*İlan-ı Harp*”⁷⁷, *Tanzimat Gazetesi* “*Yaşasın Millet, Yaşasın Ordu*” başlıklarıyla savaşın resmen başladığını ilan etmiş bu gelişmenin Osmanlı halkı arasında büyük bir rahatlama yarattığını ve artık tartışmaların sona erdiğini vurgulamıştır.⁷⁸

9 Ekim 1912 tarihli telgrafında Rus Büyükelçi Giers Karadağ Maslahatgüzarı’nın kendisini ziyaret ederek düşmanlıkların başladığına dair nota verildiğini Geçici Bakan Neratov’a bildirmiştir.⁷⁹ 10 Ekim 1912 tarihli 971 numaralı telgrafında Giers, Bakan Sazonov’a Bâb-ı Âlî’nin Büyük Güçlere güvenmeye ve reformların kontrolünü onlara vermeye hazır olduğunu bildirmiştir.⁸⁰

10 Ekim tarihinde Büyük Güçlerin İstanbul’daki büyükelçileri Rusya elçisi Mikhail Nikolayevich De Giers, Fransa elçisi Maurice Bompard, Avusturya-Macaristan elçisi

⁷⁵ Suat Zeyrek, *Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri*, (İstanbul: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2012), 75-76.

⁷⁶ *Tanin*, “*Harb Başladı: Evvela Karadağ*” 9 Ekim 1912, 1.

⁷⁷ *Alemdar*, “*İlan-ı Harp*” 9 Ekim 1912, 1.

⁷⁸ *Tanzimat*, “*Yaşasın Millet, Yaşasın Ordu*”, 9 Ekim 1912, 1.

⁷⁹ *Международные отношения в эпоху империализма 1878-1917, Серия 2. 1900-1913, Т. 20, Ч. 2, 14 августа-17 октября 1912 г.*, 1940, No. 963, 407. (Emperyalizm Çağında Uluslararası İlişkiler 1878-1917, Seri 2. 1900-1913, C:20, B:2, 14 Ağustos-17 Ekim 1912. 1940, No:963, 407.)

⁸⁰ *Международные отношения в эпоху империализма 1878-1917, Серия 2. 1900-1913, Т. 20, Ч. 2, 14 августа-17 октября 1912 г.*, 1940, No. 971, 416. (Emperyalizm Çağında Uluslararası İlişkiler 1878-1917, Seri 2. 1900-1913, C:20, B:2, 14 Ağustos - 17 Ekim 1912. 1940, No:971, 416.)

Marquis Pallavicini⁸¹, İngiltere elçisi Gerard Lowther⁸² Almanya elçisi Hans Freiherr von Wangenheim⁸³, Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota sunarak reform önerilerinin derhâl görüşülmeye başlanmasını talep etmişlerdir. Fransız Bakan Poincaré aracılığıyla Türk Hükûmeti'ne iletilen ve Makedonya'da acil reform yapılmasını talep eden nota, Balkanlar'da savaşın önlenmesine yönelik son diplomatik girişim olmuştur.⁸⁴ Türk Hükûmeti, notayı kabul ettiğini ve bu doğrultudaki önlemleri uygulamaya koymak üzere olduğunu bildirmiştir.⁸⁵

Bulgar ordusunun Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentine yaklaşması halk arasında bir heyecan yarattı ve bunun sonucunda Avrupalı Güçler "Hristiyan nüfusun savunması için" askeri gemilerini İstanbul'a göndermekte acele etmişlerdir. Rus Hükûmeti de Bulgarlardan gelen bu harekete karşı duruma el koymuştur.⁸⁶

1912 sonbaharında Balkan Savaşı'nın seyri hızla değişirken Bulgar ordusunun İstanbul'a doğru ilerlemesi büyük bir uluslararası kaygı yaratmış, özellikle Rusya açısından oldukça hassas bir durum ortaya çıkmıştır. Rusya, geleneksel olarak Panslavist politikalar doğrultusunda Bulgaristan'a destek verse de bu süreçte ihtiyatlı bir diplomatik çizgi benimsemeyi tercih etmiştir. Bunun temel nedeni Bulgar kuvvetlerinin İstanbul'u tehdit eden ilerleyişinin Almanya ve özellikle Avusturya-Macaristan tarafından Balkan ittifakını zayıflatmak amacıyla bir manevra aracı olarak kullanılabileceği yönündeki stratejik endişelerdir.

Bununla birlikte Rusya'nın politikası tamamen pasif değildir; Giers aracılığıyla aktif biçimde yürütülmüştür. Alman Büyükelçisi Wangenheim'in, Berlin'deki Dışişleri Bakanı Kiderlen-Waechter'e gönderdiği bir rapora göre "Bir dönem büyük Bulgaristan fikrine

⁸¹ János Marquis de Pallavicini (1848-1941), Avusturya-Macaristan diplomatı. Bknz. Joó András, "Pallavicini, János Marquis de (1848-1941)," *The Encyclopedia of World War I*, ed. Spencer C. Tucker, Cilt I (California: ABC-CLIO, 2005).

⁸² 1908 yılında İstanbul'da Büyükelçilik yapmak üzere İngiliz Hükûmeti tarafından görevlendirilmiş ve bu vazifeyi 1913 yılına kadar sürdürmüştür. Bknz. Orhan Turan, "İngiliz Büyükelçisi Gerald Lowther'ın Gözünden Osmanlı Devleti'nin Dış İlişkileri (1908-1909)," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 63 (Güz 2018).

⁸³ Alman Diplomat. 1909-1912 yılları arası Atina'da Bakanlık yapmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında 1912'den 25 Ekim 1915 tarihine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman büyükelçisi olarak görev yapmıştır.

⁸⁴ Кострикова, *Первая балканская война и российское общество*, No:4 100 (Kostrikova *Birinci Balkan Savaşı ve Rus toplumu*, No.4, 100)

⁸⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Devletlerin Müdahale ve Murakabeye Hakları var mı?", *Tanin*, 11 Ekim 1912, 1-2.

⁸⁶ Я. Захер, "Константинополь и Проливы", *Красный Архив*, т. 6 (1924), 51. (Y. Zaher, "Konstantinopolis ve Boğazlar", *Kırmızı Arşiv*, C. 6 (1924), 51.)

karşı çıkan Bay Sazonov günümüzde ise Bay de Giers'in Bulgarların İstanbul'a girişlerini hızlandırmak için açıkça müdahalede bulunduğu gözlemlenmektedir. Üstelik bu girişim ortaya çıkabilecek ciddi olumsuz sonuçların farkında olunarak gerçekleştirilmektedir."⁸⁷ Yusuf Hikmet Bayur'un aktardığı üzere bu girişim doğurabileceği ciddi sonuçlar bilinmesine rağmen sürdürülmektedir. Bu durum Rus diplomasisinin görünürdeki temkinli tutumunun ardında Osmanlı başkentinin Slav etkisine girmesini sağlayacak gelişmelere karşı da tamamen kayıtsız kalmadığını ortaya koymaktadır.

Sırbistan ile Rusya arasında çeşitli diplomatik sorunların gündemde olması Rusya'nın Balkan siyasetindeki konumunu daha da karmaşık hale getirmiştir. İstanbul'daki Rus büyükelçi Giers Bulgaristan ile Rusya arasında kati bir ittifakın mevcut olmadığına özellikle dikkat çekmiş; bu açıklama bölgedeki devletler arasındaki güven eksikliğini ve kırılğan dengeleri açık biçimde yansıtmıştır.

Giers'a göre Rusya'nın Bulgaristan'a yakınlığı komşu devletler nezdinde -özellikle Sırbistan ve Romanya'da- ciddi güvensizlik ve huzursuzluk yaratmakta; bu da Rus dış politikasının Balkanlar'daki nüfuzunu sağlamlaştırmak isterken aynı zamanda bölgedeki istikrarı zedeleyici bir etki doğurduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Bulgaristan ile ittifak söylentilerinin Rusya'nın tarafsızlık vurgularına rağmen siyasi tansiyonu yükseltmesi, Giers'ın gözünde Balkan diplomasisinin ne denli hassas ve çok aktörlü bir denge üzerinde yürütüldüğünün göstergesidir. Dolayısıyla Giers, Rusya'nın Bulgaristan ile olan ilişkisini dikkatli ve ihtiyatlı bir söylemle kamuoyuna aktarmış; böylece hem Osmanlı Hükûmeti hem de diğer bölge devletleri nezdinde Rusya'nın dengeleyici bir güç olarak konumunu korumaya çalışmıştır.

Rusya'nın bu çelişkili tutumu uluslararası diplomaside de açıkça görülmüştür. Nitekim 1 Kasım 1912'de Londra'daki Fransız Büyükelçisi Fleurau'nun Paris'e gönderdiği 701 numaralı telgrafta Rusya'nın İstanbul'un işgali ihtimaline karşı Batılı müttefiklerinin devreye girmesini istediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Büyükelçi Giers'ın İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e, Rusya'nın Paris Büyükelçisi Isvolsky'nin ise Fransız makamlarına başvurduğu belirtilmektedir.⁸⁸ Bu girişimin amacı Fransa ve İngiltere'nin Bulgar Hükûmetini İstanbul'u işgal etmeme konusunda dostane bir dille uyarmalarıydı.

⁸⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/2 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 99.

⁸⁸ *Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3e série, 1911-1914*, Tom 4 1 October 1912-4 Décembre 1912, M. De Fleuriau Chargé D'affaires de France à Londres, A. M. Poincaré Ministre des Affaires étrangères, 1 November 1912, No:307, 326.

Böylece Rusya doğrudan müdahil olmadan Batılı güçlerin nüfuzunu devreye sokarak Bulgarların hareket alanını sınırlamayı ve İstanbul'un kaderi üzerinde kontrol sahibi olmayı hedeflemiştir.⁸⁹

Bulgar ordusunun İstanbul'a yaklaşması yalnızca Osmanlı'da değil Rusya'da da ciddi kaygılara yol açmıştır. Buna karşılık Viyana ve Berlin'de bu durum memnuniyetle karşılanmış, hatta bazı Avusturya ve Alman gazeteleri Bulgarların İstanbul'u ele geçirmesini dile getirmiştir. Ancak Rusya açısından küçük bir Balkan devletinin kendi onayı olmadan Boğazlara hâkim olması çıkarlarına aykırı görülmüş ve bu nedenle kesinlikle kabul edilmemiştir.⁹⁰ Bulgarların bu askeri hamlesi Rusya için ciddi bir endişe kaynağı oluşturmuş ve Rus diplomatları arasında paniğe yol açmıştır. Osmanlı'nın istikrarsız iç durumu ve maliyesinin durumuyla bağlantılı olarak tüm Avrupa kabinelerinde Türk yönetiminin uzun ömürlülüğünün ciddi bir şüphe içinde olduğu görüşü yaygınlaşmıştı.⁹¹

Diğer taraftan Bulgarların bu askeri hamlesinin Rus çıkarlarıyla çeliştiğini ortaya koymaktadır. Çünkü Boğazlar üzerinde kontrolü doğrudan elde etmek isteyen Rusya, küçük bir Balkan devletinin, özellikle Bulgaristan'ın, İstanbul'u ele geçirmesini kendi çıkarlarına aykırı bulmuş ve bu durumu kabul etmemiştir. Viyana ve Berlin'de ise Bulgarların bu hamlesi memnuniyetle karşılanırken, Rusya'da bu gelişme ciddi bir endişe ve paniğe yol açmıştır.

Bu iki zıt görüş dönemin uluslararası ilişkilerinin karmaşıklığını ve büyük güçlerin Balkanlar üzerindeki çıkar çatışmalarını göstermektedir. Rusya'nın Balkanlar'daki nüfuzunu artırma isteği ile küçük devletlerin bölgedeki güç kazanımlarının yarattığı riskler arasında ince bir denge söz konusudur. Bu nedenle Bulgar ordusunun İstanbul'a yaklaşması hem fırsat hem de tehdit olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda Osmanlı'nın içindeki istikrarsızlık ve mali sıkıntılar Avrupa devletlerinin Osmanlı yönetiminin devamı konusundaki kuşkuğunu artırmış ve bu da diplomatik ilişkilerin karmaşıklığını daha da derinleştirmiştir.

⁸⁹ Бьюкенен Джордж, Мемуары Дипломата. (Москва: Международные отношения, 1991), 118. (Bucken George, Diplomatın Anıları, Moskova: Uluslararası İlişkiler, 1991, 118.)

⁹⁰ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 173.

⁹¹ Михаил Николаевич Покровский, *Царская Россия и война*, (Москва: Государственное издательство, 1924), 49. (Mikhail Nikolayevich Pokrovsky, *Çarlık Rusya ve Savaş*, (Moskova: Devlet Yayınevi, 1924), 49.)

Bu gelişmeler karşısında Rus siyasi ve askeri çevrelerinde farklı tepkiler ortaya çıkmıştır. Rusya'nın Karadeniz'deki çıkarlarını koruma endişesiyle hareket eden Donanma Bakanı İvan Grigorovich, Bulgarların İstanbul'a yaklaşması üzerine Çar'a gönderdiği telgrafta Rus donanmasının doğrudan müdahaleye hazır hale getirilmesini istemiştir. Grigorovich, bu telgrafta şu ifadeleri kullanmaktadır: "Rus Donanma Kuvvetleri Komutanı ile Giers'in talebi üzerine sınırsız sayıda savaş gemisi ve hatta gerektiğinde tüm filoyu göndermek üzere İstanbul'daki elçimizle doğrudan iletişim kurabilmesi ve asker çağırabilmesini rica ediyorum" şeklinde izin istedi.⁹²

Aynı dönemde Londra'da görev yapan Rus Büyükelçisi Benckendorff, Grigorovich'in önerisinin aksine daha temkinli ve uzun vadeli sonuçları gözetten bir değerlendirmede bulunmuştur. Ona göre Osmanlı'nın tamamen Avrupa'dan çıkarılması ve İstanbul'un el değiştirmesi, kısa vadede bir zafer gibi görünse de uzun vadede daha büyük bir tehdidin kapısını aralayacaktır. Nitekim Benckendorff düşüncesini şu sözlerle dile getirmiştir: "O dönemde Türkler yoğun bir baskı altındaydı; ancak onları tamamen Asya'ya sürmek, arzu edilebilir ve kabul edilebilir bir durum değildir. Türkler Anadolu'da direnir ve büyük bir güç oluştururlar" diyerek Türkleri Anadolu'da barındırmama düşüncesindeydi.⁹³ Bu ifadeler Rusya içindeki farklı güç odaklarının Balkanlar'daki gelişmelere yönelik yaklaşım farklılıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Bir yanda askeri müdahale çağrısı yapan çevreler yer alırken diğer yanda Osmanlı'nın tamamen tasfiyesinin yaratabileceği direnç ve istikrarsızlıktan çekinen daha ihtiyatlı bir diplomasi anlayışı öne çıkmaktadır. Bu karşıt tutumlar yalnızca Rusya'nın genel dış politika anlayışındaki ikili yaklaşımları değil aynı zamanda İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Giers'in içinde bulunduğu hassas diplomatik dengeyi de gözler önüne sermektedir. Donanma Bakanı Grigorovich'in doğrudan askeri müdahaleye zemin hazırlayan sert önerilerinin aksine Giers daha çok diplomatik baskı araçlarını kullanmayı tercih etmiş; Batılı güçleri İstanbul'un statüsü konusunda uyarmaya çalışarak Rus çıkarlarını güvence altına alma yoluna gitmiştir.

8 Kasım 1912 tarihli *Tanin Gazetesi*'nin "*Müdahale ve Rusya*" başlıklı haberinde Bulgarların İstanbul Boğazı'na girebilecek güçte olduklarını ve Türklerin her ne şekilde olursa olsun savunma yapmaları gerektiğini vurgulamıştır.⁹⁴ Aynı tarihli *Tanin*

⁹² Захер, "Константинополь и Проливы", 51. (Zaher, "Konstantinopolis ve Boğazlar", 51.)

⁹³ Yılmaz Öztuna, *Avrupa Türkiye'sini Kaybımız*, (İstanbul: Babı Ali Kültür Yayınları, 2006), 113.

⁹⁴ *Tanin*, "Müdahale ve Rusya", 8 Kasım 1912, 2.

Gazetesi'nin "*Düvel-i Muazzama Süferâsı*" başlıklı yazıda da Düvel-i Muazzama Sefirlerinin meydana gelen olaylar neticesinde Bab-ı Âli'ye gelerek Sadrazam ve Hariciye Nazırı ile görüştüklerini belirtmiştir. Sefirlerin şehir merkezindeki asayışı düzenlemesi hakkında hükümet tarafından kendilerine teminat verilmesi istenmiştir.⁹⁵

Avusturya Dışişleri Bakanı Aehrenthal Balkanlardaki statükoyu korumak istiyordu fakat Rusya'nın Avusturya-Macaristan'ın niyetleri hakkında doğru bir fikir edinmesi zordu. 9 Kasım 1912 tarihinde Rus elçisi Giers'in Neratov'a gönderdiği 845 numaralı telgrafta Aehrenthal'ın Balkan İttifakı'na girme düşüncesinden bahsetmekteydi. Fakat Giers, Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'daki dengeleri gözeterek bir ittifak ilişkisine girmesinin mevcut koşullar altında pek mümkün olmadığını düşünmekteydi.⁹⁶

O dönemde Türkler ağır baskılar altında bulunmakla birlikte onları tamamen Anadolu dışına sürmek ne gerçekçi ne de arzu edilir bir durum olarak görülüyordu. Zira Türkler Anadolu'da direniş gösterme kapasitesine sahip olup burada güçlü bir nüfuz ve etkili bir varlık sürdürmekteydiler. Bu durum Anadolu'nun hem stratejik hem de kültürel açıdan Türkler için vazgeçilmez bir alan olduğunu ve bölgedeki siyasi dengelerde önemli bir güç unsuru olduklarını ortaya koymaktadır.

4 Aralık 1912 günü saat 02.30'da Başkomutan Vekili Nazım Paşa tarafından uzun süredir beklenen mütareke emrini iletilmiştir:

"Yunanistan dışındaki savaşıran müttefik devletler olan Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ordularıyla bu akşam bir mütareke imzalanmıştır. Bunu müteakip uzlaşma görüşmelerine başlanacaktır. Barış müzakereleri sonuçlanıncaya dek mütareke yürürlükte kalacaktır. Edirne ve İşkodra kaleleri de bu anlaşmadan istifade edecektir. Karşı taraftan müzakerelere kaç subay katılacaksa, aynı sayıda ve mümkünse aynı rütbede subay Osmanlı tarafından da görevlendirilecektir. Görüşmelerin yapılacağı tarafsız bölge ise iki tarafın milletvekillerinin mutabakatıyla belirlenecektir."⁹⁷

1912 yılının sonlarına doğru Balkan Savaşı sahada Osmanlı Devleti aleyhine gelişirken bu tabloya paralel olarak uluslararası diplomasi de yoğunlaşmış ve büyük güçler savaşın sonuçlarını kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek üzere devreye girmiştir. Bu

⁹⁵ *Tanin*, "Düvel-i Muazzama Süferâsı", 9 Kasım 1912, 2-3.

⁹⁶ Edward C. Thaden, *Russia and the Balkan Alliance of 1912*, The Pennsylvania States University Press, 1965, 78; MO, XVIII-2, No. 845, Giers to Neratov, 9 November 1912.

⁹⁷ *Balkan Savaşı'nda Edirne Kale Muharebeleri*, Cilt I-II, (Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, 2006), 160-161.

süreçte İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Giers, dengeli ve yönlendirici diplomatik girişimleriyle dikkat çekmiştir. 26 Kasım'da İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği Baş tercümanı Fitzmaurice ile gerçekleştirdiği görüşmede Giers, savaşın daha fazla kan dökülmeden sona erdirilmesinin tek yolunun ateşkes veya barış görüşmeleri olduğunu ifade etmiştir. Bulgar kuvvetlerinin İstanbul'a yönelebilecek muhtemel bir saldırısının yalnızca Osmanlı'yı değil Rusya'yı da tehdit edebileceğini vurgulamış bu nedenle barış sürecinin bir an evvel başlatılmasının gerekliliğini dile getirmiştir. Ancak bu sürecin inisiyatifinin Osmanlı tarafından alınması gerektiğini özellikle belirtmiş; böylelikle Rusya'nın doğrudan taraf gibi görünmeden yönlendirici bir pozisyonda kalmasını hedeflemiştir. Barışın gerçekleşmesi için Osmanlı iç siyasetinde istikrarın da önemli olduğunu düşünen büyükelçi Giers, Sadrazamlık görevine Kâmil Paşa'nın getirilmesini açıkça desteklemiş, hatta barış sağlandıktan sonra da onun iktidarını sürdürebileceğini öngörmüştür.⁹⁸

Dönemin Osmanlı askeri çevrelerinin Rusya'nın Balkanlar'daki faaliyetlerine ilişkin değerlendirmelerini anlamak açısından Kâzım Karabekir'in gözlemleri önemlidir. Ona göre, Rusya Balkan Harbi'ni Balkan devletlerine iyilik olsun diye başlatmamış, Türk orduları sınırda meşgulken İstanbul'u ele geçirmeyi amaçlamıştır. Ancak Türk ordusunun Çatalca'ya çekilmesi ve Bulgarların hızla Çatalca önlerine gelmesi Rusya'nın planlarını bozmuştur; zira bu durum, Türk ordusunun iki cephede savaşmasına veya Türkler ile Bulgarların Rusya'ya karşı iş birliği yapmasına yol açabilirdi.⁹⁹ Karabekir, Rusya'nın savaşları insani amaçlarla değil, Balkan devletlerini Osmanlı'dan koparıp kendi etkisi altına almak için başlattığını vurgulamaktadır. Fakat önceleri Fransızlar, İngilizler ve İtalyanlar sonraları da Avusturyalılar ve Almanlar Rusya'nın emellerinin tehlikesini görerek Berlin anlaşmasıyla bu tasavvurun önünü almışlar ve ayrıca her biri Balkan devletleriyle siyasetler yapmaya başlamışlardı.

Böylece savaşın birinci evresi sona ermiş ve yerini diplomatik girişimlerin ön plana çıktığı bir süreç almıştır. Bu dönemde büyük devletler, Balkanlar'daki çıkar çatışmalarını ve barış koşullarını belirleyen müzakerelerde aktif rol oynamaya başlamıştır. Rusya açısından bölgedeki dengelerin korunması büyük önem taşıırken, elçi Giers de bu sürece

⁹⁸ *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, Vol. IX: *The Balkan Wars, Part II, The League and Turkey*, Londra 1934, FO. 51112/42842/12/44, No:287. Memorandum by Fitzmaurice, 210.

⁹⁹ Kazım Karabekir, *Birinci Cihan Harbi'ne Neden Girdik*, Cilt. I (İstanbul: Emre Yayınları, 1995), 92.

etkin biçimde katılmıştır. Nitekim Giers, Sazonov'un Osmanlı'ya reform baskısı yapma talimatlarını iletmiş, çeşitli büyükelçilerle temaslar kurarak ortak tutum geliştirmiş ve Osmanlı Hükûmeti ile yürüttüğü görüşmelerde Rus çıkarlarını savunmuştur. Bu adımlar onu kritik dönemde önemli bir aktör hâline getirmiştir.

2.5. Büyük Güçlerin Osmanlı Devleti'ne Notası

Balkan Savaşları'nın seyrine yön vermek isteyen Büyük Güçler, Osmanlı Devleti üzerindeki diplomatik baskılarını giderek artırmışlardır. Savaşın bölgesel dengeleri tehdit eden boyuta ulaşması özellikle Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya gibi devletlerin barış sürecine daha doğrudan müdahil olmalarına neden olmuştur. Bu devletler barış görüşmelerini kendi siyasal ve stratejik çıkarları doğrultusunda şekillendirmek istemiştir. Bu doğrultuda Osmanlı'yı taviz vermeye zorlayan ortak bir tutum geliştirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin direnç göstermesi hâlinde bunun sorumluluğunu tek taraflı olarak Türk Hükûmeti'ne yükleyecekleri yönünde açık mesajlar vermekten de çekinmemişlerdir.

Rus elçisi Mikhail Giers, Petersburg'un çıkarlarını korumak ve diğer büyükelçilerle koordineli bir tutum sağlamak amacıyla aktif bir rol üstlenmiştir. Giers, hem Osmanlı Hükûmeti ile yürüttüğü görüşmelerde hem de diğer diplomatik temsilcilerle kurduğu temaslarda Rusya'nın reform baskısını iletmiş, müttefiklerle diplomatik uyumu sağlamıştır.

17 Ocak 1913'te Büyük Güçler İstanbul'daki elçileri aracılığıyla Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota sunmuştur. Müzakerelerin kesilmesinden doğrudan Osmanlı'yı sorumlu tutarak sert bir üslup kullanmıştır. Notada Edirne'nin Balkan devletlerine bırakılması ve Ege Adaları konusunda Büyük Güçlerin kararına uyulması gerektiği belirtilmiş, aksi halde barışın engelleneceği ve doğacak sonuçların sorumluluğunun Osmanlı'ya ait olacağı vurgulanmıştır.¹⁰⁰

17 Ocak 1913 tarihli raporda Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Bompard, Bakan Poincaré'ye yazdığı telgrafta, Rusya'nın Osmanlı üzerinde baskı kurarak Fransız ve İngiliz Hükûmetlerini barış antlaşmasını imzalamaya ikna etme çabalarının ters etkiler doğurabileceğini vurgulamıştır. Bompard'a göre, Altı Güç'ün birlikte hareket etmesi

¹⁰⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, (Ankara: Türk Tarih Yayınları, 1999), 330-335.

zordur; Rusya'nın tek başına hareket etmesi ise ciddi tehlikeler barındırmaktadır. Baskının Osmanlı tarafından dikkate alınmaması durumunda hem barışın sağlanması gecikecek hem de İstanbul'un ve Asya'daki Osmanlı vilayetlerinin savaş riskiyle karşı karşıya kalacağı belirtilmiştir.¹⁰¹

Bu diplomatik tabloya Osmanlı'dan farklı tepkiler eşlik etmiştir. Sadrazam Kâmil Paşa, *Daily Chronicle Gazetesi*'ne verdiği demeçte barıştan yana olduğunu ifade etmekle birlikte karar öncesinde halkın görüşünün alınması gerektiğini vurgulamış; ordunun yeni bir savaşı kararlı biçimde desteklediğini belirtmiştir. Mali sıkıntılar nedeniyle Avrupa'dan yardım beklenmeyeceğini ve olası bir savaşta iç kaynaklarla finansman sağlanacağını açıklamıştır. Ayrıca barış kararının artık Büyük Güçlerin yetkisinde olduğunu dile getirmiştir.¹⁰²

Bu karşıt tutumlar, Osmanlı iç siyasetinde reform ve barış baskılarına verilen tepkilerin çeşitliliğini göstermektedir. Bompard'ın telgrafındaki uyarılar ile Kâmil Paşa'nın demeci, Osmanlı içindeki farklı çıkar gruplarının, askeri ve sivil aktörlerin Büyük Güçlerin baskısına nasıl farklı biçimlerde yanıt verdiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Rus elçisi Giers'in rolü, hem reform baskısını iletmek hem de Osmanlı içindeki tepkileri takip ederek diplomatik dengeyi sağlamak şeklinde belirginleşmiştir.

İkdam Gazetesi 21 Ocak tarihli nüshasında yer alan makalesinde, müşterek notayla ilgili olarak: “Karşımızda muhârib olduğumuz dört Balkan hükümetinin teşkil ettiği bir kütlesi muhâsemeden maada, bir de bütün Avrupa Düvel-i Muazzamasından mürekkep bir muntazam kütlesi muârıza görüyoruz”, diyerek, bugün harben olduğu gibi siyaseten de kendi davamızı arzu ettiğimiz şekilde çözümleyecek ahvalde olmadığımız ifade edilmiştir.¹⁰³

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi ile nota ile ilgili olarak: 19 Ocak 1913 tarihli nüshasında ise, “Müşterek notayı kemâl-i nezaketle red eylemekten ve bu hususta tarihin kemâl-i hürmetle kabul edeceği eshâb-ı mevcûbe-i irkiyye ve hukûkiyye serdeylemekten ibarettir. Bunun neticesinde hiç şüphesiz ki, mesuliyet bize değil fakat Avrupa'ya râci' olacaktır.

¹⁰¹ MAE, *Documents Diplomatiques, Affaires Balkaniques: 1912-1914: De l'Armistice de Tchataldja (3 Aralık 1912) au traité de Bucarest (10 Août 1913)*, (Paris: Imprimerie Nationale, 1922), No.69, 47.

¹⁰² *Le Temps*, “Déclarations Conciliantes de Kiamil Pacha”, 21 Ocak 1913, 2.

¹⁰³ *İkdam*, “Tehlikeli Devre”, 21 Ocak 1913, 1.

Biz böyle düşünüyörüz, Bâb-ı Ali'nin de böyle düşünmesini arzu ve tadeb ediyoruz” yorumları yer alıyordu.¹⁰⁴

İkdam Gazetesi, 23 Ocak tarihinde konuyla ilgili olarak, maliyemizin bozuk olmasının, devletlere vereceğimiz cevabı etkileyeceğini, devletlerin bize borç verme yolunu kapayarak baskıda bulunduklarını, bu yüzden cevabı verirken bunu da göz önünde tutmanın gerekli olduğuna dikkat çekilmiştir.¹⁰⁵

22 Ocak 1913 tarihinde Dolmabahçe Sarayı’nda yapılan Büyük Divan Kurulu toplantısında yaklaşık altmış beş senatör ve kırk sivil ve askeri personel yer almıştır. Sultan Mehmed Reşâd, Sadrazam Kâmil Paşa’yı toplantıyı başlatmakla görevlendirmiştir. Kâmil Paşa toplantının tamamen istişare amaçlı olduğunu belirtmiş ardından Sait Hâlim Paşa, Büyük Güçlerden gelen notanın tercümesini okumuştur. Notanın sonuçları; Hâriciye, Harbîye ve Mâliye Bakanlıkları tarafından ele alınmıştır.¹⁰⁶ Toplantıya katılan Hâriciye Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi hükümetin güç sahiplerinin tavsiyelerine uymak zorunda kaldığını ve Rusya’nın tehditkâr tutumuna düşmanlıkların yeniden başlaması durumunda Osmanlı İmparatorluğu’na yönelik tehditlere dikkat çekmiştir.

Sabah Gazetesi, 23 Ocak 1913 tarihli nüshasında yer alan makalesinde, hükümetin beyannamesi ile ilgili olarak: Müşterek notanın meydana getirdiği Avrupa ittifadına aleyhtar bir hatt-ı hareket takibi devletin menfaatine aykırı görüldüğünden böyle yapmanın tabii olduğuna hükmedilmiştir. Makalede notanın kabul edilmesinin menfaatlerimiz için daha uygun olacağı ifade edilmiştir. Devamında, notanın kabul edilmemesi durumunda ortaya çıkacak tehlikelere dikkat çekilerek hükümetin politikasına destek verilmiştir.¹⁰⁷

Osmanlı Hükûmeti Büyük Güçlerin tavsiyelerini kabul etmiş ve Divan Kurulu da bu kararı onaylamıştır. Büyük Güçler taleplerine uyulması halinde Osmanlı’ya hem maddi hem de manevi destek sağlamayı garanti etmiştir. Diğer yandan Osmanlı’nın İstanbul ve Adalar konusunda taviz vermesi müttefiklerin ilave taleplerini engelleme amacını taşımaktaydı. Ancak bu tutum müttefiklerin toprak kaybının kabulünden sonra

¹⁰⁴ Ahmet Agayef, *Tercüman-ı Hakikat*, 19 Ocak 1913, 2.

¹⁰⁵ *İkdam*, “Bab-ı Ali’nin Cevabı Etrafında”, 23 Ocak 1912, 1.

¹⁰⁶ *Le Matin*, “L’asaemblée nationale turque”, 23 Ocak 1913, 3.

¹⁰⁷ *Sabah*, Diran Kelekyan, “Hükümetin Beyannamesi Hakkında” “Avrupa İttifakı ve Devlet-i Osmaniye”, 23 Ocak 1913, 3.

Türkiye'ye savaş tazminatı dayatmayı planladıklarının bir göstergesidir.¹⁰⁸ Türk Hükûmeti'nin kararı Londra'da büyük bir sevinçle karşılanmış ve Osmanlı ile Balkan devletleri arasında barışın yakında sağlanacağına dair genel bir kanaat oluşmuştur.¹⁰⁹

Rusya'nın Osmanlı üzerindeki özel girişimi dönemin basınında geniş yankı bulmuştur. Rus Büyükelçisi De Giers'in Sadrazam Kâmil Paşa ile yaptığı görüşmede kullandığı sert ve ciddi üslup dikkat çekicidir. De Giers, Osmanlı Hükûmeti'nden özellikle Doğu vilayetlerinde Hristiyan halkın güvenliğini temin edecek reformları ivedilikle hayata geçirmesini istemiş, bu taleplerin karşılanmaması hâlinde Rusya'nın tek başına hareket etmek zorunda kalabileceğini ifade etmiştir. Diplomatik gelenekleri aşan bu doğrudan ve baskıcı dil Kâmil Paşa'nın, Giers'in sözlerinin tehdit içerip içermediğini sorgulamasına yol açmıştır. Paşa, bu ifadelerin bir uyarı mı yoksa dolaylı bir ültimatoma mu olduğu konusunda temkinli davranmış, Osmanlı'nın egemenlik haklarını zedeleyebilecek bu tür yaklaşımlara karşı ihtiyatlı bir tavır takınmıştır. Ancak De Giers ifadelerinin tehdit değil sadece uyarı ve tavsiye amaçlı olduğunu belirtmiştir. Le Temps Gazetesi'nin İstanbul muhabiri ise bu görüşmeye dair resmi bir belge bulunmadığını fakat Kâmil Paşa ile Giers arasında böyle bir görüşmenin gerçekleştiğini iddia etmiştir.¹¹⁰

Rus Büyükelçisi De Giers'in Kâmil Paşa'ya yönelik tehditkâr üslubu yalnızca kişisel sebeplerle açıklanamazdı. Dışişleri Bakanı Sazonov Türklerin barış antlaşmasını imzalamazlarsa Rusya'nın kayıtsız kalamayacağını Bâb-ı Âlî'ye iletmişti. Rus elçisi Giers, Çatalca muharebesinde Bulgar ve Türk kuvvetlerinin zayıfladığını Rusya'nın birkaç savaş gemisi gönderirse Çatalca'nın düşebileceğini öne sürmüştür. İttifak gereği Bulgaristan Rusya'dan yardım talep etse de Rusya tarafsız kalmak zorundaydı. Rus kamuoyunda ise Edirne'nin Bulgaristan'a verilmeden barış sağlanamayacağı görüşü hâkimdi. Ayrıca Edirne'nin Bulgaristan'a teslim edilmeden barış sağlanmasını kabul etmeyecekleri düşüncesi yaygındı.¹¹¹

29 Ocak 1913'te Fransa'nın Viyana Elçisi Dumaine ile Rus Büyükelçisi Giers, Rusya'nın dış politikasına yönelik eleştiriler üzerine uzun müzakereler yapmıştır. Avusturya basını, Rusya'nın Üçlü İttifak devletleriyle istişare etmeksizin tek taraflı ve riskli kararlar

¹⁰⁸ *Le Matin*, Jules Hedeman, "La Turquie Cède", 23 Ocak 1913, 1.

¹⁰⁹ *Le Matin*, "La Turquie Céderait Adrinople et S'en Remettrait à l'Europe pour la Question des îles", 22 Ocak 1913, 1.

¹¹⁰ *Le Temps*, "La Pression Russe", 23 Ocak 1913, 6.

¹¹¹ MAE, *Documents Diplomatiques, Affaires Balkaniques: 1912-1914: De l'Armistice de Tchataldja (3 Aralık 1912) au traité de Bucarest (10 Août 1913)*, (Paris: Imprimerie Nationale, 1922), No.72, 48-49.

alabileceğini öne sürmüş, buna karşılık Sazonov, Rusya'nın Üçlü İtilaf'ın onayı olmadan herhangi bir adım atmayacağı güvencesini vermiştir.¹¹²

3 aylık geçen bir süre zarfından sonra 28 Mart 1913 tarihinde İstanbul'daki büyükelçiler hükümetlerinin 20 Mart'ta Balkanlara bildirdiği barış şartlarını Bâb-ı Âlî'ye bildirecek bir nota hazırlamak üzere toplanmışlardır. Bu sırada Rus Büyükelçisi Giers hükümetinden bir telgraf almış ve telgrafta Osmanlı'nın Enez'den Midye'ye kadar uzanan ancak Ergene'nin güneyine çekilen bir sınırı Türk Hükûmetine kabul ettirmesi gerektiği belirtilmiştir.¹¹³ Büyükelçi Giers Pichon'a Sırp ve Karadağ kuvvetlerinin işgal ettiği bölgelerin önceden kesin güvence sağlanmadan derhal tahliye edilmesi gerektiğini sert bir dille iletmıştır. Bu uyarının ardından olası işgalin kaçınılmaz olacağı hususunda Bakan Sazonov'dan talimat almıştır.¹¹⁴

16 Nisan 1913 tarihinde Osmanlı Devleti ile Bulgaristan, 20 Nisan 1913 tarihinde ise diğer Balkan müttefikleriyle ateşkes imzalanmış; yalnızca Karadağ savaşmayı sürdürmüştür. Barış görüşmeleri yeniden başlasa da bu kez eski müttefikler arasında yeni anlaşmazlıklar doğmuştur. Yunanistan tüm Ege Adaları üzerinde hak iddia etmiş ve Arnavutluk sınırlarının değiştirilmesini talep etmiş bu taleplere Osmanlı ile İtalya karşı çıkarken Almanya Osmanlı'yı desteklemiştir. Rusya ise özellikle İmroz, Limni, Bozcaada (Tenedos) ve Semender (Samotraki) adalarının Yunan işgaline uğraması halinde Boğazların güvenliği konusunda ciddi kaygılar taşımıştır. Görüşmelerin uzamasını önlemek isteyen İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey yalnızca barışa hazır olanların konferansta kalmasını istemiş ve bu uyarının ardından 30 Mayıs 1913'te Londra Antlaşması imzalanarak Balkan Savaşı resmen sona ermiştir.¹¹⁵

Ne Bulgaristan kendi çıkarlarından ve iddialarından vazgeçmeye yanaşmış ne de Sırbistan bölge üzerindeki isteklerinden geri adım atmıştır. Bu gergin atmosferi dikkatle izleyen II. Nikolay durumun kısa sürede daha tehlikeli bir boyut kazanabileceğini fark

¹¹² MAE, *Documents Diplomatiques, Affaires Balkaniques: 1912-1914: De l'Armistice de Tchataldja (3 Aralık 1912) au traité de Bucarest (10 Août 1913)*, (Paris: Imprimerie Nationale, 1922), No.89, 58-59.

¹¹³ *Documents Diplomatiques Français, 1871-1914, 3'e série, 1911-1914, Tom 6, (15 Mars 1913-30 Mai 1913)*, M. Bompard, Ambassadeur de France A Constantinople, A. Pichon Ministre des Affaires étrangères, 28 Mars 1912, No.89, 113.

¹¹⁴ *Documents Diplomatiques Français, 1871-1914, 3'e série, 1911-1914, Tom 6, (15 Mars 1913-30 Mai 1913)*, M. Bompard, Ambassadeur de France A Constantinople, A. Pichon Ministre des Affaires étrangères, 28 Mars 1912, No.93, 116.

¹¹⁵ Андрей Евгеньевич Плеханов, "Россия и Балканские войны: 1912-1913 гг.", 4/54, часть 2 (2015), 137. (Andrey Evgenyevich Plekhanov, "Rusya ve Balkan Savaşları: 1912-1913", 4/54, Bölüm 2 (2015), 137.)

etmiştir. Bu nedenle 8 Haziran 1913 tarihinde hem Bulgaristan hem de Sırbistan yöneticilerine hitaben mektuplar göndermiştir. Mektuplarında aralarındaki sorunu bir an önce çözmeleri gerektiğini vurgulamış; aksi takdirde daha büyük bir savaşın kaçınılmaz olacağını ve bu savaşın onların özgürce taraf belirleme imkânını ortadan kaldıracağını kesin bir dille ifade etmiştir.¹¹⁶

27 Temmuz 1913 tarihinde İstanbul'daki Rusya Büyükelçisi Giers, Dışişleri Bakanı Sazonov'a gönderdiği raporda Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a yönelttiği ultimatomu son derece ciddi bir adım olarak değerlendirmiş ve bu girişimin Rusya'nın nüfuzu altındaki Balkan coğrafyası ile Osmanlı topraklarında istikrarsızlığa yol açabilecek ciddi sorunlar doğurabileceği uyarısında bulunmuştur.¹¹⁷ Giers'e göre Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a yönelik baskıcı tutumu, Rusya'nın nüfuz alanı olarak gördüğü Balkanlar ile Osmanlı topraklarında ciddi istikrarsızlıklara yol açabilecek nitelikteydi. Bu gelişme, Rus diplomasi çevrelerinde bölgesel güvenliğe yönelik bir tehdit algısı oluşturmuş ve Osmanlı toprakları da dahil olmak üzere geniş bir coğrafyada istikrarın tehlikeye girebileceği yönünde endişelere neden olmuştur.

Balkan Savaşı Osmanlı İmparatorluğu için büyük bir toprak kaybına yol açmış ve bölgedeki güç dengelerini derinden sarsmıştır. Tarihçi Nemits'e göre Rusya'nın olası bir dünya savaşındaki hazırlık eksiklikleri belirginleşirken Büyükelçi Giers'in diplomasisindeki ısrarcı tutum dikkat çekmektedir. Rus elçisi ustaca yürüttüğü diplomasiyle Rusya askeri yetersizliklerine rağmen 1913 yılında savaştan sonra taleplerini kabul ettirme konusunda önemli bir başarı göstermiştir.¹¹⁸ Bu durum askerî gücün tek başına belirleyici olmadığını, diplomasinin uluslararası ilişkilerdeki rolünü bir kez daha ortaya koymuştur. Ancak Osmanlı açısından bu süreç, yalnızca geniş toprak kayıplarıyla değil aynı zamanda büyük güçlerin baskısı altında diplomatik manevra alanının daraldığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir.

¹¹⁶ Евгений Лудшувейт, Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918, (Москва: Московского университета, 1966), 70-71. (Eugene Ludshuveit, Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye 1914-1918, (Moskova Üniversitesi Yayınları, 1966, 70-71.)

¹¹⁷ Полетика Н.П. Возникновение Первой Мировой Войны, (Москва: Мысл, 1964), 603-606. (Poletika N.P. Birinci Dünya Savaşı'nın Doğuşu, (Moskova: Mysl, 1964), 603-606.)

¹¹⁸ Захер, "Константинополь и Проливы", 66. (Zaher, "Konstantinopolis ve Boğazlar", 66.)

2.6. Savaş Sonrası Barış Görüşmeleri ve Giers

1912-1913 Balkan Savaşları Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki toprak kayıplarını dramatik biçimde artırırken bölgedeki büyük güçlerin diplomatik rekabetini de daha görünür hâle getirmiştir. Özellikle savaş sonrası yürütülen barış görüşmeleri sadece savaşı tarafların değil aynı zamanda Rusya, Avusturya-Macaristan, İngiltere ve Fransa gibi devletlerin stratejik çıkarlarının çakıştığı bir zemine dönüşmüştür. Giers, Osmanlı Hükûmeti nezdindeki girişimleriyle hem savaş sonrası oluşan siyasal boşluğu dengelemeye çalışmış hem de Rusya'nın bölgesel çıkarlarını korumayı hedeflemiştir. Bu çerçevede savaş sonrası diplomatik temaslar yalnızca bir barış antlaşmasının şekillenmesine değil aynı zamanda Osmanlı-Rus ilişkilerinin yönünü tayin eden önemli bir dönemeç olarak da değerlendirilmelidir.

12 Kasım 1912 tarihinde, İngiltere Baş Tercümanı Fitzmaurice'nin Balkan devletleriyle doğrudan temas kurulması önerisinin ardından Osmanlı Hükûmeti arabuluculuk arayışına girmiştir. Bu doğrultuda İstanbul'daki Rus elçisi De Giers aracılığıyla Bulgar Kralı Ferdinand'a ateşkes teklifi iletilmiştir. Sadrazam Kâmil Paşa, Bulgar Hükûmeti'nden olumlu bir yanıt alamayacağını öngörerek Bulgaristan üzerinde nüfuz sahibi olduğunu düşündüğü Rusya'dan destek talep etmiştir. Bu amaçla bizzat Rus Büyükelçiliği'ne giderek Bulgar Hükûmeti nezdinde girişimde bulunmaları için yardım istemiştir. Rus elçisi Giers ise "Bulgar Hükûmeti'nin Rusya'ya olan saygısı ve güveni ile Rusya'nın Bulgaristan'a karşı uzun süredir sürdürmekte olduğu koruyucu tutumu bu görüşmeler sırasında Rus sefiri için özel bir önem taşıyacaktır" yanıtını vererek müzakerelerde Rusya'nın Osmanlı'dan yana destek vereceğini ifade etmiştir. Böylece Fitzmaurice'nin doğrudan temas önerisiyle başlayan süreç Giers'in arabuluculuğu ile somut bir diplomatik girişime dönüşmüştür.¹¹⁹ Hatta Sazonov, Türklerin Çatalca hattında tutunamayacakları durumunda İstanbul'u savunmak amacıyla Karadeniz'deki Rus donanmasının gönderilmesini bile planlamıştı. Bakan Sazonov, Petersburg'daki Osmanlı Büyükelçisi Turhan Paşa'ya yaptığı açıklamada ise Balkanlarda yaşayan milyonlarca Hristiyan nüfusun Avrupa kültür ve medeniyetine ait halklar olduğunu vurgulayarak; "Balkanlardaki birkaç milyon Hristiyan tebaası var. Onları kendi kültürleriyle

¹¹⁹ *İkdam* "Müzakerat- Sulhiye Etrafında", 16 Kasım 1912, 2.

yaşamalarına izin verin” ifadelerini kullanmıştır.¹²⁰ Sazonov’un söz konusu ifadeleri Rusya’nın Balkanlar’daki Ortodoks ve Slav halklar üzerindeki tarihsel himaye iddiasını meşrulaştırma çabasının bir yansımasıdır. “Kendi kültürleriyle yaşama hakkı” vurgusu Osmanlı’nın egemenlik alanı içinde yaşayan gayrimüslim toplulukların idari ve kültürel özerklik taleplerine diplomatik bir zemin hazırlamayı hedeflemiştir.

13 Kasım 1912 tarihinde Bâb-ı Âlî Bulgaristan ile ateşkes sağlanmasına yönelik iradesini ortaya koyarak bu doğrultudaki diplomatik girişimlerin başlatıldığını kendi büyükelçilerine gönderdiği resmî bir genelge ile bildirmiştir.¹²¹

Bu bilgilere ek olarak Giers’in Sofya’daki Rus elçisinden gelen bilgiler doğrultusunda İstanbul’un diplomatik statüsü ve güvenliği konusunda kaygılar taşıdığı anlaşılmaktadır. Osmanlı topraklarındaki barış sürecinin bir an önce sonuçlanmasından yana olan Giers, bunun karşılığında İstanbul’un durumu ve çevresindeki Rus çıkarlarının korunmasını şart koşturmuştur.¹²² Nitekim Giers, Londra’daki müzakerelerde hızlı bir uzlaşma sağlanması halinde Bulgarların Midye-Ergene-Enos hattına kadar ilerlemesine rıza gösterebileceğini ifade etmiştir.¹²³

Yoğun geçen diplomatik görüşmeler neticesinde Kasım ayının sonlarına yaklaşıldığında Balkan İttifakı orduları savaşın hemen her cephesinde Osmanlı birliklerine karşı üstünlük elde etmişti. Askerî dengenin Osmanlı aleyhine bozulduğu bu koşullarda 3 Aralık 1912 tarihinde bir ateşkes imzalanmış; hemen ardından savaşan tarafların Londra’daki büyükelçileri barış koşullarını belirlemek amacıyla bir araya gelmiştir.¹²⁴ Bu görüşmelerin uluslararası önemi 16 Aralık 1912 tarihli *The Times* gazetesinde *Barış İçin Verilen Mücadele* başlığı altında aktararak altı büyük devletin büyükelçilerinin gözetiminde resmi barış müzakerelerinin başlatıldığı vurgulanmıştır.¹²⁵

Giers’in Osmanlı iç siyasetine nüfuz etme arayışları ile barış sürecini destekleyen diplomatik faaliyetleri, ikili düzeyin ötesinde çok taraflı müdahale arayışlarıyla da

¹²⁰ Zeyrek, Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri, 76.

¹²¹ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/2, 116.

¹²² Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/2, 128.

¹²³ *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, Vol. IX: *The Balkan Wars, Part II, The League and Turkey*, Londra 1934, FO. 49412/42842/44, No:230, Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, 19 November 1912, 173.

¹²⁴ Balkan Harbi Çatalca Muharebesi (8 Kasım- 3 Aralık 1912), Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları Gnkur. Basım Evi, Ankara: 1995), 97.

¹²⁵ Fikretin Yavuz, “New York Times Gazetesinin Gözüyle Balkan Savaşları”, *Tarih Okulu Dergisi*, 16 (2013), 164.

örtüşmekteydi. Bu çerçevede Rusya'nın da etkin rol aldığı büyük güçler diplomasisi, bölgedeki gelişmeleri denetim altına alma hedefiyle harekete geçmiş; 17 Aralık 1912'de, ateşkesten kısa bir süre sonra, altı büyük devletin Londra'da başlattığı konferans Balkanlar'daki savaş sonrası düzeni kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmeyi amaçlamıştır.¹²⁶ Bu girişim sadece savaşan taraflar arasında barış sağlamakla sınırlı kalmamış; aynı zamanda bölgede kurulacak siyasal düzenin büyük devletlerin iradesi çerçevesinde şekillenmesini hedeflemiştir. Söz konusu diplomatik müdahale Giers gibi sahadaki deneyimli büyükelçilerin gözlemleri ve telkinleri doğrultusunda şekillendirilmiş; böylece Balkanlar'daki gelişmelerin büyük güçlerin denetimi dışında ilerlemesi engellenmek istenmiştir.

Bu çerçevede Londra Konferansı -ya da Arnavutluk tarihinde sıkça anıldığı adıyla Büyükelçiler Konferansı- Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve Balkan Savaşı'nın ortaya çıkardığı sorunlara çözüm bulmak üzere düzenlenen çok taraflı bir diplomatik platform niteliği taşımıştır. Birinci Balkan Savaşı'nın yol açtığı siyasal boşluk ve 28 Kasım 1912'de Vlora'da Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesi gibi gelişmeler bu konferansı daha da acil ve karmaşık bir zemine oturtmuştur. 17 Aralık'ta İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in başkanlığında toplanan büyükelçiler hem Arnavutluk'un statüsü hem de genel Balkan dengesi konusunda karar alma yetkisini fiilen kendi ellerine almışlardır.¹²⁷ Bu durum, büyük güçlerin Osmanlı sonrası Balkan düzenini kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirme niyetlerinin açık bir tezahürü olduğu kadar Giers gibi diplomatik aktörlerin sahadan merkeze taşıdığı tespitlerin de somut bir karşılığıdır.

Londra Büyükelçiler Konferansı'nda ele alınan ilk meselelerden biri olan Arnavutluk'un statüsü, büyük güçlerin çıkarlarının çakıştığı bir konu olması nedeniyle kısa sürede konferansın en tartışmalı başlıklarından biri hâline gelmiştir. Bu çerçevede Rus Büyükelçisi Giers, meselenin uluslararası bir sorun olarak ele alınmasına karşı çıkmış; Arnavutluk'un durumunun esasen Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında çözülmesi gereken ikili bir mesele olduğunu ifade etmiştir.¹²⁸ Giers, bu yaklaşımla konunun

¹²⁶ Sevilya Aslanova, *20. Yüzyılın Başında Rusya'nın Osmanlı Politikası 1903-1917*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2008), 50.

¹²⁷ Robert Elsie, *Historical Dictionary of Albania*, Historical Dictionaries of Europe No:75, (2010), 87.

¹²⁸ *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*, Vol. IX: *The Balkan Wars Part II*, Sir Edward Grey to Sir F. Cartwright, F.O. 54360/42842/12/44, No:391, 17 December 1912, 292.

konferans gündeminde öncelikli bir yer edinmesini gereksiz bulmuş ve daha sınırlı bir çerçevede değerlendirilmesini savunmuştur.

Rus Büyükelçi Giers, Rusya'nın Arnavutluk'un geleceğine ilişkin görüşlerini Almanya Büyükelçisi Wangenheim'e iletmişti. Ancak Almanya tıpkı İngiltere gibi bağımsız bir Arnavutluk'tan yana bir tutum benimsemiştir. Wangenheim, Giers'e Osmanlıların Arnavutluk sorunundan kurtuldukları için memnun olduklarını belirtmiş ve Rusya'nın bölgeye dair hesaplarının yanlış çıktığını ifade etmiştir.¹²⁹

Londra Büyükelçiler Konferansı'nın devam ettiği ve Balkan devletleri ile büyük güçler arasında nüfuz paylaşımlarının sürdüğü dönemlerde, 18 Aralık 1912 tarihinde Rusya Hükûmeti, Ermeni reformu meselesinde öncü rol üstlenmek amacıyla yoğun çaba harcamaktaydı. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nden üç talepte bulunulmuştur: Ermeni vilayetlerinde katliam yapılmaması, mültecilerin bu bölgelere yerleştirilmemesi ve reformların eksiksiz uygulanması. Van'daki Rus konsolos yardımcısının Giers'e gönderdiği gizli rapor da Rusya'nın bu süreçte inisiyatif almasının önemini vurgulamıştır:

“Siyasi nüfuz alanımız içerisinde yer alan Kürdistan ve Türkiye Ermenistan'ı bölgelerindeki reformların İngiltere denetiminde gerçekleştirilmesine izin vermemeliyiz. Türk Ermenilerinin kontrolü Rusya'ya ait olmalıdır. Bu durum, Rus Hükûmeti için Türkiye'de kalıcı bir etki oluşturmak adına önemli bir fırsattır. Aynı zamanda, nüfuzumuzu barışçıl yollarla artırmanın bir yoludur.”¹³⁰

Rusya'nın Ermeni reformları konusundaki aktif ve öncü rolü, sadece insani veya siyasi bir kaygıdan ziyade, bölgedeki stratejik nüfuzunu güçlendirmeye yönelik bilinçli bir politika olarak değerlendirilmelidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıfladığı ve Balkanlar'daki dengelerin yeniden şekillendiği bu kritik dönemde, Rusya'nın reformların denetimini tek başına üstlenme arzusu, büyük güçler arasındaki nüfuz mücadelesinin keskinleştiğini göstermektedir. Bu politika aynı zamanda İngiltere gibi rakip güçlerin bölgede etkisini sınırlamayı ve Osmanlı-Ermenistan sınırındaki siyasi kontrolü sağlamayı hedeflemiştir.

8 Aralık 1912'de yapılan ikinci toplantıda Arnavutluk konusunda uzlaşamayınca gündem Adalar meselesine kaydırılmıştır. Bu oturumda Rus Büyükelçisi Giers, Limni,

¹²⁹ Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, 1. Baskı, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 394.

¹³⁰ Dikran Mesrob Kaligian, *Armenian Organization and Ideology under Ottoman Rule 1908-1914* (New Brunswick, New Jersey: Transaction Publisher, 2009), 164.

Bozcaada, İmros ve Semadirek'in Osmanlı'da kalmasını savunmuş, yerel halkın inançlarına uygun idareyi vurgulamıştır. Ancak bu tutumun arkasında Rusya'nın Boğazlar üzerindeki stratejik çıkarları bulunmaktaydı; zira Giers'e göre adaların başka bir güce bırakılması Boğazların ablukaya alınmasını kolaylaştırarak Rus nüfuzunu zayıflatabilirdi. Bunun üzerine Konferans Başkanı Sir Edward Grey bazı sorular yöneltmiştir: "eğer bu adalarda özgürlüklerinden asılınarak ülkelerini Yunanistan'a katarlarsa ne olacak" sorusuna Rus Büyükelçisi; "Türk bayrağını korumak için adalarda bazı Türk askerlerinin bulunması gerekeceğini varsaydığını" söyleyince Grey bu bayrağa karşı ayaklanmalar olabilir, Rum olan adalılar Türk askerine saldırabilir o zaman ne olur sorusuna Giers, bu sefer "Girit Sorunu" olabilir şeklinde cevap verince Grey adaların Rus elçisi Giers'in talebine binaen Türk topraklarında kalmaya devam edeceğini bildirmiştir. Fakat adalar Yunanistan'a da geçse Rusya için bir şey değişmeyeceğini anlamıştır.¹³¹

Rusya, Boğazlar bölgesine ilişkin uzun vadeli stratejik hedefleri doğrultusunda Limni, Bozcaada, İmros ve Semender adalarının geçici olarak Osmanlı egemenliğinde kalmasını tercih etmiştir. Giers'in değerlendirmelerine göre bu tutum Rusya'nın Boğazlar üzerindeki nüfuzunu artırma planının bir parçası olup söz konusu adaların ilerleyen dönemde doğrudan Rus denetimine geçişini kolaylaştıracak bir süreç öngörülmüştür. Ancak Rusya'nın müttefik denizci güçleri İngiltere ve Fransa bu hedefi açıkça reddetmemekle birlikte uygulamada farklı bir strateji izleyerek adaların Yunanistan'ın kontrolüne geçmesini teşvik etmişlerdir. Bu yaklaşım gelecekte adaların Rusya'nın denetimine geçmesini zorlaştıracak önemli bir jeopolitik hamle olarak değerlendirilmelidir.

Paris ve Berlin'deki temaslarında Reşid Paşa ve Osman Nizami Paşa, Osmanlı'nın Edirne ve Ege Adaları üzerindeki egemenliğinden taviz vermeyeceğini belirtmiş; Edirne'nin tarihî-dinî önemi ile adaların stratejik konumu bu tutumun gerekçesi olmuştur. Ancak Giers, bu açıklamaları müzakereleri zorlaştıracı bulmuş ve 20 Aralık 1912'de Fransız Elçisi Bompard'a görüşmelerin kesilmesini talep etmiştir.¹³² Bu diplomatik gerilimin temelinde, Edirne üzerindeki Bulgar iddialarının Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü tehdit etmesi yatmaktaydı. Bulgarların bu yöndeki ısrarlı tutumu Osmanlı tarafında ciddi

¹³¹ *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*, Vol. IX: *The Balkan Wars Part II*, Sir Edward Grey to Sir F. Cartwright, F.O. 54513/42842/12/44, No:394, 18 December 1912, 295.

¹³² BOA, HR.SFR.3. 664/90.

endişelere yol açmış ve bu durum elçilerin müzakerelerdeki tavırlarını doğrudan etkilemiştir.

21 Aralık 1912 konferansının ardından Giers, diplomatik bir üstünlük sağladığı izlenimini pekiştirmek amacıyla 23 Aralık'ta Hariciye Nazırı Noradunkyan Efendi ile görüşmüştür. Belgede, Giers'in sert diplomatik çıkışının Osmanlı üzerinde baskı kurmayı amaçladığı, ve bu yaklaşımın Osmanlı'nın Edirne'den vazgeçmemesi halinde yeni bir savaşın kaçınılmaz olacağını ve Rusya'nın tarafsız kalmayacağı ima edilmektedir. Noradunkyan, bu görüşmeyi Turhan Paşa'ya ileterek meselenin doğrudan Sazonov'la görüşülmesini önermiştir. Ancak Rusya'nın bu sert çıkışı, Osmanlı'dan çok Fransa'da tepki doğurmuş; Başbakan Poincaré, Rusya'nın kendisine danışmadan böyle kritik bir adım atmasına öfkelenmiş ve tepkisini Büyükelçi İzvolskiy'e iletmiştir. İzvolskiy ise durumu yumuşatmaya çalışarak Giers'in ifadelerinin yanlış yorumlandığını savunmuştur.¹³³

25 Aralık 1912 tarihinde Fransız Büyükelçi Maurice Bompard, İstanbul'da Rusya tarafından yürütülen diplomatik girişim hakkında Rusya'nın Paris Büyükelçisi M. Isvolsky ile yaptığı görüşmede şaşkınlığını dile getirmiştir. Görüşmede Bompard, şu ifadeleri kullanmıştır:

“Giers’e, Osmanlı’nın dikkatini başka yöne çekme çabasına rağmen verilen talimatların ittifak gereği ciddi bir siyasi girişim içerdiği hatırlatıldı. Türkiye Edirne konusunda ısrar ederse Anadolu’da karışıklık çıkabileceği ve bu durumun Rusya’nın tarafsızlığını tehdit edebileceği bildirildi. İzvolskiy, talimatların abartılmaması gerektiğini, ancak Sazonov’la görüşülmesinin yararlı olacağını kabul etti. Avrupa arabuluculuğuna dayalı çözüme de açık olduğunu da belirttim.”¹³⁴

Bu ifadeler, Fransa'nın Osmanlı üzerindeki baskının dozunu artırmak isteyen Rus girişimlerine karşı temkinli bir tutum takındığını ve meseleyi Avrupa diplomasisi çerçevesinde çözme arzusunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Isvolsky'nin, Petersburg'dan gelen talimatlara mesafeli yaklaşarak meseleyi yumuşatmaya çalıştığı görülmektedir.

¹³³ *Documents Diplomatiques Français*, 1871-1914, 3'e série, 1911-1914, Tom 5, 5 Décembre 1912-14 Mars 1913, M. Poincaré, Ministre des Affaires étrangères, Aux Ambassadeur de France à Saint-Petersbourg, Londres, Berlin, Vienne, Rome, Constantinople, 23 Décembre 1912, No:112, 134.

¹³⁴ *Documents Diplomatiques Français*, 1871-1914, 3'e série, 1911-1914, Tom. 5, 5 Décembre 1912-14 Mars 1913, M. Poincaré, Ministre des Affaires étrangères, M. Georges Louis, Ambassadeur de France à Saint-Petersbourg, 25 Décembre 1912, No:123, 143.

Büyükkelçiler Konferansı 2 Ağustos 1913'te üzerinde çalıştığı hiçbir konuyu çözüme kavuşturamadan ve resmi bir kapanış oturumu yapmadan sessizce sona ermiştir. Alınan tek somut karar Büyük Güçler gözetiminde Arnavutluk'un bir prenslik olarak kurulması olmuştur.¹³⁵

Londra Büyükkelçiler Konferansı'nda elçilere verilen yönergeler, sınır düzenlemeleri, Arnavutluk'un statüsü ve Osmanlı topraklarında Hristiyan halklara yönelik reform taleplerine odaklanmaktaydı. Yusuf Hikmet Bayur'un aktardığına göre Fransız Büyükkelçisi Bompard ve Rus Büyükkelçisi Giers'a iletilen talimatlar içerik açısından büyük ölçüde örtüşmekte, her iki devletin de Balkanlardaki Hristiyanların korunması, Osmanlı üzerindeki baskının sürdürülmesi ve Avusturya-Macaristan'ın nüfuzunun sınırlandırılması noktasında ortak bir tutum benimsediğini göstermekteydi.¹³⁶

Rusya, Balkan Birliği'ni Osmanlı'nın Avrupa'daki hâkimiyetini sınırlı ölçüde sonlandıracak geçici bir araç olarak tasarlamış, müttefiklerini denetlenebilir bir iş birliği çerçevesinde kullanmayı hedeflemiştir. Ancak savaşın seyri beklentileri aşmış, özellikle Bulgarların İstanbul'a ilerlemesi Rus stratejisini tehdit ederek Petersburg'u diplomatik açıdan zor durumda bırakmıştır.¹³⁷

İkinci Balkan Savaşı arifesinde Rusya'nın tüm çabaları, müttefikler arasında silahlı bir çatışmayı önlemeye ve Balkan Birliği'nin dağılmasını engellemeye yönelikti. Balkan Savaşı'nın da gösterdiği üzere, Rusya'nın temel amacı, Boğazlar ve Çanakkale'ye yönelme potansiyeli taşıyan ve bölgedeki güç dengelerini tehdit eden Bulgaristan'ın aşırı şekilde güçlenmesini engellemektir. Zira böyle bir gelişme, Rusya'nın Karadeniz üzerinden dış dünyayla bağlantısını tehdit edebilir ve stratejik çıkarlarını tehlikeye atabilirdi. Bu amaçla Londra Antlaşması'nın imzalanmasının hemen ertesi günü Rusya Bulgaristan'ın açgözlü iştahını yatıştırmak ve onu Yunanistan ve Sırbistan ile olan toprak anlaşmazlıklarını barışçıl bir şekilde çözmeye zorlamak için her türlü çabayı göstermiştir. Rus elçisi Giers müttefiklerin orduyu eşit bir şekilde azaltması ve toprak

¹³⁵ Edward J. Erickson, *Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913* (Westport, Connecticut: Greenwood Publishing Group, 2003), 329.

¹³⁶ *Documents Diplomatiques Français*, 1871-1914, 3'e série, 1911-1914, Tom 5, 5 Décembre 1912-14 Mars 1913, No:99, 118.

¹³⁷ Захер, "Константинополь и Проливы" 51. (Zaher, "Konstantinopolis ve Boğazlar", 51.)

anlaşmazlıklarının barışçıl bir şekilde çözümüne başlaması konusunda hükümetine ısrarcı olmuştur.¹³⁸

Sonuç olarak, Balkan Savaşları sürecinde Rusya'nın diplomatik stratejisi, Osmanlı'nın Avrupa'daki varlığını sınırlamak ve Balkan müttefikleri arasındaki dengeyi korumak üzerine odaklanmıştır. Bu politikada İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Giers'in rolü belirleyici olmuş; hem Osmanlı makamlarıyla doğrudan temas kurmuş hem de Rusya'nın Balkanlar ve Boğazlar üzerindeki stratejik çıkarlarını savunmuştur. Ancak savaşın seyri ve özellikle Bulgaristan'ın güçlenme eğilimi, Rusya'nın beklentilerinin ötesinde gelişmelere yol açmış ve Petersburg yönetimini daha ihtiyatlı bir politika izlemeye zorlamıştır. Böylece Giers'in Balkan Savaşları sırasında yürüttüğü diplomasi hem Osmanlı-Rus ilişkilerini hem de bölgedeki güç dengelerini şekillendiren önemli bir unsur olarak öne çıkmıştır. Bu noktadan itibaren Giers'in diplomatik girişimleri yalnızca Balkanlarda değil Osmanlı topraklarındaki reform tartışmaları ve Ermeni Meselesi gibi iç sorunlarda da Rusya'nın etkinliğini artırmaya odaklanmıştır. Daha sonraki bölümlerde Rus elçisinin Ermeni Meselesi ve Islahat girişimlerindeki rolü ele alınacaktır.

¹³⁸ A. A. Могилевич, На путях к мировой войне 1914-1918, (Москва: Госполитиздат, 1940), 166. (A. A. Mogilevich, 1914-1918 Dünya Savaşı'na Giden Yol, (Moskova: Gospolitizdat, 1940), 166.)

3. BÖLÜM: ERMENİ MESELESİ VE BÜYÜKELÇİ DE GİERS

3.1. Doğu Anadolu'da Ermeniler ve Rusya

Ermeni Meselesi esas olarak 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştır. Daha önce Ermeniler tarafından milliyetçi taleplerle bazı girişimler olmuşsa da bunlar çok ciddi sayılmamıştır. Rus ordusu Ayastefanos'a kadar geldiğinde Ermeni Patriği Nerses Varjabedian, Rus komutan Grandük Nikolay'ı ziyaret ederek Ermeniler adına taleplerde bulunmuştur. Bunun sonucunda Ayastefanos Antlaşması'na bir madde eklenmiştir. Bu 16. maddeye göre Osmanlı yönetimi Ermenilerin yaşadığı bölgelerde gerekli reformları yapmayı ve onları Kürtler ile Çerkeslerin saldırılarına karşı korumayı taahhüt etmiştir.

Daha sonra Ayastefanos Antlaşması yürürlükten kalkmış ve Berlin Kongresi toplanmıştır. Patrik Nerses Berlin'e özel bir heyet göndermiştir. Ayastefanos'taki 16. madde Berlin Antlaşması'nda bu defa 61. madde olarak yer almıştır. Bu maddede Osmanlı Devleti yine reform yapmayı ve büyük devletleri düzenli olarak bilgilendirmeyi kabul etmiştir. Böylece Ermeni reformları konusu uluslararası bir mesele hâline gelmiştir.

1882 yılında Erzurum'da ilk olarak "Silahlılar Cemiyeti", 1887 yılında Kafkasya kökenli Avadis Nazarik adında bir Ermeni Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti'ni, 1890'da Taşnaksütyun (veya Truşak) adlı komite ve daha az etkili olan Armenakan kurulmuştur. 1908 Meşrutiyet'inin ilanından sonra ise Hınçak Reforma ve Ramgavar adlı yeni Ermeni cemiyetleri ortaya çıkmıştır.¹ Bu komitelerin ortak amacı Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Ermenilere bağımsızlık ya da özerklik sağlamaktır. Ancak bu hedefi gerçekleştirmek için benimsedikleri yöntemler çoğunlukla Avrupa devletlerinin desteğini kazanmaya yönelik propagandalar, silahlı isyanlar, suikastlar ve provokatif eylemlerden oluşmuştur.

İkinci Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908'de ilanı Osmanlı İmparatorluğu'ndan modern bir Türk devletinin inşasına giden sürecin en kritik aşamalarından birini teşkil etmektedir. 1876 tarihli Kânûn-i Esâsî'nin yeniden yürürlüğe girmesi bu gelişmenin yalnızca hukuki bir düzenleme olarak değerlendirilmesine neden olsa da Meşrutiyet'in Türk siyasal hayatında yarattığı yapısal dönüşümler bu dar çerçevenin ötesindedir. 19. yüzyıl

¹ BOA. HSDHADB. 8/17 Lef:4.

sonlarında Makedonya ve Balkanlar’da artan milliyetçilik Osmanlı yönetimini baskı altına almıştır. Bu ortamda İttihat ve Terakki’nin öncülüğünde gerçekleşen 1908 Devrimi yalnızca bir rejim değişikliği değil, köklü bir dönüşümün başlangıcı olmuştur.² 1908’deki devrim hareketi büyük ölçüde İttihatçıların girişimleriyle ilan edilmiştir ve bu hareket II. Abdülhamid’in mutlakiyetçi yönetim anlayışının terk edilmesine neden olmuştur. İttihat ve Terakki üyeleri çağdaş ve merkezi bir devlet yapısının temellerini atmayı hedefleyerek iktisadi, siyasi ve toplumsal alanlarda reform yapmayı sürdürmüşlerdir.³

Meşrutiyet’in ilanıyla çıkarılan genel af sayesinde yurt dışına kaçmış pek çok Ermeni, Osmanlı topraklarına geri dönmüştür. Bunlar arasında Taşnak Komitesi üyeleri de yer almakta toplumsal ve siyasi itibarlarını yeniden kazanmak amacıyla özellikle Doğu vilayetlerinde etkilerini artırmaya çalışmaktaydılar. Meşrutiyet’in sağladığı göreceli özgürlük ortamı Ermeni grupların örgütlenmesini ve faaliyet alanlarını genişletmesini kolaylaştırmıştır. İttihat ve Terakki ise başlangıçta Ermenilere ayrılıkçı hedeflerden vazgeçerek eşit vatandaşlık çerçevesinde Osmanlı toplumunda yer almaları çağrısında bulunmuştur.⁴

Ermeni toplumu Meşrutiyet yönetimini büyük bir heyecan ve umutla karşılamıştır. Sasonlu Yeğyazar Karapetyan bu döneme dair değerlendirmesinde artık Ermeniler, Türkler ve Kürtlerin eşit haklara sahip olacağını ve tüm Osmanlı tebaasının etnik ya da cemaat farklılığı gözetilmeksizin özgürlük ortamı içinde yaşayabileceğini belirtmiştir. Harputlu Sargis Khaçatıryan da Jön Türk hareketine duyulan desteği aktarırken, Ermenilerin “*Kalkın hey vatandaşlar! Sevinelim yoldaşlar! İşte size hürriyet, Yaşasın Osmanlılar!*” sözleriyle sokaklarda şarkılar söyleyerek sevinçlerini ifade ettiklerini dile getirmiştir.⁵

İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra ise ihtilalci nitelikteki Ermeni komitaları, Meşrutiyet’e bağlılıklarını ve onun korunmasına çalışacaklarını ilan etmişlerdi. Ancak fırsat kolladıkları anlaşılan Ermeni İhtilal Komitaları, 1909 yılında 31 Mart Olayı’nın

² Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004), 40.

³ Hanifi Tosun, “II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Partisi ile Ermeni Örgütlerinin İlişkisi: Sun’i İttifaktan Tabii İhtilafa Dönüşen Yol”, *SDE Akademi Dergisi* 4/1 (2024), 5.

⁴ Tosun, “II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Partisi ile Ermeni Örgütlerinin İlişkisi”, 20.

⁵ Hüseyin Şensoy, *II. Meşrutiyet Döneminde Kürt-Ermeni Anlaşmazlıklarına Osmanlı Hükümetlerinin Yaklaşımı (1908-1914)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2021), 39.

ardından ülkenin pek çok yerinde isyan çıkartmış ve çok sayıda Müslüman'ı katletmişlerdir.⁶

Ermeni Meselesi Osmanlı Devleti açısından yalnızca bir iç azınlık problemi olmaktan öte, dönemin büyük güçlerinin siyasi çıkarlarını yakından ilgilendiren ve bu yönüyle uluslararası boyut kazanan kapsamlı bir meseleydi.⁷ 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti, zayıflama ve dağılma sürecinin hız kazandığı bir döneme girmiştir. Bu süreçte, özellikle denizlerdeki üstünlüğüyle küresel hegemon konumunu pekiştiren İngiltere başta olmak üzere büyük devletler arasındaki emperyal rekabet giderek artmıştır. Devletler arası çıkar çatışmalarının yoğunlaştığı ve yeni bloklaşmaların şekillendiği bu jeopolitik atmosferde, Ermeni Meselesi de yalnızca Osmanlı iç politikasını değil aynı zamanda büyük güçlerin müdahalesine açık bir konu olarak uluslararası siyasetin önemli bir unsuru haline gelmiştir.

Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı içinde 19. yüzyılın sonlarında ayrılıkçı eğilimler göstermeye başlamış; bu süreçte Rusya ve İngiltere gibi büyük güçler Ermenileri kendi stratejik çıkarları doğrultusunda desteklemiştir. Rusya, güney yönlü yayılma politikasında Ermenileri bir araç olarak görürken; İngiltere ise Rus nüfuzunu dengelemek amacıyla Ermenilere yaklaşmıştır.⁸

Avrupalı devletler, Osmanlı'nın çözülme sürecinde Ermenileri nüfuz politikaları için bir araç olarak kullanırken; Ermeniler de bağımsızlık hedefleri doğrultusunda Avrupa'nın desteğini sağlamak amacıyla yoğun çaba harcamıştır.⁹ Buna göre Ermenilerin Osmanlı topraklarında terör eylemlerini gerçekleştirmek için iki temel sebepleri vardı: 1-) Ayrıcalıklıkları 2-)Dış bağlantı destekleri.

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren yalnızca Osmanlı Devleti'nin iç siyasetinde değil uluslararası ilişkiler sahnesinde de derin yankılar uyandıran bir mesele hâline gelmiştir. İmparatorluğun iç düzenini sarsan bu sorun büyük devletlerin Doğu politikalarının vazgeçilmez bir unsuru olarak giderek daha fazla gündeme taşınmıştır. Bu

⁶ Mesut Erşan, "Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış ve Ermeni Tehciri," *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 1/4 (2018): 2-3.

⁷ Tolga Başak, *İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923)* (İstanbul: IQ Kültür Yayıncılık, 2008), 15.

⁸ Mehmet Yetişgin, "Ermeni Meselesi ve İngilizler'in Ermeni Politikası", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, yay. haz. M. Metin Hülagu ve diğerleri, C. 3 (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını, 2009), 75-77.

⁹ Başak, *İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923)*, 40.

bağlamda Rusya tarihî, coğrafi ve stratejik çıkarları doğrultusunda meseleyi yakından takip etmiş; kimi zaman diplomatik, kimi zaman da siyasi baskı unsuru olarak kullanmıştır. Rus kamuoyu ve entelektüel çevrelerinde de yankı bulan Ermeni meselesi, imparatorluk içindeki Slav ve Ortodoks unsurların hamiliği iddiasıyla birleşerek, Osmanlı üzerindeki Rus nüfuzunu artırmanın aracı hâline gelmiştir. Bu bölümde Osmanlı-Rus ilişkileri ve Ermeni Sorunu'nun yankıları tarihsel bir perspektiften detaylı olarak incelenmektedir.

Mahmut Şevket Paşa'nın da vurguladığı üzere “Dönemin büyük devletleri Ermeni meselesinde açıkça Ermenilerden yana bir tutum sergilemiştir.”¹⁰ Büyük Güçler arasında “Ermeni Meselesi”ne ilk müdahil olan devlet Rusya olmuştur. Kâmuran Gürun'un ifadesiyle “Ermeni Dosyası”nı açan ilk ülke konumundaki Rusya'nın bu ilgisi dikkat çekicidir; zira Ermeniler ne Slav kökenlidir ne de Ruslarla aynı mezhebi paylaşmaktadır.¹¹

Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme sürecinde Rusya, Ermeni meselesini imparatorluk üzerinde siyasi nüfuz tesis etmenin etkili bir aracı olarak değerlendirmiş ve bu doğrultuda politikalarını şekillendirmiştir. Bu doğrultuda, özellikle Ermeni nüfusunun yoğun olduğu Doğu Anadolu vilayetlerini işgal ederek güneye inme stratejisi izlemiştir. Ermenilerin hamisi gibi davranarak onların haklarını savunduğu izlenimini vermiş; bu yolla bölgedeki desteğini artırmayı amaçlamıştır. Bu politika, Rusya'nın Ermeni topluluklarıyla iş birliği kurmasını ve Doğu Anadolu'daki ilerleyişini kolaylaştırmıştır.¹² Rus General Mayewski, anılarında Ermenilerin Osmanlı yönetimi altındaki durumlarından büyük ölçüde memnun olduklarını belirtmiştir. Ermenilerin toplumun en zengin kesimlerinden birini oluşturduğunu; sanayi, ticaret ve tarımla aktif olarak uğraştıklarını, ayrıca devlet kademelerinde üst düzey görevlere kadar yükselebildiklerini ifade etmiştir.¹³

Edgar Granville Rusya'nın Ermeni Meselesi'ndeki etkisini şu sözlerle özetlemiştir: “Ermeniler'in Osmanlı Devleti'ne karşı başkaldırıları kendiliğinden ortaya çıkmamıştır. Çünkü Ruslar müdahale edene kadar Osmanlı topraklarında herhangi bir Ermeni hareketi

¹⁰ *Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü* (İstanbul: Arba Yayınları, 1988), 135.

¹¹ Yusuf Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, 2/3, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 101.

¹² Hikmet Özdemir vd., *Ermeniler: Sürgün ve Göç* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005), 162.

¹³ Sevilya Aslanova, 20. Yüzyılın Başında Rusya'nın Osmanlı Politikası 1903-1917. (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2008), 139.

bulunmamaktaydı.”¹⁴ Bu ifadeden Ermeni isyanlarının iç dinamiklerden değil büyük ölçüde Rusya’nın teşviki ve yönlendirmesiyle ortaya çıktığı sonucu çıkarılabilir. Granville’e göre Ermeni hareketlerinin arkasındaki asıl etken dış müdahale özellikle de Rusya’nın siyasi hesaplarıdır. Yine Ruslar’ın kışkırtmalarıyla Balkanlar’da başlatılan harekâta kadar Ermeniler sadece kendi aralarında mezhep mücadelesi yapıyorlardı.

Rusya, Ermeni Meselesi’nde doğrudan müdahale yerine süreci aşamalı biçimde yönetmeyi tercih etmiştir. Altı vilayetin doğrudan işgali için henüz uygun zamanın gelmediğini düşünen Rusya, öncelikle ‘Türk topraklarında reform’ söylemi üzerinden bölgedeki nüfuzunu artırmayı hedeflemiştir. İstanbul’daki Rus Büyükelçi Mikhail Nikolayevich De Giers’in yaklaşımı da bu doğrultudadır; Giers, askeri işgale başvurmadan Rusya’nın etkisini artırmak ve aynı zamanda Ermenileri doğrudan büyük güçlere başvurmadan caydırmak istemektedir. Ancak o, reformların uzun vadede yetersiz kalacağını ve nihayetinde askerî müdahalenin kaçınılmaz olacağını da öngörmektedir. Bu yaklaşım, Rusya’nın Ermeni reformlarını Osmanlı üzerindeki baskı politikasının aracı olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.¹⁵

Rusya, Ermeni ıslahatlarını hızlandırmak için Doğu Anadolu ve Kafkasya’da istihbarat faaliyetlerini artırmıştır. Bu faaliyetler özellikle Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Elâzığ ve Diyarbakır gibi yoğun Ermeni nüfusuna sahip vilayetlerde yoğunlaşmıştır. Bölgenin demografik yapısı, Rusya’nın casusluk ağını bu alanlarda genişletmesine olanak sağlamıştır.¹⁶ Rus arşiv belgeleri, Çarlık Hükûmeti’nin 19. yüzyılın başlarında “başarılı politika” olarak benimsediği Ermenilerle iş birliği programını 20. yüzyılın başlarında da önemseyerek sürdürdüğünü göstermektedir.¹⁷

19 Ekim 1912 tarihinde Bakanlar Kurulu Başkanı Kokovtsov ile yaptığı bir sohbetinde Çar II. Nikola, Vorontsov-Daşkov’un Ermeni vilayetlerinde reformlarda Rusya’nın öncülük etmesi önerisini övgüyle dile getirmiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun düşman orduları tarafından kuşatıldığı ve iç yönetimde tamamen zayıfladığı bir dönemde

¹⁴ Emin İsmail Altınkaya, *Tanin Gazetesine Göre, Balkan Savaşları’ndan I. Dünya Savaşı’na Kadar (Ocak 1913-Ağustos 1914) Ermeni Meselesi ve Büyük Güçler*, (Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2011), 22

¹⁵ Edgar Granville, *Le Tsarisme en Asie-Mineure: La Revue Politique Internationale*, Lausanne, Mars-Avril 1917, 52.

¹⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 91-92.

¹⁷ Ziyad Amrahov, “Russia’s Political Steps in the ‘Armenian Question’ and the Pact on 26 January (8 February) 1914 Between Russia and Turkey”, *Karadeniz Araştırmaları*, 47, (2015), 54.

Rusya'nın Osmanlı Ermenileri lehine girişimde bulunmasının zamanlama açısından uygun olmayabileceğini belirtmiştir.¹⁸ Mevcut koşullar dikkate alındığında, pratikte onlara somut bir yarar sağlayacak bir sonucun elde edilemeyeceği sonucuna varmıştır. Başta Rusya olmak üzere Avrupalı Büyük Devletler amaçlarını gerçekleştirmek için 19. yüzyılın ikinci yarısını uygun zaman olarak görmüşlerdir. Artan Ermeni nüfusu ve milliyetçilik duygularından faydalanan bazı büyük Avrupa güçleri bir yandan “ıslahat” adı altında Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmiş diğer yandan Ermenileri Osmanlı yönetimine karşı örgütlemeye başlamışlardır.

3.2. Balkan Savaşları Sürecinde Ermeniler ve Giers

Balkan Savaşı öncesinde Ermeni kiliseleri Bâb-ı Âlî üzerinde baskı kurmaya yönelik bazı girişimlerde bulunmuştur. Avrupa'daki toprak kayıpları ve Balkan savaşlarının Osmanlı Devleti'ni zayıflatması, Ermeni çevrelerinde Balkan coğrafyasından sonra sıranın Ermeni vilayetlerine geleceği umudunu doğurmuştu. Bu dönemde Ermeni Patrikhanesi ve siyasi partileri Düvel-i Muazzama'nın dikkatini Osmanlı Ermenilerinin zor durumuna dikkat çekmek amacıyla yoğun bir şekilde faaliyet göstermiştir.

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları sırasında Avrupa topraklarının büyük bölümünü kaybederken doğu vilayetlerinde Ermeni Meselesi gibi yeni bir sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte Rusya, Osmanlı idaresi altındaki Ermenilerle Müslüman halklar arasında düşmanlık tohumları ekerek kendi çıkarlarına hizmet eden bir politika izlemiştir. Rusya'nın desteğiyle hareket eden Ermeni komiteleri Balkan Savaşı'nı bir fırsat dönemi olarak görmüş ve bu ortamdan yararlanarak faaliyetlerini artırmıştır. Savaş henüz sona ermeden Rusya'nın Balkanlar'a olan ilgisi azalmış; Bulgarların zararına gelişmeleri görmezden gelmiş, hatta Edirne'nin Osmanlılarca geri alınmasına sessiz kalarak dolaylı yoldan destek vermiştir. Londra Antlaşması sonrasında kurulan Bulgar karşıtı Balkan ittifakına karşı da açık bir tepki göstermemiştir.

29 Mayıs 1912 tarihli bir telgrafta Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Sazonov, İstanbul Büyükelçisi Giers'e hitaben Ermeni Meselesi'ne dair önemli uyarılarda bulunmuştur. Sazonov'un gönderdiği telgrafa cevaben Giers şöyle demiştir:

¹⁸ Arsen Avagyan ve Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat Terakki: İşbirliğinden Çatışmaya* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2005), 122.

“İmparatorluk Hükûmeti, Ermenistan’ın siyasi kaderinde belirleyici bir aktördür. Bu hassas dönemde Ermeni topluluğunun tutumunu dikkatle şekillendirmesi gerekmektedir. Osmanlı keyfiliğinin mağduru olarak görünmek stratejik önem taşımaktadır. Bu nedenle Türk askerî başarısızlıklarını istismar eden radikal eğilimlerden uzak durulmalı; ayaklanmadan kaçınılmalı, provoke edici ilişkilerden sakınılmalı ve Avrupa’ya siyasi talepler yöneltilmemelidir.”¹⁹

Rusya, Ermenileri desteklerken aynı zamanda onların isyan ya da devrimci faaliyetlere yönelmesini istememekte, mevcut koşullarda sessiz kalmalarını ve Avrupa’dan siyasi talepte bulunmamalarını öğütlemektedir. Bu tutum, Rusya’nın bölgesel istikrarı ve kendi çıkarlarını öncelikli gördüğünü ve Ermeni hareketlerini ise dikkatle kontrol altında tutmaya çalıştığını ortaya koymaktadır.

26 Haziran 1912 tarihli *Tanin Gazetesi*’nin “*Islahatı Cedideye Doğru*” başlıklı haberinde Osmanlı idaresinin reformları kendi şartlarına uygun biçimde yürütmesi gerektiği vurgulanmıştır: “Islahatlar Osmanlı memurları eliyle yürütülmeli; bu hem idari bağımsızlık hem de halk nezdinde meşruiyet için zaruridir.”²⁰ Bu bakış açısı Osmanlı Hükûmeti’nin temel kaygısının, reform ve ıslahat süreçlerinde kendi egemenlik ve idari bağımsızlığını korumak olduğu söylenebilir. Hükûmet, reformların dış güçlerin kontrolünde veya yönlendirmesiyle değil kendi ulusal ihtiyaçlarına ve koşullarına uygun olarak, kendi bürokratları eliyle yapılmasını tercih etmektedir. Ayrıca yabancı müfettişlerin ülkeye getirilmesi hem reformların uygulanmasında etkinlikten çok siyasi müdahale ve dış baskı olarak algılanmakta hem de halkın bu ıslahatlara güvenini ve meşruiyetini zedeleyebileceği için kabul edilmemektedir.

Bir yandan Rusya ile Ermeni iş birliğinin geliştirilmesine çalışılırken diğer yandan bazı Ermeni grupların Osmanlı Devleti’ni desteklediği gözlemlenmiştir. Özellikle savaş döneminde Taşnaksütyun Cemiyeti’nden Osmanlı’yı destekleyen açıklamalar yapılmış; Taşnaklar, resmi olarak Ermeni halkını Osmanlı’ya destek olmaya çağırmış ve birçok Ermeni gönüllü olarak Osmanlı ordusuna katılmıştır. Hatta bazı Ermeniler bu hizmetlerinden dolayı nişanla ödüllendirilmiştir. Fakat bazı Taşnak üyelerinin Bulgar ordusu saflarında Osmanlı Devleti’ne karşı savaşması ve Doğu Anadolu’da isyan

¹⁹ André Nicolayévitch Mandelstam, *Le sort de l'Empire Ottoman* (Paris: Librairie Payot, 1917), 207-218.

²⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, “Islahat-ı Cedideye Doğru”, *Tanin*, 26 Haziran 1912, 1.

hazırlıklarına girişmelerde bulunmuşlardır.²¹ Bu grubun Osmanlı'ya yönelik sadakatinden ziyade kendi siyasal hedeflerini ön planda tuttuğunu ortaya koymaktadır.

Bitlis'teki Rus konsolosunun 24 Kasım 1912 tarihli ve 63 numaralı raporunda: "Ermeni efkâr-ı umûmiyesinin Rus lehine ihzârına Taşnaksütyûn fa'âliyetinin büyük bir te'siri vardır. Cem'iyet-i mezkûre Ermenilerle Müslümânlar arasında musâdemât husûle getirmeye ve bu sûretle Rusya müdâhalesini ve memleketin Rus askerleri tarafından işgâlini da'vet eylemeye mu'indâne bir sûrette çalışmaktadır" ifadeleri yer almaktadır.²² Taşnaklar, halkı Osmanlı yönetimine karşı kıskırtmak amacıyla propaganda faaliyetleri yürütmüş, çeşitli toplantılar düzenlemiş ve yerel örgütlenmeleri teşvik etmiştir. Bu süreçte Ermeni halkı hem söylem hem de eylemleriyle Rusya'ya olan yakınlıklarını açıkça ortaya koymuş ve Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu artırma çabalarına destek veren bir tavır sergilemiştir.

Rus Büyükelçisi De Giers'in 26 Kasım 1912 tarihinde kaleme aldığı rapor, Rusya'nın Ermeni reform politikası açısından önemli bir başlangıç noktası olmuştur. Nitekim bu politika, büyük ölçüde Giers'in İstanbul'dan Petersburg'a gönderdiği raporlar üzerinden şekillenmiştir. 1914'te yayımlanan *Orange Book (Turuncu Kitap)*, söz konusu raporların derlenmiş hâlini teşkil ederek Giers'in diplomatik faaliyetlerinin hem Osmanlı hükûmeti hem de Avrupa kamuoyu nezdinde resmî bir temsiliyet kazanmasını sağlamıştır. Kitabı başlatan mektup, Rusya'nın Ermeni Meselesi'ne ilişkin politikasının temel yönlerini açık biçimde ortaya koyması bakımından ayrıca dikkat çekicidir. 'Unutulmaz 1894-1896 yıllarından' diyerek söze başlayan büyükelçi:

"Ermenilerin Anadolu ve Konstantinopolis'te maruz kaldığı şiddet olaylarının bölgedeki durumu daha da kötüleştirdiğini belirtmiştir. Sultan Abdülhamid'in 20 Ekim 1895 tarihinde ilan ettiği ve uluslararası baskılarla şekillenen Ermeni vilayetlerine yönelik reform kararnamesi, uygulamada etkisiz kalmıştır. Tarım alanında yaşanan sorunlar, Kürtlerin toprak gaspı ve yetkililerin bu duruma müdahale etmek yerine destekleyici bir tutum sergilemesiyle derinleşmiştir. Bu koşullar Ermeni halkının Rusya'ya yönelme eğilimini artırmış ve bu eğilimin samimiyetine dair güçlü bir gerekçe sunmuştur."²³

²¹Justin McCarthy, *Türkler ve Ermeniler: Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyetçilik ve Çatışma*, Çev. Fatma Sarıkaya, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 106.

²² BOA. HSDHADB. 8/17, Lef:6.

²³ *Reformi v Annenii, Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov*, 26 Nayobrya 1912-10 Maya 1914, No. 1.

Giers, Osmanlı Devleti'ndeki düzensizlik ve otorite boşluğu nedeniyle uygulanacak reformların beklenen istikrarı sağlamayabileceğini belirtmiştir. Bu nedenle, Rus askeri varlığının ilgili bölgelere sevki için hazırlık yapılmasının kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır.²⁴

Balkan Savaşı devam ederken Rus Büyükelçisi De Giers, Ermeni Meselesi'ni yeniden Osmanlı yönetiminin gündemine taşımıştır. 26 Kasım 1912 tarihinde Dahiliye Nazırı'na sunduğu notada İstanbul Ermeni Patriği'nin Bâb-ı Âlî'ye ilettiği raporlarda Ermenilere yönelik ciddi baskı iddialarının yer aldığını ifade etmiştir. De Giers, bu raporların yalnızca Osmanlı idaresine yönelik şikâyetlerle sınırlı kalmadığını; aynı zamanda Ermeni toplumunun reform taleplerini gündeme getirdiğini ve Rusya'dan doğrudan müdahale beklentisi taşıdığını da vurgulamıştır.²⁵ Ancak bu süreçte ortaya çıkan taleplerin ve dış müdahale çağrılarının Osmanlı iç siyaseti ve bölgesel güç dengeleriyle doğrudan ilişkili olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Osmanlı egemenliğinin zayıflaması Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu artırmaya yönelik politikalarını hızlandırmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Rus Dışişleri Bakanı Sazonov 28 Kasım 1912 tarihinde Doğu Anadolu'daki Rus konsolosluklarına bazı kritik talimatlar iletmıştır.²⁶ Söz konusu talimatlarda Osmanlı yönetimine muhalif olan Kürt aşiretlerinin Rus konsoloslukları aracılığıyla himaye altına alınması ve bu grupların örgütlenmelerine zemin hazırlanması öngörülmüştür.

28 Kasım 1912 tarihli resmi yazışmada Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan iç karışıklıkları kendi lehine değerlendirmeye çalışarak özellikle Kürtler arasındaki nüfuzunu artırmayı ve onları İstanbul yönetiminden uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Bunun sonucunda Anadolu ve İran'daki Rus konsoloslarına Kürtlerin nasıl bir araya getirilebileceğine dair inceleme yapmaları talimatı verilmiştir; zira Sazonov'a göre 'Kürtler ancak birleşerek güçlü olabilirler'di.²⁷ Bu bakış açısında Anadolu, Rusya açısından hem stratejik konumu hem de bölgedeki etnik çeşitliliği nedeniyle önemli bir bölge olarak görülmüş ve Osmanlı'nın bu zayıf durumu bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.

²⁴ Mandelstam, *Le sort de l'Empire Ottoman*, 208.

²⁵ Djemal Pasha, *Memories of a Turkish Statesman, 1913-1919* (London: Hutchinson, 1919), 263-264.

²⁶ Лазарев М.С. Курдский вопрос (1891-1917), (Москва: 1972), 236.

²⁷ Michael A. Reynolds, *Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires 1908-1918* (New York: Cambridge University Press, 2011), 77; AVPRI, Sazonov'dan Giers'e, 28.11.12, f. 180, o. 517/2, d. 3572, I. 109.

Rus diplomat Vladimir Minorskiy²⁸ özellikle Türk nüfusun yoğun olduğu bölgelerde konsolosluk açılmasını önermişti. Maliye Bakanlığı'nın bütçe itirazlarına rağmen, Sazonov daha fazla konsolosluk açılması talimatını vermiştir.²⁹ Ermenilerin güvenliği gerekçesiyle altı doğu vilayetinde reform ve idari denetim talebi müdahalenin bir sonraki aşamasını göstermektedir. Askeri müdahale tehdidi, Rusya'nın taleplerinin ciddiyetini ortaya koymaktadır. Bu denklemde Rusya ve Avrupa'daki Ermenilerin Rus devlet adamları tarafından kışkırtılmasıyla oluşturulan kamuoyu Osmanlı üzerindeki baskıyı artırmayı hedefleyen planlı bir stratejinin parçası olarak değerlendirilebilir.

Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov, 30 Kasım 1912'de Büyükelçisi Giers'e gönderdiği telgrafta Osmanlı'nın Ermeni sorununa yönelik diplomatik girişimlerini detaylıca ele almıştır. Sazonov, Ermeni dini liderinin koruma talebine dikkat çekerek Kürt baskısı, ekonomik zorluklar ve yönetim aksaklıklarının çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, Balkanlar'daki siyasi karmaşa ve savaşın Ermeni nüfusu üzerindeki etkileri değerlendirilmiş, Hristiyan yerleşimlerin stratejik önemi belirtilerek Rusya için iş birliği fırsatları ifade edilmiştir.³⁰

30 Kasım tarihli aynı telgrafta Sazonov Büyükelçi Giers'a, Petersburg'daki Osmanlı elçisi Turhan Paşa'ya reformların gerekliliği konusunda dostane uyarılar ilettiğini bildirmiştir. Bu uyarılarda Osmanlı yönetiminin Ermeni vilayetlerinde reformları zamanında ve etkili biçimde gerçekleştirmemesi halinde uluslararası müdahale riskinin artacağı vurgulanmıştır. Sazonov'a göre, reformlar hem Osmanlı'nın iç istikrarını koruyacak hem de büyük güçler arasındaki gereksiz çatışmaları önleyecektir.³¹

Bu gelişmelerin ardından Dâhiliye Nezareti Erzurum, Van, Bitlis, Mamuretülaziz ve Diyarbakır vilayetlerine gönderdiği gizli yazıyla asayişin sağlanması ve yaşanabilecek en küçük olayların dahi hızlı ve etkili bir şekilde çözümlenmesi talimatını vermiştir.³² İstanbul'da görevli Rus Büyükelçisi Giers'in Aralık 1912'deki girişimleri, Osmanlı

²⁸ Rus Dışişleri Bakanlığı'nda diplomat kadrosuyla görev aldı ve 1904-1917 yılları arasında Rusya'nın Tebriz, Tahran, İstanbul elçiliklerinde (1912-1914) çeşitli görevlerde bulundu. Ayrıca Osmanlı-İran sınır komisyonunda üyelik yaptı ve Rus Türkistan'ı valiliği emrinde çalışmıştır. Bknz. Christine Woodhead, "Minorskiy, Vladimir Fedorovich", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/minorsky-vladimir-fedorovich> (Erişim Tarihi: 20/05/2025).

²⁹ Roderic H. Davinson, *The Armenian Crisis 1912-1914* (New York: The Armenian National Council of America, 1948), 490.

³⁰ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov, Reformu Armenii*, No.2.

³¹ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov, Reformu Armenii*, No.2

³² *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov, Reformu Armenii*, No.2.

yönetiminin Ermenilerin yol açabileceği muhtemel riskler konusunda daha temkinli yaklaşmasına neden olmuştur.

Osmanlı Hükûmeti asayişini sağlamak için gerekli tedbirleri alırken Diyarbakır Valisi'nden gelen 2576 sayılı telgraf dikkat çekici bir değerlendirme içermektedir. Vali, bölgedeki karışıklıkların temelinde İngiltere ve Rusya'nın müdahalelerinin yattığını belirtmiş ve bu görüşünü Hariciye Nezareti'ne sunduğu raporda şu ifadelerle dile getirmiştir: “Son zamanlarda siyasetin gerektirdiği nezaketle birlikte Rusya ve İngiltere'nin bu bölgede takip etmeye karar verdikleri özel hareket tarzı dolayısıyla, bu iki devletin Doğu Vilayetleri'nde Ermeniler aracılığıyla kasten karışıklık çıkarma ihtimalinin giderek arttığı görülmektedir...”³³ Öte yandan Vilâyât-ı Şârkîyye'de Müslüman halk arasında tedirginlik ve endişe yaratan olaylar yaşanıyordu. Erzurum'daki bazı köylerde Rusya'dan gelen silahlı Ermenilerin görüldüğü Müslümanlar tarafından bildirilmişti. Yapılan aramalarda Ermenilerin evlerinde silahlar, bir keşişin evinde ise dinamit ele geçirilmişti. Benzer ihbarların diğer vilayetlerden de gelmesi üzerine Sadrazam Mehmed Said Paşa³⁴, Dâhiliye Nazırı'na Ermenilerin silahlanmasının engellenmesi yönünde talimat vermiştir.³⁵

İstanbul'daki Rus Büyükelçisi De Giers, 9 Aralık 1912 tarihli raporunda Doğu Anadolu'daki ıslahatları öncelikli bir konu olarak değerlendirmiş; reformların başarısız olması halinde Rus ordusunun bölgeyi işgal etmeye hazır tutulması gerektiğini vurgulamıştır. Rusya'nın nihai hedefinin bağımsız bir Ermeni devleti kurmak değil doğrudan Doğu Anadolu topraklarını sınırlarına katmak olduğu ileri sürülmektedir. Söz konusu strateji, 1895-1896 yıllarında Dışişleri Bakanı Prens Lobanov-Rostovski tarafından “Ermenisiz bir Ermenistan” ifadesiyle de açık biçimde dile getirilmiştir.³⁶

Büyükelçi Giers, 11 Aralık 1912 tarihli raporunda Paris ve Londra'da Rusların iş birliği ve desteği ile Ermeni komitelerinin toplandığını ve Kafkasya'da bir Avrupa delegesi oluşturulmasına yönelik planların gündeme geldiğini bildirmiştir. Giers'e göre,

³³ BOA. DH. SYS. 23/2, Lef:48.

³⁴ 31 Aralık 1911-18 Temmuz 1912 tarihlerinde Osmanlı Sadrazamlığı yapmış, toplamda 9 kez bu görevi yerine getirmiştir. Mehmet Said Paşa hakkında daha detaylı bilgi için Bknz. Zekeriya Kurşun, Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasi Hayatı-İcraatı ve Fikirleri 1838-1914), Doktora Tezi, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1991).

³⁵ Nejla Günay, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Ortaya Çıkan İngiltere-Rusya İttifakının Ermeni Islahatına ve Kürt-Ermeni İlişkilerine Etkisi”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 16/32 (2023), 15.

³⁶ Granville, *Le Tsarisme en Asie-Mineure*, 12-13.

Rusya'nın Ermenilere yönelik reform vaatleri, onların kaygılarını gidermeye yetmemiştir. Bu nedenle, Ermenilerin gerçek yardımın yalnızca Rusya'dan geleceğine ikna edilmeleri zaruri görülmektedir.³⁷ Bu durumu fırsat olarak değerlendiren Giers, Rus diplomasisinin hızlı ve etkili bir şekilde harekete geçmesi gerektiğini savunmuş ve sürecin Rusya lehine yönlendirilmesini amaçlamıştır.

'*Veçernaya Vremya Gazetesi*'nin 10-12 Aralık 1913 tarihli sayısında yayımlanan "*Ermeni İşlerine Dair Bir Konferans*" başlıklı yazıda Rus-Ermeni ittifakının güçlendiği ve Osmanlı Devleti'nin Ermeniler nezdinde ıslahat yapmak zorunda bırakılmasının amaçlandığı vurgulanmıştır.

"Petersburg'da Rus ve Ermeni politikacıları arasında gerçekleşen birkaç toplantının ardından Aralık ayının yedinci Cumartesi günü Moskova'da bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferansın amacı bugün Berlin, Londra, Paris, Roma ve diğer şehirlerde bulunan Ermeni yanlısı komiteler ve cemiyetlere benzer bir Ermeni-Rus Komitesi kurmaktır."³⁸

Rus-Ermeni iş birliğinin kurumsallaştırılması bölgedeki etnik ve siyasi dinamikleri kendi lehine şekillendirme çabası olarak değerlendirilebilir. Bu adımın, Avrupa'daki Ermeni yanlısı gruplarla koordinasyonu güçlendirmeye yönelik bir girişim olduğu söylenebilir. Böylece Rusya, hem bölgesel nüfuzunu artırmayı hem de uluslararası arenada Ermeni taleplerini destekleyerek Osmanlı üzerinde baskı oluşturmayı hedeflemiştir.

3.3. Balkan Savaşları Sonrasında Oluşan Durum

Balkan Savaşları'ndaki Osmanlı yenilgisinin beklenmedik hızı ve boyutu Rusya'da İmparatorluğun yakın bir çöküşe sürüklendiği yönündeki kaygıları artırmıştır. Bu gelişme, Doğu Anadolu'da doğabilecek bir istikrarsızlık ve diğer büyük güçlerin müdahalesi ihtimali karşısında Rusya'nın bölgeye yönelik politikasını yeniden şekillendirmesine yol açmıştır. Bu bağlamda Rusya iki temel strateji benimsemiştir. İlki, Kürt aşiretleri üzerindeki etkisini artırarak Osmanlı merkezinden uzaklaştırma çabasıdır. İkincisi ise uzun süredir doğrudan müdahale etmekten kaçındığı Ermeni meselesini uluslararası gündeme taşıyarak reform talepleri ve dolaylı askeri baskı yoluyla Osmanlı'ya karşı siyasi üstünlük kurma girişimidir.

³⁷ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov, Reformu Armenii*, No. 4.

³⁸ BOA. HR.SYS. 2776/74, Lef:4.

Balkan Savaşları sonrasında bölgedeki milliyetçi hareketlerin yarattığı siyasi kargaşa, savaşın getirdiği sınır değişikliklerinin belirlenmesi ve yeni devletlerin diplomatik olarak tanınması gibi meseleler öncelikli gündem maddeleri haline gelmiştir. Osmanlı topraklarında siyasi düzenin yeniden tesis edilmesi süreci bu dinamikler nedeniyle oldukça karmaşık bir hal almıştır. Bu sebeple Ermeni reformları geçici olarak ikinci plâna itilmiş ve öncelik bölgesel istikrarın sağlanmasına verilmiştir. Ancak Rusya'nın Balkanlar'daki durumun göreceli istikrar kazandığını değerlendirmesiyle birlikte Ermeni Meselesi uluslararası diplomasi arenasında tekrar ön plana çıkmıştır.

Savaş sırasında Osmanlı askeri birliklerinin büyük bir kısmının Rumeli'ye sevk edilmesi Doğu vilayetlerinin savunmasız kalmasına yol açmıştır. Bu bölgelerde Ermeni ve Kürt gruplar arasında artan gerginlik merkezi yönetim tarafından ciddi bir güvenlik riski olarak değerlendirilmiştir. Londra ve Berlin'deki Osmanlı sefaretlerinden gönderilen raporlarda Doğu Anadolu'da çıkabilecek bir Ermeni karışıklığının bölgesel bir çatışmayı uluslararası bir krize dönüştürebileceği yönünde hükümet uyarılmıştır.³⁹

Kafkasya, İran ve Osmanlı topraklarındaki Ermeni siyasi temsilcileri 7 Ekim 1912'de Tiflis'te bir araya gelerek Osmanlı Ermenilerinin sorunlarının Eçmiyazın Katolikosu tarafından takip edilmesi yönünde karar almışlardır. Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Giers ise 12 Kasım 1912 tarihli notasında Ermeni taleplerinin artık Rusya ile bütünleştiğini, Ermeni gruplarının parti farkı gözetmeksizin Osmanlı yönetimine karşı olumsuz bir tutum sergilediklerini ve Rusya'nın koruyucu rolünü talep ettiklerini ifade etmiştir.⁴⁰

Ermenilerin Yedinci Kongre adını verdikleri Köstence Kongresi görüşmelerinden sonra 1912 Londra Konferansı'nda Ermeni reformları meselesinin uluslararası gündeme taşınmasına uygun bir zemin hazırlanmıştır. Bogos Nubar Paşa'nın reform talepleri İngiliz basını aracılığıyla Avrupa kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştır. Osmanlı basınında, özellikle Tan Gazetesi'nde Doğu vilayetlerinde ıslahat yapılması veya Ermenilere özerklik verilmesi ihtimali tartışılmıştır. Kürt milliyetçi hareketlerine yönelik çeşitli iddialar gündeme gelmiş olmakla birlikte, Van Valiliği bu iddiaları resmî olarak yalanlamıştır.⁴¹ Dolayısıyla Balkan Savaşları sonrasında oluşan siyasi kırılmalık ortamı

³⁹ BOA. MV. 171/62.

⁴⁰ Bülent Cırık, Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Hınçak Partisi'nin İki Kongresi ve Savaş Kararı, *Belleten Dergisi*, 86/307, (2022), 1015-1016.

⁴¹ BOA. DH. SYS. 23/2, Lef: 32-34.

Ermeni reformları meselesini çok boyutlu ve karmaşık bir diplomatik çerçeveye sürüklemiştir.

Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov, Balkan krizinin sonuçlanmamış olması ve büyük güçler arasında mutabakat sağlanamaması nedeniyle Ermeni meselesinin uluslararası platforma taşınmasının Osmanlı'nın lehine sonuçlanabileceğini düşünüyordu. Bununla birlikte Rusya'nın süreci yönlendirmede lider rol oynamasını arzulayan Sazonov, Paris ve Londra'daki büyükelçilere Osmanlı'nın reform uygulamalarının denetiminde Fransız ve İngiliz Hükûmetleriyle iş birliği yapmaları talimatını verdi. Ayrıca Balkan Savaşı sırasında göç eden Müslüman nüfusun Ermeni yoğunluklu bölgelere yönelmesini engellemek amacıyla Büyükelçi Giers'in girişimleri desteklenmişti.⁴² 12 Aralık 1912'de Osmanlı Devleti ile Balkan müttefikleri arasında ateşkes imzalanmış hemen ardından Büyük Devletlerin büyükelçileri Londra'da toplanarak bir barış taslağı hazırlamak üzere konferans çalışmalarına başlamıştır.⁴³

Konferansın yapıldığı günlerde Rus Büyükelçisi Giers, Taşnaksütyun partisinin Dış İlişkiler Bölüm Başkanı Dr. Zavriyev ile görüşmüştür. 14 Aralık (27 Aralık) 1912 tarihli telgrafında Giers, görüşmenin ayrıntılarını Rus Dışişleri Bakanlığı'na iletmiştir. Zavriyev, Ermenilerin güvenliğinin sağlanması için Rusya'nın Osmanlı üzerinde diplomatik baskı kurmasını talep etmiş; Giers ise Ermenilerin Avrupa'dan siyasi taleplerde bulunmamaları, ihtilalci eylemlerden kaçınmaları ve Avrupa kamuoyunda Türklerin mağduru olarak algılanmalarının sürdürülmesinin önemini vurgulamıştır.⁴⁴

Görüşmenin devamında Zavriyev, Ermenilerin ağır yoksulluk içinde yaşadığını ve temel haklardan mahrum bırakıldığını belirterek güvenlik, toprak ve arazi meselelerinde acil düzenlemelere ihtiyaç duyulduğunu vurgulamış; bu nedenle Rusya'nın müdahalesini zorunlu görmüş ve Patrikhane'nin Osmanlı yanlısı Avrupalılar yerine doğrudan Rus himayesi veya uluslararası garantörlük altında yürütülmesini savunmuştur.⁴⁵ Bu çerçevede Büyükelçi Giers 14 Aralık 1912 tarihli telgrafında Sazonov'a, Ermenilerin Rus

⁴² *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov, Reformu Armenii*, No.5.

⁴³ Юрий Писарев, "Балканская политика России и Турция накануне первой мировой войны (1908-1914)", *Balkanica: Annuaire de l'Institut des études balkaniques* 15 (1984), 98. (Yuri Pisarev, "Rusya'nın Balkan Politikası ve Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türkiye (1908-1914)", *Balkanica: Balkan Araştırmaları Enstitüsü Yıllığı* 15 (1984), 98.

⁴⁴ Seyit Sertçelik, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914* (Ankara: SRT Yayınları, 2009), 308-309.

⁴⁵ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov, Reformu Armenii*, No. 7.

müdahalesini en etkili güvence olarak gördüklerini ve Osmanlı'ya karşı tutum geliştirmeleri için Rusya'nın girişimlerini beklediklerini bildirmiştir.⁴⁶ Ermenilerin Rusya'ya bağımlılığını ve Rus müdahalesini güvenlik garantisi olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Anlaşıldığı üzere Giers, Zavriyev'e programın ilk aşaması olan ıslahat talebini açıklamaktadır. Bu durum bölgedeki siyasi dengeleri karmaşıktırmaktadır.

Zavriyev'e göre Ermenilerin temel sorunları mülksüzleşme, toprak hakları ve güvenlik meseleleridir; ayrıca Ermeniler ile Kürtler arasındaki çatışmalarda mahkemelerin tarafsız kalmadığı vurgulanmıştır. Türk Hükûmeti'nin Ermeni topraklarını Kürtlere tahsis etme planlarını engellemek amacıyla Rusya'nın koruyucu rol üstlenmesi gerektiğini savunan Zavriyev, İstanbul Büyükelçisi Giers'ten görüş talep etmiştir. Giers'in cevabı ise şöyledir:

“Ermeniler, kış şartlarını göz önünde bulundurarak ihtiyatsız hareketlerden kaçınmalı; Avrupa'da Osmanlı keyfilığının mağdurları olarak algılanmalarını stratejik bir avantaj olarak korumalıdır. Bu nedenle provokatif eylemlerden, isyan girişimlerinden ve uluslararası şikâyetlerden uzak durmaları gerekir. Rusya Hükûmeti'nin ise bu süreçte daha etkin bir rol üstlenmesi gerektiği kanaatindeyim” cevabını vermişti.⁴⁷

Giers'in Ermenilerin devrimci hareketlere dönüşmemesi gerektiğini belirtmesi, Rusya'nın bu süreçte kontrolü elinde tutma niyetini göstermektedir. Bölgedeki etnik ve siyasi hassasiyetler göz önüne alındığında ise Türk ve Kürt yetkililer tarafından uygulanan muamelelerin kamuoyuna yansıtılmaması gerektiğine dair görüşü, çatışmanın tırmanmasını önleme stratejisi olarak değerlendirilebilir.

18 Aralık 1912'de Londra Büyükelçiler Konferansı'nın ikinci gününde, Rusya Hükûmeti Ermeni reformu meselesinde öncü rol üstlenmeye çalışmaktaydı. Osmanlı'dan talep edilen üç temel husus: katliamların engellenmesi, mültecilerin bölgelere yerleştirilmemesi ve öngörülen reformların eksiksiz uygulanmasıydı. Bu yaklaşım Van'daki Rus konsolos yardımcısının Giers'e gönderdiği ve Rusya'nın inisiyatifinin önemini vurgulayan gizli yazıda da açıkça ifade edilmiştir: “Kürdistan ve Osmanlı Ermenistan'ındaki reformların İngiltere denetimine bırakılmaması, Türk Ermenilerinin

⁴⁶ Eray Bayramol, *Rus Matbuatında Ermeni Meselesi (1914-1915)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2009), 29-30.

⁴⁷ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov, Reformu Armenii*, No. 7.

kontrolünün Rusya'ya ait olması gerekmektedir. Bu, Rusya için Osmanlı Devleti'nde kalıcı etki sağlama ve nüfuzunu barışçıl yollarla artırma fırsatıdır.⁴⁸

Rusya'nın Ermeni reformları konusundaki aktif ve öncü rolü sadece insani veya siyasi bir kaygıdan ziyade bölgedeki stratejik nüfuzunu güçlendirmeye yönelik bilinçli bir politika olarak değerlendirilmelidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıfladığı ve Balkanlar'daki dengelerin yeniden şekillendiği bu kritik dönemde, Rusya'nın reformların gerçekleştirilmesinde üstünlük kurma arzusu büyük güçler arasındaki nüfuz mücadelesinin keskinleştiğini göstermektedir.

Büyükelçi Giers'in Anadolu'daki durumla ilgili değerlendirmeleri bölgedeki istikrarın sağlanmasının Rusya için stratejik bir öncelik olduğunu göstermektedir. Giers'in raporları, özellikle 1890'lı yıllarda meydana gelen kitlesel şiddet olaylarının ardından Doğu vilayetlerinde kalıcı bir istikrarın sağlanmasının güçlüklerine dikkat çekmekte; aynı zamanda Osmanlı idaresinin reformların hayata geçirilmesi konusundaki yetersizliklerini vurgulamaktadır. Bu çerçevede Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu koruma ve genişletme çabaları hem yerel unsurlar arasındaki gerginliklerin hem de uluslararası rekabetin etkisiyle şekillenmiştir.

Büyükelçi Giers'in 19 Aralık 1912 tarihli telgrafı Rusların Anadolu'da huzur ve sükûnun korunmasını stratejik bir öncelik olarak benimsediğini ortaya koymaktadır:

“1894-1896 Ermeni katliamlarından sonra Anadolu'da kayda değer bir iyileşme olmamıştır. Sultan Abdülhamid'in 20 Ekim 1895'te ilan ettiği ıslahat fermanı unutulmuş, arazi meselesi karmaşıklaşmış ve toprakların önemli kısmı Kürtler tarafından zorla ele geçirilmiştir. Ermeni Patriği'nin takriri, baskıları açıkça göstermektedir; Ermenilerin Rusya'dan destek istemesi doğaldır. Mevcut durumda ıslahatların yalnızca Rusya veya Avrupa denetiminde yapılması mümkün görünmektedir. Ancak karışıklık devam ederse reformlar istikrar sağlayamayacak ve ordularımızın müdahalesine hazırlıklı olunmalıdır.”⁴⁹

Bu telgraf, Rusya'nın reformları insani kaygılarla değil, kendi nüfuz alanını genişletme stratejisinin bir parçası olarak gündeme getirdiğini göstermektedir. Giers'in “ordularımızın müdahalesine hazırlıklı olunmalıdır” vurgusu Rus diplomasisinin her an askerî seçeneği gündemde tuttuğunu ortaya koyar.

⁴⁸ Dikran Mesrob Kaligian, *Armenian Organization and Ideology under Ottoman Rule 1908-1914* (New Brunswick, New Jersey: Transaction Publisher, 2009), 164.

⁴⁹ A. Alper Gazigiray, *Ermeni Terörü'nün Kaynakları* (İstanbul: Gözen Yayınları, 1982), 344-345.

20 Aralık 1912’de Büyükelçi Giers, hükümetinden aldığı talimatla Bâb-ı Âlî’ye bir rapor sunmuştur. Talimat Osmanlı’nın Balkan Savaşları sırasındaki barışçıl tutumunu izlemeyi, Ermeni meselesini değerlendirmeyi ve Ermenilere tatmin edici koşullar sunulmazsa Osmanlı’nın bu tutumunu sürdürmesinin zorlaşacağını bildirmeyi içeriyordu. Giers, koşullar sağlanmadıkça bölgedeki istikrarın korunmasının güçleşeceğini vurgulamış; Fransız Büyükelçisi Bompard da girişimi yerinde görüp hükümetine bildirerek desteklemiştir.⁵⁰ Rusya’nın Paris Büyükelçisi İzvolskiy, 21 Aralık 1912’de Sazonov’a gönderdiği telgrafta da Fransa Bakanı Poincaré’nin Ermeni Meselesi konusundaki görüşlerine katıldığını bildirmişti. Ayrıca Fransa’nın, İstanbul’daki kendi büyük elçisi de dahil olmak üzere İngiliz ve Rus büyükelçileri ile uyumlu hareket etmeleri için talimat vereceğini iletmiştir.⁵¹

Barış görüşmelerinin gerçekleştiği bu dönemde 21 Aralık 1912’de İstanbul’da Ulusal Ermeni Kurultayı toplanmıştır. Burada ortaya çıkan görüş: “Durum değişmiş ve Batılı devletler önemli adımlar atmaya başlamıştır. Bu kez Ermeni Meselesi kesin olarak çözüme kavuşturulacaktır. Bizim tarafımızdan yapılacak yanlış bir hareket, Ermeni milletine zarar verebilir; bu nedenle Batılı devletlerin girişimlerine destek vermeliyiz.” olmuştu.⁵² İç politikada atılacak yanlış adımların Ermeni halkına zarar verebileceği düşünülmekte ve bu nedenle Batılı devletlerin girişimlerine destek verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Böylece mesele, hem uluslararası bir boyut kazanmış hem de dış güçlerle iş birliğinin önemine dikkat çekilmiştir.

Toplanan Ermeni Kurultayı da Ermeni partilerinin tam bir dayanışma içinde Rusya’ya taraftar bulunduklarını tekrar ortaya koymaktadır.⁵³ Bu dayanışma içerisindeyken Vöronuza Disko 22 Aralık 1912’de 28/358 No’lu mektupta Katogikos’a şöyle diyordu:

“Osmanlı Hükûmeti, Avrupa devletleri arasında görüş birliği bulunmadığı gerekçesiyle Ermeni meselesinin Balkan Konferansı’nda ele alınmasını uygun görmemektedir. Ancak Ermenilerin uzun süredir yaşadığı sıkıntılar, Rusya’dan yardım istemelerini meşrulaştırmaktadır. Balkan Savaşları, 34 yıldır çözülemeyen

⁵⁰ *Documents Diplomatiques Français. 1871-1914.*, 3’e série, 1911-1914, Tom. 5, 5 Décembre 1912-14 Mars 1913, M. Bompard, Ambassadeur de France à Constantinople, à A. M. Poincaré, Ministre des Affaires Étrangères, No.99, 118.

⁵¹ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov, Reformu Armenii*, No. 10.

⁵² Arsen Avagyan ve Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat Terakki: İşbirliğinden Çatışmaya* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2005), 123; Niyazi Ahmet Banoğlu, *Ermeni’nin Ermeni’ye Zulmü* (Ankara: Gündüz Matbaacılık, 1976), 32.

⁵³ Edgar Granville, *Çarlık Rusya’sının Türkiye’deki Oyunları* (Ankara : Yarın Yayınları, 1967), 78.

Ermeni meselesinde ilerleme sağlamak ve Osmanlı Ermenilerini korumak için bir fırsat olarak değerlendirilmektedir; bu nedenle acil ve etkili tedbirler alınması gerektiği savunulmaktadır.”⁵⁴

Rusya’nın İstanbul Büyükelçisi Giers, Ermeni Millî Meclisi toplantısında alınan kararları bildirirken reformların uygulanmasının zorunluluğu gündeme geldiğinde “tüm Ermeni siyasi partilerinin temsilcilerinin tek ses ve tek yürek hâlinde hareket ettiklerini” ifade etmiş ve şu şekilde devam etmiştir:

“Ermeni siyasi partilerinin temsilcileri, özellikle Taşnak Partisi öncülüğünde Meşrutiyet döneminde önemli bir istişare toplantısında bir araya geldi. Parti farklılıklarını bir kenara bırakarak ortak tutum benimsedik; Taşnaklar olarak reformların gerekliliği karşısında ulusal birliğin hayati olduğunu vurguladık ve parti görüşlerinden feragat etmeye hazır olduğumuzu belirttik. Bu yaklaşım, karma komisyonda oybirliği ile kabul gördü ve reform sürecinde ortak dayanışma irademizi ortaya koydu.”⁵⁵

Bu durum Taşnakların tarihsel bir dönüm noktasında ulusal çıkarları ön planda tutarak pragmatik bir yaklaşım sergilediklerini göstermektedir. Meclisin karma kurulunun açıklamasının oybirliği ile onaylanması Taşnakların bu stratejik hamlesinin diğer Ermeni gruplarınca kabul gördüğünü ve toplumsal birliği sağlamak adına önemli bir adım atıldığını ifade etmektedir.

Rusya’nın Bitlis konsolosu İstanbul büyükelçisine gönderdiği 24 Aralık 1912 tarihli raporunda, Müslümanlar arasında huzursuzluğun giderek artmakta olduğundan, Ermenilerin ise Rusya’nın bölgeyi işgal ettikten sonra Müslümanların çekileceğini ve onlardan kalan mal ve mülkün paylaşımını planlamakla meşgul olduklarından bahsediyordu. Ermenilerin bu faaliyetlerinde Taşnak Cemiyetinin büyük rolü oldu. Bu cemiyet Ermenilerle Müslümanlar arasında çatışmalar çıkarmaya ve Ermeniler için meşrutiyete tepkilerin yoğunlaştığı yerlerden biri olan Bitlis ve civarında meydana gelebilecek bir olayı bahane ederek Rusya’nın müdahalesini ve memleketin Rus kuvvetleri tarafından işgalini sağlamaya gayret ediyordu. Hınçak ve Sahmanas Taragan Ermeni örgütleri de Bitlis’te isyan hazırlığını yoğunlaştırdı. Hınçaklar Köstence’deki

⁵⁴ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* (İstanbul: Belge Yayınları, 1987), 380.

⁵⁵ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov, Reformı Armenii*, No.11.

kongrelerinde açıktan açığa Türk düşmanlığına sarıldılar.⁵⁶ Ermeni çeteleri, silahlı fedai birlikler kurarak Kürtlere karşı sınırlı saldırılar düzenlemiş ve Ermeni ahalileri uyruk değiştirmeye zorlamıştır. Komiteler aracılığıyla Kürt zulmüne maruz kaldıklarını ileri süren yüzlerce Ermeni köylü, Bitlis Rus konsoloslughuna başvuruda bulunmuştu. Osmanlı Hükûmeti, bu yoğun müracaatlar karşısında yanıt vermekte ve asayiş sağlamaya için önlemler almaya çalışmaktaydı.

25 Aralık 1912 tarihli Paris Sefâreti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafa göre *Reç Gazetesi*'nin Tiflis kaynaklı haberinde Katolikos'un Bogos Nubar Paşa'yı Londra'daki sefirler toplantısına katılmak ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin uygulanmasında ısrarcı olmakla görevlendirdiği belirtilmektedir. Bu girişime, Patrik Ormanyan'ın da eşlik edeceği bildirilmiştir. 10 Kasım 1912 tarihli Katolikosluk fermanıyla Mısır'da bulunan Bogos Nubar Paşa, Ermeni milletin resmî temsilcisi olarak tayin edilmiştir. Bu görevlendirmeyi takiben Bogos Nubar Paşa, Paris'e geçerek diplomatik faaliyetlerine başlamıştır.⁵⁷

3.4. Rusların Kürt ve Ermenileri Kışkırtmaları

Osmanlı Hükûmeti, bölgedeki karışıklıkları önlemek için önemli çabalar göstermesine rağmen bu çabalar istenilen sonucu vermemiştir. Mevcut istikrarsızlık hem Ruslar hem de Ermeniler tarafından Osmanlı yönetimine karşı stratejik bir araç olarak kullanılmıştır. Doğu vilayetlerinde uzun süredir devam eden Müslüman-Ermeni, özellikle de Kürt-Ermeni gerilimleri, Balkan Savaşı'nın getirdiği coşkunluk ve Rusya kaynaklı kışkırtmaların yanı sıra Ermeni komitelerinin silahlı eylemleriyle belirgin biçimde tırmanmıştır.⁵⁸

Bitlis'teki misyonerlerin göndermiş olduğu telgrafla doğrulanan resmi bir bildiriye göre Kürt asileri kentten püskürtülmekte; aralarında önderleri Şeyh Sait Molla'nın da bulunduğu bazı asiler Bitlis'teki Rus Konsoloslughu'na sığınmışlardı. Rus Büyükelçisi De Giers, bu haberi aldıktan sonra İngiliz Büyükelçisi Sir Louis Mallet'e, Kürtlerin Rus konsoloslughuna sığınmalarına izin verilmesinden duyduğu gizli rahatsızlığı iletmış;

⁵⁶ Haluk Selvi, Bülent Cırık, 1913 Islahatı Öncesi Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Olaylar, İddialar, Cevaplar, OTAM, 36, (2014),164.

⁵⁷ BOA. HR.SYS. 2085/57.

⁵⁸ BOA. BEO. 4130/309721.

bunun Rus ajanlarının provokasyonu olarak algılanabileceğini belirtmiş ancak Kürt asi liderlerinin teslim edilmesini reddetmiştir.⁵⁹

Van'daki 11. Kolordu Kumandanlığı tarafından 2 Ocak 1913 tarihli ve 829 numaralı telgrafta, Ermenilerin ıslahat taleplerine ilişkin temel hususlar dile getirilmiştir. Söz konusu telgraf, Harbiye Nezareti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne iletilmiş ve burada oluşturulan komisyonda değerlendirilmek üzere işleme alınması talep edilmiştir. Komisyonun, önemli ana noktaları ele alarak kapsamlı bir inceleme yapması istenmiştir.⁶⁰ Fakat elde edilen raporlarda bu incelemenin yapıp yapılmadığı hakkında bir bilgiye ulaşılmamıştır.

4 Ocak 1913 tarihinde Van'daki On Birinci Kolordu Kumandanlığı tarafından Rus Büyükelçisi Giers'e gönderilen telgrafta, konsolos aracılığıyla bir Ermeni temsilciye okutulan memorandumun önemli hususlarına dikkat çekilmektedir. Memorandumda, Ermenilerin taleplerinin ve Doğu vilayetlerinde yapılması öngörülen ıslahatların görüşülmek üzere özel bir encümene havale edildiği belirtilmektedir. Bu durum, Osmanlı idaresinin reform taleplerini tamamen göz ardı etmek yerine kurumsal bir çerçevede değerlendirme yoluna gitmeye çalıştığını göstermektedir. Bununla birlikte telgraf, söz konusu encümenin "konuyu ayrıntılı şekilde incelemesi" yönündeki talebiyle, reform sürecinin yalnızca bürokratik düzeyde ele alındığını ve somut icraat noktasında henüz ciddi bir adım atılmadığını ortaya koymaktadır.⁶¹ Bu belge, Osmanlı yönetiminin reform baskılarına verdiği cevabın, daha çok idari ve diplomatik manevralarla sınırlı kaldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Aynı şekilde Bitlis Rus Konsolosluğu'ndan Rus Büyükelçisi Giers'a 6 Ocak 1913 tarihinde gönderilen raporun önemli bölümleri şu şekilde özetlenebilir: Balkan Savaşı, Bitlis'teki Müslümanlar arasında büyük bir öfke yaratmış ve Ermenilerde Türk hakimiyetinden kurtulma arzularını güçlendirmiştir. Rusya'nın Van, Bitlis ve Erzurum'u işgal edeceği yönündeki söylentiler Ermeniler ile Müslümanlar arasında çatışma riskini artırmıştır. Bu bağlamda, Ermeniler Rus askerlerinin gelişiyi Müslümanların taşınmazlarını terk edeceğini varsayarak Bitlis Müslümanlarının ev ve arazilerini

⁵⁹ Salâhi R. Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)," *Belleten Dergisi*, 61/231 (1997), 409.

⁶⁰ BOA. MV. 172/28.

⁶¹ BOA. BEO. 4130/309721.

paylaşmak üzere toplantılar düzenlemektedir.⁶² Bu rapor, Rusya'nın bölgedeki söylentileri ve beklentileri nasıl bir baskı unsuru hâline getirdiğini gösterirken aynı zamanda Giers'in eline Osmanlı üzerindeki reform baskısını artırmak için güçlü bir diplomatik malzeme sunmaktadır.

12 Ocak 1913 tarihli Rus Hudut Komiserliği tarafından Osmanlı makamlarına gönderilen şifreli telgraf Doğu Anadolu'daki Ermeni komitacılık faaliyetlerinin yalnızca iç kaynaklardan beslenmediğini aynı zamanda dış bağlantılarla desteklendiğini ortaya koymaktadır. Telgrafta, Ermenilerin hem bölge içinden hem de özellikle Rusya üzerinden silah temin ettiklerine dair somut veriler bulunmaktadır. Rusya'nın Osmanlı ile bilgi paylaşımında bulunduğunu ancak kendi topraklarında faaliyet gösteren Ermeni militanlara silah akışını engellemediğini göstermektedir.⁶³ Bu çelişkili yaklaşım, Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu pekiştirmek ve Osmanlı'yı içeriden zayıflatmak amacıyla yürüttüğü stratejik politikaların bir parçası olarak değerlendirilebilir. Ayrıca telgrafta alınacak önlemlerin "yüksek irade"ye bırakılması, merkezi otoritenin konuyu doğrudan müdahaleden ziyade siyasi bir değerlendirme sürecine tabi tuttuğuna işaret etmektedir. Bu da Osmanlı yönetiminin Doğu vilayetlerindeki Ermeni meselesine hem güvenlik hem de diplomatik hassasiyetlerle yaklaştığını göstermektedir.

Bu süreç içerisinde Ermeni devrimci faaliyetleri Osmanlı topraklarındaki Rus istihbarat ve güvenlik makamlarının en önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Nitekim, 13 Ocak 1913 tarihli Rusya Hudûd Komiserliği'nden alınan şifreli telgrafta Erzurum'un Pasin bölgesine hem içerden hem dışarıdan silah sevkiyatının sürdüğü bildirilmiştir.⁶⁴

28 Şubat (13 Mart) 1913 tarihli bir yazıda Isvolsky Paris'te Bogos Nubar ile yaptığı görüşmeyi Sazonov'a şöyle bildirmiştir:

"Ermenilerin tüm umutlarını Rusya'ya bağlamış ve her durumda Rus Hükûmeti'nin görüşlerine uymaya hazırız" sözlerine devam eden Isvolsky: "Bogos Nubar Paşa, Osmanlı Ermenilerinin özerklik veya tabiiyet değişikliği talebinde bulunmadığını, amaçlarının yalnızca 1895'te Rusya, Fransa ve İngiltere tarafından öngörülen Berlin

⁶² Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/3, 26-27

⁶³ BOA. BEO.4134/309990.

⁶⁴ BOA. BEO. 4134/309990. "Ermenilerin dâhilden ve Rusya'dan esliha tedârik etmekte olduklarına dâir Rusya Hudûd Komiserliği'nden alınan şifreli telgraf-nâmenin bir sûreti leffen takdîm edilmiştir fî 17 ve 25 Kânunuevvel sene [1]328 tarih ve 3216, 3246 numaralı tezâkir-i âcizîyle vâkı' olan ma'rûzât-ı sâbika veçhile Ermenilerin bu bâbdaki teşebbüsâtına karşı tedâbir-i mukteziyenin ifâsı menû-ı re'y-i sâmi-i fehîmâneleridir. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir."

Antlaşması reformlarını gerçekleştirmek olduğunu yineledi. Bu çerçevede Rusya'nın onayını almak için bir ıslahat planı taslağı hazırlamaya başladı.”⁶⁵

Bogos Nubar'ın Rusya'nın onayıyla bir ıslahat planı hazırlığına girişmesi, Ermeni hareketinin diplomatik meşruiyeti önelediğini ve Rusya'yı temel siyasal referans noktası olarak benimsediğini ortaya koymaktadır.

Daha önceki değerlendirmeler doğrultusunda 1913'ün Mart ve Nisan aylarında Bitlis, Erzurum ve Van'daki Rus konsolosluklarından Ermenilere yönelik katliam hazırlıkları yapıldığına dair şikâyetler İstanbul'daki Rus Elçiliği'ne ulaşmıştır. De Giers, 11 Mart 1913 tarihli raporunda Sazonov'a bu olayların yerel aşırılıklardan ibaret olduğunu ve sistematik bir katliama dair güvenilir kanıt bulunmadığını bildirmiştir.⁶⁶

Fakat daha aradan bir ay kadar süre geçmesine rağmen bölgeden tekrar eden sorunlar giderek şiddetini arttırmıştır. Bu sorunları Bakan Sazonov'a ileten Giers 1 Nisan 1913 tarihli telgrafında durumu şu şekilde izah etmektedir:

“Ermeni Patrikhanesi ve toplum, Erzincan ve Bitlis'ten gelen ve Ermeni nüfusunu tehdit edebilecek olaylar karşısında büyük endişe taşımaktadır. 5 Nisan'da yerel gazetelerde Erzincan'daki bir bomba patlaması ve Ermeni evlerinde bulunan patlayıcılarla ilgili raporlar yayımlanmıştır. Tanin Gazetesi olayın hükümete yönelik kasıtlı bir eylem olmadığını belirtmiş, bunun yerine Doğu Anadolu'daki salgın hastalıklara dikkat çekmiştir. Gazete, hükümetin reform yoluyla bölgedeki nüfus arasında karşılıklı uzlaşmayı sağlaması gerektiğini vurgulamaktadır.”⁶⁷

Bu rapor ve yerel gazete değerlendirmeleri Doğu Anadolu'daki güvenlik ve sağlık sorunlarının Ermeni toplumu üzerinde ciddi endişeler yarattığını göstermektedir. Giers'a göre Tanin Gazetesi'nin patlama olayını önemsizleştirilmesi, Rus Hükûmeti'nin bölgedeki gerilimi kontrol altında tutma çabasını yansıtmaktadır.

14 Mayıs (27 Mayıs) 1913 tarihli raporunda Rus Büyükelçisi Giers, Osmanlı Hükûmeti'ne Kürt ve Ermeni meselelerini tüm hızıyla gündeme getiren ve Kürt taşkınlıklarının durdurulması için önlemler alınması gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştur. Eğer uyarılar dikkate alınmazsa bölgede Rus müdahalesinin olabileceğini de vurgulamıştır.⁶⁸ İki gün sonra 16 Mayıs tarihinde Bakan Sazonov'un cevabında

⁶⁵ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov, Reformu Armenii*, No.14.

⁶⁶ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov, Reformu Armenii*, No.15.

⁶⁷ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov, Reformu Armenii*, No.19.

⁶⁸ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov, Reformu Armenii*, No.26.

Kürtlerin zulümlerinin durdurulması için daha sert önlemler alması için Bab-ı Âli'yi uyarması adına Turhan Paşa'ya da talimat verdiğini, bu meselenin bir an evvel çözüme kavuşması konusunda baskı yaptığını da bildirmiştir.⁶⁹

20 Mayıs 1913'te Sadrazam Said Halim Paşa, İngiltere Büyükelçisi Mallet'e, Hoy'daki Rus konsolosunun kışkırtmaları sonucu bazı Kürt aşiretlerinin yeniden isyan ettiğini, bu hareketin arkasında Rus himayesindeki Abdurrezzak Bey'in bulunduğu ve mali destek aldığını bildirmiştir. Paşa, Rusya'nın daha geniş çaplı bir ayaklanmayı örgütlemeye çalıştığını belirtmiş ve Osmanlı Hükûmeti'nin hazırlıklı olduğunu ifade etmiştir. Mallet'in tavsiyesiyle görüştüğü Rus Elçisi Giers, konsolos hakkında soruşturma başlatacağını belirtmiş ancak somut bir adım atmamıştır.⁷⁰

Rus idaresi, Kürt lider Abdurrezzak Bedirhan'ı mali açıdan desteklemenin yanı sıra, Bitlis'teki Rus konsolosluğu aracılığıyla Şeyh Sait Molla Selim'i isyana teşvik etmiştir. İttihat ve Terakki Hükûmeti bu tür faaliyetlerin Rusya tarafından Doğu Anadolu'ya yönelik olası bir müdahalenin gerekçesi olarak kullanılmasından ciddi şekilde endişe duymuştur.⁷¹

Rusya'nın sınır hattındaki aşiretleri kışkırtma politikası çerçevesinde doktor kimliği altında faaliyet gösteren üç ajanını bölgeye gönderdiği tespit edilmiştir. Bu tür girişimlerin, Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu artırmaya yönelik ciddi bir strateji izlediğini ortaya koyduğu değerlendirilmektedir. Aynı doğrultuda, redif subaylarının yeniden silah altına alınacağına dair istihbarat da, Rusya'nın hazırlık düzeyine işaret eden bir gelişme olarak kayda geçmiştir.⁷² Ancak tüm bu iddialara rağmen Sarıkamış'ta olağandışı bir askerî hareketliliğin gözlemlenmemesi, bu hazırlıkların henüz fiilî bir girişime dönüşmediğini göstermektedir.

Daha önceki diplomatik temaslar ve Rusya'nın Ermeniler ile Kürtler üzerinden bölgedeki etkisini artırma çabalarının ardından Osmanlı Devleti de Ermeni reformlarına yönelik adımlar atmaya istekli olmuş ve Dahiliye Nazırı Reşit Bey başkanlığında bir komisyon kurarak süreci başlatmıştır.⁷³ Bu durum Rusya'nın reform konusundaki ısrarının Osmanlı'nın benzer niyetleriyle örtüştüğünü ve iki taraf arasındaki diplomatik uyumun

⁶⁹ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov, Reformu Armenii*, No.27.

⁷⁰ Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi", 410.

⁷¹ Djemal Pasha, *Memories of a Turkish Statesman, 1913-1919* (London: Hutchinson, 1919), 275-276.

⁷² Suat Zeyrek, *Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri*, (İstanbul: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2012), 79.

⁷³ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990), 206.

hem bölgesel sorunlar hem de iç reformlar açısından ortak bir anlayışı yansıttığını göstermektedir.

Osmanlı-Rus ilişkilerinde reform ve Ermeni meseleleri üzerine süregelen tartışmaların ardından, 29 Nisan 1913'te Ermeni Patriği başkanlığını yaptığı delegasyon aracılığıyla Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'ya cesur ve gerçekçi bir memorandum sunmuştur. Mandelstam'a göre belge Osmanlı Hükûmeti'nin dikkatini, önceki uyarılardan çok daha ciddi sonuçlar doğurabilecek yaklaşan bir felakete çekmeyi amaçlamaktadır. Memorandumda, *“eski rejimin fikir ve gelenekleriyle yoğrulmuş ve bu nedenle çağın gereklerini ve imparatorluğun gerçek çıkarlarını kavramaktan aciz”* olarak nitelendirilen Osmanlı idarecileri ve yargı mensupları açık biçimde eleştirilmiştir. Ayrıca Sadrazam'dan devlet görevlilerinin hoşgörüsüyle yaklaştığı yasa dışı eylemler karşısında kişisel sorumluluklarını belirlemesi ve Müslüman halk arasında Ermenilere yönelik oluşturulan olumsuz algıyı resmî biçimde düzeltmesi talep edilmiştir.⁷⁴

Büyükelçi Giers'e göre Patriklik makamından gelen bu cesur ifadeler Sadrazam Mahmud Şevket Paşa üzerinde kayda değer bir etki yaratmıştır; zira muhtırada Osmanlı Hükûmeti'nden doğrudan reform talep edilmemekteydi ve bu durum Sadrazam'ın Avrupa kamuoyunda reformların kaçınılmaz olduğu yönünde bir kanaate varmasına neden olmuştur. Sadrazam, yanıtında Ermeni vilayetlerinde belirli bir huzursuzluk yaşandığını inkâr etmemiş, hükûmetin bu duruma son vermekte kararlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ermeni toplumunun bu süreçte hükûmete destek olacağına dair beklentisini dile getirmiş; liyakatsiz memurların görevden alınarak yerlerine daha yetkin ve etkin kişilerin getirileceği yönünde söz vermiştir.⁷⁵

3.5. Ermeni Patrikhanesi ile İlişkiler

Doğu Anadolu ve Ermeni nüfusunun yoğun olduğu bölgelerdeki sosyal ve siyasi dinamikler, Osmanlı yönetimi ile Ermeni Patrikhanesi arasındaki ilişkilerin seyrini doğrudan etkilemiştir. Ermeni Patrikhanesi hem dini bir otorite hem de Ermeni toplumunun temsilcisi olarak önemli bir konuma sahipti. Balkan Savaşları'nın yol açtığı yıkım ile devletin karşı karşıya bulunduğu yapısal zorluklar patrikhane ile ilişkilerin giderek daha hassas ve çatışmalı bir seyir izlemesine zemin hazırlamıştır. Öte yandan,

⁷⁴ André Nicolayévitch Mandelstam, *Le sort de l'Empire Ottoman* (Paris: Librairie Payot, 1917), 212-213.

⁷⁵ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov, Reformi Armenii*, No.22.

uluslararası aktörlerin bölgedeki Ermeni meselesine yönelik artan ilgi Osmanlı-Ermeni ilişkilerinde gerilimin tırmanmasına neden olmuş; bu durum patrikhane ile merkezi otorite arasındaki koordinasyon ve güven problemlerinin derinleşmesine katkı sağlamıştır.

Doğu illerindeki güvenlik sorunlarına dair yakınmalar aralıksız sürerken 6 Şubat 1912 tarihinde Ohannes Arşaruni Efendi'ye patriklik görevine atandığını bildiren resmî Osmanlı beratı verilmiş ve böylece görevine resmen başlamıştır. Patrik Arşaruni görevine başlamasının hemen ardından Adliye ve Mezahib⁷⁶ Bakanlığı'na Ermenilere yönelik saldırıların devam ettiğine ve mülk ile topraklara yönelik müdahalelerin engellenemediğine dair yeni bir rapor sunmuştur. Sadaret makamı, patrikliğin önceki başvurularını da dikkate alarak ilgili olaylarla kapsamlı bir inceleme yapılmasını istemiştir. Eğer suçlular tespit edilirse bunların kesin olarak engellenmesi ve adli mercilere teslim edilmesi talep edilmiştir.⁷⁷

Patrik Hovhannes Arşaruni, La Turquie gazetesine verdiği röportajda, patrikhanenin temel amacının Ermeni halkının haklarını korumak olduğunu vurgulamış; Doğu vilayetlerindeki güvenlik sorunlarının başlıca sorumlusu olarak Kürt aşiretlerini göstermiştir. La Turquie gazetesine verilen röportajda, Ermeni temsilciler “tek taleplerinin can, mal ve namus güvenliğinin sağlanması olduğunu” belirtmiş; patrikhaneye vilayetlerdeki din adamlarından sürekli olarak Kürtlerin saldırılarına dair şikâyetler ulaştığını ifade etmişlerdir.⁷⁸ Röportajda kullanılan dil, dönemin Ermeni temsilcilerinin güvenlik taleplerini dile getirirken Kürtleri genelleyleyici ve olumsuz sıfatlarla tanımladıklarını göstermektedir. Bu tür ifadeler dönemin etnik gerilimlerini yansıtmakla birlikte tüm bir topluluğu suçlayan genelleyleyici bir bakış açısı taşımaktadır.

Patrikhanenin temel talebi, toplumun can ve mal güvenliğinin sağlanmasıdır. Ancak bu talepler dile getirilirken Kürt aşiretlerine yönelik kullanılan ifadeler tüm bir etnik grubu suçlayıcı ve genelleyleyici niteliktedir. Bu durum hem bölgedeki etnik gruplar arası

⁷⁶ “Mezahib Nezareti” Osmanlı yönetiminde dinî toplulukların (Ermeniler, Rumlar, Yahudiler gibi) idarî ve hukuki meseleleriyle ilgilenen resmi kurumdur.

⁷⁷ BOA. BEO. 4017/301216. “Bazı mahallerde katl ve cerh ve gasb-ı emval ü arazi ve namuslarına saldırı gibi çeşitli tecavüzatın temadisinden bahisle şikâyeti havi Ermeni Patrikliğinden verilen varakanın gönderildiği ve beyan olunan tecavüzat sahîh ise katiyyen men’i ve buna cesaret edenlerin cihet-i adliyyeye tevdi.”

⁷⁸ Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), 412.

ilişkilerin kırılmasını hem de Osmanlı yönetimi altında farklı toplulukların karşı karşıya kaldığı temsil ve güvenlik sorunlarını gözler önüne sermektedir.

Bu durumun önlenmesi için daha neler yapılabileceğine dair soruya verdiği cevapta ve ardından yine bu konularla ilgili yaptığı değerlendirmelerde Patrik Efendi aşağıdaki öneri ve tespitlerde bulunuyordu:

- Hükûmet, Avrupa gözetimi altında jandarma sayısını artırmak ve jandarmanın niteliklerini iyileştirmek için derhal harekete geçmeli,
- Okullar her yerde hem Kürtler hem de Ermeniler için açılmalı,
- Hükûmet, şimdiye kadar değerli bulunmayan bu Vilayet-i Şarkiye için yollar ve demiryolları inşa etmeli,
- Osmanlı vatandaşları olarak görevlerimizi eksiksiz yerine getiriyoruz; bu nedenle hükûmet bizim korunmamızdan sorumlu olmalı.⁷⁹

Patrik Hovhannes Arşaruni'nin açıklamasına ek olarak Sadrazam'a sunulan muhtıra, Osmanlı yönetiminin patrikliğin dile getirdiği sorunlara daha dikkatli yaklaşmasına yol açmıştır. Sadrazam, Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı yazıda her iddianın titizlikle incelenmesini, ilgili vilayetlere gönderilen muhtıralarda ise yasadışı eylemlere kesinlikle göz yumulmayacağını ve soruşturmalara dair tüm gelişmelerin ayrıntılı olarak kendisine bildirilmesini talep etmiştir.⁸⁰ Söz konusu yazışmalarda Ermeni toplumu içerisinde huzursuzlukların yaşanabileceği kabul edilmekle birlikte bu tür gelişmelerin tüm Ermeni nüfusuna mal edilemeyeceği ve kolektif bir suçlama yöneltilemeyeceği özellikle vurgulanmıştır.

İlerleyen süreçte de Patrikhane, asayişle ilgili taleplerini sürdürmüştür. 1913 Nisan'ında Galata Ermeni Kilisesi'nde toplanan Patrikhane Meclis-i Umumisi, Doğu vilayetlerindeki asayişsizliğin devam ettiğini değerlendirerek konuyu müzakere etmiş ve detaylı inceleme yapmak üzere bir komisyon kurulmasına karar vermiştir. Bu adım, asayiş meselesinin sürekli gündemde tutulmasını ve kısa sürede çözüm sağlanması için çalışmaların hızlandırılmasını amaçlamaktadır.⁸¹

Öngörülen tedbirlerin sahada etkili uygulanamaması bölgedeki asayişsizliğin devam etmesine yol açmıştır. Bu durum üzerine Patrik Arşaruni, önceki açıklamasının ve

⁷⁹ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/3, 69-70.

⁸⁰ BOA. BEO. 4172/312841.

⁸¹ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi* 2/3, 46.

Sadaret'e sunduğu muhtıranın üzerinden yaklaşık yirmi gün geçtikten sonra ikinci bir takrir sunarak, dile getirdiği sorunlara somut adım atılmadığını ve ilk muhtıradan sonra meydana gelen yeni olayları ayrıntılı biçimde bildirmiştir.⁸² Bu başvuru, patrikliğin ısrarlı takibi ve merkezi otoriteden beklentisinin sürdüğünü göstermektedir.

5 Mayıs 1913 tarihinde Bogos Nubar Paşa, Ermeni vilayetlerinde yapılması planlanan ıslahatın yalnızca Ermenilere yönelik olmadığını; aynı zamanda geçmişte yaşanan talihsiz olaylardan ders çıkarılarak benzer olumsuzlukların tekrar yaşanmaması amacıyla gerçekleştirildiğini vurgulamıştır. Makedonya ve Balkan devletlerinde meydana gelen acı tecrübeleri hatırlatan Paşa, bu bağlamda yaptığı açıklamada şu ifadelerle yer vermiştir:

“Reformların vilayetlerdeki Müslüman muhacirlerle ilgili iki önemli noktası vardır: Birincisi, reformlar yalnızca Ermenilere yönelik değildir; tüm halklara eşit adalet, güvenlik ve refah sağlamayı amaçlamaktadır. Bu nedenle Osmanlı'nın reformlara karşı çıkması için geçerli bir gerekçe yoktur; aksine devletin toprak bütünlüğü, istikrar ve kalkınma hedefleri doğrultusunda reformları desteklemesi gerekmektedir. Reformların uygulanmasını engelleyecek girişimlerden kaçınılmalı ve özellikle Ermeni vilayetlerine yeni muhacir yerleştirilmesi fikrinden vazgeçilmelidir; geçmişte benzer uygulamalar ciddi çatışmalara yol açmış ve Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı Avrupa topraklarını kaybetmiştir. Aynı riskler Ermeni vilayetlerinde de ortaya çıkabilir ve Avrupa siyasetinde olumsuz sonuçlar doğurabilir. Ermeni Ulusal Delegasyonu Başkanı BOGOS NUBAR”⁸³

Ermeni Patrikhanesi'nin yurtdışındaki propagandasına örnek olarak İstanbul'da Almanlar tarafından yayımlanan *Osmanischer Lloyd Gazetesi*'nde yer alan bir haber dikkat çekicidir. Gazete, Cenevre'den 5 Haziran 1913'te çekilen bir telgrafa dayanarak, yalnızca İsviçre'de 200 miting düzenleyen Projvostiye Ermeni Komitesi'nin Düvel-i Muazzama'ya Ermeni Meselesi konusunda fiilî girişimde bulunulmasını talep eden bir muhtıra sunduğunu aktarmaktadır. Bu teklif daha sonra Londra'da düzenlenen uluslararası bir konferansta karara bağlanmıştır.⁸⁴

⁸² Ramazan Erhan Güllü, *Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti ile İstanbul Ermeni Patrikhanesi Arasındaki İlişkiler (1908-1914)*, 1000. Yılında Türk-Ermeni İlişkileri, Ed. Mustafa Sıtkı Bilgin- Yıldız Deveci Bozkuş, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019), 615.

⁸³ Ludovic de Contenson, *Les Réformes en Turquie D'Asie: La Question Arménienne, La Question Syrienne* (Paris: Librairie Plon, 1913), 117-119.

⁸⁴ Tanin, “Mesele-i Islahat”, 7 Haziran 1913, 4.

Patrik Ohannes Arşaruni Efendi 2 Ağustos 1913'te Adliye ve Mezahib Nezareti'ne istifasını sunmuş ve 5 Ağustos'ta kabul edilmiştir. Ardından Patrikhane meclisleri, Cevahirciyan Gabriel Efendi'yi Patrik Kaymakamı olarak seçmiş ve yeni patrik belirlenene dek idarî işlerin ve patrik seçimi sürecinin kendisi tarafından yürütülmesine karar verilmiştir.⁸⁵

Ohannes Arşaruni Efendi'nin istifasının ardından Patrikhane Meclisleri tarafından Cevahirciyan Efendi, Patrik Kaymakamlığı görevine seçilmiştir. Bu kararla, yeni bir patrik atanana kadar patrikhane yönetimi ile patriklik seçim süreci Cevahirciyan Efendi'nin yetki ve sorumluluğunda yürütülecektir.⁸⁶

Cevahirciyan Efendi, yeni patrik seçimi sürecini yürütmenin yanı sıra patrik vekili olarak patriğin yetkilerini üstlenmiş ve Avrupa temsilcileriyle temas kurmuştur. 5 Eylül 1913'te İstanbul'daki sefirlere, Rus Büyükelçisi Giers'in görüşlerini yansıtan bir yazılı açıklama iletmiştir; ıslahat konusundaki temel görüşleri bu açıklamada özetlenmiştir:

- Doğu Anadolu'daki altı vilayetin yönetimi tek bir merkezden sağlanmalıdır.
- Vilayetlerin başında, tüm büyük devletlerin güvenini kazanmış bir Avrupalı genel vali bulunmalıdır.
- Bu valinin etkin ve bağımsız çalışabilmesi için doğrudan Bâb-ı Âlî'ye bağlı olmaması gerekir.
- Valinin tam yetkiye sahip olması ve yargı yetkilerini kullanabilmesi gerekmektedir.
- Vilayet meclislerinde Müslüman ve gayrimüslim üyelerin sayıları eşit tutulmalıdır.
- Yeni yönetim sistemi, Avrupa denetimi altında iyi organize edilmiş bir yapıya sahip olmalıdır.

Fransız Büyükelçisi Bompard, Cevahirciyan Efendi'ye yaptığı değerlendirmede sunulan taleplerin Osmanlı Devleti tarafından tek başına kabul edilmesinin mümkün olmadığı ve ayrıca büyük devletlerin onayıyla atanacak özerk bir vilâyetin kurulmasını amaçladığını belirtmiştir. Büyükelçi, bu taleplerin hem Osmanlı yönetimi hem de bazı Avrupalı devletler nezdinde itirazla karşılanacağını ve dolayısıyla gerçekleşmesinin imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle, daha makul ve uygulanabilir taleplerde bulunmanın daha doğru olacağı görüşünü dile getirmiştir. Buna karşılık Cevahirciyan Efendi, Ermeni milletinin taleplerinin bunlar olduğunu belirtmekle yetinmiş; Fransız Büyükelçisi ise bu

⁸⁵ BOA. MV. 231/235.

⁸⁶ BOA. BEO. 4204/315299, 1ef:3.

tutumu “*Ermeni milletinin henüz olgunlaşmamış bir toplum olduğu*” şeklinde yorumlamıştır.⁸⁷ Bununla birlikte Rus Büyükelçisi Giers, patrikhanenin taleplerinin kabul edilmesi gerektiği yönündeki girişimlerine devam etmiştir. Osmanlı yetkilileriyle ıslahat meselesine ilişkin gerçekleştirdiği görüşmelerde Giers, Ermeni Patrikhanesi’nin taleplerinin yerinde olduğunu ve karşılanması gerektiğini açıkça ifade etmiştir.⁸⁸

Bu döneme ait raporlar, demeçler ve telgraflar bir arada değerlendirildiğinde, Osmanlı yönetimi, Ermeni Patrikhanesi ve Rusya arasında şekillenen üçlü ilişkinin temel dinamikleri daha net biçimde ortaya çıkmaktadır. Osmanlı idaresi reform taleplerini çoğunlukla bürokratik işlemler ve encümenlere havale ederek zamana yaymaya çalışırken; Patrikhane, yerel düzeydeki şikâyetleri merkeze taşıyarak güvenlik ve adalet arayışını sürekli gündemde tutmuştur. Rusya ise bu şikâyet ve talepleri kendi diplomatik çıkarları doğrultusunda kullanmış, Giers’in raporları aracılığıyla Ermeni reform meselesini uluslararası bir boyuta taşımıştır. Dolayısıyla aktarılan belgeler, reform tartışmalarının yalnızca yerel bir idari mesele değil, Osmanlı Devleti’nin iç dengeleri ile uluslararası diplomasi arasında sıkışan çok katmanlı bir sorun olduğunu göstermektedir. Bu dinamikler ışığında bir sonraki bölümde Ermeni ıslahatlarının uygulanışı ve 1913 Yeniköy Antlaşması çerçevesinde Rus Büyükelçisi Giers’in etkisi ile detaylı biçimde ele alınacaktır.

⁸⁷ *Documents Diplomatiques Français*, 1871-1914, 3’e série, 1911-1914, Tom 8, (11 août 1913-31 Décembre 1913), M. Bompard, Ambassadeur de France A Constantinople, A. Pichon Ministre des Affaires étrangères, 7 Septembre 1913, No.124, 151-152.

⁸⁸ *Documents Diplomatiques Français*, 1871-1914, 3’e série, 1911-1914, Tom 8, (11 août 1913-31 Décembre 1913), M. Bompard, Ambassadeur de France A Constantinople, A. Pichon Ministre des Affaires étrangères, 7 Septembre 1913, No.125, 152.

4. BÖLÜM: ERMENİ ISLAHATI VE YENİKÖY ANTLAŞMASI'NDA GİERS

4.1. Osmanlı Devleti'nin Islahat Teşebbüsleri

Osmanlı Devleti'nin gündemini meşgul eden en önemli meselelerden biri Doğu vilayetlerinde yaşayan Ermeni nüfusun durumu ve bu bölgelere yönelik ıslahat talepleri idi. Balkan Savaşları'nın ardından imparatorluğun toprak kaybı ve askerî zayıflığı, büyük devletlerin Osmanlı içişlerine müdahalesini kolaylaştırmış; Ermeni Patrikhanesi ve Ermeni siyasi çevrelerinin reform talepleri Avrupa'nın desteğiyle daha görünür hâle gelmiştir. Büyük devletlerin Ermeni Islahatı konusundaki tutum ve davranışları Osmanlı Devleti'nin egemenlik anlayışını ciddi bir şekilde tehdit etmekteydi. Bu sebeple Hükûmet, dış güçlerin müdahalesine fırsat vermeden ıslahat girişimlerinde bulunmuştur.

Islahat yapılması planlanan Vilâyât-ı Şârkîyye bölgesi hem askeri hem de tarımsal ve ekonomik açıdan Rusya için büyük stratejik öneme sahiptir. Özellikle Erzurum'un ele geçirilmesiyle Kafkasya, İran ve Vilâyât-ı Şârkîyye arasındaki üçgen bölgedeki ulaşım yollarının kontrolü sağlanacak ve Rus ordusunun hareket alanı önemli ölçüde genişleyecekti. Erzurum'un Doğu Anadolu'nun anahtarı olarak görülmesi bu işgalin ardından Rusya'nın güneye doğru ilerlemesinin kolaylaşacağı düşüncesini güçlendiriyordu. Bu durum Rusya'nın bölgeyi işgal edip mümkünse uzun süreli olarak kontrolünde tutma niyetinde olduğunu ve bölgeye iskân kurmaya çalıştığını göstermektedir.¹

Bakıldığı zaman 1913 yılının ilk dört ayında Ermeniler nezdinde ıslahat konusu için bir giriş yapılmıştı. Balkan Savaşları'nın bitmesinin ardından bu girişimi daha da hızlandırmayı düşünen Rusya bir an evvel konunun ele alınmasını istediğinden Ermeni çete ve komiteleri de süreci hızlandırmada kullanmak istiyordu.

Başlangıçta Dr. Zavriyev ile gerçekleştirdiği görüşme ile Doğu vilayetlerindeki Kürt ve Ermeni temsilcilerinden gelen telgrafları değerlendiren Rus Büyükelçisi Giers, planlanan ıslahatların uygulanması için henüz zaman olduğu kanaatini taşımaktaydı. Ancak 23 Ocak 1913 tarihinde gerçekleşen Bâb-ı Âli Baskını neticesinde Kâmil Paşa Hükûmeti'nin

¹ Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakkî'nin Doğu Politikası (1908-1918)*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005), 29.

düşmesinin ardından bu tutumunda değişiklik meydana gelmiştir. Siyasi istikrarsızlığın ve Ermenilerin maruz kaldığı zor koşulların daha da derinleştiğini gözlemleyen Giers, bu tarihten itibaren Doğu vilayetlerinde ivedilikle bir ıslahatın gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmaya başlamıştır.² Kâmil Paşa'nın görevinden alınmasından sonra yeni hükümeti kurma göre Mahmut Şevket Paşa'ya verilmiştir.

Rus elçisi ıslahatların uygulanmasında daha zaman olduğunu düşündüğü vakitlerde Berlin'den aldığı haberlerde Ermeni reformu konusunun gündeme getirilmesinde Almanya'nın öncülük etmesi gerektiği yönünde hükümete telkinlerde bulunan konferanslar düzenlendiğini Bakan Sazonov'a bildirmiştir.³ Bu gelişmeler, Rusya'nın bölgede tek taraflı nüfus tesis etme hedefini zayıfla atabilecek bir rekabet unsurunu ortaya çıkarmaktaydı. Giers reform sürecinde Almanya'nın inisiyatif kazanmasının Rusya'nın doğu vilayetleri üzerindeki etki alanını daraltan bileceğini öngörerek Petersburg'a gönderdiği raporlarda hızlı ve kararlı adımlar atılmasının gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Taşnaksütyun Cemiyeti, 18 Mart 1913 tarihinde gerçekleştirdiği gizli bir toplantıda Doğu vilayetlerinde yapılması planlanan ıslahatlara ilişkin üç temel hususu ele almıştır. Bu toplantıda alınan kararlar doğrultusunda, cemiyet üyeleri büyük devletlerin -özellikle de Rusya'nın-sürecin başında ve yönlendirici konumda bulunması gerektiği görüşünü benimsemişlerdir. Söz konusu üç temel madde şu şekilde belirlenmiştir:

- “1- Davamız barış konferansında ele alınacak, es geçilmeyecek,
- 2- Üç büyük devlet Rusya, Fransa ve İngiltere Balkan savaşlarında barışa erdikten sonra bizim meselemiz ele alınacak,
- 3- Bu üç devlette Ermeni vilayetlerinde ıslahat yapılmasına hem fikir oldukları için bir an önce harekete geçilecek ve bir Ermeni ıslahatının uygulanması lazım olacaktır.”⁴

Taşnakların bu taleplerine gelen yanıt ise olumlu olmakla beraber meselenin şimdilik Barış Konferansında ele alınamayacağını fakat Bakanlar elçiliklerin bu konuyla alakadar olduklarını bildirerek önceliğin Anadolu Meselesi olduğunu hatırlatmışlardı.

² Joseph Heller, “*Britain and the Armenian Question, 1912-1914, A Study in Real Politik*”, *Middle Eastern Studies*, 16/1 (1980): 12.

³ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformı v Armenii*, No.13.

⁴ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/3, 47-48.

Mahmud Şevket Paşa Kabinesi 1913 yılı ilkbaharında Avrupa'nın özellikle de Rusya'nın reform baskılarını önlemek amacıyla harekete geçmiştir. Bu çerçevede Osmanlı Hükûmeti kendi inisiyatifiyle bazı kanunlar çıkarmayı ve çeşitli tedbirler almayı planlamıştır.⁵ Hükûmet, Avrupa'da Ermeniler tarafından yürütülen Türk karşıtı propagandaların etkisini azaltmak amacıyla Ermeni Islahatı Meselesi'ni 15 Mart 1913 tarihinde Meclis'te yapılan gizli bir oturumda gündeme almıştır. Görüşmelerde Doğu Anadolu'da kapsamlı bir ıslahat programı başlatılması ve bu sürecin yönetimi için İngiliz uzmanların görevlendirilmesi önerisi öne çıkmıştır. Konunun Avrupa kamuoyu nezdinde diplomatik olarak ele alınması amacıyla Londra Sefiri Tevfik Paşa ile eski Sadrazam Hakkı Paşa görevlendirilmiştir.⁶ İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Louis Mallet, Rusya'nın tepkisinden çekindiği için, Osmanlı vilayetlerine memur ve jandarma gönderilmesine karşı çıkacağını kendi hükûmetine bildireceğini, bu yönde Rus Büyükelçisi Giers'a da söz verdiğini ifade etmiştir.⁷

Osmanlı Hükûmeti'nin Ermeni Islahatı kapsamında İngiliz müfettiş ve uzmanlardan yararlanma yönündeki girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması bu meselede Rusya'nın belirleyici rolünü pekiştirmiştir. İngiltere'nin doğrudan müdahil olmaktan kaçınması ve reform sürecinde aktif bir sorumluluk üstlenmek istememesi Osmanlı yönetimini ister istemez Rusya ile iş birliğine yöneltmiştir.⁸ Bu durum yalnızca Osmanlı Hükûmeti'nin reformlar üzerindeki inisiyatif kaybını değil aynı zamanda Rusya'nın Doğu Anadolu'daki nüfuzunu artırma hedefi doğrultusunda diplomatik üstünlük sağladığını da göstermektedir. Böylece reform meselesi çok taraflı bir Avrupa sorunu olmaktan çıkarak giderek Rusya'nın başat konumda olduğu ikili bir mesele hâline dönüşmüştür.

İlk olarak 26 Mart 1913 tarihinde vilayet genel meclislerine yerel konularda geniş yetkiler tanıyan ve ekonomik alanlarda özerkliği artırmayı amaçlayan “*İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkati*” yürürlüğe konulmuştur. 24 Nisan 1913 tarihinde ise “*Sulh Hâkimleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat*” yürürlüğe konularak hâkimlerin yetki ve sorumlulukları

⁵ Hanefi M. Bostan, *Bir İslamcı Düşünür: Said Halim Paşa* (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1992), 46.

⁶ Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, (İstanbul : İrfan Yayınevi, 1993), 146-147.

⁷ Erman Şahin, “Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da Reform Çabalarına Rusya Engeli, 1912-1914,” *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 73, (2023); AVPRI F. Kantseleriia, D.114, L.33, Giers 'ten Sazonov'a Gizli Telgraf, 16/29 Nisan 1913.

⁸ İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu* (Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Askerî Tarih Yayınları), 1983, 160.

ile muhakeme usulleri yeniden düzenlenmiş; ayrıca yeni mahkemelerin kurulmasına karar verilmiştir.⁹

21 Nisan 1913 tarihinde Maliye Nazırı Cavit Bey, Paris'te Bogos Nubar Paşa ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede Nubar Paşa, Ermeni cemaatine bu meselede görevlendirildiğini belirterek İngiltere ve Fransa nezdinde girişimlerde bulunarak Doğu Anadolu'ya, padişahın onaylayacağı özel bir valinin atanmasını sağlamayı amaçladığını ifade etmiştir. Cavit Bey ise bu tür bir girişimin Avrupa devletlerinin Osmanlı üzerindeki nüfuzunu artıracığını, Makedonya ıslahatlarında olduğu gibi başarısızlıkla sonuçlanacağını dile getirmiştir. Ayrıca Rusya'nın reformdan yana görünmesine rağmen bu konuda samimi olmadığını, Rus memurların bölgede Kürtler ile Ermeniler arasındaki ihtilafları körükleyeceğini belirtmiştir. Cavit Bey, reformların Osmanlı Hükûmeti tarafından kararlılıkla yürütüleceğini ve bu sürecin özellikle İngiliz uzman ve jandarmalar eliyle gerçekleştirilmesinin planlandığını vurgulamıştır. Nubar Paşa ise Berlin Antlaşması çerçevesinde hareket ettiğini ve kendisine verilen görevi yerine getirmekle yükümlü olduğunu ısrarla dile getirmiştir. Bu görüşme hakkında Cavit Bey, durumu Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'ya arz edeceğini ifade etmiştir.¹⁰

Londra Konferansı sürecinde Ermeni komitelerinin temsilcilerine dair bilgiler *Tanin Gazetesi*'nin 24 Nisan 1913 tarihli sayısında yayımlanan “*Avrupa’da Ermeniler Lehine Propaganda*” başlıklı makalede yer almıştır. Makalede, Bogos Nubar Paşa liderliğindeki Ermeni heyetinin, Rus Büyükelçisi Giers'in çalışmaları ve yönlendirmeleri doğrultusunda uygun zamanı kollayarak ıslahat tasarısı hazırlığı içinde olduğu belirtilmiştir. Alınan kararla Ermeni milleti ve Ermeni Katogigosluğu adına sadece tek bir ıslahat taslağının büyük devletlere sunulacağı ifade edilmiştir. Gazete bunun yanı sıra şunları da eklemiştir: “Ermeni Meselesi'nin savunulması amacıyla Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde faaliyet gösteren komitelerin yanı sıra, Londra'daki Balkan Komitesi'nin de bir Ermeni komitesi oluşturduğu ve kısa sürede uluslararası çapta büyük bir miting düzenleme kararı aldığı” bilgisini de aktarmıştır.¹¹ *Tanin Gazetesi*'nde yer alan bu bilgiler Ermeni temsilcilerinin uluslararası arenada organize bir şekilde hareket ettiğini ve reform

⁹ Zekeriya Türkmen, *Vilâyet-ı Şarkiye (Doğu Anadolu Vilayetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914* (Ankara: TTK Yayınları, 2006), 31-32.

¹⁰ Hasan Babacan ve Servet Avşar, *Cavid Bey Meşrutiyet Ruznamesi*, C.1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 674-675.

¹¹ Hüseyin Cahit Yalçın, “Avrupa’da Ermeniler Lehine Propaganda,” *Tanin*, 17/Cemaziyülevvel 1331/24 Nisan 1913, 4.

taleplerini büyük güçler nezdinde koordine ettiklerini göstermektedir. Giers'in yönlendirmesiyle hazırlanan ıslahat taslağının tek bir metin halinde sunulması stratejik bir adım olup Ermeni meselesinin diplomatik zeminde sistematik şekilde savunulduğunu ortaya koymaktadır.

Osmanlı Hükûmeti Ermeni ıslahatının uluslararası arenada tekrar gündeme geleceğini öngörerek bu konuda yeni bir politika benimsemiş ve dış destek arayışına girmiştir. 1876 Kıbrıs Sözleşmesi esas alınarak hazırlanan program çerçevesinde Asya'daki Osmanlı toprakları çeşitli bölgelere ayrılarak her birine bir genel müfettiş atanması ve yabancı müfettişlerin görevlendirilmesi planlanmıştır. Öncelikli olarak Doğu ve Kuzey vilayetleri hedeflenmiş, Van, Bitlis, Mamuretülaziz, Diyarbakır, Erzurum, Sivas ve Trabzon'daki jandarma birliklerine İngiliz subayların atanması öngörülmüştür. Ayrıca, bu müfettişlerin yönetiminde çalışacak farklı alanlarda İngiliz personelin görevlendirilmesi talep edilmiş ve İstanbul'daki Dâhiliye Nezareti'nde görev alacak İngiliz müşavirler için Londra Sefareti yetkilendirilmiştir.¹² Osmanlı Hükûmeti İzmir, Bursa ve İstanbul vilayetlerinde görev yapmak üzere uzman talebinde bulunmuştur. Bu taleplerin ilki Nisan 1913 tarihinde gerçekleşmiştir. İngiltere Hükûmeti, Osmanlı'nın bu girişimini olumlu karşılamış; Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Lord Milner'ı Osmanlı topraklarındaki ıslahatların yürütülmesinden sorumlu ekibin başına atamıştır.¹³

Roma Sefiri Nabi Bey'den gelen 25 Nisan 1913 tarih ve 547 numaralı telgrafta önemli bir haber bulunmaktaydı. Nabi Bey telgrafının başında "Marki San Culyano Rusya Hükûmeti'nin Ermenilerin yaşadığı vilâyetlerde ıslahat yapılması için devletler nezdinde girişimde bulunduğunu, kendisinden açıklama istenen Petersburg sefirinin de Rusya'nın altı vilâyetin ıslahatı meselesini öne sürmekte gizli bir niyeti olmadığını, bu girişimin sadece o bölgede üzücü bir olay meydana gelmemesi maksadından kaynaklandığını teyid ettiğini söyledi."¹⁴

Nabi Bey'in telgrafı, Rusya'nın Doğu vilayetlerinde ıslahat yapılması için diplomatik girişimlerde bulunduğunu ancak bunun ardında gizli bir amaç olmadığını, bölgedeki olası çatışmaları önlemek istediğini göstermektedir. Bu durum, Rusya'nın ıslahat talebini barış

¹² BOA. MV. 176/23

¹³ BOA. MV. 178/60.

¹⁴ Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)* (Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No.53, 2000), 79.

ve düzen sağlama gerekçesiyle sunduğunu işaret etmekle birlikte Osmanlı'nın dikkatli ve temkinli olması gerektiğini de vurgulamaktadır.

Islahat meselesinin gündemi uzun süre meşgul etmesi Osmanlı Hükûmeti'ni maddi açıdan da zorlamaktaydı. Paris'te bulunan Cavit Bey'e 1 Mayıs 1913 tarihinde gönderilen telgrafta, Sadrazam Mahmud Şevket Paşa içinde bulundukları zor durumu ifade etmiş; ıslahatın gerçekleşmesi için birçok fedakârlık yapmak zorunda olduklarını ve ıslahatın gerçekleşmemesi halinde durumun sürdürülemez hâle geleceğini belirtmiştir. Bu nedenle, Paris'ten borç temin edebilmesi için görüşmeler yapmasını talep etmiştir. Sadrazam, görevlendirilecek yabancı müfettişlerin masraflarının hükümet üzerinde önemli bir mali yük oluşturacağını vurgulamış; barış mahkemeleri ve askeri teçhizat için yapılacak ekstra harcamaların da durumu daha da zorlaştırdığını dile getirmiştir.¹⁵

Maliye Nazırı'nın dış borç arayışı ne yazık ki tam anlamıyla bir hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır. Rusya Hükûmeti, Osmanlı'nın İngiltere'den memur ve müfettiş talebine gösterdiği sert tepkiyi, borç temini girişimlerinde de sergilemiş; Rus Dışişleri Bakanı Sazonov, Ermeni Islahatı konusunda kendi koşulları kabul edilmeden Osmanlı'ya borç verilmemesi ve daha önce kararlaştırılan kredilerin de ertelenmesi için yoğun diplomatik baskı yapmıştır.¹⁶ Fransa'dan beklenen mali destek de sağlanamayınca Osmanlı Devleti hem diplomatik hem ekonomik açıdan adeta kuşatılmış bir durumda kalmıştır.

Cavit Bey 8 Mayıs 1913 tarihli hatıratında ünlü Fransız yazar Victor Bérard¹⁷ ile görüşmesini aktarmaktadır. Bu görüşmede Bérard, Balkan Meselesi üzerine Paşa ile yaptığı görüşmeden ve konunun önemine ilişkin dikkat çekmesinden söz etmiştir. Ayrıca Poincaré ile yaptığı görüşmede Trablusgarp sorununun acilen çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Görüşmede asıl konu Ermeni Islahat Meselesi üzerindeydi. Bérard, özellikle Rusya'nın bu konuda etkili olduğunu ve olası bir durumda Trabzon'a asker

¹⁵ Murat Bardakçı (ed.), *İttihatçı'nın Sandığı: İttihat ve Terakki Liderlerinin Özel Arşivlerindeki Yayınlanmamış Belgeler*, Mahmut Şevket Paşa'dan Cavit Bey'e, 1 Mayıs 1913, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014), 67.

¹⁶ Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914* (New York: Cambridge University Press, 2008), 61.

¹⁷ Victor Bérard, pozitivist bir yazar, edebiyatçı, dilci, politikacı ve diplomatıdır. Fransız biyografi kaynağı olan *Biographie Française*'de "alim (érudit) ve siyasetçi; sol-demokrat" olarak tanımlanmıştır. Uluslararası politika üzerine Almanya, Rusya gibi konularda birçok eseri bulunmaktadır. Aynı zamanda Homer'in eserlerinin çevirisidir ve İlyada ile Odise tercümeleleri defalarca basılmıştır. Bérard, başlangıçta Jön-Türklere dost bir tutum sergilemiştir. 1907 yılında "Le Sultan, L'İslam et les Puissances" ve 1909'da "La Révolution Turque" adlı eserlerini yayımlamıştır. Ayrıca, Mikael Varadian'ın 1917'de yayımlanan "L'Arménie et la Question Arménienne" ve George Gaulis'in "La Ruine d'un Empire: Abdulhamid, ses Amis, ses Peuples" adlı eserlerine sunuş yazıları yazmıştır. Ayrıntı için Bknz. Edith Wharton, *A Backward Glance*, Reed Book Limited, 2013.

çıkarma ihtimalinden endişe duyduğunu dile getirmiştir. Bogos Nubar Paşa ile yaptığı sohbeti aktaran Bérard, Nubar Paşa'nın Osmanlı Devleti içinde ıslahat yapılmasını istediğini ve bu amaçla Rusya'dan destek almaktan çekinmediğini belirtmiştir. Ayrıca İstanbul Patriği'nin Rusların etkisi altında olması nedeniyle istenildiği gibi yönlendirilebildiğini ifade etmiştir.¹⁸ Bu değerlendirmeler, ıslahat meselesinin bölgedeki siyasi dinamikler ve büyük güçlerin müdahaleleri açısından ne denli karmaşık ve hassas bir konu olduğunu ortaya koymaktadır.

12 Mayıs 1913 tarihinde Ermeni Ulusal Meclisi Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya bir dilekçe göndererek Doğu'daki altı vilayetin durumuna dikkat çekmek isteyince Sadrazam'ın cevabı şu şekilde olmuştur: "Eşkıyalıktan sadece Ermeniler zarar görmedi. Onlardan başka zarar görenlerde var. Hükûmet tüm bu yaşanan felakete son vermeye hazırdır. Çok fazla söz söylendi, çok fazla söz verilip vaatlerde bulunuldu. Ben artık söz vermekten kaçınıp, hükümetin icraatta bulunmasını sağlayacağım" sözleri artık ıslahat konusunda kesin adımlar atılacağına bir garantisini vermiş oluyordu.¹⁹

15 Mayıs'ta İttihat ve Terakki liderlerinden Halil Menteşe, Sadrazam'ı ziyaretinde Ermeni ıslahatı konusundaki endişelerini dile getirmiştir. Rusların Osmanlı Hükûmeti'ni devirmeye çalıştığını belirten Menteşe, İngilizlerden destek alarak ıslahatın Şark vilayetlerinde İngiliz uzmanlara bırakılması önerisinde bulunmuştur. Böylece İngiltere'nin 1878 Kıbrıs Muahedesi'ne dayanarak Rus taarruzuna karşı Osmanlı'yı koruyabileceği düşünülmüştür.²⁰ Sadrazam bu fikri benimsemiş ve Menteşe'den Talât Bey ile görüşmesini istemiştir. Dahiliye Nazırı Talât Paşa ile görüşen Halil Menteşe Londra Sefiri Ahmet Tevfik Paşa'ya telgraf çekerek durumu izah etmiştir.²¹

İngiltere, 13 Mayıs 1913'te Doğu'daki yedi vilayete jandarma müfettişi ve subay göndereceğini belirtmiş ancak genel müfettişin yeterli görülmesi nedeniyle Dâhiliye Nezareti'ne müşavir atanmayacağını ifade etmiştir.²²

Islahat meselesinin yoğunluk kazandığı dönemde 19 Mayıs 1913 tarihinde Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Ma'muratül'aziz ve Diyarbakır vilâyetlerine şifreli olarak

¹⁸ Babacan, Avşar, *Cavid Bey Meşrutiyet Ruznamesi*, 698-701.

¹⁹ Edgar Granville, *Le Tsarisme en Asie-Mineure: La Revue Politique Internationale*, (Lausanne, Mars-Avril 1917), 44; René Pinon, C. I. (Bulletin du Comité de l'Asie Française, 1913), 293.

²⁰ Halil Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, ed. İsmail Arar (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986), 168.

²¹ *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü* (İstanbul: Arba Yayınları, 1988), 90.

²² Avcı, *İngiliz Ermeni İttifakı*, 249.

gönderilen telgrafta, Anadolu’da ihtilal çıkarma potansiyeline sahip iki şahsın Rusya’nın yönlendirmesiyle Kafkasya üzerinden bölgeye sızmaya çalıştığına dair istihbarat bilgisi bölgedeki konsolosluklara iletilmiştir. Söz konusu şahısların Osmanlı topraklarına girişlerinin engellenmesi ve olası ihtilal girişimlerinin önüne geçilmesi amacıyla gerekli tedbirlerin alınması yönünde uyarılar yapılmıştır.²³

21 Mayıs 1913 tarihinde Sir Edward Grey’den Sir F. Bertie’ye: “*Rusya ve Fransa’yla Ermenistan’da derhal reform yapılması için anlaşmaya varılmıştır. Fakat Türkler bundan asla şüphe etmemelidirler. Eğer ederlerse reformu kendi isteklerine çevirmek için çabalayabilirler*” ifadesi gerçekleştirilmesi planlanan reforma kesinlikle Osmanlı müdahalesi istemediklerini Büyük Güçler adına İngiltere başbakanı dile getirmiştir.²⁴ Diplomatik bir dille “*durumu fazla kurcalamasınlar, aksi halde iş karışabilir*” anlamını da taşımaktadır.

24 Mayıs 1913 tarihinde bazı vilayetlerin Rusya sınırında bulunması nedeniyle bu teklif konusunda tereddüt yaşanmış ve bölgenin Rus denetiminde olması gerektiği görüşü savunulmuştur. Osmanlı sefiri Tevfik Paşa ise, ‘*buna itirazımız yok ancak hükümetimiz bu işin Rusya’nın müdahalesiyle sonuçlanmasını istememektedir*’ ifadeleriyle durumu değerlendirmiştir. Ancak Rusya, bu yaklaşımı yetersiz bularak ikinci planda kalmayı kabul etmemiş ve 26-27 Mayıs tarihlerinde ıslahat meselesinin İstanbul’daki Rus, İngiliz ve Fransız büyükelçileri arasında görüşülmesini talep etmiştir.²⁵ Bu gelişmelerin ardından İngiltere Hükûmeti, 28 Mayıs 1913 tarihinde geri adım atarak ıslahat tasarısının hazırlanmasını Rusya’ya bırakma kararı almış ve Osmanlı Hükûmeti’nin teklifini reddetmiştir. Ayrıca İngiltere, Osmanlı topraklarında İngiliz subaylarının görevlendirilmesini uygun bulmadığını belirterek, yalnızca kısa süreli ve sınırlı sayıda personeli jandarmanın düzenlenmesi amacıyla göndereceğini ifade etmiştir.²⁶ İngiltere’nin uzman görevlendirme sürecini yavaşlatması üzerine Osmanlı Hükûmeti konunun hızlandırılması amacıyla Osman Nizami Paşa’yı Londra’ya göndermiştir.²⁷

²³ BOA, DH.SYS, 23/10.

²⁴ Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye* (İstanbul: Çağdaş Yayınları Ağustos 1982), No.485, Sir E. Grey’den Sir F. Bertie’ye, 21 Mayıs 1913, 164.

²⁵ Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Belge No.494, Mr. O. Beime’den Sir E. Grey’e, 27 Mayıs 1913, 164.

²⁶ Günay, “*Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Ortaya Çıkan İngiltere-Rusya İttifakının Ermeni Islahatına ve Kürt-Ermeni İlişkilerine Etkisi*”, 16.

²⁷ BOA. BEO. 4199/314856.

Nizami Paşa İngiliz uzman konusu çözümlenemediği takdirde başka ülkelerden uzman arayışına girme konusunda da yetkilendirilmiştir.²⁸

Durumdan haberdar olan Rusya, ıslahat sürecinde kendisi dışındaki hiçbir devletin bu denli etkin bir rol üstlenmesini arzu etmiyordu. Fransa'dan alınacak borç taleplerine engeller getirdiği gibi İngiltere'den gönderilecek memur ve jandarmalar konusunda da çeşitli sorunlar çıkarmıştır. Başlangıçta İngiliz Hükûmeti konuya olumlu yaklaşırken daha sonraları Rusya'nın tepkisinden çekinerek, ıslahat programı kapsamında memur gönderimini asgari düzeye indirmeyi ve yalnızca bir genel müfettiş ile jandarma subaylarının tahsis edilmesini uygun buldu. Ancak, bu "asgari" seviyedeki katılım bile Rusya'yı tatmin etmemiştir.²⁹

İngiltere'ye yakınlığıyla tanınan Kâmil Paşa, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther ile gerçekleştirdiği görüşmede beklenmedik bir şekilde zıt bir tavır takınmış ve meseleyi Osmanlı Devleti lehine değerlendirmiştir.³⁰ Söz konusu gelişmelerden önce, Ermeni bir heyet İngiliz Büyükelçisi Lowther ile görüşerek destek talebinde bulunmuştur. Ancak Lowther, kendi konsolosluklarından edindiği bilgilerin heyetin ileri sürdüğü iddiaları teyit etmediğini belirterek, bu talepleri yeterince inandırıcı bulmamıştır. Bu nedenle, Ermeni heyetini cesaretlendirmekten ve heyete destek sağlamaktan kaçınmıştır.³¹

Rusya, 26 Mayıs 1913 tarihinde İstanbul'daki Büyükelçisi Giers aracılığıyla Osmanlı makamlarına iletlediği notada doğu vilayetlerindeki ıslahat sürecine ilişkin müfettiş gönderme konusunun yalnızca genel ıslahat programı kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca bu meselenin ancak Rusya, İngiltere ve Fransa büyükelçileri düzeyinde İstanbul'da müzakere edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Notada şu ifadeler yer almaktadır: "Ermeni reformu Anadolu'nun diğer bölgelerinde yapılan reformlardan tamamen farklı olmalıdır; böylece Makedonya'da yaşanan yerel otonomi tehlikesinden kaçınılmış olur" ifadesi yer almıştır.³²

²⁸ BOA. MV. 179/27.

²⁹ Heller, "Britain and the Armenian Question, 1912-1914, A Study in Real Politik", 8-10.

³⁰ Şahin, "Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da Reform Çabalarına Rusya Engeli, 1912-1914", 139.

³¹ FO 424/233, Sir G. Lowther'dan Sir Edward Grey'e, 29 Kasım 1912.

³² Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 207.

4.1.1. Rus Büyükelçiliği Baş Tercümanı Mandelstam'ın Hazırladığı İslahat Projesi

Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz sahibi olan büyük güçler çeşitli ıslahat projeleri geliştirmiştir. Rusya'nın İstanbul'daki Büyükelçiliği bünyesinde görev yapan Baş Tercüman André Mandelstam tarafından hazırlanan ıslahat projesi de bu reform arayışlarının somut örneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Mandelstam'ın hazırladığı bu proje hem Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını korumayı hem de uluslararası baskılarla şekillenen reform taleplerine yanıt vermeyi amaçlayan bir girişim niteliği taşımaktadır.

Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu, doğu vilayetlerinde artan iç huzursuzluklar ve uluslararası baskılar karşısında kendi inisiyatifiyle bir ıslahat projesi hazırlığına girişmiş olsa da bu süreci yalnızca merkezî otoritenin iradesiyle yönetmek mümkün olmamıştır. Bu bağlamda, Osmanlı Hükûmeti'nin reform girişimleriyle eş zamanlı olarak İstanbul'da görev yapan Rus, İngiliz ve Fransız büyükelçileri de doğu vilayetlerinde uygulanacak bir ıslahat programı tasarlamak üzere diplomatik girişimlerde bulunmuşlardır. Özellikle Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Mikhail Nikolayevich De Giers'in bu süreçte belirleyici bir konumda olduğu hem hazırlık sürecine yön verdiği hem de tasarının temel ilkelerini şekillendirdiği görülmektedir. Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki geleneksel nüfuzu ve Ortodoks tebaayı koruma iddiası bu müdahalenin meşrulaştırılmasında etkili bir araç olarak kullanılmıştır.

Bu tasarının ilk adımı olarak Rusya, 26-27 Mayıs 1913'te İngiltere ve Fransa hükümetlerine gönderdiği notalarda, Doğu Anadolu'daki ıslahat meselesinin İstanbul'daki üç büyükelçi arasında ele alınmasını talep etmiştir. Kısa süre içinde üç büyükelçi ortak bir komite oluşturmuş ve Mandelstam bir reform taslağı hazırlamakla görevlendirilmiştir. Ancak Fransa'nın Berlin Büyükelçisi Cambon'un Pichon'a bildirdiğine göre Almanya, bu girişime karşı çıkmış ve olası müzakerelere yalnızca üç devletin değil, diğer güçlerin de katılması gerektiğini savunmuştur.³³ Almanya, reformların yalnızca belirli bir devletin yönlendirmesiyle değil, uluslararası bir uzlaşî çerçevesinde ve ortak bir kararla yürütülmesinde ısrarcı bir tutum sergilemiştir.

27 Mayıs (19 Haziran) 1913 tarihli telgrafında Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Giers, İngiltere ve Fransa büyükelçilerinin kendisiyle görüşerek oluşturdukları üçlü komite

³³ *Documents Diplomatiques Français. 1871-1914*, 3e série, Tom 6 (15 Mars 1913-30 Mai 1913), M. Jules Cambon, Ambassadeur de France à Berlin, A. M. Pichon, Ministre des Affaires Étrangères, No. 621, 723.

kapsamında bir reform taslağı hazırlanmasına yönelik girişimlerde bulunduklarını Dışişleri Bakanı Sazonov'a bildirmiştir. Giers, bu görüşmelerde uluslararası çevrelerce daha önceden hazırlanmış olan 1880 tarihli Vilayet Yasası, 1895 Reform Taslağı ve 1913 Yeni Vilayet Yasası'nın temel alınarak yeni bir düzenleme yapılmasının öngörüldüğünü aktarmıştır. Ayrıca söz konusu taslağın üç büyükelçinin ortak mutabakatıyla şekillendirildikten sonra diğer devletlerin büyükelçilerine sunulacağını ifade etmiştir.³⁴

28 Mayıs 1913 tarihinde Londra'daki Alman Büyükelçisi Von Kühlmann, Ermeni ıslahat planlarının uygulanabilirliğine dair şüphelerini dile getirmiştir. Ona göre, reformların hedeflendiği doğu vilayetlerinde Ermenilerin nüfus bakımından çoğunluk oluşturmamaları, bu planların başarıya ulaşmasını güçleştirmektedir. Van, Diyarbakır, Bitlis ve Elâzığ gibi vilayetlerde yapılan demografik analizler, Ermenilerin diğer etnik ve dini gruplara kıyasla sayıca daha az olduğunu ortaya koymaktadır.³⁵ Nitekim Van'da 81.000 Ermeni'ye karşı 424.000 Müslüman; Diyarbakır'da 79.000'e karşı 463.000 Müslüman; Bitlis'te 131.000'e karşı 333.000 Müslüman ve Elâzığ'da 70.000'e karşı 560.000 kişilik Müslüman nüfusu mevcuttur. Kühlmann ayrıca Osmanlı topraklarındaki toplam Ermeni nüfusunu, Ermeni kaynaklarına dayandırarak, yaklaşık 1.200.000 olarak bildirmiştir.³⁶ Ancak bu rakamların mutlak ve kesin veriler olarak değil, dönemin diplomatik yazışmalarında kullanılan ve farklı aktörler tarafından çeşitli amaçlarla öne sürülen istatistikler olarak değerlendirilmesi gerekir. Dolayısıyla Kühlmann'ın aktardığı nüfus verileri, daha çok reform tartışmaları bağlamında ileri sürülen iddiaları ve algıları yansıtmaktadır.

28 Mayıs tarihli telgrafında Rus büyükelçisi Giers, Avusturya-Macaristan elçisi Pallevicini'nin diğer büyük güçlerin elçileri ile de görüşerek reformlarla ilgili toplantılara Osmanlı İmparatorluğu'nun itibarına zarar vereceği düşüncesinden dolayı Türk bir temsilcinin de katılması gerektiği konusunda ısrarcı olduklarını Bakan Sazonov'a bildirmiştir.³⁷

29 Mayıs 1913 tarihli telgrafında Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov, Avusturya-Macaristan ve Almanya temsilcilerinin, reform görüşmelerine bir Osmanlı temsilcisinin de

³⁴ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.36.

³⁵ Hikmet Özdemir vd., *Ermeniler: Sürgün ve Göç* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005).19.

³⁶ *Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes C. 38, Der Geschäftsträger, Londra von Kühlmann ve den Reichskanzler von Bethmann Hollweg, Nr. 15316, 53.

³⁷ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.37.

katılmasını talep ettiklerini İstanbul Büyükelçisi Giers'dan öğrenmiştir. Ayrıca Alman Büyükelçisi'nin Sultan V. Mehmed Reşâd'ı bu girişim hakkında bilgilendirmeye çalıştığı yönünde bilgi aldığını da eklemiştir.³⁸ Büyükelçi Giers, Petersburg'a gönderdiği telgrafta reform görüşmelerinde iki hususun gözetilmesi gerektiğini vurgulamıştır: Sultan'ın egemenlik haklarının korunması ve Osmanlı temsilcisinin sürece katılması. Ancak aynı zamanda, Osmanlı'nın dâhil olmasının kararların uygulanmasını zorlaştırabileceği endişesini de dile getirmiştir.³⁹

30 Mayıs 1913'te Bakan Sazonov, Giers ve diğer büyükelçilere gönderdiği telgrafta Almanya'nın reform sürecine aktif katılım isteğine dikkat çekmiş, Türk temsilcisinin komisyonda bulunmasının müzakereleri uzatabileceğini ve Ermenileri hayal kırıklığına uğratabileceğini vurgulamıştır.⁴⁰ Bakan Sazonov görüşmelerde diğer devletlere kendi fikirlerini istediği gibi dayatabilirdi fakat Türk bir temsilcinin olması fikri durumu kendi lehlerine çevirebilme endişesi yarattığından dolayı duruma şiddetle karşı çıkıyordu. Mayıs ayı sonlarında Rusya'nın öncülüğünde ıslahat meselesinin İstanbul'da müzakere edilmesi için girişimlere başlanmıştır.

Islahat görüşmelerine Türk bir temsilcinin katılması gerekliliğini savunan Almanya, Avusturya-Macaristan Hükûmetleri'nin yanı sıra İtalya'da bu fikri destekliyordu. Rusya'nın Roma Büyükelçisi Krupensky'nin Bakan Sazonov'a gönderdiği telgrafta, İtalya'nın Ermeni bölgelerindeki reform görüşmelerine Türk temsilcilerin de bu görüşmelere kabul edilmesi ve planlanan reformların Osmanlı'nın Asya toprak bütünlüğünü tehdit etmemesi koşulu ile katılacağını bildirmiştir.⁴¹

Dışişleri Bakanı Sazonov Berlin'deki Rus Büyükelçisi Sverbeyer'den, Alman Hükûmeti'ne reform meselesinin Rusya'nın inisiyatifinde olduğunu ve düzenlemelerin önceki Osmanlı yasalarının içeriğine uygun şekilde hazırlanması için baskı yapıldığını iletmesini istemiştir.⁴² Dışişleri Bakanı Sazonov, Avrupa diplomasisi ve basında Rusya'yı Ermenilerin koruyucusu olarak sunmaya çalışmış; hatıratında da müdahalenin siyasi çıkar

³⁸ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.42.

³⁹ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.43.

⁴⁰ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.44.

⁴¹ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.45.

⁴² Serge Sazonov, *Fateful Years, 1909-1916: The Reminiscences of Serge Sazonov, Russian Minister for Foreign Affairs* (London: 1914), 141-142.

değil, sınır vilayetlerindeki Hristiyan nüfusun güvenliği ve bölgesel istikrarı sağlama amacına dayandığını vurgulamıştır.⁴³

Mayıs 1913'te Sir Gerard Lowther'ın yerine İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği'ne Sir Louis Mallet atanmıştır. Lowther, 1908-1913 yılları arasında İttihat ve Terakki yönetimine karşı eleştirel, müdahaleci ve baskıcı bir üslup benimserken, Mallet daha ılımlı ve yapıcı bir yaklaşım sergilemiş; Osmanlı'nın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü önemseydiğini vurgulamış, Balkan Savaşları sonrası zayıflayan Osmanlı ile dostane ilişkiler kurmaya çalışmış ve reform çabalarına destek vermiştir.⁴⁴

1 Haziran (14 Haziran) 1913 tarihinde Sadrazam Said Halim Paşa tarafından kabul edilen Rus Büyükelçisi Giers, görüşmeye ilişkin raporunda Ermeni meselesini dolaylı bir şekilde gündeme getirdiğini bildirmiştir. Giers, söz konusu dönemde Rusya'nın öngördüğü özel bir komisyon kurulmasına dair girişimi Sadrazam'a doğrudan bildirmemeyi tercih etmiştir. Bunun yerine, böyle bir teşebbüsün Osmanlı kamuoyunda Rusya'ya yönelik mevcut güvensizlik duygusunu derinleştirebileceği yönündeki endişelerini ifade etmiştir. Ayrıca Bâb-ı Âlî tarafından hazırlanmakta olan reform planlarının hayata geçirilmesine imkân tanınmasının daha temkinli bir yaklaşım olup olmayacağını sormuştur. Girişimin kim tarafından Sadrazam'a iletildiği sorulduğunda ise Said Halim Paşa, tereddütle bir Türk büyükelçisinin kendisini bilgilendirdiğini belirtmekle yetinmiştir.⁴⁵ Öte yandan Giers, son aylarda Ermeni vilayetlerindeki durumun ciddiyetine defalarca dikkat çektiğini ancak bu uyarılarının Osmanlı yönetimince karşılık bulmadığını ifade etmiştir. Ona göre, bölgedeki şartlar gün geçtikçe daha da ağırlaşmakta ve müdahale gerekliliği artmaktadır. Bölgedeki huzurun hem Rusya'nın çıkarları hem de Osmanlı Devleti açısından hayati öneme sahip olduğunu vurgulayan Giers, bu konuda tam yetki talebinde bulunmuştur. Sadrazam ise ilerleyen süreçte konunun daha fazla ele alınacağını ifade etmiştir.⁴⁶

2 Haziran 1913 tarihli raporunda Berlin'deki İngiliz Büyükelçisi Sir Edward Goschen, Alman Büyükelçisi'nin Rusya'nın Ermeniler üzerindeki tek taraflı nüfuzunu engellemek istediğini aktarmıştır. Buna ek olarak, Alman tarafının Osmanlı İmparatorluğu'nun

⁴³ Sazonov, *Fateful Years, 1909-1916*, 140.

⁴⁴ Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire 1908-1914*, (United Kingdom: PhD Thesis, London School of Economics, 1970), 260-262.

⁴⁵ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.46.

⁴⁶ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.46.

Asya'daki toprak bütünlüğünün korunmasına prensipte destek verdiğini; ancak bu topraklar parçalanacak olursa Almanya'nın da bu süreçten pay almak isteyeceğini ifade ettiğini bildirmiştir.⁴⁷ Goschen, söz konusu yaklaşımın, Almanya'nın her senaryoda kendi çıkarlarını gözetken pragmatik tutumunu yansıttığını vurgulamıştır.

4 Haziran (17 Haziran) 1913 tarihli telgrafında Büyükelçi Giers, Rus Baş Tercümanı Mandelstam'ın 1890 ve 1895 reform projelerine dayanarak bir ön taslak hazırlamakla görevlendirildiğini ve taslağın üç büyükelçi tarafından küçük değişikliklerle onaylanmasının beklendiğini bildirmiştir. Telgrafta, İngiliz Büyükelçisinin yanıtının gecikmesi ve Üçlü İttifak temsilcilerinin Osmanlı'nın altı büyükelçi aracılığıyla reform planına katılımını sınırlamaya yönelik talimatları da vurgulanmaktadır.⁴⁸

6 Haziran 1913 tarihli günlüğünde Mahmut Şevket Paşa, Alman Büyükelçisi von Wangenheim ile yaptığı görüşmeyi aktarmaktadır. Görüşmede elçi, Rusya'nın reform tasarısının Osmanlı topraklarında yaklaşık iki milyon Ermeni'yi kışkırtarak istikrarsızlık yaratabileceği endişesini dile getirmiş; Mahmut Şevket Paşa ise Almanya'nın doğrudan müdahil olmamasının Osmanlı açısından daha yararlı olacağını ve aksi takdirde Türk, Arap ve Kürt nüfusun Almanya'ya yönelik olumlu algısının zarar görebileceğini vurgulamıştır.⁴⁹

7 Haziran 1913 tarihli bir diğer görüşmede Alman Büyükelçisi von Wangenheim, Rusya'nın ıslahat konusunda ciddi bir tutum içerisinde olduğunu belirtmiş ancak Almanya'nın bu sürecin önünü alabilecek kapasitede olduğunu Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya ifade etmiştir.⁵⁰ Bu yaklaşım, Almanya'nın yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma iddiasından ibaret olmadığını; aynı zamanda reform sürecini kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirme arzusunu da barındırdığını göstermektedir. Böylece Almanya, Rusya'nın Doğu Anadolu'daki etkisini sınırlamayı hedeflerken, aynı zamanda Osmanlı nezdinde kendi diplomatik pozisyonunu da güçlendirmeye çalışmıştır.

İngiliz Büyükelçisi Mallet ve Fransız Büyükelçisi Bompard ile yapılan üçlü görüşmenin ardından, Rus Büyükelçisi Giers, Mandelstam'ın reform taslağının onaylandığını

⁴⁷ Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye* (İstanbul: Çağdaş Yayınları Ağustos 1982), Belge No.532, Sir E. Goschen'den Sir E. Grey'e, 2 Haziran 1913, 166.

⁴⁸ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.48

⁴⁹ Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, 190.

⁵⁰ Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, 192.

hükümetine bildirmiştir. Taslak, önceki Avrupa Komisyonu yasa tasarısı ve 1895 reform belgeleri ile Sultan fermanı ve Lübnan protokolüne dayanmakta; Üçlü İttifak büyükelçileri ve Mandelstam başkanlığındaki hazırlık komitesi tarafından incelenmiştir. Giers, 8 Haziran'da proje metnini Bakan Sazonov'a iletmiştir.⁵¹ Böylece Rus, Fransız ve İngiliz meslektaşları Ermeni sorununda kendilerine rehberlik edecek temel ilkeler konusunda mutabık olabilmişlerdir. Rus belgelerinde bu girişim Ermeni meselesinde önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirmiştir.

9 Haziran 1913'te İngiltere, Fransa ve Rusya büyükelçileri, Doğu Anadolu'daki ıslahat projesini uygulamak üzere kurdukları komisyon aracılığıyla çalışmalara başlamış; buna karşın Almanya, sürecin kendi çıkarlarına aykırı olduğunu belirterek diğer büyük devletlerin de görüşlerinin alınması gerektiğini vurgulamıştır.⁵² Almanya'nın temel kaygısı ıslahat sürecinde Rusya'nın tek hâkim güç olarak söz sahibi olmasıydı. Bu nedenle diğer devletlerin de görüşmelere dâhil edilmesini talep ederek Rusya'nın taleplerinin tamamen kabul edilmesinin önüne geçmeyi amaçlamaktaydı.

Islahat görüşmelerinin sürdüğü dönemde 11 Haziran 1913 tarihinde Sadrazam Mahmut Şevket Paşa suikast sonucu hayatını kaybetmiş; yerine 16 Haziran 1913'te Said Halim Paşa başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur. Sadrazam ile Hariciye Nazırı Said Halim Paşa Anadolu ıslahat çalışmalarını hız kesmeden sürdürmüş ve süreç hakkında büyük devletlerin İstanbul büyükelçilerini düzenli olarak bilgilendirmiştir.⁵³

Islahat taslaklarının büyük devletler nezdinde şekillendiği dönemde, Osmanlı Hükûmeti'nin konuya ilişkin endişeleri mevcuttu. 16 Haziran 1913 tarihli 279 numaralı telgrafında Berlin Sefiri Mahmut Muhtar Paşa, Ermenilerin yaşadıkları Osmanlı vilâyetlerinde 1895 tarihli kanun hükümleri doğrultusunda ıslahatların ivedilikle hayata geçirilmesinin zaruretini vurgulamış; aksi halde Rusya'nın bölgedeki istikrarsızlığı teşvik ederek kendi politik hedeflerini dayatma yoluna gideceği hususunu kayda geçirmiştir.⁵⁴ Benzer şekilde Paris Sefiri Rıfat Paşa, Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin doğu vilayetlerinin

⁵¹ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.50

⁵² Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakkî'nin Doğu Politikası (1908-1918)*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005), 303.

⁵³ Zekeriya Türkmen, *Vilâyet-ı Şarkiye (Doğu Anadolu Vilayetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914* (Ankara: TTK Yayınları, 2006), 40.

⁵⁴ Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)* (Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 53, 2001), 83.

uluslararası denetim altına alınmasını teklif ettiğine dair bazı haberler aldığını 18 Haziran 1913 tarihli ve 429 numaralı telgrafıyla Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir.⁵⁵

19 Haziran 1913 tarihinde Sadrazam Said Halim Paşa'ya iletilen raporda, Rusya Hükûmeti ile Düvel-i Muazzama büyükelçileri arasında Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Anadolu vilayetlerinde yapılacak ıslahatlar görüşülmektedir. Rapor, Fransa Dışişleri Bakanı Pichon'un, Rusya'nın talebi doğrultusunda İstanbul'daki büyükelçilerin reform sürecine dâhil edilmesini emrettiğini ve Osmanlı hükûmetinin Rus memurlarından destek alabileceğini belirttiğini aktarmaktadır.⁵⁶ Bu süreç, Osmanlı için egemenlik ve iç güvenlik açısından ciddi bir risk oluştururken; Rusya açısından stratejik olarak sınır vilayetlerinde nüfuzunu artırma ve Ermeni reform politikasını uluslararası alanda meşrulaştırma fırsatı sunmuştur. Aynı zamanda Giers'in diplomatik konumu, reformların tasarlanması ve uygulanmasında merkezi bir rol üstlenerek hem Osmanlı yönetimi hem de Avrupa kamuoyu nezdinde etkinliğini pekiştirmiştir.

21 Haziran 1913'te Rusya Dışişleri Bakanlığı, Büyükelçi Giers'i, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın 1895 projesine dayanarak Doğu vilayetlerinde Ermenilere yönelik ıslahat tasarısını görüşmek üzere beş meslektaşını toplantıya davet etmekle görevlendirmiştir. Bu süreçte hazırlanan ön taslak İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey tarafından nihai bir karar gibi sunulmasının yanlış anlamalara ve rakip önerilerin ortaya çıkmasına yol açabileceği gerekçesiyle eleştirilmiş; Londra Büyükelçisi Sir George Buchanan, taslağın ilgili büyükelçiler arasında genel müzakereye açılmasının daha uygun olacağını önermiştir.⁵⁷

4.1.2. Mandelstam Projesi'nin Büyükelçilik Tarafından Ele Alınması

Rusya, kendi hazırladığı tasarının İtilaf Devletleri ortak tasarısı olarak elçiler toplantısında sunulmasını arzu etmekteydi. Ancak İngiltere, muhtemel anlaşmazlıkların önüne geçmek amacıyla tasarının Rusya'nın tasarısı olarak sunulmasının daha uygun olacağını belirtmiştir. Bu doğrultuda, tasarı Rusya adına sunulmuştur.

Rusya sorunun Osmanlı merkezinde çözülmesini talep ederken İngiltere ise müzakerelerin Londra'da yapılmasını tercih ediyordu. Ancak süreç Rusya'nın isteği

⁵⁵ Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, 83.

⁵⁶ BOA. HR.SYS. 2892/10.

⁵⁷ Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3e série, 1911-1914. Tom. 7. 31 mai 1913-10 août 1913, Note de L'ambassade Britannique, 21 juin 1913, No.171, 185-186,

doğrultusunda Osmanlı topraklarında ele alınmıştır. İngiltere ve Fransa Hükûmetleri de bu karara onay vererek İstanbul'daki büyükelçilerine gerekli talimatları iletmiştir.⁵⁸ Almanya ve diğer İttifak Devletleri müzakerelerin başlaması için iki önemli şart ileri sürmüştür: Birincisi ıslahat projesinin padişahın egemenlik haklarına ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne kesinlikle zarar vermemesi; ikincisi ise İstanbul'da yapılacak müzakerelere Osmanlı temsilcisinin de katılmasıdır.⁵⁹ İkinci şartın kaldırılması konusunda Rusya'nın ısrarı üzerine Büyükelçiler bu talepten vazgeçmek zorunda kalmıştır.⁶⁰ Rus elçisi Giers Rusya Dışişleri Bakanı'na yazdığı raporda Osmanlı'daki karışıklık nedeniyle ıslahatların bölgeye huzur getirmeyeceğini belirterek, Rus ordusunun müdahaleye hazır olması gerektiğini tavsiye etmiştir.⁶¹

Rusya her ne kadar iyimser ve dost gibi görünse de Ermenilere yönelik hazırladığı tasarı metnini diğer devletlerin büyükelçilerine sunmuştur. 25 Haziran'da Sadrazam Said Hilmi Paşa'nın hazırlamış oldukları tasarılar ve genelgeleri Turhan Paşa, Bakan Sazonov'a sundu. Sazonov, ıslahat tasarısından oldukça memnun görünmekle beraber Ermenilerin yaşadıkları yerlerde adaletin sağlanması gerektiği taraftarıydı.⁶²

26 Haziran 1913'te Alman Hükûmeti Ermenistan'da öngörülen reform tasarısının sakıncalarına dikkat çekmek için Rusya'ya bir memorandum sunmuştur. Tasarı, altı Ermeni vilayetinin tek bir idari birim hâlinde Hristiyan ve tercihen Avrupalı bir genel vali tarafından yönetilmesini öngörmekte ve sivil ile askerî yetkileri merkezi Osmanlı yönetiminden bağımsız hâle getirmektedir. Almanya, bunun 1895 Islahat Fermanı ve Lübnan Protokolü sınırlarını aştığını, Anadolu'nun bir kısmının fiilen Ermenistan'a dönüşebileceğini ve Vilâyât-ı Şârkiyye'nin Osmanlı ile bağlarının zayıflayacağını belirterek itiraz etmiştir.⁶³ Sazonov'un 26 Haziran 1913 tarihli mektubunda Petersburg'daki İngiliz elçisi Sir Buchanan'a ilettiği ifadelerle göre yalnızca altı veya yedi memurun geçici olarak görevlendirileceği, bu atamaların kesin olmayacağı ve ilgili

⁵⁸ Tolga Başak, *İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923)* (İstanbul: IQ Kültür Yayıncılık, 2008), 141.

⁵⁹ Sazonov, *Fateful Years, 1909-1916*, 142.

⁶⁰ Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, 171.

⁶¹ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* (İstanbul: Belge Yayınları, 1987), 385.

⁶² Muhammet Ballı, *Turhan Hüsnü Paşa'nın Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, Doktora Tezi (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024), 224.

⁶³ André Nicolayévitch Mandelstam, *Le sort de l'Empire Ottoman* (Paris: Librairie Payot, 1917), 227.

görüşmeler tamamlandıktan sonra söz konusu kişilerin genel reform planına dahil edileceği belirtilmiştir.⁶⁴

Bakan Sazonov, Sir Buchanan ile gerçekleştirdiği görüşmede İngilizlerin altı memur atayacağı bilgisini göz ardı etmiş görünmektedir. Bu çerçevede, Osmanlı-Rus sınır hattına İngiliz subayların yerleştirilmesine karşı güçlü bir muhalefet sergilemiştir. Bununla birlikte, Osmanlı Hükûmeti'nin Rus subayların yanı sıra İngiliz veya Fransız subayların da bölgeye atanmasına itirazda bulunamayacağını kabul etmiş; ancak bölgeye intikal ettirilecek sınırlı sayıda İngiliz subayın mevcut huzursuzlukları önlemekte yetersiz kalacağını alaycı bir üslupla dile getirmiştir.⁶⁵ Sazonov bir yandan atanan memur sayısının altıyı aşmasına karşı çıkarken diğer yandan da bu sınırlı sayının etkili bir ıslahatın gerçekleştirilmesi için yetersiz olacağından yakınmaktadır.

Rus Dışişleri Bakanı Sazonov'un İngilizlere yönelik açıklamalarının aksine, Rus iç yazışmalarında asıl endişe reformların başarısı ya da Ermenilerin memnuniyeti değil, Rusya'nın stratejik çıkarlarının korunmasıdır. Van'daki Rus konsolos yardımcısı Sergei Olferev, Fransız veya İngiliz memurların atanmasının Rus çıkarlarına zarar vereceğini belirtmiştir. Benzer şekilde Erzurum'daki Rus konsolos A. A. Adamov da İngiliz ve Fransızların Rus nüfuzunu zayıflatmaya çalıştığını Osmanlı'nın parçalanmasını engelleme iddiasının arkasında kendi çıkarlarını koruma amacı olduğunu ifade etmektedir. Adamov'a göre bu devletler, Rusya karşısında kendilerini Osmanlı Devleti'nin kurtarıcıları olarak göstermeye çalışmaktadır.⁶⁶ Aynı çekinceleri yaşayan Büyükelçi Giers: "Fransızlar ve İngilizler, Osmanlı İmparatorluğu ile herhangi bir ilişkiye girdiklerinde kısa sürede Türk dostu görünümünü benimsemekte; bu nedenle onların bu samimi tavırlarına güvenmek ve iş birliği yapmak güçleşmektedir."⁶⁷ Giers'in bu değerlendirmesi Rusya'nın Osmanlı üzerindeki tek taraflı nüfuzunu koruma kaygısını yansıtmaktadır. Ona göre İngiltere ve Fransa'nın 'Türk dostu' görünümü samimi değil,

⁶⁴ *British Documents on the Origins of War*, Cilt X, Part I (London: H.M. Stationary Office, 1936), Sir Edward Grey to Sir G. Buchanan, 26 June 1913, FO. 29348/19208/13/44 Tel No.438, 466.

⁶⁵ *British Documents on the Origins of War*, Cilt X, Part I (London: H.M. Stationary Office, 1936), Sir G. Buchanan to Sir Edward Grey, 29 Haziran 1913, FO. 29728/19208/13/44 Tel No.238.

⁶⁶ Şahin, "Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da Reform Çabalarına Rusya Engeli, 1912-1914",138: Михаил Семенович Лазарев, Курдский вопрос 1891-1917 Наука, 1972, 247.

⁶⁷ Şahin, "Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da Reform Çabalarına Rusya Engeli, 1912-1914",138: AVPRI F.Kantseleriia, D.114, L.355. Giers'dan Sazonov'a, 17 Aralık 1913.

taktiksel bir araçtır. Böylece Giers, Petersburg’a Rusya’nın bölgede güvenilir tek aktör olduğu mesajını iletmeye çalışmıştır.

28 Haziran 1913 tarihli raporunda İstanbul’daki Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Johann Markgraf von Pallavicini, Osmanlı topraklarındaki Ermeni nüfusunun hiçbir zaman 1.600.000’i aşmadığını ifade etmiş ve bu doğrultuda özellikle Doğu vilayetlerinde yaşanan hadiseleri gerekçe göstererek ileri sürülen reform taleplerinin abartılı olduğunu dile getirmiştir.⁶⁸ Pallavicini’ye göre, Rusya’nın söz konusu vilayetlerdeki durumu, olduğundan daha vahim göstererek Ermeni Islahatı sürecine yön verme çabası gerçekçi temellere dayanmamakta; bu yaklaşım bölgedeki etnik ve siyasî dengeyi Osmanlı aleyhine bozacak müdahaleci bir tavrın tezahürü olarak değerlendirilmektedir.

Pallavicini, Rus Büyükelçisi Giers’in girişimi üzerine 30 Haziran 1913 tarihinde İstanbul’daki büyükelçileri geçici bir konferansa davet etmiştir. Pallavicini her ne kadar Rusya’nın şikâyetlerini abartılı bulsa da bu süreçte büyükelçiler arası müzakerelere zemin hazırlayarak meseleye dair diplomatik temasların sürdürülmesini sağlamıştır.⁶⁹

Rus Büyükelçisi Giers, belirlenen tarihte Ermeni vilayetlerine ilişkin hazırlanan ıslahat projesini İstanbul’daki Büyükelçiler Konferansı’na sunmuştur. Söz konusu toplantılar, protokol gereği en kıdemli diplomat olan Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Marki Pallevicini’nin başkanlığında, Yeniköy’de bulunan Avusturya elçiliği binasında gerçekleştirilmiştir.⁷⁰ Halil Mentеше’nin anılarına göre, görüşmeler resmî olarak başlamadan önce Osmanlı Hükûmeti reform sürecine kendi yaklaşımını ortaya koymak amacıyla vilayet nizamnamesine ek bir kararname hazırlamış ve bu çerçevede Osmanlı topraklarının altı bölgeye ayrılarak her birine bir Müfettiş-i Umumi atanmasını öngören düzenlemeyi büyükelçilere sunmuştur.⁷¹ Bu girişim Bâb-ı Âli’nin reform sürecine dâhil olma ve kendi denetimini muhafaza etme çabasının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

⁶⁸ Berna Türkdoğan, *Türk-Ermeni İlişkileri (Tehcirden Günümüze)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2006), 46.

⁶⁹ Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914. C:38, Botschafter in Istanbul, Baron von Wangenheim im Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten, Nr.15340, 81.

⁷⁰ Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3e série, 1911-1914. Tom. 7. 31 mai 1913-10 août 1913, M. Boppe Chargé D’affaires de France à Constantinople, A. M. Pichon, Ministre des Affaires Étrangères, 30 Juin 1913, No.232, 252.

⁷¹ Halil Mentеше, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше’nin Anıları*, ed. İsmail Arar (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986), 172.

Büyükkelçiler Konferansı çerçevesinde Avusturya-Macaristan Büyükkelçisi Pallavicini, yakında müzakerelere katılması beklenen Osmanlı heyetinin hazırlayacağı reform tasarısının da değerlendirilmesinin daha isabetli olacağını ifade etmiştir. Rus Büyükkelçisi Giers, bu öneriye doğrudan bir itirazda bulunmamış; ancak Osmanlı tasarısının henüz tamamlanmamış olduğunu belirterek reform sürecinde ilk ve somut adımı atan tarafın Rusya olduğunu vurgulamıştır. Giers'in bu yaklaşımı, reform müzakerelerinde diplomatik inisiyatifin kendi hükümetinde bulunduğunu göstermek ve Rusya'nın belirleyici rolünü pekiştirmek amacını taşımaktadır.⁷² Bu doğrultuda, görüşmelerin Rusya tarafından sunulan ıslahat tasarısı üzerinden yürütülmesine karar verilmiş ve süreç altı büyükkelçi ile onlara eşlik eden tercümanlardan oluşan bir komisyon çerçevesinde şekillenmiştir. Komisyonun ilk toplantısı 3 Temmuz 1913 tarihinde Yeniköy'deki Avusturya-Macaristan Elçiliği'nde gerçekleştirilmiş ve böylece reform müzakereleri resmî olarak başlamıştır.⁷³ 3 Temmuz Pazartesi saat 14.30'da günü başlayan birinci toplantıda Rus Büyükkelçiliği Baş Tercümanı André Mandelstam, Alman Büyükkelçiliği delegesi M. Schoenberg, Avusturya-Macaristan Büyükkelçiliği Delegesi M. Panfili, Fransa Büyükkelçiliği delegesi M. De Saint Quentin, İngiltere Büyükkelçiliği delegesi M. Fitzmaurice, İtalya Büyükkelçiliği delegesi M. Chabert ve devletlerin büyükkelçileri yer almaktaydı.⁷⁴ Komisyon, 3-24 Temmuz 1913 tarihleri arasında toplam sekiz oturum halinde toplanmıştır. Görüşmelerde ağırlıklı olarak Osmanlı tarafından sunulan tasarıya destek veren Avusturya-Macaristan temsilcileri Panfili ve Schoenberg ile Rus heyetinin Baş Tercümanı Mandelstam arasında yoğun tartışmalar yaşanmıştır.⁷⁵

Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya delegeleri 1 Temmuz tarihinde Bab-ı Âli'nin büyükkelçilere gönderdiği genelgeyi inceleyerek başlamanın uygun olacağını düşünmüşlerdir fakat Rus elçisi Giers buna şiddetle karşı çıkmış, tartışmaların başlangıç noktasının Rus Ön Taslağı olması gerektiğini savunmuştur. Bu şartlar altında konuyu kendi bakanlıklarına iletmek üzere toplantıdan 15.30'da ayrılmışlardır.⁷⁶

Bu doğrultuda 7 Temmuz 1913 tarihinde İstanbul'daki büyükkelçiliklerin baş tercümanlarından oluşan komisyon heyeti Avusturya-Macaristan Elçiliği'nde ikinci kez

⁷² Yusuf Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, 2/3, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 116.

⁷³ Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, 172.

⁷⁴ *Sbornik Diplomaticeskikh Dokumentov Reformı v Armenii*, Comission des Réformes Arménienne, 190.

⁷⁵ Mandelstam, *Le sort de l'Empire Ottoman*, 228.

⁷⁶ *Sbornik Diplomaticeskikh Dokumentov Reformı v Armenii*, Comission des Réformes Arménienne, 190.

bir araya gelerek Doğu Anadolu vilayetlerinde uygulanması öngörülen reformlara ilişkin müzakerelerini sürdürmüştür. Toplantının odak noktası Rusya tarafından sunulan ve André Mandelstam'ın katkılarıyla şekillenen ıslahat tasarısı olmuştur. Görüşmeler, reform planının idari yapı, güvenlik teşkilatı ve yerel yönetim üzerindeki etkilerini değerlendirme amacı taşımıştır.⁷⁷

Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi von Wangenheim, Rusya tarafından sunulan ıslahat tasarısına güçlü bir şekilde itiraz etmiş ve özellikle Mandelstam Projesi'nin içerdiği hükümleri sert bir dille eleştirmiştir. Wangenheim, söz konusu planın fiilen bir "Ermeni muhtariyeti" kurulmasına zemin hazırlayacağını ve bunun da Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü tehlikeye atarak parçalanmasına neden olabilecek bir gelişme olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸ Alman tarafının bu tutumu, reform sürecine mesafeli yaklaşımını ve statükonun korunmasına yönelik siyasetini açık biçimde ortaya koymuştur.

Reform müzakereleri sırasında özellikle Rus heyetinin ısrarla savunduğu "mahallî askerî hizmet usulü" önerisi Avusturya-Macaristan ve Almanya büyükelçileri tarafından açık biçimde reddedilmiştir. Söz konusu uygulama, askerî yükümlülüklerin yalnızca reform bölgesi sınırları içerisinde yerine getirilmesini ve bu askerlerin bölge dışına çıkarılmamasını öngörmekteydi. Ancak bu öneri her iki devlet tarafından Osmanlı merkezî otoritesinin zayıflatılması ve bölgede fiilî bir özerkliğin tesisi anlamına geleceği gerekçesiyle sakıncalı bulunmuştur.⁷⁹

Almanya ve müttefikleri, Osmanlı Hükûmeti'nin daha önce ilan ettiği İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu ile müfettişlik kararnamesinin kapsamlı bir şekilde yeniden değerlendirilmesini talep etmişlerdir.⁸⁰ Halil Menteşe'ye göre bu talep, dönemin siyasi müzakerelerinin ne denli karmaşık ve çok katmanlı olduğunu göstermektedir.⁸¹ Ancak, Rusya, İngiltere ve Fransa temsilcilerinin bu talebe yönelik sert ve kesin reddi, İtilaf

⁷⁷ Emin İsmail Altınkaya, *Tanin Gazetesine Göre, Balkan Savaşları'ndan I. Dünya Savaşı'na Kadar (Ocak 1913-Ağustos 1914) Ermeni Meselesi ve Büyük Güçler*, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (2011), 141; Tanin, 3 Şaban 1331- 25 Haziran 1329- 8 Temmuz 1913, Nr.1655, 3.

⁷⁸ Sazonov, *Fateful Years, 1909-1916*, 144.

⁷⁹ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya: XVIII. yüzyıl Sonundaki Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, (Ankara: Basımevi 1970), 209.

⁸⁰ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, Comission des Réformes Arménienne, 212-227.

⁸¹ Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, 172.

Devletleri'nin Osmanlı iç yönetimine doğrudan müdahale etme iradesini ve bölgedeki güç dengelerinin önemli ölçüde değiştiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Alman delegasyonu, Rusya'nın ıslahat tasarısına karşı çıkarken Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma vurgusu yapmış ve ekonomik ile stratejik "çalışma sahalarını" önceden belirlemiştir. Almanya, batıda Alanya'dan doğuda İskenderun'a uzanan bir kuşak üzerinde hak iddia etmeyi planlamış, ancak kuzeyde Fransız ve Rus emellerinin belirsizliği nedeniyle sınırlar kesinleşmemiştir. Ayrıca Almanya, bu bölgede imtiyazlar, maden işletmeleri, demiryolu hatları ve Mersin ile İskenderun limanları üzerinde etkili iken, Bağdat Demiryolu'nun⁸² Boğaz bölgesindeki hareket noktası üzerinde kontrol sağlamanın güç olacağı değerlendirilmiştir.⁸³ Bağdat Demiryolu, Almanya için sadece geniş ve zengin bir ekonomik hinterlandın gelişmesini sağlamakla kalmıyor; aynı zamanda Alman nüfuzunun yaygınlaşması açısından da önemliydi. Bu durum özellikle İngiltere gibi müttefik devletlerin bölgedeki çıkarlarını zorlaştıran stratejik bir avantaj teşkil ediyordu.⁸⁴

Almanya ve Rusya arasındaki anlaşmazlıklar devam ederken İngiliz diplomat Gerard Lowther bir öneri öne sürmüştür. Lowther Osmanlı Asya'sının dört ayrı bölgeye ayrılmasını önermiş ve bu alanları şöyle bölmüştür: Rusya; Ermenilerin bulundukları Doğu Anadolu vilayetleri, İngiltere; Mezopotamya, Fransa; Suriye, Batı Anadolu ve Almanya; Adana.⁸⁵ Görülüyor ki İngiltere'nin Doğu Anadolu vilayetlerinden herhangi

⁸² Hariciye Nazırı Prens Said Halim Paşa'ya 7 Haziran 1913 tarihinde gönderdiği telgrafta Almanya'nın demiryolları bahanesi ile nasıl Ermenilere yanaşmak istediğini şöyle izah etmektedir: "3 Haziran 1913 akşamı, tanınmış Fransız yazar Mösyö Victor Bérard ile Ermeni delegelerden Bogos Nubar Paşa'nın katılımıyla Paris'te bir konferans tertip edildi. Bu toplantıda Ermeni Meselesi ele alınmış, konuşmalarda özellikle Ermenilerin Doğu vilayetlerindeki tarihi ve toplumsal rolleri ön plana çıkarılmıştır. Konferansı dikkatle takip ettim. Mösyö Bérard konuşmasında Ermenilerin yüzyıllardır bölgede uygarlık ve ilerlemenin temsilcisi olduğunu, ticaret hayatında etkin olduklarını ve bu sayede Doğu'nun kalkınmasına katkı sunduklarını ifade etti. Bunun ardından sözü Bağdat Demiryolu hattına getirdi. Alman gazetelerinin son dönemde Ermeni haklarını güçlü bir şekilde savunmaya başlamasının tesadüf olmadığını belirtti. Bérard'a göre, demiryolu hattı Türklerin yaşadığı bölgelerden geçtiği sürece Almanlar daha çok Türk unsuruna yakın durmakta, hatta bu tavırlarıyla eski Osmanlı idaresine hoş görünmeye çalışmaktaydılar. Ancak hat Adana gibi Ermeni nüfusunun yoğun olduğu vilayetlere ulaştıkça, Almanya'nın bölgedeki çıkarları gereği Ermenilere yöneldiğini ve bu sebeple basın yoluyla Ermeni haklarını savunur bir tutum benimsediklerini ifade etti. Bu konferans, büyük devletlerin bölgedeki siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda pozisyonlarını nasıl esnetebildiklerini bir kez daha açık şekilde göstermiştir." *Osmanlı Bölgeleri'nde Ermeni-Fransız İlişkileri (1879-1918)*, Cilt I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayın No.58, 203.

⁸³ Altinkaya, Tanin Gazetesine Göre, Balkan Savaşları'ndan 1. Dünya Savaşı'na Kadar, 143.

⁸⁴ Николай Павлович. Возникновение мировой войны, (Гос. соц.-экон. изд-во, 1935), 54. (Nikolay Pavlovich, Dünya Savaşı'nın Ortaya Çıkışı, Devlet Sosyal-Ekonomik Yayınevi, 1935, 54)

⁸⁵ Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire 1908-1914*, 276.

bir beklentisi yoktu sadece Osmanlı Hükûmeti'nin parçalanmasından sonra payına düşecek olanın almanın peşindeydi.

Ermeni Reform Komisyonu'nun yedinci toplantısında 23 Temmuz 1913 tarihinde Alman, İtalyan ve Avusturya-Macaristan büyükelçileri diğer devletlere ortak bir nota sunmuşlardır. Bu belgede, *'Ermeni vilayetlerinde gerçekleştirilecek ıslahatların, Osmanlı Hükûmeti'nin kararlaştırdığı esaslara ve atayacağı genel vali ile müfettişlere uygun olarak yürütülmesinin gerektiği vurgulanmış; ayrıca Bâb-ı Âli'nin 1 Temmuz tarihli notası doğrultusunda hareket edilmesinin daha yerinde olacağı'* ifade edilmiştir.⁸⁶

Söz konusu üç büyükelçi, reform sürecine ilişkin bazı yeni tedbirler önermiştir: *"bugün ve yarın genel müfettişler tarafından istenilen kanun ve nizamların yürütülmesi için Avrupalı bir gözetmen"*, *"Ermenilerin kalabalık şekilde yaşadıkları yerlerde polis ve jandarma gibi unsurların etnik sayılara göre oranla dağıtılması, polis ve jandarma için yabancı uzamanlar getirilmesi"*, *"Hamidiye alaylarının dağıtılması"* gibi isteklerde bulunmuşlardır. Bunların yanı sıra üç büyükelçi Osmanlı Hükûmeti'ne Rus tasarısındaki bazı maddelerin kabul edilmesini önermiştir. Bu maddeler şunlardır: a)Sadece bölgede yerleşik kişilerin seçmen ve seçilebilme hakkına sahip olması, b)Diller ve eğitim kurumlarıyla ilgili düzenlemeler, c) Ermeni milletine devlet içinde önceden tanınmış olan hakların sürdürülmesi.⁸⁷ Münif Bey'den gelen 397 numaralı telgrafta da Bakan Sazonov'un Hamidiye alaylarının dağıtılması konusunda kesin ısrarı dile getirilmektedir.⁸⁸

Komisyon adına söz alan Avusturya-Macaristan temsilcisi von Panfili, Rusya'nın ön taslağının kapsamlı bir incelemeden geçirildiğini ve Ermenilerin yoğun yaşadığı vilayetlerde uygulanmasının uygun bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Bâb-ı Âli'nin 1 Temmuz 1913 tarihli notası doğrultusunda, vilayet daire başkanlarının teknik danışmanlarının meclise katılması ve gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu vilayetlerde idare meclisi üyelerinin demografik dağılıma göre temsil edilmesi gibi ek maddeler kabul edilmiştir.⁸⁹

⁸⁶ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, Comission des Réformes Arménienne, 262-271.

⁸⁷ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/3, 134-135.

⁸⁸ BOA. HR.SYS. 2892/42 Lef:4.

⁸⁹ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, 262-270.

12 Temmuz 1913'te İngiliz Maslahatgüzarı Marling, Dışışleri Bakanı Grey'e gönderdiği telgrafta, Alman Büyükelçisi Wangenheim'in itirazlarının gereksiz olduğunu vurgulamış ve Almanya'nın ısrar etmesi hâlinde Osmanlı'nın Almanlara destek verme olasılığının artacağını belirtmiştir. Ertesi gün, Rus Dışışleri Bakanı Sazonov da Grey'e gönderdiği telgrafta, ıslahatlarda bazı değişikliklere gidilebileceğini ancak belirli hususlarda taviz verilemeyeceğini ifade etmiştir.⁹⁰ Almanya'nın Ermeni Meselesi'ne yönelik tutumunun insani kaygılardan ziyade stratejik çıkarlar doğrultusunda şekillendiği vurgulanmaktadır.⁹¹ Başka bir deyişle Almanya'nın Ermenilerle ilgileniyormuş gibi görünmesinin ardında gerçek bir merhamet ya da insani duygu değil, kendi siyasi ve ekonomik menfaatlerini koruma amacı yatmaktadır.

24 Temmuz 1913 tarihinde düzenlenen sekizinci ve son oturum sabah saat 10:00'da başlamış ve yoğun tartışmalar olmaksızın yaklaşık bir saat içinde saat 11:00 civarında sona ermiştir. Toplantı sırasında Rus Baş Tercümanı Mandelstam, Üçlü İttifak devletlerinin ileri sürdüğü koşulların Rusya tarafından kabul edilemez olduğunu açıkça ifade etmiş ve bu açıklamanın ardından görüşmeler sona erdirilmiştir.⁹²

Rus tasarısı üzerinde süren müzakerelerde, Avusturya ve Almanya temsilcilerinin ısrarıyla önemli değişiklikler yapılmıştır. Eylül 1913'te Giers ve Alman Büyükelçisi von Wangenheim'in mutabakatıyla Ermeni vilayetleri iki bölgeye ayrılmış; her bölgeye Osmanlı Hristiyan ve yabancı uyruklu bir Başmüfettiş atanmış, meclislerde Müslüman ve Hristiyan üyelerin eşit temsil edilmesi sağlanmıştır. Giers'in bu süreçteki müdahalesi, reformların şekillendirilmesinde ve Büyük Güçler ile Osmanlı arasındaki diplomatik uzlaşının sağlanmasında belirleyici rol oynamış, Rusya'nın stratejik etkisini Doğu Anadolu'da pekiştirmiştir.⁹³

Almanya Büyükelçisi Wangenheim toplantıya dair Berlin'e gönderdiği raporda, görüşmelerin Rus elçisi Giers'in girişimleriyle ve Rusya'nın teşviki doğrultusunda gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Wangenheim, Rusya'nın Şark Vilayetlerindeki Ermeni meselesine diğer büyük güçlere kıyasla daha yoğun bir ilgi gösterdiğini ve müzakerelerin mümkün olan en kısa sürede tamamlanmasının önemini vurguladığını aktarmıştır.⁹⁴

⁹⁰ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/3, 132.

⁹¹ Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Belge No.567, Mr. Marling'ten Sir E. Grey'e, 27 Ağustos 1913, 168.

⁹² *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformı v Armenii*, 272.

⁹³ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformı v Armenii*, No.78.

⁹⁴ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/3, 116.

Wangenheim'in raporu Rusya'nın Ermeni Meselesi'ni kendi bölgesel nüfuzunu artırmak için bir araç olarak kullandığını ve süreci hızlandırmaya yönelik diplomatik baskının, güç dengelerindeki rekabetin bir yansıması olduğunu göstermektedir.

4.1.3. Mandelstam'ın Tasarısına Karşı Hazırlanan Osmanlı Tasarısı

Halil Menteşe'ye göre Rusya, Ermeni Islahatlarını fiili bir işgalin başlangıcı olarak değerlendirmiş ve Mandelstam Tasarısı'nı bu hedef doğrultusunda kaleme almıştır. Menteşe, söz konusu tasarının altı vilayette çoğunluğu teşkil eden Müslüman nüfusu sayıca azınlık konumundaki Ermenilerin tahakkümü altına almayı amaçladığını belirtmiştir. Tasarının yürürlüğe girmesi halinde İslam toplumu içinde önemli tepkilerin doğacağı; genel meclisler, idarî kurumlar, memuriyetler ve kolluk kuvvetlerinde sağlanacak eşitlik ilkesinin, Ermenilerin mezhepsel ve siyasî örgütlenmelerinin etkisiyle üstünlük elde etmelerine zemin hazırlayacağı öngörülmüştür. Menteşe'ye göre, dönemin koşullarında Rusya'nın temel amacı net bir şekilde ortaya çıkmıştı; isyanın bastırılması bahanesiyle hareket edecek Avrupalı devletlerin dolaylı desteğiyle Şark Vilayetleri'ne doğrudan askerî müdahale gerçekleştirilecek ve böylece bölgedeki fiili hâkimiyet kalıcı kılınacaktı. Nihai hedef ise, Osmanlı Devleti'nin parçalanması sürecinin hızlandırılması ve devletin tarih sahnesinden silinmesiydi.⁹⁵ Böylelikle, Hristiyan genel valinin yönetiminde azınlık lehine baskıcı bir yönetim şeklinin ortaya çıkması ve bunun da Müslüman kesimlerde meşru direniş hareketlerine yol açması kaçınılmaz olacaktır.

Bu durum karşısında Osmanlı Hükûmeti, hem güvenliğin sağlanması hem de reformların uygulanabilmesi için askerî gücü ve idarî teşkilatı güçlendirme gerekliliğini daha da hayati bir mesele olarak görmeye başlamıştır. *Tanin Gazetesi*'nin *Vilayat-ı Şarkıyye Meselesi* başlıklı haberinde bu bölgelerde reform yapılacağını ve Osmanlı Hükûmeti'nin kesin bir şekilde ülkenin iç işlerine yabancı müdahalesinin karıştırılmaması konusunda ısrarcı olduğunu dile getirmektedir.⁹⁶

İttihat ve Terakki yönetimi Doğu vilayetlerine yönelik reformların Avrupa müdahalesi olarak algılanmasından endişe etmiş ve bu sürecin “Şarkî Anadolu Meselesi”ne dönüşme riskini ciddi bulmuştur.⁹⁷ Bu nedenle Mahmut Şevket Paşa ve Said Halim Paşa

⁹⁵ Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, 174.

⁹⁶ *Tanin*, “Vilayat-ı Şarkıyye Meselesi”, 9 Temmuz 1913, 1.

⁹⁷ Tercüman-ı Hakikat, “Vilayat-ı Şarkıyye Meselesi”, 9 Temmuz 1913, 1.

dönemlerinde başta İngiltere olmak üzere bazı Avrupa devletlerinden müfettiş talep edilerek reformların Osmanlı'nın kendi isteğiyle ve modernleşme amacıyla yapıldığı izlenimi oluşturulmaya çalışılmıştır.⁹⁸

Osmanlı Hükûmeti ıslahat sürecinde öncelikli olarak devletin bekâsı, bağımsızlığı, nüfuzu ve onurunun korunmasına odaklanmıştır. Bu nedenle Bâb-ı Âli, Rus Baş Tercümanı Mandelstam'ın hazırladığı projeye karşılık vermek üzere 25 Haziran'da Hariciye Nezâreti'ne gerekli talimatların verilmesini talep etmiştir.⁹⁹

28 Haziran 1913 tarihinde bu genelge Berlin Büyükelçiliği aracılığıyla Alman Hükûmeti'ne iletilmiştir. Said Halim Paşa tarafından hazırlanan genelge 1 Temmuz'da Büyük Güçlerin İstanbul'daki büyükelçilerine de gönderilmiştir. Aynı gün “*Vilayetlerin Genel İdare Kanunu'na Yapılan Ek*” ile “Genel Müfettişlerin Vazife ve Yetkilerine Dair Talimat” da büyükelçilere bildirilmiştir. Said Halim Paşa kabinesi, Mahmut Şevket Paşa döneminde hazırlanan “*Vilayetlerin Geçici Genel İdare Kanunu*”na 1 Temmuz 1913'te ek kanunlar getirerek bazı maddelerde değişiklik yapmış; ayrıca 6 Temmuz 1913'te “*Sulh Hakimleri Hakkındaki Kanun*”a eklenen 23 maddelik talimatla genel müfettişlerin görev ve yetkilerini netleştirmiştir.¹⁰⁰ 2 Temmuz 1913 tarihinde Rus Büyükelçisi Giers, hükûmetine gönderdiği telgrafta Sadrazam tarafından kendisi ve diğer büyükelçiliklere iletilen kanun tasarısının metnini sunmuş; 3 Temmuz'da yapılacak konferansta bu metnin dikkate alınacağını ancak müzakerelere Rus tasarısını temel alarak devam edeceklerini belirtmiştir. Ayrıca kendi önerilerinin tamamlayıcısı olarak Türk tasarısını da değerlendirebileceklerini ifade etmiştir.

7 maddelik Vilayetlerin Geçici Genel İdare Kanunu maddeleri kısaca şöyledir: Osmanlı İmparatorluğu, vilayetlerde daha etkili bir idarî sistem kurmak amacıyla ülkeyi teftiş bölgelerine ayırmış ve her bölgeyi bir Genel Müfettişin denetimine vermiştir; Genel Müfettişler, Meclis-i Vükela kararıyla beş yıllığına atanır, görev ve yetkileri genel yönetmelikle belirlenir, bölgelere bağlı müfettiş ve uzmanların sayısı ihtiyaçlara göre Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilir, ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklar Bakanlar Kurulu tarafından karara bağlanır ve kanun hükümleri Bakanlar Kurulu tarafından yürütülür.

⁹⁸ Bünyamin Kocaoğlu, Balkan Savaşlarının İttihat ve Terakki Politikasına Etkisi, *History Studies* 5/1, (2013), 257.

⁹⁹ Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, 86-87.

¹⁰⁰ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/3, 119.

Buna ek olarak 23 Maddelik Genel Müfettişlerin Vazife ve Yetkilerine Dair Olan Talimata ilişkin maddeler de şöyledir: Genel Müfettişler, merkezlerini uygun gördükleri illerde kurar, denetim ve saha gezilerinin zaman ve yöntemini kendileri veya yetkilendirecekleri delegeler aracılığıyla belirler; resmi yazışmaların iletilmesi için telgraf memurları ve gerekli askerî destek tahsis edilir. Vilayet ve belediyelerde kanunların uygulanmasını gözetir, kanun değişikliği veya yeni düzenleme ihtiyaçları hâlinde Genel Valilerin görüşünü alarak tasarıları Bâb-ı Âlî'ye sunar; ayrıca yeni mülkî makamların kurulması gerektiğinde vali ve kolordu komutanlarının onayı ile kanun teklifi sunma yetkisine sahiptir. Bunun yanı sıra, göçebelerin yerleşim düzenlemelerinde gelenek ve görenekleri dikkate alarak nizamname taslakları hazırlayıp Dahiliye Nazırlığı'na iletir. Polis ve jandarma düzenlemeleri 18. ve 19. maddelerde; kazanç ve vergilerle ilgili hususlar 21. ve 22. maddelerde; tarım, orman ve maden gibi alanlara dair düzenlemeler ise 23. maddede yer almaktadır. Bu maddelere ek olarak genel müfettişlerin mali işler ile yerel bütçelerin düzenlenmesi ve yürütülmesi konusunda da yetkileri bulunmaktadır.¹⁰¹

4.2. Rus-Alman Ortak Tasarısı

Büyük Güçlerin delegelerinden oluşan Ermeni Reform Komisyonu'nun çalışmalarını tamamlamasının üzerinden bir aydan fazla süre geçmişti. Rusya'nın hazırladığı ön taslakta, Ermeni vilayetlerinin tek bir idari yapı altında birleştirilmesi ve bu bölgeye atanacak genel valinin Büyük Güçlerin ortak kararıyla belirlenmesi önerilmişti. Ancak bu hususta devletler arasında uzlaşa sağlanamaması, Rusya'nın tepkisine neden olmuştur.

Almanya, her durumda Rus Büyükelçisi Giers tarafından gündeme getirilen bu birleşme fikrine kesin bir biçimde karşı çıkmıştır. Buna karşın Giers, diplomatik söylemini yumuşatarak Alman meslektaşını güven temelli bir ilişki kurmayı ve ortak hareket zemini oluşturmayı amaçlamıştır.¹⁰² Çünkü tasarının kabulü sürecinde en büyük direnci

¹⁰¹ Rus Büyükelçi Giers'in Sadrazam Said Halim Paşa'nın altı büyükelçilere gönderdiği Rusya tasarısına karşı bir cevap niteliğinde hazırladığı 1 Temmuz 1913 tarihli ıslahat tasarısının Dışişleri Bakanı Sazonov'a gönderdiği ektir. *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.54. Telgrafa ek maddeler: 183-188.

¹⁰² *Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*, C. 38, From Ambassador Baron von Wangenheim in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs, Documents Nr.15379, 134.

Almanya'nın gösterdiğini far etmiş ve sorunun diplomatik yollarla çözülmesi gerektiği kanaatine vararak barışçıl girişimlere yönelmeye karar vermiştir.¹⁰³

Bu çerçevede Dışişleri Bakanı Sazonov'un anılarında da ifade ettiği üzere, Rus Büyükelçisi Giers'a Alman Büyükelçi von Wangenheim ile ortak bir tasarı hazırlama görevi verilmiştir. Rus Hükûmeti, 30 Ağustos 1913 tarihinde Almanya ile Ermeni Islahatı konusunda müzakerelere başlamak amacıyla diplomatik bir girişimde bulunmuş; Almanya ise bu girişime 10 Eylül 1913'te yanıt vermiştir. Almanya Hükûmeti cevabında reform konusundaki görüşmelerin Osmanlı Hükûmeti tarafından hazırlanmış olan tasarı temelinde yeniden başlatılmasının daha uygun olacağını belirtmiştir.¹⁰⁴ Bu tutum Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma yönündeki hassasiyetini ve aynı zamanda Rusya'nın bölgedeki tek taraflı etkisini sınırlama arzusunu yansıtmaktadır.

Rusya'nın Londra Büyükelçisi'nden aldığı 9 Eylül tarihli telgrafta Almanya ve Rusya tarafından hazırlanması planlanan ıslahat tasarısının İngiltere tarafından da destekleneceğini Bakan Sazonov'a bildirmiştir.¹⁰⁵

Rusya, İstanbul'daki Üçlü İttifak ve Üçlü İtilaf devletleri arasında yürütülen diplomatik temaslarda dengeleyici bir rol üstlenmek amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede Rus Büyükelçisi De Giers ile Alman Büyükelçisi von Wangenheim bir tür diplomatik uzlaşma zemini oluşturmak üzere görüşmelere başlamışlardır.¹⁰⁶ 22 Eylül 1913 tarihinde yapılan görüşmede, iki devletin büyükelçileri reform meselesini yeniden ele almıştır. Görüşmenin ardından Alman Büyükelçisi von Wangenheim, Rus Büyükelçisi Giers'in bu iş birliğinin yalnızca Osmanlı Devleti'nin dış imajını korumaya yönelik değil aynı zamanda Almanya ile Rusya arasında daha kapsamlı bir iş birliğinin başlangıcı olmasını umduğunu aktarmıştır. Wangenheim ayrıca tüm büyük güçler arasında Osmanlı Devleti'nin bütünlüğüyle en çok ilgilenen ülkenin Rusya olduğunu, onu ise Osmanlı'nın parçalanması durumunda ciddi sorunlarla karşılaşabilecek olan Almanya'nın takip ettiğini ifade etmiştir. Alman elçiye göre, iki tarafın uzlaşması sonucunda altı maddelik

¹⁰³ Ali Güler, Suat Akgül, *Sorun Olan Ermeniler* (Ankara: Berikan Yayınları, 2003), 152.

¹⁰⁴ Yusuf Sarınoy, "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 1/2 (2008), 88.

¹⁰⁵ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.84.

¹⁰⁶ *Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*, C. 38, Der Staatssekretärs des Auswärtigen Amtes von Jagow an den Botschafter in Wien von Tschirschky, Nr.15388, 144.

yeni bir reform tasarısı hazırlanmıştır.¹⁰⁷ Bu süreçte Rusya'nın taviz vermeye yanaşmadığı, vilayetlerin tek bir idari yapı altında birleştirilmesini öngören maddeye, Rus tarafı belirgin bir itiraz ortaya koymadan onay vermiştir.

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Hükûmeti, Avrupa devletlerinin ortak baskısından kaçınmak amacıyla reformlara dair ortak bir plan hazırlama sürecini hızlandırmış; bu çerçevede İngiltere Dışişleri Bakanı Grey'e, müfettişlerin Ruslar yerine İngilizlerden seçilmesi yönünde gayri resmî bir öneride bulunmuştur. Grey bu teklife olumlu yaklaşılabilirliğini bildirmiş ancak iki hafta sonra gelen resmi yanıtta önerinin yalnızca Rus Hükûmeti'nin onayı hâlinde kabul edilebileceği belirtilmiştir.¹⁰⁸

Rus büyükelçisi Giers hazırlanan metnin maddelerini şu şekilde hükûmetine bildirir: Madde 1. Rus tasarısında altı vilayetin tek bir vilayet altında olmasından vazgeçilmiş Ermeni vilayetleri ikiye ayrılacak ve her birinin başına Sultan tarafından atanacak bir Genel Müfettiş getirilecekti. Madde 2. Genel müfettiş Güçlerin tavsiyesi üzerine Osmanlı'nın Hristiyan tebaası arasından seçilecekti ve tüm memurları görevden alma, ikincil öneme sahip görevlere bağımsız olarak yenilerini atama ve daha yüksek idari ve adli görevlere atanması Sultan'ın onayını gerektiren adaylar sunma yetkisine sahip olacaktı. Madde 3. Her vilayet için eşit sayıda yerel Hristiyan ve Müslümandan oluşan bir Meclis oluşturulacaktı. Madde 4. Devletler, İstanbul'daki Büyükelçileri ve yerel Konsolosluk temsilcileri aracılığıyla bu reformların yürütülmesini denetleme hakkına sahip olacaklardı. Madde 5. Eşitlik ilkesi her iki tarafta da uygulanacaktır. Madde 6. Doğu Anadolu'nun diğer kısımlarında uygulanacak reformlar konusunda Devletlerle anlaşmayı amaçlamaktadır.¹⁰⁹ Sazonov'a göre hazırlanan bu programda şaşırtıcı bir şekilde zorluk çekilmeden anlaşmaya varılmıştı.¹¹⁰

Islahat meselesi kapsamında 5 Eylül 1913 tarihinde Cevahirciyan Efendi tarafından İstanbul'daki Avrupalı elçilere sunulan ve büyük ölçüde Rus tezlerini destekleyen bir memorandum hazırlanmıştır. Cevahirciyan Efendi'nin bu belgede dile getirdiği temel görüşler şu şekilde özetlenebilir:

¹⁰⁷ *Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*, C. 38, Botschafter in Istanbul, Baron von Wangenheim im Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten, Nr.15389, 145.

¹⁰⁸ Адамова, *Konstantinapol'i Prolivy: Po Sekretnym Dokumentam Ministerstva Inostrannykh Del*, vol. 1 (Moscow: Litizdat NKID, 1925-1926), 83.

¹⁰⁹ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.78.

¹¹⁰ Sazonov, *Fateful Years, 1909-1916*, 146.

-Doğu Anadolu'daki altı vilâyetin idarî yapısı tek bir merkezde toplanmalı ve bu vilâyetlerin başına bir genel vali atanmalıdır.

-Söz konusu genel vali tüm büyük devletlerin güven duyacağı ve onaylayacağı bir Avrupalı olmalıdır.

-Atanacak valinin görevini etkin bir şekilde yürütebilmesi için Bâb-ı Âlî'ye bağlı olmaması, dolayısıyla tam yetkili kılınması ve yargı yetkisini de içeren geniş idari salahiyetlere sahip olması gerekmektedir.

-Vilâyet meclislerinde daha önceki uygulamalarda olduğu gibi Müslüman ve Müslüman olmayan üyelerin sayıları eşit olmalıdır.

-Yeni idarî düzenleme iyi yapılandırılmış bir Avrupa denetimi altında gerçekleştirilmelidir.¹¹¹

Patrikhanenin ilettiği memoranduma ek olarak, Rus Büyükelçisi Giers Osmanlı yetkilileriyle yaptığı görüşmelerde Ermeni Patrikhanesi'nin taleplerinin kabul edilmesini savunmuştur. Taleplerin meşru olduğunu belirterek bu yöndeki baskılarını sürdürmüştür.¹¹²

4 Ekim 1913 tarihinde Alman Büyükelçi ile hazırladıkları tasarıyı Sadrazam Said Halim'e ilettiğini bildiren Rus elçisi Giers, önceki görüşmelerinde Bâb-ı Âlî'nin iki Genel Müfettişlik maddesini kabul ettiğini ancak bu konuda hâlâ direnç olduğunu ifade etmiştir. Giers, reformun sadece altı vilayetle sınırlı kalmaması gerektiğini, Ermenileri yatıştırmak için Doğu Anadolu'nun geneline yayılması ve yabancı danışmanların görevlendirilmesinin önemini vurgulamıştır. Ayrıca müfettiş atamalarının kabul edilmesi gerektiğini; aksi takdirde düzenin sağlanması ve denetlenmesi yetkisinin ellerine geçeceğini belirtmiş, bunun siyasi bir amaç taşımadığını ifade etmiştir. Giers, Sadrazam'a altı maddelik programın Büyük Güçlerce onaylandığını hatırlatarak direnmemesi gerektiğini iletmış; bu tutum, Giers'in diplomasisinin yumuşak üslup ile açık baskı arasında gidip geldiğini göstermektedir.¹¹³ Alman ve Rus elçilerinin ortak hazırladığı bu tasarı, diğer büyük devletlerin elçileri tarafından da onaylanmış ve geniş çapta kabul

¹¹¹ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi* 2/3, 140-141.

¹¹² *Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*, Cilt 33, Der Botschafter in St. Petersburg, Graf von Pourtalès, an Reichskanzler von Bethmann Hollweg, Belge Nr.15408, 164-165.

¹¹³ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.86.

görmüştür. Bu durum, reform sürecinde uluslararası bir uzlaş zeminini oluştuğunu göstermektedir.¹¹⁴

Büyükelçiler ile görüşmelerin devam ettiği sırada Osmanlı Hükûmeti bu durumdan yararlanma düşüncesiyle 7 Ekim 1913 tarihinde genel müfettişlik görevi için İngilizlerden iki aday istemiş; ancak İngiliz Hükûmeti bu teklifi uygun bulmayarak reddetmiştir.¹¹⁵ İngiltere'nin bu konudaki olumsuz tavrının temelinde, Rusya'nın Ermeni reformları meselesinde her fırsatta, Osmanlı'ya destek vermek isteyen devletlerin girişimlerini engellemesi yatmaktaydı. Bu durum, Londra yönetiminde, reform sürecinde Rusya'nın belirleyici bir konum kazanacağı yönünde bir kanaatin oluşmasına neden olmuş; dolayısıyla İngiltere, söz konusu teklifi kabul etmeyerek sürece dâhil olmamayı tercih etmiştir.

Bilindiği üzere, Rusya'nın ilk reform teklifi Osmanlı Devleti tarafından reddedilmiştir. Ancak Almanya ile varılan bir anlaşmanın ardından, Rusya asgari bir öneri sunmuş; bu öneri Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin taleplerini kısmen karşılayabilecek nitelikte olmuştur.

Buna göre Osmanlı Müfettiş-i Umumîlerinin yanına (başta Rusya'nın talep ettiği Hristiyan valiler yerine) danışmanlar atanması öngörülmüştür. Bu danışmanlar, Müfettiş-i Umumî'nin kararlarını geçici olarak erteleme yetkisine sahip olacak ve böylece Osmanlı Hükûmeti üzerinde sınırlı da olsa bir denetim mekanizması kurulacaktır. Ancak asıl sorun Sadrazam Said Halim Paşa'nın bu asgari teklifi kabul ediyor görünmesine rağmen, Rusya ve Almanya'ya verdiği taahhütlere rağmen uygulamanın geciktirilmesini istemesidir.¹¹⁶ Reform müzakereleri sürecinde Rus Büyükelçisi Giers ile Said Halim Paşa arasındaki görüşmeler, Osmanlı'nın egemenlik hassasiyetleri ile Büyük Güçlerin denetim taleplerinin nasıl çatıştığını ortaya koymaktadır. 13 Ekim 1913 tarihli telgrafında Giers, Sadrazam'a ilettiği altı maddelik öneriye karşılık Babıâli'den yalnızca reform yapılacağına ve Büyük Güçlerin yardımlarından yararlanılacağına dair genel bir ilke beyanı almıştır. Osmanlı tarafı, "genel müfettiş" unvanı yerine "Avrupalı danışman" ifadesini tercih etmiştir. Bu kişilerin yetkili görünmesini ancak fiilen Babıâli'nin kontrolünde kalmasını hedeflemiştir. Giers ise, müfettişlerin yetkilerinin pratikte güvence

¹¹⁴ Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 398.

¹¹⁵ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 210.

¹¹⁶ BOA. HR.SYS. 2776/74, Lef:5.

altına alınamayacağını vurgulamış ve Rusya açısından sembolik değil fiili bir denetim mekanizmasının gerekliliğini öne çıkarmıştır.¹¹⁷ Bu durum, reform meselesinin teknik terimler üzerinden yürüyen bir diplomatik çekişmeye dönüştüğünü göstermektedir.

Rus ve Alman büyükelçilerin Sadrazam ile olan görüşmeleri devam ederken Roma Sefiri Nabi Bey, İtalya Sefiri Marki Garoni ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmesini 20 Ekim 1913 tarihli 1904/785 numaralı belgede aktarmaktadır. Garoni, Ermeni hareketlerinin radikalleştiğini ve şiddet yanlısı grupların öne çıktığını belirtmiştir. Ayrıca Rusya'nın Mandelstam tasarısının Üçlü İttifak'ın itirazları nedeniyle iptal edildiğini ve Osmanlı çıkarlarına aykırı olduğunu hatırlatmıştır. İngiliz ve Fransız temsilciler ise Almanya ile Rusya'nın yeni bir tasarı üzerinde çalıştığını, teklifin doğrudan reddi ya da kabulünden kaçınılması gerektiğini, bunun yerine Osmanlı'nın kendi projesini hazırlamasının daha uygun olduğunu ifade etmişlerdir. Gerekirse üç proje arasında uzlaşa sağlanabileceği değerlendirilmiştir.¹¹⁸

İngilizlerden de beklediği desteği alamayan Hükûmet, 26 Ekim 1913 tarihli notasında Rus-Alman mutabakatına yanıt vererek reformların Avrupalı danışmanların desteğiyle gerçekleştirilebileceğini belirtmiş ancak devletin egemenliği ve bağımsızlığını koruma kararlılığını vurgulamıştır. Bâb-ı Âli, Genel Müfettişlerin tayininde Avrupa'nın müdahalesini reddetmekle birlikte danışmanların on yıllık süreyle görevlendirilmesini kabul etmekteydi. Ancak bu taleplerin bütün büyük devletler yerine yalnızca bir devlet tarafından karşılanmasını uygun görmüştür.¹¹⁹ Osmanlı Hükûmeti, Ermeni kesimi için İngiltere'den danışman talep etmiş; buna ek olarak Rusya'dan da iki danışman istemeye hazır olmasına rağmen Rus Büyükelçi Giers bu öneriyi yeterli bulmamıştır. Yine de Giers, bu adımın olası bir antlaşma için önemli bir gelişme olduğuna işaret etmiştir.¹²⁰ Rus Büyükelçisi Giers ile Alman Elçisi Wangenheim, üzerinde uzlaştıkları ıslahat projesini 1 Kasım 1913 tarihinde Bâb-ı Âli'ye sunmuştur.¹²¹

3 Kasım tarihli telgrafında Sadrazam'ın 26 Ekim'de gönderdiği notada bazı değişiklikler yaptığını belirten Giers, birinci maddede Bâb-ı Âli'nin kendisine Büyük Güçler

¹¹⁷ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformu v Armenii*, No.88.

¹¹⁸ Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, 106.

¹¹⁹ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformu v Armenii*, No.99.

¹²⁰ Edgar Granville, *Le Tsarisme en Asie-Mineure: La Revue Politique Internationale*, Lausanne, Mars-Avril 1917,57; *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformu v Armenii*, No.100.

¹²¹ Recep Karacakaya, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi 1908-1923*, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005), 200.

tarafından yabancı konsey üyeleri tayin etme yetkisi verdiğini; altıncı maddede ise Genel Müfettişin, konsey üyesinden önceden onay almadan herhangi bir değişiklik yapamayacağını ifade ettiğini bildirmiştir. Ayrıca anlaşmazlık sürerse konunun Sadrazam'a havale edilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹²² Bu maddelere ek olarak, iki yabancı müfettişin yanına iki Türk müfettişin de atanması talep edilmiştir. Ancak Büyükelçi, daha önce üzerinde mutabık kalınan altı maddelik notanın esas alınması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.¹²³ 5 Kasım 1913 tarihli telgrafında Dışişleri Bakanı Sazonov, ıslahat projelerinin kabulü sürecinde Rusya'nın pek çok tavizde bulunduğunu, bundan daha ileri adımlar atılmasının ise ülkenin uluslararası imajı açısından güçlük yaratacağını Büyükelçi Giers'e bildirmiştir. Biçimde, bu çerçevede, mevcut taleplerin eksiksiz biçimde kabul ettirilmesi için Giers'in müzakerelerde ısrarcı davranmasını ve karşı tarafı zorlamasını talimatlandırmıştır.¹²⁴

4.2.1. Osmanlı-Alman-Rus Ortak Tasarısı

Ermeni Islahatı meselesi Osmanlı Devleti ile başta Rusya ve Almanya olmak üzere büyük güçler arasında diplomatik bir gerilim ve müzakere sürecini beraberinde getirmiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi Rusya'nın ilk teklifleri ve Almanya'nın karşı çıkışları sonucunda çeşitli tasarılar gündeme gelmiş ancak devletler arasında tam bir mutabakat sağlanamamıştır.

Osmanlı Hükûmeti ise bu çerçevede Avrupa devletlerinin baskıları altında reformların kapsamını sınırlandırmaya ve devletin egemenlik haklarını korumaya çalışmıştır. Tüm bu gelişmeler ışığında taraflar arasında uzlaşma arayışları yoğunlaşmış ve nihayetinde Osmanlı, Almanya ve Rusya'nın ortaklaşa hazırladığı bir ıslahat tasarısı ortaya konmuştur. Bu tasarı, reform sürecinde uluslararası dengeyi gözetmeye yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir.

Sadrazam Said Halim Paşa mevcut siyasi koşulları gerekçe göstererek ıslahatın ancak Osmanlı Hükûmeti tarafından atanacak Türk genel müfettişlerin yönetiminde ve bu müfettişlerin altında görev yapacak Avrupalı müşavir ile teknik elemanların desteğiyle başarıya ulaşabileceğini savunmuştur. Bu öneri, ıslahat sürecinde Osmanlı egemenliğinin

¹²² *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.102.

¹²³ L.C. Westenank, Diary Concerning the Armenian Mission, *The Armenian Review*, 39/1, (1986), 21.

¹²⁴ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.104.

korunmasını amaçlamaktaydı. Sadrazam'ın bu yeni ıslahat teklifini hem Rus Büyükelçisi Giers'e hem de Alman Büyükelçisi Wangenheim'a sunmasının ardından taraflar 7 Kasım 1913 tarihinde aşağıdaki hususlarda mutabakata varmışlardır:

1. Rusya'nın 'Ermenistan' olarak tanımladığı Doğu Anadolu vilayetleri iki ayrı bölgeye ayrılmış; bu bölgelerde Avrupa devletlerinin tavsiyesiyle Bâb-ı Âlî tarafından genel müfettişler tayin edilmesi, gerekli görüldüğünde bu müfettişler ile diğer memurların görevden alınarak yerlerine yenilerinin atanması,
2. Yüksek dereceli memurlar ile tüm hâkimlerin tayininde padişahın onay yetkisine sahip olması,
3. Her bölgede Müslüman ve Hristiyanlardan eşit sayıda üyeden oluşan meclisler kurulması,
4. Memuriyetlerin Müslüman ve Hristiyan nüfus arasında eşit şekilde paylaştırılması,
5. Islahat sürecinde devletlere denetim hakkı tanınacak, bu denetimin büyükelçiler ve illerdeki konsoloslar aracılığıyla gerçekleştirilmesi,
6. Doğu Anadolu vilayetlerinde yapılacak diğer ıslahatlar için Osmanlı Devleti'nin diğer devletler ile anlaşacağının bildirilmesi.

Osmanlı Hükûmeti reform sürecine ilişkin çekincelerini Petersburg elçisi Turhan Paşa aracılığıyla 9 Kasım 1913 tarihinde Rus elçisi Giers'e iletmış özellikle Küçük Asya'da reformların başlatılmasına yönelik endişelerini dile getirmiştir. Bab-ı Âli, yabancı uzman talebinin büyük güçlerce reddedildiğini, halk arasında meşruiyet kazanamayacak yöneticilerin dayatılmasına karşı olduğunu ve yalnızca “ikincil güçler”den davet yapılmasına izin verilmemesi gerektiğini bildirmiştir. Giers ise bu gerekçeleri “mecazi” olarak nitelendirmiş, asıl amacın reformlarda büyük güçlerin kontrolünü sınırlamak olduğunu değerlendirmiştir. Petersburg'a gönderdiği raporda Rusya'nın reform planından vazgeçmeyeceğini, toprak kazanımı veya Osmanlı'nın prestijini zedeleme niyeti bulunmadığını ancak Ermenilerin güvenliğinin “asgari bir gereklilik” olduğunu belirtmiştir. Osmanlı'nın bu talepleri kabul etmemesi hâlinde Ermenilerin radikalleşebileceğini ve bunun bölgesel istikrarsızlık yaratacağını vurgulamıştır.¹²⁵ Bu tutum, Rusya'nın insani güvenlik argümanını diplomatik baskı aracı olarak kullandığını göstermektedir.

¹²⁵ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.105.

Rus Büyükelçisi Giers üzerinde anlaşmaya varılan bu teklifi 15 Kasım 1913 tarihinde Petersburg Hükûmeti'ne iletmiştir. Tasarı toplam on altı maddeden oluşmakta olup, geri kalan maddeler ilk hazırlanan Mandelstam tasarısının temel esaslarına dayanmakta ve onun bir özeti niteliğinde kalmıştır. Böylece tasarı önceki tekliflerin temel unsurlarını koruyarak güncellenmiş bir biçimde sunulmuştur.¹²⁶ Alman Büyükelçisi Wangenheim, aynı tasarıyı 26 Kasım 1913 tarihinde Berlin'deki hükûmetine iletirken şu değerlendirmeyi eklemiştir: "Sadrazam'dan, benim ve elçi Giers ile yaptığı görüşmeler doğrultusunda pratik bir çözüm bulması bekleniyordu. Ancak von Giers'in de belirttiği gibi, Sadrazam'ın kendisine defalarca sunulan ve Türk duygularını rencide edecek herhangi bir teklifi kabul etmesi mümkün değildi."¹²⁷

Sadrazam Said Halim Paşa'nın ıslahat sürecinde Osmanlı ulusal duygularına ve egemenlik hassasiyetine büyük önem verdiği görülmektedir. Hem Alman hem de Rus büyükelçilerinin baskılarına rağmen, Sadrazam'ın Türk kimliğini zedeleyebilecek tekliflere direnç göstermesi, Osmanlı yönetiminin reformları kendi kontrolü altında yürütme isteğini ortaya koymaktadır. Bu durum, ıslahatların uygulanmasında Osmanlı ile Büyük Güçler arasındaki temel gerilimin yalnızca içerik değil aynı zamanda egemenlik ve prestij meselesi olduğunu da göstermektedir.

Sadrazam Said Halim Paşa, iki büyükelçinin hazırladığı tasarı üzerinde bazı değişiklikler yaparak yeni bir tasarı hazırlamıştır. 19 Kasım 1913 tarihinde Alman ve Rus büyükelçileriyle gerçekleştirdiği görüşmede genel müfettişlere atanacak Avrupalı danışmanların kimliklerini açıklamıştır. Buna ek olarak Rus Elçisi Giers, Alman-Rus ortak tasarısının bazı maddelerini Sadrazam'a kabul ettirmiştir. Buna göre, birinci maddeyle Bâb-ı Âlî'nin talebi üzerine genel müfettişin yanına bir yabancı müşavir atanacak, beşinci maddeyle ise genel müfettiş ile müşavir arasında çıkabilecek anlaşmazlıklar Meclis-i Vükelâ'ya sunularak çözülecektir.¹²⁸ Sadrazam ile iki büyükelçi arasında mutabakata varılan iki önemli hususta şu şekildeydi: 1- Türk egemenliği dış güçlere karşı korunacaktır. Genel müfettişler Türk olacak ve Sadrazam tarafından atanacak ve görevden alınacaktır. 2-Ermeni vilayetlerindeki fiili yönetiminin, Büyük

¹²⁶ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.106.

¹²⁷ Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914. C:38 Botschafter in Istanbul, Baron von Wangenheim im Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten, Nr.15408, 164-168.

¹²⁸ Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914. C:38, Botschafter in Istanbul, Baron von Wangenheim im Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten, Nr.15405, 159-161.

Devletler tarafından atanacak iki danışmanın görevlendirilmesinde olması.¹²⁹ Wangenheim'e göre bu noktada, maddelere ve teknik formüllere karşı özel bir ilgiyi bulunan Rus elçisi Giers'in daha etkili olabileceği kanaatindedir. Konunun yalnızca idarî açıdan ya da sadece Türk unsuru bakımından değil aynı zamanda gelecekteki Ermenistan yönetimi açısından da siyasî boyutlarıyla ele alınmasının daha fazla ilerleme sağlayacağını düşünmektedir.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Tanin* gazetesinde 22 Kasım 1913 tarihinde yayımlanan başyazısında Osmanlı Hükûmeti ile Rusya arasında temel meselelerde uzlaşma sağlandığı ancak bazı noktaların hâlen müzakere aşamasında olduğu belirtilmiştir. Buna göre Bâb-ı Âli, Doğu vilayetlerinde yapılacak reformlar kapsamında Erzurum, Trabzon ve Sivas illerini kapsayan bir bölge ile Van, Diyarbakır, Harput ve Bitlis illerini kapsayan diğer bölge için iki ayrı genel müfettiş atamayı kararlaştırmıştır. Ayrıca bu düzenlemelerin güvenliğini sağlamak amacıyla 5.000 kişilik özel bir jandarma teşkilatının kurulması öngörülmüştür. Öte yandan, Rusya 21 Kasım'da Berlin'de yaptığı resmî açıklamada, Doğu Anadolu Islahatı'nın yalnızca Avrupa devletlerinin garantisi altında uygulanmasında ısrarcı olduğunu ifade etmiştir.¹³⁰

Rus Büyükelçisi Giers, İngiliz meslektaşları Sir Louis Mallet ile gerçekleştirdiği bir görüşmede, Mallet'in Sadrazam Said Halim Paşa ile yaptığı son görüşmenin gergin geçtiğini ve reform projesinin mevcut haliyle kabul edilme ihtimalinin oldukça düşük olduğunu ifade ettiğini aktarmıştır. Bu ifade, Giers'in diplomatik nezaket sınırlarını zorlayan dolaylı bir tehdit anlamına gelmektedir. Görünürde insani kaygılar üzerinden konuşsa da, aslında Osmanlı üzerinde baskı kurmak için şiddet ihtimalini bir koz olarak kullanmıştır.¹³¹ Böylece Giers, Rus diplomasisinin tipik özelliği olan 'koruma' söylemini stratejik çıkar aracı hâline getirmiş; Osmanlı'nın bağımsız karar alma iradesini kısıtlamaya çalışmıştır.

Büyükelçi Giers'in Sadrazam'a yönelik sözleri dolaylı fakat açık bir tehdit niteliği taşımaktaydı. Giers Rusya'nın kabul edilebilir gördüğü asgari reform şartlarının dahi reddedilmesi hâlinde bölgede huzursuzluk çıkarabileceklerini ifade etmekteydi. Bu

¹²⁹ Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914. C:38, Botschafter in Istanbul, Baron von Wangenheim im Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten, Nr.15405, 159-161.

¹³⁰ Altınkaya, *Tanin Gazetesine Göre, Balkan Savaşları'ndan I. Dünya Savaşı'na Kadar*, 153.

¹³¹ *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*, C. X, Part I, F.O. 54149/19208/13/44, no.584, 25 November 1913, Sir L. Mallet to Sir Edward Grey, 530.

huzursuzluk ya Ermeni nüfusun kışkırtılmasıyla ya da bölgeye sızdırılan Rus unsurlar aracılığıyla sağlanabilirdi. Rusya Doğu Anadolu’da çıkabilecek bir karışıklığı “düzeni sağlama” gerekçesiyle müdahale hakkı olarak görüyordu.

Giers’in Sadrazam’a dolaylı yollardan yönelttiği tehditlerin diplomatik baskıdan öte sahadaki gelişmelere dayandığı 21 Ekim 1913 tarihli bir Dâhiliye Nezâreti telgrafında da açıkça görülmektedir. Söz konusu belgede, Rusya tebaasından Ağa Petros’un bölgedeki Ermeni ve Kürt unsurları isyana teşvik ettiği ayrıca Kürt kıyafetiyle hareket eden Rus ajanlarının yerel halk arasında kargaşa çıkarmaya yönelik faaliyetlerde bulunduğu bildirilmektedir. Bu durum, Rusya’nın reform sürecinde yalnızca diplomatik kanallarla değil aynı zamanda sahadaki ajan ve vekil aktörler aracılığıyla da baskı unsuru oluşturduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.¹³²

Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov 23 Kasım 1913 tarihli telgrafında daha önce 15 Kasım’da kendisine gönderilen tasarıya ilişkin bazı belirsizliklerin giderilmesini istemiştir. Sazonov, özellikle dördüncü maddede yer alan genel müfettişlerin yetkilerinin nasıl ve ne zaman gözden geçirileceğine dair sürecin açık biçimde tanımlanmasının gerekip gerekmediğini sormuştur. Ayrıca altıncı maddede belirtilen müfettişlerin kimler arasından ve hangi usullerle seçileceğine ilişkin bir açıklamanın yapılmasının elzem olup olmadığını gündeme getirmiştir. Dokuzuncu maddeye ilişkin olarak ise, kararlarına itiraz edilemeyecek hallerin niteliklerinin belirlenmesinde müşavirin tek başına takdir yetkisine sahip olup olmayacağı hususunda açıklık talep etmiştir.¹³³ Bu durum, Rus tarafının ıslahat tasarısının uygulanabilirliğine ve kontrol mekanizmalarına yönelik hassasiyetini ve ayrıntılı bir düzenleme beklentisini ortaya koymaktadır.

24 Kasım 1913 tarihli ve 679 numaralı telgrafında Turhan Paşa, Rus Dışişleri Bakanı Sazonov’un Osmanlı Hükûmeti’nin itibarı ve nüfuzu zedelenmeden reform sürecine katkı sağlanacağına dair güvence verdiğini aktarmıştır. Sazonov, görünürde Osmanlı egemenliğine zarar vermeyecek şekilde her türlü desteğin sağlanacağını ve yabancı müşavirlerin büyük devletler tarafından atanacağını bildirmiştir. Ancak Turhan Paşa bu beyanların yalnızca diplomatik bir nezaket göstergesi olduğunu, gerçekte ise ilgili

¹³² BOA, DH.SYS. 23/16.

¹³³ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.109.

devletlerin kendi istedikleri kişileri müşavir olarak atatabilmek için Osmanlı Hükûmeti üzerinde baskı kurmaya hazırlandıklarını ifade etmiştir.¹³⁴

Büyükelçi Giers, 25 Kasım 1913 tarihinde verdiği cevabî telgrafta Dışişleri Bakanı Sazonov'un dile getirdiği soru işaretlerini gidermeye çalışmıştır. Buna göre Giers, dördüncü maddede belirtilen müfettişlerin, diğer devlet memurları gibi doğrudan müşavire bağlı olduklarını ve gerektiğinde müşavir tarafından görevden alınabileceklerini belirtmiştir. Ayrıca 5., 6., 7., 8. ve 9. maddelerde ise idarî yetkinin genel müfettiş ile müşavir arasında ortaklaşa kullanılmasının ve bazı durumlarda bu yetkinin yalnızca müşavire ait olmasının öngörüldüğünü ifade etmiştir. Dokuzuncu maddeye ilişkin olarak ise Bakanlar Kurulu'nun acil, güncel ya da doğrudan yasa uygulamalarıyla ilgili meselelerin niteliğini belirleme yetkisini saklı tutmak amacıyla maddenin daha kesin ifadeler içermediğini vurgulamıştır.¹³⁵ Bu açıklamalar, reform planındaki idari yetki dağılımının esasen yabancı müşavirlerin kontrolüne dayalı bir yapıyı esas aldığını göstermektedir.

İkili görüşmeler devam ederken Maliye Nazırı Cavit Bey, 26 Kasım 1913 tarihinde Fransız Le Temps gazetesine bir demeç vermiştir. Bu demeçte Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'daki ıslahat sürecinin 'Ermeni Vilayetleri'nin ikinci bir Makedonya haline getirilmesi' yönünde evrilmesine kesinlikle karşı olduğunu vurgulamıştır. Cavit Bey'e göre Osmanlı Hükûmeti ıslahat sürecinde yalnızca Rusya'nın belirleyici olmasını engellemek amacıyla İngiltere ve Fransa'nın desteğini almayı hedeflemekte; Rus taleplerine boyun eğmek yerine tarafsız arabuluculara başvurma seçeneğini değerlendireceğini ifade etmiştir.¹³⁶

Viyana Elçisi Hüseyin Hilmi Paşa'nın aktardığına göre Wangenheim Almanya'nın, söz konusu vilayetlerde yapılacak reformlarda Osmanlı'nın üç yıl süreyle serbest bırakılmasını; yani belirli bir dönem dış müdahale olmaksızın reformları kendi inisiyatifiyle yürütmesine izin verilmesini önermiştir. Bu yaklaşım, Osmanlı'nın elini rahatlatabilecek nitelikte olmakla birlikte özellikle Rusya ve İngiltere gibi diğer büyük devletlerin hoşuna gitmeyebilecek bir tutum olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu teklifin

¹³⁴ Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, 110.

¹³⁵ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.110.

¹³⁶ Granville, *Le Tsarisme en Asie-Mineure: La Revue Politique Internationale*, 48-49.

henüz Avusturya-Macaristan Dışışleri Bakanı Kont Berchtold tarafından resmen doğrulanmadığı da belirtilmiştir.¹³⁷

Islahat görüşmelerinde anlamlı bir ilerleme sağlanamadığını fark eden Osmanlı Hükûmeti, süreçte belirsizlik yaşamıştır. Halil Menteşe'nin anılarında yer alan Alman Büyükelçisi von Wangenheim'in tavsiyeleri, bu belirsizlik ve hükûmetin müzakere tarzı hakkında önemli ipuçları vermektedir. Alman Büyükelçisi'nin "*Dayanın, fakat rica ederim ipi koparmayın*" sözü müzakerelerin pamuk ipliğine bağlı oldukça hassas bir noktada olduklarını vurgulamaktadır.¹³⁸

12 Aralık 1913 tarihinde Rus Büyükelçi Giers, Bakan Sazonov'a gönderdiği telgrafta Alman Büyükelçisi ile Sadrazam'ı ziyaret ettiklerini bildirmiştir. Daha sonra Bakanlar Kurulu'nda Avrupa'dan danışman sağlanmasının zorunlu olduğu ve danışmanlarla Genel Müfettiş arasında çıkan anlaşmazlıkların Büyük Güçlerin temsilcileriyle görüşülmesi gerektiği resmen açıklanmıştır. Giers, bu durumun Osmanlı hakimiyetiyle bağdaşmadığını belirtmiş ve yalnızca kendisinin seçeceği yabancı müşavirlerin kabul edilebileceğini ifade etmiştir. Sadrazam ise büyük devletlere sözlü başvuruda bulunulmasını, her danışmanlık için iki aday önerilmesini ve bunlar arasından tercih yapılmasını önermiştir. Daha sonra danışmanların atandığı resmen bildirilmiş ve onlarla 10 yıllık sözleşme imzalanacağı, sözleşme süresi dolmadan ayrılanların görevden alınacağı belirtilmiştir. Rus elçisi, Sadrazamın şu teklifleri kabul ettiğini ifade etmiştir: "Bâb-ı Âlî atamalarda devletlerin olumlu iş birliğine güvенеcektir. Müşavir ve başmüfettiş arasındaki farklar konusunda da en iyi çözümün danışmanlar yerine Avrupa baş müfettişlerinin atanması konusunda da anlaşılacaktır." ifadelerine yer vermiştir.¹³⁹ Büyükelçi Giers Sadrazam'ın bu tekliflerin mümkün olabileceğini düşünerek Bakanlar Kuruluna onaylatacağını da bildirmiştir. Bâb-ı Âlî ıslahat kapsamındaki vilayetlerde idari meclislerin üyelerinin yarısının Müslüman diğer yarısının Ermeni olmasını öngören maddeyi reddetmiş; bunun yerine meclis üyelerinin yapılacak nüfus sayımı sonuçlarına göre nispi temsil esasına göre belirlenmesini kabul etmiştir. Böylece Osmanlı Hükûmeti,

¹³⁷ BOA. HR.SYS. 2083/12.

¹³⁸ Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, 173.

¹³⁹ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.112.

Müslümanlar ile Ermenilerin nüfus oranlarına uygun şekilde temsil edilmelerini amaçlamıştır.¹⁴⁰

16 Aralık'ta Giers ile Wangenheim Sadrazam üzerinde yoğun bir baskı uygulamışlardır. Sadrazam Said Halim ise konuyu Meclis-i Vükelâ'ya taşıyacağını ve bu heyete tekrar bir yanıt sunacağını ifade etmiştir.¹⁴¹ Bakan Sazonov ve De Giers'in Türk Hükûmeti'ne sunduğu öneriler Bâb-ı Âlî'nin Avrupa reformlarına karşı direnci nedeniyle ilerleme sağlayamamıştır. Rusya, Fransa ve İngiltere'nin girişimleriyle hazırlanan yeni tasarı, 1895 yasasına benzer şekilde Ermeni vilayetleri Genel Müfettişliği'ni yeniden kurmuş ve valileri bu makama bağlamıştır. Ancak, önceki yasada yer alan daimî kontrol komitesi ve elçiliklerin doğrudan iletişim hakkı yeni tasarıda kaldırılmış; bunun yerine genel müfettişliğe bağlı, Müslüman ve Hristiyanlardan oluşan özel bir komite oluşturulmuştur. Komitenin başkanlığını Türk hizmetindeki bir yabancı danışman yapmaktadır. Taslak, Hristiyanların yönetim ve öz yönetime katılımı konusuna önceki yasaya kıyasla sessiz kalmış, reform kapsamı ise dört vilayete (Erzurum ve Sivas hariç) indirilmiştir. 18 Aralık'ta patrikhanede resmi görevi olmayan bazı Ermeni liderler komisyona çağırılmış; bu liderler hükûmetin varsayımlarını reddetmiş ve reformları yetersiz bulduklarını belirtmiştir.¹⁴²

Bu gelişmeler doğrultusunda Osmanlı yönetiminin Avrupa'nın reform taleplerine karşı hâlâ güçlü bir direnç sergilediği görülmektedir. Reform tasarısında yaşanan gerileme ve kapsam daraltmaları, devletin egemenlik kaygılarının öncelikli olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, Ermeni liderlerin reformları yetersiz bulması, taraflar arasındaki görüş ayrılıklarının derinliğine işaret etmektedir.

Fransız Büyükelçisi Bompard'ın telgrafına göre, Sadrazam Said Halim Paşa iki büyükelçiye tamamen iyi niyetini garanti etmiştir. Ayrıca Bakanlar Kurulu önünde hem elçileri tatmin edecek hem de Osmanlı kamuoyunda itibarını koruyacak bir çözüm formülünü destekleyeceğini belirtmiş ve 29 Aralık Pazartesi günü kendilerine iletilen mesaja yanıt vereceğine dair söz vermiştir.¹⁴³ 29 Aralık Pazartesi günü gerçekleşen görüşmede Sadrazam, büyükelçilere doğu vilayetleri genel müfettişliği için adaylar

¹⁴⁰ Altınkaya, Tanin Gazetesine Göre, Balkan Savaşları'ndan 1. Dünya Savaşı'na Kadar, 158: Tanin, 12 Muharrem 1331- 29 Teşrinisani 1329- 12 Aralık 1913, Nr: 1784, 1.

¹⁴¹ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/3, 164.

¹⁴² *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.8

¹⁴³ Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3e série, 1911-1914. Tom 9. 11 Août 1913-31 Décembre 1913, No.674.

önergelerini talep etmiştir. Bu süreçte, daha önce üzerinde mutabık kalınan kişilerin yetkileri hakkında resmi bilgilendirme yapacaktır. Atayacağı genel müfettişlerin isimlerini belirledikten sonra bunları resmi bir nota ile büyükelçilere iletacaktır. Sadrazam'ın özellikle önem verdiği husus, bu kişilerin on yıl süreyle sözleşmeli olarak görev yapması ve sürede değişiklik olması halinde Bâb-ı Âlî'nin büyük devletlerin iş birliğine başvurmasının zorunlu olduğudur.¹⁴⁴

Büyükelçi Wangenheim, tek bir madde üzerinde aşırı durmanın varılan anlaşmayı riske atabileceği endişesiyle Sadrazam'ı teşvik etmiştir. Wangenheim'a göre, asıl önemli olan Avrupalı müfettişlerin reform sürecine katılmasıdır.¹⁴⁵ Böylece Rusya ve Almanya istekleri yerine getirilmiş ve Efkâr-ı Umumiye de bir şekilde atlatılmış oldu. Yabancı genel müfettişler büyük devletler tarafından seçilecek ve onlar değişecek olursa yerlerine yeni gelecek olanlar da yine Büyük Güçler tarafından seçilecekti. Ancak sözlü olarak yapılan anlaşmada ilk seçme hakkı Bâb-ı Âlî'de olduğundan dolayı ve kâğıt üzerinde resmi iyileştirilme dediğinden Osmanlı Devleti'nin onuru korunmuş sayılabilmektedir. Genel müfettişlerin atanmasının ardından Osmanlı Hükûmeti ciddi zorluklarla karşılaşacaktır. İlk atanan müfettişle ilgili bir sorun çıkması halinde, yerine Büyük Güçler tarafından birinin seçilmesi gerekecektir. Bu durum, Osmanlı'nın onur ve gururunu zedeleyecektir.

16 Aralık 1913 tarihinde Rus elçisi Giers'ın Hükûmeti'ne bildirdiği telgrafa göre Osmanlı Sadrazamı, Doğu Vilayetleri Genel Müfettişliği için adayların belirlenmesi sürecinde Büyük Güçlerin temsilcilerine resmi ve sözlü başvuruda bulunacak; daha önce varılan anlaşmaya uygun olarak adayların yetkileri hakkında taraflar resmî biçimde bilgilendirilecektir.¹⁴⁶ Müfettişlerin on yıllık sözleşmelerle atanması ve bu süre içinde değiştirilmeleri halinde Bab-ı Âlî'nin Büyük Güçlerin iş birliğine başvurmasının öngörülmesi, reformların hem sürekliliğini hem de uluslararası denetimle koordinasyonunu güvence altına almayı amaçlayan bir mekanizma olarak değerlendirilebilir. Bu düzenleme, Osmanlı egemenliği ile dış denetim arasındaki hassas dengeyi diplomatik yazışmalarda nasıl somutlaştığını göstermektedir.

¹⁴⁴ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.114.

¹⁴⁵ *Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*, C. 38 , Botschafter in Istanbul, Baron von Wangenheim im Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten, Documents Nr.15413, 171.

¹⁴⁶ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.114.

Büyükelçi Giers, bu durumdan tam anlamıyla tatmin olmamıştır. Hükûmeti tarafından atanacak genel müfettiş değiştiğinde yerine gelecek kişi için Bakanlar Kurulu'nun "Bâb-ı Âlî, Hükûmetin aynı olumlu iş birliğine güvenmektedir" ifadesindeki "aynı" kelimesinin çıkarılmasını talep etmesine rağmen Büyükelçi Giers'in bu isteği yerine getirilmemiştir.¹⁴⁷ Yusuf Hikmet Bayur'a göre bu ifadeyi kabul etmek, ilk defa atanacak müfettişin de Büyük Güçler tarafından seçilmesine onay vermek ve Osmanlı Hükûmeti'nin onurunun zedelenmesine göz yummak anlamına gelmektedir.¹⁴⁸

Dış basında da Ermeni Islahatı hakkında çeşitli yorumlar yer almaktaydı. İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e yazdığı 19 Aralık 1913 tarihli mektupta Lady Cavendish, Rusya'nın Ermenistan'ı işgal edeceği yönündeki söylentilerden duyulan endişeleri dile getirmiştir. Mektupta, Noel Buxton'un *Nineteen Century* dergisinde Ermeni vilayetlerinin Rusya'ya verilmesini önerdiği ve bunun Ermeni terörüne çözüm olmadığını savunduğu belirtilmiştir. Lady Cavendish, Ermenilerin mevcut durumda kalmalarının daha iyi olduğunu; Rusya'ya teslim edilmeleri halinde Ortodoks Kilisesi'nin onları Gregoryen inancından vazgeçirip Rus Ortodoks Kilisesi'ne zorla katmaya çalışacağını ve Amerikalı misyonerlerin ülkeden çıkarılacağını ifade etmiştir. Grey ise yanıtında Osmanlı topraklarının bölünmesini istemediklerini, toprak bütünlüğünün korunması ve Ermenistan'da devrim yapılmasının hedeflendiğini; bunun için tüm ilgili devletlerin iş birliğinin önemli olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁹ Bu açıklamalar, Grey'in ikiyüzlü tutumunu ortaya koymaktadır.

24 Aralık 1913 tarihinde Bab-ı Âli ile yaptığı görüşmede alınan kararların nihayete erdiğini Hükûmeti'ne bildiren Rus elçisi şu şekilde aktarmaktadır:

"Doğu Anadolu'da iki Genel Müfettiş atanacak olup, bu yetkililer bölgesindeki idare, adalet, polis ve jandarmayı denetlemekle yükümlüdür. Kamu güvenliği yetersiz kaldığında, bölge elemanları Genel Müfettişlerin emrine verilecek; uygunsuz davranış veya suç işleyen memurlar görevden alınacak ve geçici atamalar yapılacaktır. Bu işlemlerle ilgili bakanlıklara derhal bilgi verilecek, acil durumlarda adli ve içişleri makamları müdahil olacaktır. Genel Müfettişler, toprak anlaşmazlıkları ve Ermenilerin elinden alınan toprakların iadesiyle ilgili komiteleri

¹⁴⁷ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.114.

¹⁴⁸ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/3, 165.

¹⁴⁹ Salahi R. Sonyel, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 356.

denetleyecek; yerel yönetimlerde etnik denge, Hamidiye Alayları'nın kaldırılması, resmî belgelerin ana dillerde yayımlanması ve mahkemelerde dil hakkı gibi reformlar uygulanacaktır.”¹⁵⁰

Her iki tarafın da kendi çıkarlarını ön planda tutması, reformların uygulanmasını zorlaştırmış; bölgedeki siyasi gerilimleri artırmıştır. Avrupa devletlerinin farklı yaklaşımları ve Osmanlı'nın egemenlik endişeleri, çözümün gecikmesine neden olmuştur. Bu durum, reformların kapsam ve etkinliğini sınırlamış, sorunun köklü çözümünü engellemiştir.

4.3. Yapılan Müzakerelerin Sonuca Varması

1913 yılının yaz ve kış ayları boyunca Anadolu'da gerçekleştirilmesi planlanan ıslahatlar meselesi İstanbul'daki büyükelçiler arasında yoğun diplomatik müzakerelere konu olmuştur. Ermeni nüfusun durumunu gerekçe göstererek müdahil olan Rusya, bu süreçte İngiltere ve Fransa'nın desteğini alarak Üçlü İtilaf bloğu adına süreci yönlendirmeye çalışmıştır. Buna karşılık Almanya ve Avusturya-Macaristan ise Üçlü İttifak cephesinden Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. Aralık ayının son günlerinde ülkesine rapor sunmak üzere İstanbul'dan ayrılan Alman büyükelçisinin yokluğunu fırsat bilen Rus Büyükelçisi Giers, 1914 yılının ilk haftasında Sadrazam ile yeniden görüşerek reform meselesini tekrar gündeme getirmiştir.

Alman Büyükelçisi Wangenheim 5 Ocak 1914 tarihli ve 15414 numaralı telgrafında Rus Büyükelçisi Giers'in Sadrazam'a bir nota taslağı sunduğunu bildirmiştir. Notada, on yıl dolmadan bir müfettiş atanması hâlinde izlenecek yöntem, müfettişlerin hangi esaslara göre görev yapacakları ve bir yılı aşmaması öngörülen nüfus sayımının başlatılması gibi konular yer almaktaydı. Sayım tamamlanıncaya kadar Erzurum, Trabzon, Sivas, Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır vilayetlerini kapsayan bölgelerdeki genel ve idare meclislerinde üyelerin yarısının Müslüman yarısının ise gayrimüslim olması öngörülmüyordu. Ayrıca meclislerin yetkilerinin artırılması, askerlerin barış zamanında geldikleri sektörde hizmet etmeleri, Hamidiye Alayları'nın geleceği, ulusal dilin kanunlarda kullanımı ve halkın kendi okulları için özel vergi alma hakkı gibi

¹⁵⁰ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.117.

düzenlemeler de taslakta yer bulmuştur.¹⁵¹ Bu talepler, Giers'in daha önceki reform önerileriyle büyük ölçüde örtüşmektedir.

14 Ocak 1914 tarihli ve 41217/7 numaralı telgrafa göre Büyükelçi Giers'in talep ettiği üç madde dışında reform taslağı üzerinde genel bir uzlaşma sağlandığı bildirilmektedir. Bu üç madde şunlardır: 1-Nüfus sayımı tamamlanıncaya kadar Vilayet Meclis-i Umumiyesi üyelerinin yarısının Müslüman, yarısının ise gayrimüslim olması; 2-genel meclislerin kilise ve okul ihtiyaçları için özel vergi koyma yetkisine sahip olması; 3-Hamidiye Alayları'nın lağvedilmemesi. Bu maddeler, reform sürecinde Osmanlı Hükûmeti ile Rusya arasında temel anlaşmazlık konularını oluşturmaktaydı.¹⁵² Petersburg'daki Osmanlı Maslahatgüzarı Münif Bey, Dışişleri Bakanı Sazonov'un özellikle birinci ve üçüncü maddeler konusundaki taleplerinde ısrarcı olduğunu bildirmiştir. Buna karşılık, kilise ve okul ihtiyaçları için vergi koyma yetkisini içeren ikinci maddeye dair bir çözüm bulunabileceğine ilişkin ifadeleri ise Babıâli'ye iletmiştir.¹⁵³

16 Ocak 1914'te gerçekleştirilen görüşmelerde Ermeni ıslahatı konusunda Bâb-ı Âlî ile Rus Büyükelçisi Giers arasında bir konu dışında tüm başlıklarda uzlaşmaya varılmış görülmektedir. Anlaşmazlık noktası ise nüfus sayımı tamamlanana kadar özerk yönetimlerde Müslüman ve gayrimüslimlerin eşit oranlarda temsil edilmesi talebidir. Rusya'ya göre eğer çoğunluk Müslüman üyelerin olursa reform meselesinin tüm anlamını yitireceği ifade edilmiştir.¹⁵⁴ Bâb-ı Âlî bu oranın yalnızca Van ve Bitlis vilayetleri için kabul edilebileceğini belirtmiş; diğer vilayetlerde uygulanmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Buna karşılık Giers, sadece Ermeni nüfusunun oldukça düşük olduğu Trabzon vilayetinin bu düzenlemenin dışında tutulmasını önermiştir.¹⁵⁵ Ayrıca Trabzon vilayeti hariç tutulmak kaydıyla Ermeni seçmenlerin sayısı Ermeni cemaatine belirlenecek ve hazırlanacak listeler seçimlerde yetkili makamlarca kabul edilecektir. Buna karşılık, Türk seçmenlerin sayısı mevcut resmî listeler esas alınarak tespit

¹⁵¹ *Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*, C. 38, Botschafter in Istanbul, Baron von Wangenheim im Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten, Documents Nr.15414, 172.

¹⁵² Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, 111.

¹⁵³ Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, 112.

¹⁵⁴ BOA. HR.SYS. 2892/49 Lef:4.

¹⁵⁵ *Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*, C. 38, Botschafter in Istanbul, Baron von Wangenheim im Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten, Documents Nr.15420, 176.

edilecektir. Genel meclislerdeki üye sayısı ise bu nüfus gruplarının oranları dikkate alınarak belirlenecektir.¹⁵⁶

17 Ocak 1914 tarihli telgrafında Rus Elçisi Giers, birinci ve üçüncü maddeler üzerinde uzlaşmayı reddettiğini belirtmiştir. İkinci maddeye ilişkin olarak ise okul alaylarının finansman yöntemini tam olarak anlayamadığını ifade etmiş; bu konuda genel bir vergilendirme dışında bir alternatifin mümkün olmadığını vurgulamıştır. Giers, kilise giderlerinin her millet tarafından ayrı ayrı vergiyle karşılanması halinde sorunun çözülebileceğini de ileri sürmüştür. Bu konularda anlaşma sağlanması halinde, tarafların ertesi gün mutabakatı resmen imzalayabileceklerini bildirmiştir.¹⁵⁷

Paris Büyükelçisi Rıfat Paşa'dan aynı gün bir nota alan Fransız Büyükelçisi Bompard, Osmanlı tarafının görüşlerine destek vermesi yönünde bir beklenti içerisindeydi. Fransız elçisi konuyu incelediğinde, nüfus sayımı yapılamadıkça dinsel temsilde eşitlik ilkesinin tüm vilayetlerde uygulanmasının gerekliliğine inanıyordu. Ayrıca Ermenilerin ticaret ve eğitim alanlarındaki etkin pozisyonları sayıca az olmalarına rağmen temsil haklarının artırılmasını haklı kılacak önemli bir unsur olarak değerlendirilmekteydi.¹⁵⁸

Said Halim Paşa'nın 18 Ocak 1914 tarihli ve 41328/10 numaralı telgrafında Hariciye Nezareti'nin altı devlet nezdindeki Osmanlı sefirlerine gönderdiği telgrafta okullar ve Hamidiye Alayları konularının memnuniyet verici şekilde çözüldüğünü; meclis-i umumîlerdeki nisbî temsil sorununun hâlâ çözümlenemediğini ve Osmanlı Hükûmeti'nin bu hususta görüşünde kesinlikle ısrarcı olduğunu bildirmiştir.¹⁵⁹ Aynı tarihte 397 numaralı telgrafta Petersburg'da Münif Bey'den Said Halim Paşa'ya Sazonov'un şu talimatları aktarılmıştır: “birinci ve üçüncü hususlarda Bakan Sazonov aynı fikirde değildir fakat; ikinci maddede anlaşmaya varılabileceğini söyledi. Aynı zamanda reform meselesinin bir an evvel bitirilmesi gerektiğini ve Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını küçük hesaplarla tehlikeye atmamamız gerektiği konusunda beni uyardı.”¹⁶⁰

Bâb-ı Âlî ile Rus Büyükelçisi Giers arasında yürütülen müzakereler sonuçlanmak üzereyken Ermeni liderler genel müfettişlerinin atanmasına ilişkin endişelerini dile

¹⁵⁶ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.126.

¹⁵⁷ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.127.

¹⁵⁸ *Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3e série, 1911-1914*, Tom. 8, 11 August 1913-31 December 1913, M. De, Panafieu Ministre De France à Sofia, A. M. Pichon, Ministre des Affaires Étrangères, 29 Août 1913, No.96, 112.

¹⁵⁹ Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, 113.

¹⁶⁰ BOA. HR. SYS. 2892/42 Lef:4.

getirmişlerdir. 25 Ocak tarihli taleplerde müfettişlerin Belçika veya İsviçre vatandaşları arasından seçilmemesi ve atamaların yalnızca Norveç, Danimarka, Hollanda ile İsveç vatandaşlarıyla sınırlandırılması yönünde bir tercih talep edilmiştir. Ancak Giers, hükümetinin İsveç vatandaşlarını aday listesinden çıkarma eğiliminde olduğunu Fransız meslektaşları Bompard'a iletmiştir.¹⁶¹

19 Ocak tarihli Tanin Gazetesi'nin haberine göre Doğu Anadolu Islahatı müzakereleri tamamlanmıştır. Vilayet genel meclislerinde Müslüman ve Hristiyan üyelerin sayısı konusundaki tek ihtilafın ise yakında çözüleceği belirtilmiştir.¹⁶² Doğu Vilayetlerindeki ıslahatların hızla sonuçlanmasını isteyen Rusya, Fransız konsoloslarının raporları doğrultusunda bölgedeki durumun endişe verici olduğunu değerlendirmiştir. Rus Büyükelçisi Giers'in Osmanlı Hükûmeti'ne acil tedbirler alınması yönünde uyarılarda bulunacağı ve büyük devletlerden destek talep edileceği bildirilmiştir. Bölge hakkında yaygın bir huzursuzluk endişesi bulunmadığı ifade edilse de Rusya önceki dönemde benimsediği tehdit politikalarını sürdürerek Osmanlı yönetimi üzerinde baskısını artırmış ve müzakereler tamamlanmadan sürecin hızlandırılması için yoğun çaba sarf etmiştir.¹⁶³

19 Ocak 1914 tarihinde büyükelçi Giers İstanbul'dan ayrılarak görüşmelerin yürütülmesini Maslahatgüzar Gulkevich'e bırakmıştır.¹⁶⁴

Uzun ve zorlu müzakerelerin ardından 9 Şubat 1914 tarihinde (26 Kanun-ı Sani 1329) projede yapılan bazı revizyonları takiben iki devlet arasında artan anlaşmazlıkların derinleşmesini önlemek amacıyla Yeniköy Islahat Projesi'nin imzalanması gerçekleştirilmiştir. O dönemde İstanbul'da bulunmayan Rus Büyükelçisi Giers'in yerine Dışişleri Bakanı Sazonov tarafından yetkilendirilen Maslahatgüzar Gulkevich, Rus tarafını temsil etmiştir. Osmanlı heyetinde ise Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa projeyi imzalamak üzere görev almıştır.

Antlaşma Maddeleri aşağıda beyan edildiği gibidir:

¹⁶¹ *Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3'e série, 1911-1914*, Tom 9, 1 January 1914-16 March 1914, 24 Janvier 1914, M. Boppe Chargé D'affaires de France à Constantinople, A. M. Doumrgue Ministre des Affaires Étrangères, No.156, 181.

¹⁶² Altınkaya, Tanin Gazetesine Göre Balkan Savaşları'ndan 1. Dünya Savaşı'na Kadar, 165.

¹⁶³ *Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3'e série, 1911-1914*, Tom 9, 1 January 1914-16 Marc 1914, 19 Janvier 1914, M. Boppe Chargé D'affaires de France à Constantinople, A. M. Doumrgue Ministre des Affaires Étrangères No.107124.

¹⁶⁴ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/3,167.

1. Doğu Anadolu iki bölgeye ayrılarak her birine bir yabancı genel müfettiş atanacaktır: Bay A Erzurum, Trabzon ve Sivas'ı; Bay B Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır'ı yönetecektir. Genel müfettişler, idare, adalet, polis ve jandarmanın denetiminden sorumlu olup, gerekli durumlarda asgari güvenlik kuvvetlerini görevlendirebilir, uygunsuzluk veya kötü yönetim tespitinde görevlileri görevden alabilir ve cezai işlem uygulanmasını sağlayabilir; alt düzey memurların atanması yasal koşullara göre yapılacak, üst düzey memurlar için Osmanlı Hükûmeti'ne başvurulacaktır.
2. Zorlu tedbirlerin alınmasını gerektiren önemli durumlarda genel müfettişler bunları derhal askıya alma hakkına sahiptir. Memurlar tarafından işlenen ve en ağır cezaların uygulanmasını gerektiren fiiller söz konusu olduğunda genel müfettişler durumu derhal bakanlar kuruluna sunacak olan işleri Bakanlığı'na telgrafla bilgi vereceklerdir. Bakanlar Kurulu, genel müfettiş için telgrafi aldıktan sonra en geç 4 gün içinde karar vermek zorundadır.
3. Bazı anlaşmazlıkları genel müfettişlerin doğrudan gözetimi altında çözümlenecektir. Genel müfettişlerin hakları ve görevleriyle ilgili daha ayrıntılı talimatlar atamalarından sonra ve onların iş birliğiyle hazırlanacaktır.
4. Genel müfettişlik makamlarının 10 yıl süreyle boş kalması durumunda Bâb-ı Âlî genel müfettişlerini seçiminde Büyük Güçlerin olumlu iş birliğine güvenecektir.
5. Kanunlar, kararnameler ve hükümet tebliğleri her alanda yerel dillerde yayımlanacaktır. Genel müfettişin uygun görmesi durumunda, taraflardan her biri idari ve adli mercilerde kendi dilini kullanma hakkına sahip olacaktır. Mahkeme kararları ise Türkçe hazırlanacak ve mümkün olduğunda tarafların dillerine tercüme edilecektir.
6. Her etnik unsurun her vilayetin eğitim bütçesindeki payı ödediği Milli Eğitim vergisine göre orantılı olarak belirlenecektir imparatorluk hükümeti cemaat okullarının bakımına dindarların katılmasına hiçbir engel çıkarmayacaktır.
7. Barış döneminde tüm bireyler ikamet ettikleri askeri bölgede zorunlu askerlik hizmetini yerine getirecek; Hamidiye Alayları yedek süvari birimine dönüştürülerek silahları yalnızca seferberlik ve tatbikatlarda kullanılacak, kolordu komutanlığına bağlı faaliyet gösterecek ve komutanlar Osmanlı ordusundan atanacaktır. Askerler bir yıl görev yapacak, at ve teçhizatlarını kendileri temin edecek; bölgedeki tüm uygun kişiler ırk veya din ayrımı gözetilmeksizin katılacak ve seferberlik ile tatbikatlarda düzenli birliklerle aynı disiplin içinde hareket edeceklerdir.

8. Düzenleme kapsamında, farklı dini ve etnik grupların nüfus oranları genel müfettişlerce yapılacak sayımla belirlenecek; sayım bir yıl içinde tamamlanamazsa, Erzurum'da meclis üyeleri eşitlik esasına, Sivas, Harput ve Diyarbakır'da temsil orantılılığı ilkesine göre atanacaktır. Kesin veriler elde edilene kadar Müslüman sayısı önceki seçim listelerine, Gayrimüslim sayısı cemaat verilerine dayanarak belirlenmeye devam edecek ve mali kısıtlar nedeniyle genel müfettişler, meclislerde sandalye dağılımına ilişkin alternatif öneriler sunma yetkisine sahip olacaktır.¹⁶⁵
9. Genel konseylerde azınlık komiteleri Encümen ile temsil edilecek, idare meclislerinde ise üyeler yarısı Müslüman yarısı gayrimüslimlerden oluşacaktır. Eşitlik ilkesi, boş pozisyonların polis ve jandarma alımlarında ve mümkün olduğunca diğer göçmenlerin dağılımında da uygulanacaktır.
10. Vilayet genel meclislerinin yetkileri 13 Mart 1913 tarihli kanunun ilkeleri temelinde belirlenecektir.¹⁶⁶

Rus Baş Tercümanı André Mandelstam, 26 Ocak'ta imzalanan projenin Ruslar açısından Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ile Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinin fiilen uygulanması ve Osmanlı Ermenilerinin resmî olarak Rusya tarafından korunması anlamına geldiği değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁶⁷

Yüce Patrik ile Ermeni Katolikosu Kevork Rus Büyükelçisi Giers'e, imzalanan antlaşma metni sonrası duyularını şu sözlerle iletmiştir: "Uzun yıllardır Hristiyan nüfusun sistematik baskı altında bulunduğu bu coğrafyada, halkımızın refahı ve Osmanlı toplumunun genel yararı doğrultusunda olumlu değişimlerin başlaması, umut vaat eden bir sürecin işaretidir." Büyükelçi ise bu ifadeleri Rus Hükûmeti'ne rapor etmiştir:

Majestelerinin Kafkasya'daki Temsilcisi Kont İllarion İvanoviç Vorontsov-Daşkov, 26 Ocak tarihli bildiriminde Osmanlı Sadrazamı ile Rus Maslahatgüzarı arasında varılan reform mutabakatı hakkında bilgi vermiştir. Bu antlaşma, uzun süredir zorluklar yaşayan cemaatimizin geleceği için büyük önem taşımakta olup,

¹⁶⁵ BOA, DH.KMS.2/5. "her vilâyetin meclis-i umûmîsi a'zâsı için temsil-i nisbî esâsında ısrâr etmekte ve tahrîr-i cedîdde Van ve Bitlis vilâyetlerinde a'zânın nısfı gayri müslim olması zarûrî görülmüştür. Devletlerce Erzurum'da dahi nısf-ı diğer vilâyetlerde sülûs olmasında ısrâr ve bizim taraftan dahi âdem-i kabûlde devâm edilmekte ise de karîben bu cihetin dahi bir karâr-ı musîbe rabtı me'mûldur. Ba'dehû bu müzâkerâtan da hiçbir eser kalmayarak yalnız Bâbîâlî yapacağı ıslahâtı devletlere berâ-yı ma'lûmât tebliğ ile iktifâ edecektir."

¹⁶⁶ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.146.

¹⁶⁷ Eray Bayramol, *Çarlık Rusya'sının Ermeni Politikası 1912-1914*, (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2015), 64.

Majestelerinin hükümetinin kararlı ve yapıcı çabalarının sonucudur. Ek olarak, anlaşmanın Fransızca metninin çevirisi de tarafıma iletilmiştir. Bu gelişme, Osmanlı Ermenilerinin tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak cemaatimizin barışçıl ve kültürel kalkınmasına umut vaat etmektedir.”¹⁶⁸

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ermeniler lehine önemli bir reform anlaşmasına varılmış olup, bu gelişme Rusların vurguladığı gibi, Ermeni cemaatinin uzun yıllardır yaşadığı sosyal ve kültürel sıkıntıların giderilmesi yönünde atılmış umut verici bir adım olarak değerlendirilmiştir. Böylece, bölgedeki barış ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunacak bu reform Osmanlı toplumunun çok kültürlü yapısının korunması ve geliştirilmesi açısından da büyük önem taşımaktadır.

4.4. Genel Müfettişlerin Seçilmeleri, Atanmaları ve Göreve Başlamaları

Doğu Vilayetlerinde uygulanacak ıslahatların etkin biçimde yürütülmesi amacıyla bölgenin iki ayrı sektöre ayrılması ve her sektöre yabancı uyruklu genel müfettişlerin atanması kararlaştırılmıştır. Bu müfettişlerin seçilme ve atama süreçleri, reformun başarısı açısından kritik önem taşımakta olup görevlerine başlamalarıyla bölgedeki idari denetim ve güvenlik mekanizmalarının güçlendirilmesi hedeflenmiştir.

Ancak genel müfettişlerin seçimi, antlaşma maddelerinin belirlenmesi kadar zorlu bir süreç olmuştur. Bunun temel nedeni Rusya’nın ve dolayısıyla Ermeni tarafının kendi tercihlerine uygun müfettişlerin atanmasını talep etmesidir. Bu süreçte Fransa’nın arabuluculuğu ile Rusya, müfettiş seçimleri üzerinde belirli bir kontrol sağlamıştır.¹⁶⁹

7 Mart 1914 tarihli ve 134 sayılı telgrafta Fahreddin Paşa, Rusya’nın Doğu Vilayetlerine atanacak müfettişlerin kendi nüfuzundaki kişiler arasından seçilmesi konusundaki ısrarını iletmiştir. Buna karşılık Almanya, bu dengenin sağlanması amacıyla müfettişlerin küçük Avrupa devletleri vatandaşları arasından ve İstanbul’daki büyükelçiler tarafından müştereken seçilmesini önermiştir. Bu teklif, Hariciye Nezareti’ne sunulmuş ve Nezaret, 8 Mart’ta Paris, Londra, Viyana ve Berlin büyükelçiliklerine öneriyi desteklemeleri için talimat vermiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁸ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.158

¹⁶⁹ Roderic H. Davinson, *The Armenian Crisis 1912-1914* (New York: The Armenian National Council of America, 1948), 24.

¹⁷⁰ Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, 114.

Doğu Vilayetleri müfettişliklerine atanmak üzere, büyük devletlerin büyükelçileri çeşitli adaylar önermiştir. Bu adaylar arasında Hollanda'dan Felemenk Savaş Bakanlığı Müsteşarı Mr. Doorman ile Mr. Westenenk, Norveç'ten Mr. Hoff, Belçika'dan General De Guise ve Kongo Sömürgesi Valisi Mr. Henri bulunmaktadır. Brüksel'deki Osmanlı temsilcisi Seyfettin Bey, General De Guise ve Mr. Henri hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur:

“Önerilen adaylar, tarafsızlık konusunda yeterli güvence sunmamaktadır. Doğrudan aleyhimize bir tutum sergilemeseler de, Ruhban Partisi üyeliği, Nubar Paşa tarafından seçilmeleri ve Rus sefaretinin sürekli etkisi altında olmaları dikkat çekicidir. Özellikle General De Guise'in Rus yanlısı tavrı belirgindir. Kontrolümüz dışında belirlenen bu adayların ne ölçüde dürüst ve güvenilir olduğu ise henüz netlik kazanmamıştır. Daha uygun adayların seçilmesi için Osmanlı sefaretinin gizli çalışmalar yapması gereken bir dönemde sürece müdahale edilmemesi endişe vericidir”

diyerek Hariciye Nezâreti'ne bildirmiştir.¹⁷¹ Brüksel maslahatgüzarı Seyfettin Bey'in 12 Nisan 1914 tarihli Bâb-ı Âlî'ye çektiği bir başka telgraftaki sözleri bu işte de Rusya'nın ve Bogos Nubar'ın etkili olduklarını göstermektedir:

“Bogos Nubar'ın genel müfettiş adaylarıyla görüşmeler yapıp kendisine uygun olmayanları ellediğini öğrendim. O oradan ayrıldıktan sonra, Rus elçisi Giers'in adayları Rus Ermeni papazlarıyla temasa geçirdiğini de biliyorum. Ayrıca güvenilir kaynaklardan edindiğim bilgilere göre, Rus Hükûmeti genel müfettişlerin atamaları kesinleştikten sonra onların Petersburg'a çağırılması gerektiğini belirtmiş”¹⁷²

Bogos Nubar'ın genel müfettiş adaylarının seçiminde belirli siyasi çıkarları gözeterek bazı isimleri tercih etmesi, adayların tarafsızlığına dair ciddi kuşkular doğurmaktadır. Rus Büyükelçisi Giers'in, adayları Rus tebaasından Ermeni papazlarla temas kurmaya yönlendirerek kontrolünü artırmaya çalışması ve atanan genel müfettişlerin Petersburg'a çağırılması talebi, Osmanlı iç işlerine yönelik Rus müdahalesinin somut örneklerindendir. Bu durum, Osmanlı ıslahat sürecinin bağımsızlığını zedeleyerek dış güçlerin etkisini artırmış ve reformların tarafsızlık ilkesi doğrultusunda yürütülmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur.

¹⁷¹ Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, 116.

¹⁷² Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/3, 186.

İngiliz belgeleri incelendiğinde, Rus Hükûmeti'nin Hollandalı ve Norveçli müfettişlere itiraz etmediği itiraz eden olmazsa büyükelçilerin yeniden bir araya gelmesine gerek duyulmadığı görülmektedir.¹⁷³ Bu durum, sürecin tamamen Rusya'nın stratejik bir oyunu olduğunu ortaya koymaktadır.

Hollanda'nın Doğu Hint Adaları Eyalet Baş Yöneticisi Westenenk ile Norveç Ordusu'ndan Binbaşı Hoff genel müfettiş olarak seçilmiştir.¹⁷⁴ Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır bölgesine Hoff; Erzurum, Sivas ve Trabzon bölgesine Westenenk görevlendirilmiştir.¹⁷⁵ 1 Mayıs tarihinde Giers'in Rus Hükûmeti'ne gönderdiği telgrafta iki genel müfettiş Talât Bey ile bir sözleşme imzalamıştır.¹⁷⁶

Rusya, gizli de olsa kendi müfettiş atamalarını kontrol ederken, Ermenilerle ilgili faaliyetlerini de sürdürmüştür. Önceki yıllarda Ermenistan'ın mukarreratına ilişkin birçok şehirde geçici komiteler kurulmuş; bu yapılar, Ermeni meselesinin büyümesine ve Osmanlı'daki ıslahatların etkin biçimde uygulanmasına zemin hazırlamıştır. Moskova'da oluşturulan Ermeni Komitesi'ne ise bölgedeki eşraf ve tüccarların çoğu dâhil edilmiş, Journal de la Bourse gazetesinde bildirildiğine göre Rusça bir Ermeni gazetesi yayımlanması kararlaştırılmıştır. Komite ayrıca Osmanlı Ermeni topluluğuna küçük krediler sağlamak amacıyla Moskova Millî Bankası örneğinde bir Ermeni Bankası kurulmasını başlatmış ve bu görevi Mösyö Totumyanç üstlenmiştir.¹⁷⁷ Rusya bu ve bunun gibi vaatlerle Ermenilerin gözlerini boyamaya devam ederek onların Osmanlı devletinden özerklik kazanabileceklerinin hayaline kaptırmaktadır.

Rusya'nın girişimleri, bağımsızlık mücadelesi veren Ermeniler tarafından olumlu karşılanmış ve minnettarlık sıkça dile getirilmiştir. Ermenilerin Patriği Kevork, 16 Nisan 1914'te Çar'a gönderdiği mektupta, 26 Ocak 1914'te Osmanlı Sadrazamı ile imzalanan Ermeni Reform Projesi'nin Rusya'nın desteğiyle hayata geçtiğini ve bunun Ermeni milleti için önemli bir dönüm noktası olduğunu belirtmiş; reformların uygulanmasının ancak Rusya'nın doğrudan desteğiyle mümkün olduğunu ve Osmanlı'nın önceki

¹⁷³ British Documents on the Origins of the War, 1898-1914, Cilt X, Part I, F.O. 11264/357/14/44. No.594. Sir Edvard Grey to Sir F. Bertie.

¹⁷⁴ Richard G. Hovannisian, *Armenians on the Road to Independence 1918* (Berkley and Los Angeles: University of California Press, 1967), 38-39.

¹⁷⁵ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.157.

¹⁷⁶ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov Reformy v Armenii*, No.159.

¹⁷⁷ BOA, HR.SYS. 2776/ 77.

girişimlerinin çoğunlukla engellendiğini vurgulamıştır.¹⁷⁸ Patrik, Çar'ın himayesi sayesinde Hristiyanlara yönelik yok etme planlarının engellendiğini ve Ermeni milletinin ancak Çar'ın koruması altında birlik içinde yaşayabileceğini belirtmiştir. Reformların güçlendirilmesi ve dini özgürlüğün sağlanması, Ermeni halkı için öncelikli hedeflerdir. Kevork, Çar'a ve Rusya'ya içten dualarını ileterek, halkın kaderinin Rus diplomasisi himayesinde olduğuna inandığını ifade etmiştir.¹⁷⁹

Doğudaki çeşitli sorunlar hakkında Patrik Zaven Efendi, sık sık Talât Bey'i ziyaret ederek bilgi paylaşmış ve destek talebinde bulunmuştur. Patriğin şikâyetleri doğrudan nazıra iletilmiş ve Talât Bey bu taleplerle yakından ilgilenmiştir.¹⁸⁰

16 Nisan'da Lahey ve Stockholm sefaretlerine sözleşmeyi imzalamak üzere en kısa sürede İstanbul'a gitmeleri talimatı verilmiştir. Westenenk ve Hoff da bu çağrıya uyarak İstanbul'a gelmiş; ardından Osmanlı Hükûmeti adına Sadrazam Said Halim Paşa ile bu iki müfettiş arasında 25 Mayıs 1914 tarihinde yirmi üç maddelik bir kontrat imzalanmıştır.¹⁸¹ 23 maddelik metnin tam adı "Müfettiş-i Umûmîlerin Vazîfe ve Selâhiyetlerine Mûte'allik Ta'limât"ıdır.¹⁸² İki müfettiş, antlaşmayı imzaladıktan sonra kişisel işleri için ülkelerine dönmüş; haziran ayının son haftasında İstanbul'a dönerek en geç 5 Temmuz'a kadar görev yerlerinde hazır bulunmaları kararlaştırılmıştır.¹⁸³

İstanbul'a ne zaman geldikleri tam olarak bilinmeyen yabancı müfettişler Beyoğlu'nda bulunan Pera Palas'taki otele yerleştirilmiştir. Hoff daha sonra İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde Tarabya'daki Tokatlıyan Oteli'nde kalmıştır ve tüm ihtiyaçları Osmanlı Hükûmeti tarafından karşılanmıştır.¹⁸⁴ Hoff, İstanbul'da bulunduğu süre zarfında Rum ve Ermeni patrikleriyle görüşmeler gerçekleştirmiş ve yabancı devletlerin elçileriyle sürekli temas halinde bulunmuştur. Müfettişlere yönelik harcırah ödemelerinin acilen yapılması konusu gündeme gelmiş olup 3 Haziran 1914 tarihinden itibaren toplam 600 lira tutarında

¹⁷⁸ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov, Reformy Armenii*, No.157

¹⁷⁹ *Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov, Reformy Armenii*, No.158.

¹⁸⁰ Ramazan Erhan Güllü, *Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti ile İstanbul Ermeni Patrikhanesi Arasındaki İlişkiler (1908-1914)*, 1000. *Yılında Türk-Ermeni İlişkileri*, Ed. Mustafa Sıtkı Bilgin- Yıldız Deveci Bozkuş, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019), 623.

¹⁸¹ Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, 117.

¹⁸² Fahri Taş, *Osmanlı-Ermeni İlişkileri 1912-1914* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2006), 163, Maddelerin tamamı için Bknz. BOA. HR.SYS. 2899/7.

¹⁸³ Altınkaya, Tanin Gazetesine Göre, Balkan Savaşları'ndan 1. Dünya Savaşı'na Kadar, 179.

¹⁸⁴ Türkmen, *Vilâyet-i Şarkîye Doğu Anadolu Vilayetleri*, 59.

ödeme yapılmasına karar verilmiştir. Ödeme işlemlerinin yürütülmesi hususunda Maliye Nezâreti bilgilendirilmiştir.¹⁸⁵

Müfettişler İstanbul'da kaldıkları haziran ayı boyunca toplam masrafları 12.635 kuruşun da örtülü ödenekten kendilerine verilmesi teklif edilmiştir.¹⁸⁶ *Takvim-i Vekâyi Gazetesi*'nin 14 Temmuz 1914 tarihli *Mülkiye* başlıklı haberinde, Osmanlı mülkiye memurlarına verilen en yüksek "rütbe-i bala" rütbesinin müfettişlere verildiği belirtilmektedir.¹⁸⁷

Avrupalı müfettişler hazırlıklarını tamamlayarak görev bölgelerine gitmek üzere yola çıkmıştır. Hoff, Ağustos 1914'te İstanbul'dan hareket ederek Trabzon üzerinden önce Erzurum'a oradan Van'a ulaşmıştır. Kendisine merkez olarak Bitlis vilayetini seçerek ona eşlik edecek heyetin burada bulunmasına karar vermiştir.¹⁸⁸ Cuma günü görev yerine doğru yola çıkacak olup yolculuğu boyunca kendisine resmi saygı gösterilmesi, lojistik destek sağlanması ve güvenliğinin sağlanması amacıyla özel bir güvenlik birliğinin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁸⁹

Dâhiliye Nezâreti Bitlis valiliğine önceden telgraf çekerek kalacağı evde yapılacak onarımlar ve düzenlemeler ne şekilde olmalıdır, bununla ilgili olarak işçilik ücreti ve eşyaların maliyeti konusunda hemen bilgi verilmesini istemiştir.¹⁹⁰ Binbaşı Hoff, görev bölgesine ulaştığında yerel yöneticiler ve Ermeni temsilcilerle görüşmelere başlamıştı. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Erzurum'da iken İstanbul'a dönmesi emredilmiştir. Hoff, dönüş yolunda Bitlis, Diyarbakır, Siverek, Urfa, İskenderun ve Beyrut'u dolaşarak İstanbul'a ulaşmayı tercih etmiştir. Öte yandan, Genel Müfettiş Westenenk eşyalarını Trabzon'a göndermiş olmasına rağmen görev yerine hareket etmeden önce gerekli evrakları almıştır.¹⁹¹

¹⁸⁵ BOA. DH. KMS. 23/3.

¹⁸⁶ "Mezkûr tezkirede beyân olunduğu üzere Vilâyât-ı Şarkiye müfettişlerinden Mösyö Westenenk ile Mösyö Hoff'un Pera Palas Oteli'nde ikâmet masraflarıyla masârif-ı sâ'irenin sekiz kıt'a pusula mücibince bâliğ olduğu râyiç akçe i'tibârıyla on iki bin altı yüz otuz beş guruşun Hazine-i Celîle'ce masârif-ı gayri melhûza tertîbinden tesviyesi husûsunun Mâliye Nezâreti'ne i'ârı ve Dâhiliye Nezâreti'ne ma'lûmât i'tâsı tensîb edildi." BOA. MV. 190/25. 14 Şabân sene [1]322 ve fi 25 Haziran sene [1]330 [Miladi : 8 Temmuz 1914]

¹⁸⁷ *Takvim-i Vekâyi*, "Mülkiye", 14 Temmuz 1914, 1.

¹⁸⁸ Ali Karaca, "Tehcîre Giden Yolda Ermeni Meselesi'ne Bir Çözüm Projesi ve Reform Müfettişliği 1878-1915", *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar*, Ed. Erhan Afyoncu (İstanbul: Tatav Yayınları, 2001), 91-93.

¹⁸⁹ BOA. DH.ŞFR. 43/82.

¹⁹⁰ BOA. DH.ŞFR. 43/144.

¹⁹¹ Karaca, "Tehcîre Giden Yolda Ermeni Meselesi'ne Bir Çözüm Projesi ve Reform Müfettişliği 1878-1915", 94.

Dâhiliye Nezâreti'nin 2449 sayılı telgrafında Genel Müfettişlik görevine atanan Norveçli Hoff ile Hollandalı Westenenk Bey'in savaş ilanı sonrası izinli olarak ülkelerine döndükleri bildirilmiştir. Aynı tezkerede, iki müfettiş ile kâtiplerine sözleşmeleri gereği tazminat ödenerek görevlerine son verilmesi önerilmiştir.¹⁹² Görevlerine son verilmesi, Meclis-i Vükelâ tarafından alınan kararlarla resmîyet kazanmıştır. Bu doğrultuda, işlemlerin usulüne uygun yürütülmesi ve kararın gerektirdiği tüm uygulamaların eksiksiz yerine getirilmesi için Dâhiliye Nazırı'na gerekli yetkiler verilmiştir. Söz konusu yetkilendirme, düzenlemelerin koordineli biçimde uygulanmasını ve sürecin sağlıklı tamamlanmasını sağlamayı amaçlamıştır.¹⁹³

Genel müfettişlerin görevlerine son verilmesi Osmanlı ıslahat sürecinin Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte fiilen sona erdiğinin önemli bir göstergesidir. Savaşın yarattığı jeopolitik ve iç siyasi koşullar, reform projelerinin uygulanmasını imkânsız hale getirmiş ve dış müdahalelerin de kesintiye uğramasına neden olmuştur. Bu süreç Osmanlı Devleti'nin iç kararlılığını ve egemenlik haklarını yeniden tesis etme çabasını gösterir. Ancak ıslahat girişimleri, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla askıya alındı. Bu durum, Doğu Vilayetleri'nde beklenen düzen ve istikrarın sağlanamamasına yol açmıştır. Dolayısıyla, Genel Müfettişlik uygulamasının sonlanması, Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı yönetimi ve bölgedeki halklar üzerindeki dönüştürücü etkilerinin somut bir yansımasıdır.

¹⁹² BOA. MV. 237/ 209.

¹⁹³ BOA. DH.ID. 186/72.

5. BÖLÜM: BOĞAZLAR POLİTİKASI VE DE GİERS

5.1. Rusya ve Boğazlar Politikası (1908-1911)

Rusya'nın dış politika ajandasında Karadeniz'e erişim her zaman temel bir hedef olarak varlığını sürdürmüştür. 18. yüzyıldan itibaren bu hedef jeopolitik ve ekonomik çıkarlarla iç içe geçmiş ancak zaman zaman uluslararası dengeler ve iç siyasi gelişmeler doğrultusunda ikinci plana itilmiştir.¹

1910-1913 yılları arasında Rusya'nın dış politikası Avrupa'daki bloklaşmanın sertleşmesine paralel olarak Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki stratejik hedeflerini özellikle Boğazlar meselesi çerçevesinde yoğunlaştırmıştır. Rusya, Karadeniz'e kıyısı olan bir güç olarak Boğazlar üzerinde tam hâkimiyet kurma isteğini giderek daha belirgin biçimde ifade etmiştir. Bu dönemde Balkanlar'da tırmanan krizler, Rusya'ya Osmanlı iç işlerine müdahil olma gerekçesi sunarken özellikle Rus Büyükelçisi Giers, Boğazlar üzerindeki Rus nüfuzunu pekiştirecek adımlar atmaya odaklanmıştır.

Rus elçisi Giers, Osmanlı Hükûmeti'ne reform baskısı yaparak aynı zamanda Boğazların statüsüne ilişkin diplomatik zemini şekillendirmeye çalışmıştır. Petersburg'un çıkarları doğrultusunda Batılı büyükelçilerle temaslarda bulunarak, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki tarihsel hak iddiasını uluslararası alanda yeniden gündeme taşımıştır. Rusya'nın kısmi seferberlik hazırlıkları ve Slav halkları üzerindeki hamiliği, Boğazlar yoluyla Akdeniz'e açılma stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilmiş; bu bağlamda Osmanlı'nın askeri ve siyasi zayıflığı, Rusya açısından müdahale edilebilir bir fırsat alanı olarak görülmüştür.

1911 yılında İtalya ile gerçekleşen Trablusgarp Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri ve idari kapasitesindeki zafiyetleri açığa çıkarmış; bu durum Rusya'nın Boğazlar üzerindeki stratejik taleplerini yeniden ve daha güçlü biçimde gündeme taşımasına zemin hazırlamıştır. Rus Hükûmeti Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine Boğazlar yoluyla geçiş hakkı tanınması amacıyla diplomatik girişimlerde bulunmuş; ancak bu teşebbüsler İngiltere'nin deniz gücü dengesi ve Akdeniz'deki nüfuzunu koruma yönündeki sert muhalefeti nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.²

¹ Я. Захер, “Константинополь и Проливы”, *Красный Архив*, том. 6 (1924), 48.

² Захер, “Константинополь и Проливы”, том. 6, 49.

Türk-İtalyan Savaşı sırasında Boğazların ticaret gemilerine kapatılması 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'na aykırı bulunmuş; zira bu antlaşma Rusya'ya ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişi için hak tanımaktaydı. Ancak savaş hâlinde bu hakkın fiilen askıya alınması Rusya'nın ekonomik çıkarlarını ciddi şekilde zedelemiş ve Petersburg nezdinde bir protesto sürecini başlatmıştır. Ne var ki bu protestolar herhangi bir somut sonuç doğurmamış aksine Boğazlar meselesinin her Osmanlı savaşında yeniden gündeme gelme potansiyelini güçlendirmiştir. Bu durum Rus Hükûmeti'nde şu sonuca varmıştır: “Ekonomik kaygılar ya Boğazların tamamen ele geçirilmesini ya da tarafsızlaştırılmasını gerektiriyordu. İkinci kombinasyon stratejik açıdan elverişsiz olduğu için geriye tek bir şey kalıyordu: tamamen ele geçirmek.”³ Bu da şu anlama geliyordu; Rusya'nın Boğazlar meselesine verdiği önemin sadece diplomatik söylemlerle sınırlı olmadığını aksine gerektiğinde askeri ve siyasi tüm imkânları kullanmaya hazır olduğunu göstermekteydi. Bu durum Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu artırmak ve Karadeniz'den Akdeniz'e engelsiz bir çıkış sağlamak için stratejik bir hedef olarak Boğazlar üzerinde mutlak kontrol kurmayı amaçladığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla olası bir kriz veya uluslararası gerilimde Rusya, mevcut diplomatik yöntemler yetersiz kaldığında doğrudan güç kullanımına başvurabilecek bir yaklaşımı benimseyecekti.

1911 yılı Rusya'nın Boğazlar üzerindeki hedeflerini daha açık biçimde ortaya koyduğu bir dönemdir. İtalya'nın Trablusgarp'a yönelik işgal hazırlıkları Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü tehdit ederken Boğazlar meselesini de yeniden gündeme taşımıştır. Bu gelişmeler üzerine o dönemde henüz Rusya'nın Bükreş Elçisi olarak görev yapan Mikhail Nikolayeviç De Giers, İstanbul'un stratejik önemi bağlamında Dışişleri Bakanlığı'na iki kapsamlı rapor sunmuştur. Giers, mevcut geçiş rejiminin Rus çıkarlarına uygun olmadığını savunmuş ve Rus savaş gemilerine Boğazlardan geçiş hakkı tanınmasını önermiştir. Bu öneriler, 1898 ve 1904 tarihli Rus raporlarına ve 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması'na dayandırılarak Rusya'nın Boğazlar üzerindeki ayrıcalıklarını yeniden kazanma hedefini yansıtmıştır.⁴

Görüldüğü gibi bu dönemde de Rus diplomasisinin temel yaklaşımı köklü bir şekilde değişmemiştir. Rusya, Boğazların Osmanlı denetimi altında kalmasını zayıf ve istikrarsız

³ Захер, “Константинополь и Проливы”, том. 6, 50.

⁴ Захер, “Константинополь и Проливы”, том. 6, 62-64.

bir durum olarak görmüş, kendi jeopolitik ve stratejik çıkarları doğrultusunda bu bölgelerin yeniden düzenlenmesini arzulamaya devam etmiştir. Bu yaklaşım yalnızca askeri bir üstünlük kurma arzusuyla sınırlı kalmayıp, diplomatik manevralar büyük güçler nezdinde baskı politikaları ve Osmanlı iç işlerine müdahalelerle desteklenmiş Boğazlar üzerindeki kontrolün Rusya lehine artırılması için sistematik bir stratejiyi yansıtmıştır. Dolayısıyla Rusya'nın bu tutumu hem Karadeniz güvenliği hem de Akdeniz'e erişim gibi uzun vadeli jeopolitik hedeflerle doğrudan bağlantılı bir politika olarak değerlendirilebilir.

Rus Dışişleri Bakanı Sergey Sazonov tarafından dile getirilen bir değerlendirmede ise Boğazların Rusya açısından taşıdığı stratejik ve ekonomik yönden öneminin altını çizmektedir. Sazonov'a göre; "Boğazların güçlü bir devletin denetimine geçmesi, Rusya'nın tüm güneyinin ekonomik kalkınmasının bu devlete bütünüyle tabi hâle gelmesi anlamına gelmektedir."⁵ Bu doğrultuda Boğazlara hâkim olan bir gücün yalnızca Karadeniz ile Akdeniz arasındaki deniz yollarını kontrol etmediği belirtilmiştir. Aynı zamanda bu hâkimiyetin Küçük Asya'ya doğru yayılma ve Balkanlar'da hegemonya kurma açısından da stratejik imkânlar sunduğu vurgulanmıştır.

Rusya'nın Boğazlar politikasını şekillendiren faktörlerden biri yalnızca İtalya ile yaşanan gerilim değildi; aynı zamanda 1912 yılında Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler de giderek kötüleşmekteydi. Özellikle Yunanistan'ın Girit'i kendi sınırlarına katma girişimi iki ülke arasındaki ilişkilerin her an savaşa dönüşme riskini taşıyordu. Girit'te yaşanan karışıklıklar üzerine Büyük Devletler adaya asker gönderme kararı almış; Osmanlı Hükûmeti ise Rusya'nın askerlerinin bir kısmını Girit'e sevk etmek üzere Boğazlar'ı kullanmasına izin vermiştir.⁶

1911 yılında Tanin Gazetesi'nde yer alan "Boğazlar Meselesi" başlıklı haberde Rusya'nın Boğazlar konusunu yeniden gündeme getirdiği ve konunun gizli müzakereler yoluyla ele alındığı belirtilmiştir. Habere göre Rusya, Karadeniz'deki savaş gemilerinin İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçişine izin verilmesini talep etmiştir. Bu istek diğer büyük devletlerce de değerlendirilmiştir. Fransa ve İngiltere'nin prensipte olumlu yaklaştığı bu girişim Osmanlı Devleti açısından Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarının büyük

⁵ Василий Молодяков - Первая мировая: война, которой могло не быть, (М.: Просвещение, 2012), 26.

⁶ Молодяков, Первая мировая: война, которой могло не быть, 27.

güçler arasında pazarlık konusu yapılması anlamına gelmekteydi.⁷ Bu durum, Rusya'nın Karadeniz donanmasını Akdeniz'e çıkarma ve bölgedeki stratejik üstünlüğünü pekiştirme hedefinin somut bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Rusya, Boğazlar üzerindeki denetimi artırarak sadece askeri hareket kabiliyetini genişletmeyi değil, aynı zamanda bölgedeki siyasi nüfuzunu da güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu hedef, Osmanlı Devleti'nin zayıf anlarından yararlanılarak diplomatik baskı ve uluslararası anlaşmalar yoluyla Boğazların kontrolünü kendi lehine çevirmeyi de içermektedir.

1911 yılında yaşanan diplomatik başarısızlık Rusya'nın Boğazlar meselesini yeniden gündeme taşıma konusundaki kararlılığını ortadan kaldırmamıştır. Aksine 1912 yılının başlarında Boğazlar sorunu, önceki dönemlere kıyasla çok daha acil ve öncelikli bir mesele olarak Rus dış politikasının merkezine yerleşmiştir.⁸ Nitekim bu dönemde Rus dış politikasının temel eksenini yalnızca Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki nüfuzunu artırmakla sınırlı kalmayıp stratejik ve jeopolitik açıdan hayati öneme sahip olan Boğazlar sorununa kalıcı bir çözüm bulma çabası olmuştur. Zira Rusya açısından Boğazlar, Karadeniz ile Akdeniz arasındaki bağlantıyı sağlayan kritik bir geçit konumunda olup hem ekonomik çıkarların korunması hem de askeri-stratejik güvenliğin temini bakımından vazgeçilmez bir öneme sahipti. Bu nedenle söz konusu dönemde yürütülen diplomatik girişimler, ittifak arayışları ve uluslararası müzakereler büyük ölçüde Boğazlar meselesinin Rusya lehine çözümlenmesi hedefine odaklanmıştır.

Bu çerçevede Mart 1912'de İstanbul'daki görevine başlayan Rusya'nın yeni Büyükelçisi Mikhail Nikolayeviç von Giers'in gündeminde seleflerinde olduğu gibi Boğazlar meselesi öncelikli bir yer tutmuştur.⁹ Özellikle Çanakkale Boğazı'nın 19 Nisan ile 18 Mayıs 1912 tarihleri arasında kapatılması, Rusya'nın Karadeniz limanlarından tahıl ihracatını sekteye uğratmış; bu durum, Rus resmî makamlarınca sert bir biçimde protesto edilmiştir. Dönemin etkili basın organları Rus Hükûmeti'ni daha kararlı diplomatik adımlar atmaya çağırmıştır. Bu çerçevede *Rus Sözü* adlı dergide yayımlanan '*Barutlu Kardeşlik*' başlıklı makalede Boğazlardaki bu kabul edilemez durumdan Rus

⁷ Tanin, "Boğazlar Meselesi", 11 Aralık 1911, 3.

⁸ Захер, "Константинополь и Проливы", том. 6, 50.

⁹ *Международные отношения в эпоху империализма 1878-1917*, Серия 2. 1900-1913, Т. 20, Ч. 2, 14 августа-17 октября 1912 г., 1940, No:888, 355.

diplomasisinin doğrudan sorumlu olduğu belirtilerek sert eleştiriler yöneltmiştir.¹⁰ Rusya'ya göre, Çanakkale Boğazı'nda yaşanacak herhangi bir ihlal yalnızca askeri-stratejik bir tehdit değil aynı zamanda ülkenin ekonomik istikrarını ve büyük ölçüde deniz ticaretine dayalı olan sanayi üretimini doğrudan etkileyecek bir unsur olarak değerlendirilmekteydi. Zira Karadeniz limanlarından dünya pazarlarına açılan Rus tahıl ihracatı, petrol sevkiyatı ve diğer sanayi ürünleri Boğazlar üzerinden gerçekleşen deniz ulaşımına bağımlıydı. Bu hattın kesintiye uğraması Rusya'nın hem dış ticaret gelirlerinde ciddi bir kayba yol açacak hem de sanayi sektörlerinde üretim ve hammadde akışını sekteye uğratacaktı. Dolayısıyla Boğazlar üzerindeki herhangi bir askeri tehdit veya uluslararası kriz, Rusya'nın sadece diplomatik pozisyonunu değil aynı zamanda iç ekonomik dengelerini ve büyük sanayi merkezlerinin çıkarlarını da sarsacak bir risk unsuru olarak algılanmaktaydı.

Dışişleri Bakanı Sazonov, Büyükelçi Giers'ten Boğazların kapatılmasını Osmanlı makamlarına resmî olarak protesto etmesini istemiş; ayrıca St. Petersburg'un uğradığı zararlara binaen tazminat talebinde bulunulabileceği uyarısını iletmesini talep etmiştir. Sazonov, İtalyan filosunun çekilmesiyle Boğazların yeniden açılması gerektiğini savunmuş ve bu görüşünü Boğazlar Sözleşmesi'ne dayandırmıştır. Ancak İngiltere ile Rusya arasında bu konuda görüş ayrılığı doğmuştur. İngiliz Dışişleri Müsteşarı Sir Arthur Nicolson söz konusu sözleşmenin Osmanlı'yı savaş hâlindeyken Boğazları açık tutmaya zorlamayacağını vurgulamış; tazminat talebini ise aşırı ve gerçekçi olmayan bir yaklaşım olarak değerlendirmiştir. Buna karşın, İngiltere diplomatik çözüm arayışından vazgeçmemiş; İstanbul'daki elçi Lowther'a, Osmanlı ile Boğaz trafiği konusunda uzlaşma zemini aranması talimatı verilmiştir.¹¹ Her iki büyükelçi de kendi hükümetlerinden aldıkları talimatlar doğrultusunda diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Ancak Boğazların tamamen yeniden açılmasını açık biçimde talep eden tek temsilci Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Giers olmuştur. Osmanlı Hariciye Nezareti 25 Nisan 1912 tarihli cevabında, İtilaf Devletleri'nin İtalyanları Çanakkale Boğazı çevresinde askerî bir

¹⁰ Е.Г. Кострикова, "Первая балканская война и российское общество," *Вестник РУДН, серия История России* (2009), 98. (E.G. Kostrikova, "Birinci Balkan Savaşı ve Rus Toplumu," *Vestnik RUDN, Rusya Tarihi Serisi* (2009), 98.)

¹¹ British Documents on the Origins of the War 1898–1914, Vol. IX: *The Balkan Wars, Part II*, FO 17391/8565/12/44, Sir Edward Grey'den Sir G. Buchanan'a, 22 April 1912, No:398, 389.

girişimden alıkoymaları durumunda Boğazların yabancı ticaret gemilerine tekrar açılabilceğini ifade etmiştir.¹²

Rus Dışışleri Bakanı Sazonov'un Boğazların kapatılmasına karşı gösterdiği sert tepki ve tazminat talebi önerisi Rusya'nın yalnızca Karadeniz'deki ticari çıkarlarını değil aynı zamanda stratejik nüfuz alanını da korumaya yönelik kararlılığını yansıtmaktadır. İngiltere'nin ise bu taleplere daha temkinli ve uzlaştııcı yaklaşması iki devletin Osmanlı üzerindeki nüfuz mücadelesinin farklı önceliklere dayandığını göstermektedir. Bu çerçevede Rus Büyükelçisi Giers'in, Boğazların açılmasına dair en açık ve ısrarlı talebi dile getiren tek temsilci olması dikkat çekicidir. Osmanlı Hariciye Nezareti'nin verdiği yanıt ise; Boğazlar politikasında denge arayışını sürdürdüğünü ve İtilaf Devletleri'nin tutumuna göre esneklik gösterebileceğini ortaya koymaktadır. Genel olarak bu süreç Boğazların yalnızca bir geçiş noktası değil büyük güçler arasında yoğun bir diplomatik çekişmenin merkezinde yer aldığını göstermektedir.

Boğazların kapalı kalması hem Rusya'yı hem de Avrupa'nın diğer büyük devletlerini rahatsız etmeye başlamıştı. Özellikle Rusya, Boğazlar üzerindeki stratejik hâkimiyetini zedeleyecek her türlü gelişmeye karşı temkinli bir tutum sergilemiştir.¹³ Diğer yandan, İtilaf Devletleri arasında da Boğazların uluslararası ticarete açılması konusunda farklı yaklaşımlar ve çıkar çatışmaları gözlenmiştir. Osmanlı Hükûmeti bu baskılar karşısında denge politikası izlemeye çalışmış ancak artan uluslararası talepler ve diplomatik baskılar sonucunda 18 Mayıs 1912 tarihinde Boğazlar ticaret gemilerine yeniden açılmıştır.¹⁴

Rus stratejik planlamasında olası bir askeri müdahalede İngiltere ve Avusturya-Macaristan'ın direniş göstereceği buna karşılık Fransa'nın tarafsız kalabileceği değerlendirilmiştir. Ancak Rusya, bu tür bir operasyon için henüz yeterli hazırlığa sahip olmadığını kabul etmiş; hem diplomatik meşruiyeti sağlayacak girişimlere hem de askeri anlamda dış desteklere ihtiyaç duyulacağını öngörmüştür. Bu bağlamda, Balkan devletlerinin kendi etki alanlarında kalmasını öngören ve bölgedeki Rus nüfuzunu

¹² Ronald Bobroff, *Roads to Glory: Late Imperial Russia and the Turkish Straits* (New York: I. B. Tauris, 2006), 33.

¹³ Ronald Bobroff, *Roads to Glory: Late Imperial Russia and the Turkish Straits* (New York: I. B. Tauris, 2006), 34.

¹⁴ Hasan Acar, Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme: İstanbul'un Fethinden Montrö Boğazlar Sözleşmesine, *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, (2019) 2/1,123.

muhafaza etmeyi amaçlayan çok yönlü bir ittifak stratejisi geliştirilmiştir.¹⁵ Bu çerçevede Rusya, Balkan devletleriyle ilişkilerini yeniden yapılandırmayı hedefleyen ve bu devletleri kendi nüfuz alanında tutarak bölgede istikrar sağlama iddiasıyla hareket eden çok katmanlı bir ittifak stratejisi geliştirmiştir. Söz konusu strateji yalnızca bölgesel düzeyde güç dengelerini gözetmekle sınırlı kalmamış aynı zamanda büyük güçlerin Boğazlar meselesi karşısındaki hassasiyetlerini dikkate alarak olası tepkileri minimize etmeye yönelik bir diplomatik esneklik de içermiştir. Rusya için bu yaklaşım Boğazlar üzerindeki uzun vadeli hedeflerin gerçekleştirilmesi yolunda kritik bir araç olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu ittifak politikası Rusya'nın yalnızca bölgesel aktörler nezdinde değil aynı zamanda uluslararası diplomasi sahnesinde de Boğazlar sorununa ilişkin pozisyonunu güçlendirmeyi amaçlayan kapsamlı bir dış politika anlayışının somut bir tezahürü niteliğindeydi.

Boğazların yeniden ticaret gemilerine açılmasının ardından aynı riskle tekrar karşılaşmak istemeyen Rusya, bu sorunun en kolay şekilde Osmanlı ile bir savaş yoluyla çözülebileceğini düşünmekteydi. Ancak bu seçeneğin önünde iki önemli engel bulunmaktaydı: Birincisi, İngiltere'nin tutumunun belirsizliği uzun süredir çözülemeyen bir sorun olarak ortadaydı. İkincisi ise, Osmanlı ile girilecek bir savaşın, Avusturya-Macaristan ile de çatışmaya yol açma ihtimali vardı. Rus Hükûmeti 1912'de kendisini böyle bir savaşa hazır görmüyordu; ayrıca Fransız Hükûmeti Başbakan Poincaré aracılığıyla 1912 yılı Ağustos ayında '*Fransız kamuoyu, Almanya kayıtsız kalırsa ve kendi inisiyatifiyle Sazis Ioeeriz'in uygulanmasına neden olmazsa Cumhuriyet Hükûmeti'nin salt Balkan sorunları nedeniyle askeri harekata karar vermesine izin vermeyeceğini*' kamuoyuna duyurmuştur. Bu durumda Rusya açısından doğrudan müdahale seçeneği geçerliliğini yitirmiştir. Geriye yalnızca çıkarlarını dolaylı yollarla korumaya yönelik bir strateji izlemek kalmıştır. Bu doğrultuda Rus diplomasisi, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan'a karşı denge unsuru oluşturmak amacıyla Balkan Birliği'nin tesis edilmesini desteklemiştir.¹⁶

21 Eylül (4 Ekim) 1912 tarihinde Rusya Dışişleri Bakanlığı Büyükelçi Giers'dan bir telgraf almıştır. Bu telgrafta tahıl yükü taşıyan Bulgar ve Yunan gemilerinin Boğazlardan

¹⁵ Hayri Çapraz, *Turkish Straits in Turkish-Russian Relations (From the End of the 19th Century to the World War I)*, ed. Alexander Polunov vd., *Rusya & Türkiye Uluslararası Bağlamda İkili İlişkiler Uluslararası Konferans Kitabı*, (Moscow: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2018), 52.

¹⁶ Захер, "Константинополь и Проливы", том. 6, 50.

geçişinin geciktirilmesinin Bâb-ı Âlî tarafından hoş karşılanmadığını iletmesini istemiştir. Buna ek olarak Karadağ'ın Osmanlı'ya savaş ilan etmesi ve Bulgar ordusunun süratle İstanbul'a ilerlemesinden duyduğu endişeleri dile getirmiştir. Zira böyle bir durumda Boğazlar yeniden ticari gemi trafiğine kapatılacak ve bu da Rusya'nın Boğazlar üzerinde nüfuz kurma ihtimalini zayıflatacaktır.¹⁷

29 Eylül (12 Ekim) 1912 tarihinde Rusya'nın Londra Büyükelçisi Benckendorff, Boğazların ticaret gemilerine kapatılması olasılığı karşısında duyulan endişeleri İngiliz yetkililere iletmiştir. Edindiği bilgilere göre İngiliz Hükûmeti de bu konuda Rusya ile benzer bir görüşü paylaşmakta ve Boğazların ticaret gemilerine kapatılmasının uygun olmayacağı kanaatindedir.¹⁸

8 Ekim 1912 tarihinde Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov'un St. Petersburg'daki Osmanlı Büyükelçisi Turhan Paşa ile İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Giers aracılığıyla Osmanlı Hükûmeti'ne resmî bir protesto iletildiği kaydedilmektedir. Bu diplomatik girişimin temelinde Osmanlı idaresinin Karadeniz'de ticaret gemilerinin geçişine yönelik uygulamaya koyacağı kısıtlamalar yer almaktadır. Turhan Paşa, Osmanlı-İtalyan Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte söz konusu kısıtlamaların uluslararası hukuk açısından meşruiyetini yitireceğini ifade etmiş; ayrıca Rusya'nın bölgedeki ekonomik çıkarlarının korunmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Diğer yandan Giers'in, Osmanlı Hariciye Nezareti'ne iletildiği mesajda Rus ticaretine yönelik bu tür engellemelerin Rusya'nın izlemekte olduğu barışçıl dış politikayı sekteye uğratabileceği yönünde uyarıda bulunduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte Bakan Sazonov'un tansiyonun tırmanmasını önlemek adına Giers'e, Rusya'nın Karadeniz'de askerî bir müdahalede bulunma niyetinde olmadığı ancak lojistik faaliyetlere yönelik müdahalelere müsamaha gösterilmeyeceği yönünde talimat verildiği anlaşılmaktadır.¹⁹

Rusya Donanma Bakanlığı'nın 20 Ekim 1912 tarihli yazısına göre herhangi bir karışıklık durumunda İstanbul'a asker sevk edilmesi ve Boğazlar'ın Avrupa yakasında Rus ordusuna güvenli bir üs sağlamak amacıyla Büyükdere'nin kontrol altına alınması planlanmıştır. Bu tasarı 1896-1897 yıllarında geliştirilen benzer bir plana dayanmakta

¹⁷ *Международные отношения в эпоху империализма 1878-1917*, Серия 2. 1900-1913, Т. 20, Ч. 2, 14 августа-17 октября 1912 г., 1940, №:888, 355.

¹⁸ *Международные отношения в эпоху империализма 1878-1917*, Серия 2. 1900-1913, Т. 20, Ч. 2, 14 августа-17 октября 1912 г., 1940, №:998, 434.

¹⁹ *Международные отношения в эпоху империализма 1878-1917*, Серия 2. 1900-1913, Т. 20, Ч. 2, 14 августа-17 октября 1912 г., 1940, №:893, 372.

olup İstanbul'da çıkabilecek sınırlı çaplı bir karışıklığın dahi Boğaz'ın üst kesimlerinin işgaline gerekçe teşkil edebileceği varsayımına dayanıyordu. Ancak geçmişte olduğu gibi bu plan 1912 yılında da hayata geçirilememiştir. Bunun birkaç nedeni vardı: 1- Bulgarların ilerleyişinin Çatalca'da durdurulması 2-Rus Karadeniz filosunun İstanbul'a karadan taşıma işlemlerini gerçekleştirecek yeterli araç bulunmaması.²⁰

5.2. Balkan Savaşları'nda Boğazlar

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'nın hemen öncesinde Boğazlar üzerindeki egemenliğini koruma çabaları yalnızca askerî değil aynı zamanda diplomatik düzlemde de yoğun bir faaliyet alanı oluşturmuştur. Rusya ise Karadeniz'deki çıkarlarını güvence altına almak ve Yunanistan başta olmak üzere diğer Balkan devletlerinin Boğazlara yönelik olası hamlelerini engellemek amacıyla Osmanlı üzerinde diplomatik baskı kurmaya yönelmiştir.

Bu süreçte yürütülen diplomatik girişimler neticesinde Rus Dışişleri Bakanı Sazonov'un geliştirdiği stratejik plan başarıyla uygulanmış ve Yunan donanmasının Boğazlara yönelik muhtemel bir saldırısı etkisiz hâle getirilmiştir. Osmanlı Hükûmeti hem Rusya'nın Karadeniz'deki ticari çıkarlarını koruma hem de uluslararası hukuk kurallarına uygun hareket etme amacıyla 21 Ekim 1912 tarihine kadar Balkan devletlerine ait ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişine izin vermiştir. Bu kararla birlikte Osmanlı bir yandan Bulgaristan'a karşı askerî hazırlıklarını sürdürürken diğer yandan büyük güçlerle olan ilişkilerinde dengeli bir diplomatik duruş sergileme çabası içine girmiştir. Nitekim 20 Ekim itibarıyla İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Giers ile Fransız Büyükelçisi Bompard Osmanlı Hükûmeti'nin Rusya'nın taleplerine karşı temkinli ve ihtiyatlı bir yaklaşım içinde olduğu kanaatindeydiler. Buna karşın Rus Dışişleri Bakanı Sazonov elçisinin bu yorumuna katılmamış; Osmanlı'nın tutumunu yeterince güven verici bulmamıştır. Elçisine; “bu tür açıklamaların yetersiz olduğunu ve Rus Hükûmeti'nin Boğazlardan geçiş için tam yetkiye sahip olmaları gerektiğini” ifade etmiştir.²¹ Bu talep, diplomatik müzakereler bağlamında Rusya'nın Boğazlar üzerindeki egemenlik iddiasını açık biçimde dile getirdiği gibi daha önceki sınırlı geçiş izinleri ve geçici düzenlemelerle

²⁰ Захер, “Константинополь и Проливы”, том. 6, 52-53

²¹ Bobroff, *Roads to Glory*, 46-47: Sazonov to Giers, 20 October 1912, tel.2285, AVPRI f.152 op 482,d.130.

yetinmeyerek bölgedeki stratejik çıkarlarını kalıcı biçimde teminat altına alma niyetini de yansıtmaktadır.

Bu dönemde Bulgar ordusunun Osmanlı başkentine doğru ilerleyişi Bulgar kamuoyunda “bir rüyanın gerçekleşmesi” şeklinde yorumlanmakta; Boğazlar bölgesinin Bulgar egemenliğine geçme ihtimali giderek güç kazanmaktaydı. İstanbul’daki Rus Büyükelçisi Giers, Osmanlı idaresindeki artan kaygı ve gerginliği hükümetine ayrıntılı biçimde aktarmıştır. Dönemin Hariciye Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi Rus elçisi Giers’ten, Çar II. Nikolay nezdinde girişimde bulunarak Bulgarların İstanbul’a yönelik ilerleyişinin durdurulmasını sağlamasını talep etmiştir. Noradunkyan’a göre Osmanlı Devleti daha önce iki kez Çar’ın diplomatik telkinlerine uyarak Sırbistan ve Yunanistan’a karşı askerî operasyonlarını durdurmuş; şimdi ise benzer bir müdahalenin Osmanlı’nın çıkarları doğrultusunda tekrar etmesini umut etmekteydi. Diğer yandan Giers yalnızca diplomatik kanallar üzerinden değil kamuoyu oluşturma bağlamında yürütülen propaganda faaliyetlerine de dikkat çekmiştir. Avrupa basınında Bulgarların İstanbul’u işgal edebileceğine dair bir panik havası yaratılmaya çalışıldığı; ayrıca Osmanlı askerî birliklerinin başkenti terk etmesi durumunda ortaya çıkabilecek iç karışıklık ve düzensizlik ihtimalinin özellikle öne çıkarıldığı gözlemlenmiştir.²²

24 Ekim 1912 tarihinde Bulgar kuvvetlerinin Osmanlı savunma hattını aşarak Çatalca’ya kadar ilerlemesi, Rusya’da ciddi bir endişe atmosferi doğurmuştur. Bu gelişmenin hemen ardından 25-26 Ekim gecesi saat 01.30 sularında Rus Donanma Bakanı Grigorovich, İstanbul’daki Rus Büyükelçisi Giers aracılığıyla Osmanlı Deniz Kuvvetleri Komutanı ile doğrudan temas kurmak istemiş; olası bir müdahale durumunda askerî birlik sevki için yetkilendirilme talebinde bulunmuştur. Bu olağanüstü talep kısa süre içerisinde Çar II. Nikolay tarafından onaylanmıştır.²³

Büyükelçi Giers’a gerekli görülmesi hâlinde Rus donanmasını İstanbul’a sevk etme yetkisi verilmiş; böylece olası bir kriz durumunda deniz kuvvetlerinin askerî baskı unsuru olarak kullanılabilmesi doğrudan elçilik düzeyinde teminat altına alınmıştır.²⁴ Bu girişimin ardındaki temel amaç; Rusya’nın Boğazlar üzerinde nüfuz sahibi olma

²² Славенко Терзич, “Россия и первая Балканская война”, *Слово.ру: Балтийский акцент*, 3/4, (2014), 101.

²³ Hayri Çapraz, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi Rusya’nın Boğazlar Politikası” *Belgi Dergisi*, 9, (2015), 1185.

²⁴ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 174.

yönündeki uzun vadeli stratejik hedefiydi. Rusya, olası bir askerî müdahaleyi İstanbul'daki Hristiyan nüfusu şiddetten koruma söylemiyle uluslararası kamuoyu nezdinde meşrulaştırma çabasına girmiştir. Ancak Bulgar ordusunun kesin bir zafer elde edememesi, Rusya'yı mevcut statükoyu korumaya mecbur bırakmıştır.²⁵

Bununla birlikte Boğazlar üzerindeki taleplerinden geri adım atmayan Rus siyasi çevrelerine hitaben Dışişleri Bakanı Sazonov, önümüzdeki beş yıl içinde Karadeniz'de güçlü bir donanmanın inşa edileceğini ve Boğazların yakın gelecekte Rusya'nın denetimine geçeceği yönünde güvence vermiştir.²⁶ Bu hamlenin temel amacı Boğazlar üzerinde etkili bir söz hakkına sahip olma isteği olmuştur. Rusya İstanbul'daki Hristiyan nüfusunu şiddetten koruma gerekçesiyle bu bölgeye müdahale ettiğini ileri sürmüştür. Bulgarların hedeflerine tam olarak ulaşamaması sonucunda Rusya mevcut statükoyu korumak zorunda kalmıştır.

Rusya, Boğazlar üzerindeki taleplerinden ve stratejik hedeflerinden hiçbir şekilde taviz vermemiştir. Bu kapsamda Dışişleri Bakanı Sazonov, Karadeniz'deki askerî hazırlıklar hakkında yaptığı değerlendirmede bölgedeki donanma gücünün kısa vadede önemli ölçüde güçlendirileceğini ifade etmiş ve Boğazların yakın gelecekte kesinlikle Rus denetimine geçmesi gerektiğini özellikle vurgulamıştır. *“Önümüzdeki beş yıl içinde Karadeniz'de güçlü bir donanma inşa edilecek ve Boğazlar kısa süre içinde Rusların denetimine girecektir”* ifadeleriyle, Rusya donanma kapasitesini artırarak Boğazlar üzerinde askerî ve stratejik bir kontrol sağlamayı taahhüt etmiştir.²⁷ Sazonov'un bu sözünü hayata geçirmek amacıyla hazırlanan esas plan şuydu: “1915 ile 1918 yılları arasında donanmalarımızı Yunan limanları üzerinden Ege Denizi'ne sevk edeceğiz; ardından şartlar elverdiğinde, 1917 ile 1919 arasında Çanakkale ve Boğazlar üzerinde kontrolü ele geçirmek üzere askerî harekâta başlayacağız.”²⁸ Sazonov'un bu ifadesi Rusya'nın Boğazlar üzerindeki denetimi yalnızca diplomatik müzakereler ve uluslararası anlaşmalar yoluyla elde etmeyi hedeflemediğini, gerektiğinde donanma gücü ve doğrudan askerî müdahale yöntemlerini de bir politika aracı olarak değerlendirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, Rus dış politikasının dönemin konjonktüründe

²⁵ Sean McMeekin, *The Russian Origins Of The First World War*, (London: The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, 2011), 31.

²⁶ Покровский, *Царская Россия И Война*, 82.

²⁷ Zarıfa Nazırlı, *Rusça Kaynaklarda Birinci Dünya Savaşı Rusya-Türkiye İlişkileri*, (Sakarya: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 43.

²⁸ Гилберт, Мартин, *Первая Мировая Война*. Оксфорд: Мертон-колледж, 199.

salt savunma refleksleriyle şekillenen bir anlayışa dayanmadığını aksine stratejik üstünlük sağlama, nüfuz alanını genişletme ve jeopolitik çıkarlarını güç kullanımıyla da güvence altına alma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu politika, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu karşısında değil aynı zamanda büyük güçler arasındaki denge siyaseti bağlamında da Rusya'nın saldırganlık ve yayılmacılık eğilimlerini yansıtan bir stratejik yönelim olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı Devleti başkent İstanbul'da kamu düzeninin ve sükûnetin korunmasını sağlamak amacıyla özellikle savaş ortamında meydana gelebilecek sosyal karışıklıklara karşı önlemler almıştır. Buna göre uluslararası arenada kabul gören karar gereğince Düvel-i Muazzama'ya mensup her devletin Boğazlar bölgesine birer zırhlı savaş gemisi yerleştirmesine izin verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁹ Bu uygulama ile Osmanlı'nın dış politika dengesi gözetilerek bölgedeki büyük güçlerin nüfuz alanlarını dengelemek ve olası askeri çatışmaları önlemek amacını taşımıştır. Alınan karar doğrultusunda Boğazlar'ın askeri ve stratejik olarak büyük güçlerin doğrudan kontrolünde olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Rusya kararlaştırılan limitler dâhilinde iki savaş gemisini İstanbul'a sevk ederek bölgedeki varlığını güçlendirmiştir. Söz konusu askeri gemilerin İstanbul Boğazı'nda bulunması Rusya'nın hem bölgedeki askerî gücünü sergilemesi hem de Osmanlı üzerindeki baskı unsurlarını artırması açısından stratejik bir hamle olarak değerlendirilmiştir.

Çatalca saldırılarından önce elde edilen Bulgar zaferleri, Osmanlı Devleti'nin ateşkes talebinde bulunmasına neden olmuştur. Ancak Bulgar ordusunun güçlü konumuna rağmen Çatalca hattındaki başarısızlıklar askerî birliklerin yorgunluğunu açığa çıkarmış ve genel durumu dezavantajlı bir hale getirmiştir. Rus Elçisi Giers, Bulgaristan'ın Sadrazam'ın ateşkes görüşmeleri önerisini kabul ettiğini Osmanlı Hükûmeti'ne bildirdikten kısa bir süre sonra; *"Görüşmelerin bu saldırılardan önce sonuçlanmamış olmasından dolayı üzüntü duymalıyız"* şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.³⁰

Yapılan siyasi müzakerelerin ardından 1912 yılının Kasım ayı ortalarında Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında ateşkes görüşmeleri başlamıştır. Bunun neticesi olarak da Rusya Boğazlar üzerindeki politik tutumunu netleştirmek ve bölgedeki nüfuzunu sağlamlaştırmak amacıyla kapsamlı hazırlıklara başlamıştır. 25 Kasım 1912

²⁹ BOA. MV. 227/270.

³⁰ Andrew Rossos, "Russia and the Balkans: Giers to Nekliudov, 20 November. 1912 DP/K 267, No.18.

tarihinde İkinci Hareket Bürosu Şefi Üsteğmen Nemits tarafından kaleme alınan raporda İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı'nın hem stratejik hem de ekonomik bakımdan taşıdığı önem detaylı şekilde vurgulanmıştır. Raporda, Trablusgarp Savaşı esnasında Boğazlar'ın Rus ticaret gemilerine kapatılmasının Rus ekonomisine ciddi zararlar verdiği belirtilmiş; Rusya'nın Balkanlar'daki çıkarlarının yanı sıra öncelikli hedefinin kendi stratejik ve ekonomik menfaatlerini güvence altına almak olduğu ifade edilmiştir. Nemits, bu çerçevede Boğazlarla ilgili olarak aşağıdaki temel önerilerde bulunmuştur:

1. 1908 ve 1911 yıllarında belirlenen hedefler doğrultusunda Rusya'nın Boğazları kendi savaş gemilerine açtırmak için aktif diplomatik ve askerî çalışmalar yürütmesi gerekmektedir.

2. Rusya'nın stratejik çıkarları doğrultusunda Boğazların uluslararası bir yönetime bırakılarak tarafsızlaştırılmaması gerekmektedir. Zira böyle bir düzenleme Boğazların Rusya açısından tamamen kaybedilmesine yol açabilirdi. Bu nedenle, Boğazların uluslararası yönetim yerine Türk kontrolü altında kalması Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını koruması açısından daha avantajlı görülmektedir.³¹

İkinci Amiral Lieven tarafından hazırlanmış benzer nitelikte bir rapor da ise aynı gün 25 Kasım 1912 tarihinde Donanma Komutanı tarafından sunulmuştur. Söz konusu raporda da Karadeniz ile Akdeniz arasındaki savaş gemilerinin güvenli geçişinin temini amacıyla yalnızca İstanbul Boğazı'nda değil aynı zamanda Çanakkale Boğazı ve Ege adaları çevresinde de hâkimiyet tesis edilmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Nemits ve Lieven tarafından kaleme alınan bu değerlendirmeler Donanma Bakanı vasıtasıyla Dışişleri Bakanı Sazonov'a sunulmuştur.³²

Gerek söz konusu raporlardan gerekse Balkan Savaşları sürecinde Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov'un yönlendirmelerinden Rusya'nın Balkan devletlerini İstanbul ve Boğazlar meselelerinden uzak tutma eğiliminde olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikalarında Balkan halklarının konumunu da ortaya koymaktadır. Rusya, söz konusu devletleri kendi nüfuzu altında tutmaya çalışırken Boğazlar meselesine herhangi bir şekilde müdahil olmalarını engellemeye yönelik açık bir tutum benimsemiştir. Rus diplomasi çevreleri, Boğazlar

³¹ Захер, “Константинополь и Проливы”, том. 6, 56-57.

³² Захер, “Константинополь и Проливы”, том. 6, 59-60.

meselesini Pan-Slavist hedeflerin ötesinde doğrudan Rusya'nın stratejik ve ulusal çıkarlarıyla bağlantılı, özgün bir sorun olarak değerlendirmiştir.

Sazonov, Rusya'nın Boğazlar politikasına ilişkin önemli bir eğilimi ortaya koymuştur. Sonuçsuz kalmış olsa da amfibi çıkarma fikrini ilk kez Kasım 1912'de, ikinci kez ise 27 Mart 1913'te Edirne'deki Osmanlı garnizonunun düşmesinin ardından gündeme getirmiştir. Ayrıca sonraki aylarda da ordunun üst düzey komutanlarını, Rus Karadeniz Filosu'nu derhâl ve etkili bir müdahaleye hazır tutulması gerektiği konusunda defalarca uyarmıştır.³³

1913 yılının ilk aylarında Balkan Savaşları'nın seyri Rusya açısından İstanbul ve Boğazlar meselesini yeniden öncelikli gündem haline getirmiştir. Özellikle Bulgaristan ordusunun 13 (26) Mart'ta Edirne'yi ele geçirmesi ve İstanbul yönünde ilerleme ihtimali Petersburg'da ciddi bir endişe yaratmıştır. Rusya, bu gelişmeler karşısında Boğazlar konusunu bir Slav dayanışması meselesi olarak değil doğrudan bir Rus millî çıkarı olarak değerlendirmiştir. Balkan devletlerinin -özellikle Bulgaristan'ın- Boğazlara yaklaşmasını istemeyen Rus yönetimi bölgedeki çıkarlarını korumak amacıyla Büyükelçisi Giers'e olağanüstü yetkiler tanımıştır. Dışişleri Bakanı Sazonov, Donanma Bakanı Grigorovich'in de onayıyla 15 Mart 1913 tarihinde İstanbul'daki büyükelçisi Giers'a gerekli görmesi halinde Petersburg'dan onay beklemeksizin Karadeniz Filosu'nu İstanbul'a çağırma yetkisini yenilemiştir. Bu olağanüstü yetkilendirmenin arkasında iki temel neden bulunmaktaydı: İlki, İstanbul'daki Hristiyan unsurların korunması bahanesiyle Rusya'nın müdahalesini haklı göstermek; ikincisi ise Bulgar kuvvetlerinin İstanbul'a girmesi durumunda Boğazlar meselesinde Rusya'nın dışlanması önleyerek sahada askerî varlık göstermektir.³⁴ Böylece Giers, yalnızca diplomatik raporlar ileten bir elçiden öte, gerektiğinde sahadaki gelişmelere askerî refleksle karşılık verecek bir stratejik temsilci kimliğine bürünmüştür.

Rus Hükûmeti, Büyükelçi Giers'a Rus filosunun İstanbul'a sevkine hangi koşullarda izin verileceğine ilişkin talimat göndermiştir. Buna göre söz konusu tedbir ancak Türk ordusunun düzensiz biçimde geri çekilmesi ya da Bulgar kuvvetlerinin İstanbul'a girmesi durumunda, Hristiyan nüfusun korunması amacıyla acil bir ihtiyaç ortaya çıkması hâlinde

³³ Sean McMeekin, 1.Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü, Çev. Nurettin Elhüseyn, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 46.

³⁴ Çapraz, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Rusya'nın Boğazlar Politikası", 1187.

uygulanacaktır.³⁵ Rusya'ya göre bu girişim, İstanbul ve Boğazlar meselesinde ülkenin çıkarlarıyla örtüşmeyen çözümlerin önüne geçmeyi amaçlamaktadır.

Rusya'nın Boğazlar konusundaki endişesi Osmanlı başkentinin olası düşüşünün Boğazlar'ın statüsünü belirsizliğe sürükleyecek olmasıdır. Bu durum, Rusya'nın Karadeniz'deki hayati çıkarlarını doğrudan tehdit edecekti. Fakat Karadeniz kıyılarındaki Rus askerî hazırlıklarının yetersiz oluşu ve seferberlik sürecinde yaşanan aksaklıklar, Bulgar ordusunun ilerleyişine karşı Rusya'nın müdahale kapasitesini ciddi biçimde kısıtlamaktaydı. Karadeniz'deki limanların durumundan habersiz olan İstanbul'daki Rus Büyükelçisi De Giers, 1 Nisan 1913 tarihli raporunda Rusya'nın askerî müdahalede bulunmasının mümkün olmaması hâlinde diplomatik yollarla bir çözümün süratle sağlanması gerektiğini şu ifadelerle dile getirmiştir: “Çatalca mevziisinin düşmesinden önce barışın imzalanmasını hızlandırmak ve ardından olaylar karşısında bir daha asla şaşırılmamak için tüm çabalarımızı sarf etmek son derece gereklidir!”³⁶ Giers'in söz konusu raporunda askerî müdahale seçeneğinin devre dışı kalması, Rusya açısından diplomasiyi yalnızca kaçınılmaz bir seçenek değil aynı zamanda mevcut krizden avantaj sağlama imkânı olarak da ön plana çıkarmıştır. Giers'in bu uyarısı, Rus dış politikasında ihtiyatlı ancak aktif bir müdahale stratejisinin benimsendiğini açık biçimde yansıtmaktadır. Raporda ortaya konan değerlendirmeler Çatalca hattının yalnızca Osmanlı Devleti için değil Rusya'nın bölgesel çıkarlarını koruma politikası açısından da belirleyici bir eşik olduğunu ortaya koymaktadır.

1912 yılının sonbaharında başlayan Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı ordusu Balkan ittifakı karşısında ağır bir mağlubiyet yaşamış; özellikle Bulgar kuvvetleri Edirne'yi kuşatarak Çatalca hattına dek ilerlemiştir. Osmanlı askerî yapısındaki yetersizlikler, moral çöküntüsü ve lojistik eksiklikler Bulgar ordusunun hızla İstanbul yakınlarına ulaşmasına olanak tanımıştır. Bulgar birliklerinin başkente yalnızca bir savunma hattı uzaklığında konumlanması ise, Rusya açısından hem güvenlik hem de bölgedeki nüfuzunu koruma bağlamında ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmiştir.

1913 yılı içerisinde Rus Elçisi Giers, Osmanlı İmparatorluğu'nun deniz gücünü arttırmaya yönelik girişimlerini dikkatle takip etmekteydi. 14 Kasım 1913 tarihli ve 189

³⁵ *Documents Diplomatiques Français*. 1871-1914. 3e série, 1911-1914. Tom: 6. (15 mars 1913-30 mai 1913), M. Pichon Ministre des Affaires étrangères, Aux Ambassadeur de France A Londres et Saint-Petersbourg, 31 Mars 1913, No.130, 165-166.

³⁶ Bobroff, *Roads to Glory*, 61: Giers to Sazonov, 1 April 1913, tel.218, RGIA f.1276 op.9 d.600.

sayılı Giers imzalı telgrafta, Osmanlı Devleti'nin İtalya'dan üç savaş gemisi satın almak niyetinde olduğu bildirilmiş ve Rusya'nın gemi inşasını hızlandırma ve güçlendirme gereği vurgulanmıştır. Bu telgrafın aslında, II. Nikolay şu notu düşmüştür: “Rusya'nın güneyinin huzur içinde gelişebilmesi için, Karadeniz'de donanmamızın Türk donanması karşısında mutlak üstünlüğü birincil şart olmaya devam etmektedir. Bu nedenle, gelecekte de Karadeniz'de bu üstünlüğü sağlamak için olağanüstü gayretler göstermemiz gerekmektedir.”³⁷ Giers'in bu uyarısı yalnızca Donanma Bakanlığı'nı değil doğrudan Çar II. Nikola'yı da harekete geçirmiştir. Telgraf üzerine bizzat Çar tarafından yazılan ve Karadeniz'de donanma üstünlüğünün “Rusya'nın güneyinin huzurlu gelişimi” açısından mutlak bir gereklilik olduğunu belirten not Giers'in sunduğu diplomatik bilginin stratejik önemini açıkça ortaya koymaktadır.

1913 yılının Kasım ayında Dışişleri Bakanı Sazonov, Osmanlı Duyun-u Umumiye İdaresi bir Rus delegesinin atanması meselesini gündeme getirerek İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Giers'e bu hususta Osmanlı Hükûmeti ile önceden temas kurulmasını tavsiye etmiştir. 9 Kasım tarihli talimatında, sürecin başarıya ulaşabilmesi için “*Osmanlı Devleti'nin rızasına ihtiyacımız var*” ifadelerini kullanarak Rusya'nın diplomatik nezaketi önceleyen bir yaklaşım benimsediği anlaşılmaktadır.³⁸

23 Kasım 1913 tarihli bir notasında Sazonov, Osmanlı topraklarında Almanya'nın artan nüfuzundan ve yürüttüğü provokatif faaliyetlerden duyduğu rahatsızlığı açıkça dile getirmiş; bu çerçevede ilk kez Boğazlar meselesinin artık ertelenemeyecek bir sorun hâline geldiğini ve kapsamlı biçimde ele alınmasının kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır.³⁹

Bu dönemde Türk-Rus ilişkilerine yönelik benzer bir değerlendirme Rusya'nın İstanbul Büyükelçiliği Baş Tercümanı Andre Mandelstam tarafından da yapılmıştır. Mandelstam, Boğazların Rus dış politikasındaki tarihsel ve stratejik önemine dikkat çekerek İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın kontrolünün Rus halkının her dönemde beslediği en samimi

³⁷ Я. Захер, “Константинополь и Проливы”, *Красный Архив*, том. 7 (1924), 35.

³⁸ Юрий Писарев, “Балканская политика России и Турция накануне первой мировой войны (1908-1914)”, *Balkanica: annuaire de l'Institut des études balkaniques* 15 (1984), 172. (Yuri Pisarev, “Rusya'nın Balkan Politikası ve Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türkiye (1908-1914)”, *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Yıllığı* 15 (1984), 172.

³⁹ Писарев, “Балканская политика России и Турция накануне первой мировой войны (1908-1914)”, 173, (Pisarev, “Rusya'nın Balkan Politikası ve Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türkiye (1908-1914)”, 173.

ve seküler ideallerin başında geldiğini ifade etmiştir.⁴⁰ Bu değerlendirme Boğazların Rus kolektif bilincinde yalnızca bir jeopolitik hedef değil aynı zamanda ulusal varoluşla özdeşleşen sembolik bir unsur olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Balkan Savaşları sürecinde Boğazlar meselesi Rusya açısından yalnızca Pan-Slavist bir hedefin ötesinde Karadeniz'deki stratejik güvenliği ve ulusal çıkarları doğrudan ilgilendiren kritik bir konu olarak öne çıkmıştır. Osmanlı başkentinin muhtemel düşüşü ve Boğazlar'ın statüsünde doğacak belirsizlik Rus diplomasisini hızlı ve kararlı adımlar atmaya yöneltmiştir. Bulgarların İstanbul'a ilerleyişinin durdurulmasının ardından Rusya, bu kez yeni bir krizle karşı karşıya kalmıştır. 1913 yılı Kasım ayı başlarında Osmanlı Askerî Donanması'nın modernizasyonu amacıyla Almanya'dan bir heyet İstanbul'a gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı arifesinde Liman von Sanders başkanlığındaki bu heyetin gelişi, Rusya'nın Boğazlar konusundaki hassasiyetini daha da artırmış ve bölgede yaşanan gerginliği tırmandırmıştır.

5.3. Birinci Dünya Savaşı'nda Boğazlar

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk evresinde İtilaf Devletleri açısından Boğazlar stratejik önceliğe sahip bir hedef olarak değerlendirilmemekteydi. Bu durumun temelinde savaşın kısa sürede Doğu ve Batı cephelerinde sonuçlanacağına dair genel kanı yatmaktaydı. Boğazlar meselesi ise esasen Balkan siyaseti bağlamında değerlendiriliyor; Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri safına çekilmesi ya da İttifak Devletleri'ne katılması hâlinde bu gelişmenin baskı unsuru olarak kullanılması şeklinde bir anlam kazanıyordu. Dönemin diplomatik değerlendirmeleri çerçevesinde bu yaklaşım en muhtemel senaryo olarak kabul görmekteydi.

Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti'nin askerî zafiyetleri açık biçimde ortaya çıkmış, bu durum Avrupa'daki büyük güçlerin İstanbul üzerindeki nüfuz mücadelesini daha da keskinleştirmiştir. Başta Almanya olmak üzere çeşitli Avrupa devletleri Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılması sürecinde etkin rol üstlenmeye yönelmişlerdir. Bu çerçevede Almanya, Osmanlı Devleti ile askerî ilişkilerini derinleştirme fırsatını değerlendirmiş ve 1913 sonbaharında bu doğrultuda yeni bir adım atmıştır. Söz konusu

⁴⁰ Mandelstam, *Le sort de l'Empire Ottoman*, 140.

gelişmeler Boğazlar ve İstanbul'un güvenliği bakımından Osmanlı İmparatorluğu ile doğrudan ilişkili olan Rusya tarafından dikkatle izlenmiştir.

Rusya açısından Osmanlı topraklarında herhangi bir yabancı devletin askerî etkisinin artması yalnızca Osmanlı'nın iç dengeleriyle değil Karadeniz'e açılan geçitlerin kontrolü bağlamında kendi stratejik güvenliğiyle de doğrudan ilişkiliydi. Dolayısıyla Almanya'nın Osmanlı ordusu üzerindeki etkisini artırmaya yönelik girişimleri Rus diplomatik ve askerî çevrelerinde ciddi rahatsızlık yaratmış; özellikle Boğazlar'ın geleceği bağlamında bu gelişmeler bir tehdit olarak değerlendirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı başladığında Rusya Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını istiyordu çünkü: a) bu sayede Boğazlar açık kalacak, Rus ekonomisi zora düşmeyecek, Rusya müttefiklerine buğday gönderebilecekti; b) Rusya'nın Karadeniz donanması yeni geliyordu ve üretilmekte olan yeni dretnotların tamamlanması için zamana ihtiyaç vardı; c) Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması hâlinde güçlü Avusturya ve Alman savaş gemilerinin Boğazlar üzerinden Karadeniz'e geçerek henüz gelişim sürecinde bulunan Rus donanmasını imha etme ihtimali doğmaktaydı. Bu durumda Rusya'nın Kafkasya ile olan bağlantısı da ciddi şekilde tehlikeye girecekti. Nitekim, bölgeyle ulaşımı sağlayan demiryolu hatları askerî sevkiyat açısından yetersiz kapasiteye sahipti.⁴¹ Bunlara ek olarak Rusya'nın Batı Cephesi'ne mümkün olan en fazla askerî kaynağı sevk etmek istemesi Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını daha da önemli kılmıştır. Çünkü tarafsız bir Osmanlı'nın varlığı Rusya açısından askerî güçlerin bölünmesini önleyerek kaynakların tek cephe üzerinde yoğunlaşmasına olanak tanıyordu. Bu durum savaşın stratejik planlamasında kuvvetlerin etkin ve verimli kullanımı açısından hayati bir faktör olarak görülmüştür.

Balkan Savaşları'nda alınan ağır yenilgilerden sonra Osmanlı ordusunun güçlendirilmesinin devletin bekâsı açısından zorunlu olduğu genel kabul görmekteydi. Bu doğrultuda 1913 yılında Osmanlı Hükûmeti askerî ıslahat ve eğitim çalışmalarına destek sağlamak amacıyla Berlin'den bir askerî heyet talebinde bulunmuştur.⁴²

Rusya, Boğazlar üzerindeki stratejik hedeflerini sürdürdüğü bir dönemde Osmanlı Devleti ile Almanya arasında gelişen askerî iş birliğini ciddi bir tehdit olarak algılamıştır.

⁴¹ Bobroff, *Roads to Glory*, 96-97.

⁴² Готлиб В. В., История первой мировой войны, Библиотека внешней политики, Москва: Соцэкгиз, 1960, 58. (Gotlib V. V., Birinci Dünya Savaşı Tarihi, Dış Politika Kütüphanesi, Moskova: Sotsegiz, 1960, 58.)

Bu çerçevede Rus Büyükelçisi Giers, 20 Ekim (2 Kasım) ve 23 Ekim (5 Kasım) 1913 tarihlerinde Dışışleri Bakanı Sazonov'a gönderdiği telgraflarda General Liman von Sanders başkanlığındaki Alman Askerî Heyeti'nin Osmanlı topraklarına intikal edeceğini ve yalnızca eğitim faaliyetleriyle sınırlı kalmayıp İstanbul'daki 1. Kolordu'nun komutasını da devralacağını bildirmiştir. Sanders'in bu görevlendirilmesi Rus Hükûmeti'nde ciddi bir huzursuzluk yaratmış; Sazonov'un kaygıları Berlin'deki Rus Büyükelçisi Sverbeev aracılığıyla Alman makamlarına iletilmiştir. Öte yandan Giers, 23 Ekim tarihli telgrafında Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim'a da Rus tarafının endişelerini açık biçimde aktarmış; Alman askerî faaliyetlerinin İstanbul dışında daha az hassas bir bölgede yürütülmesinin daha uygun olacağını ifade etmiştir.⁴³

Alman Hükûmeti ise konuya ilişkin verdiği resmî yanıtta söz konusu askerî heyetin görevlendirilmesinin Osmanlı Devleti'nin talebi doğrultusunda gerçekleştiğini; aksi takdirde Osmanlıların başka bir devletten yardım isteyeceğini ifade etmiştir. Aynı dönemde, Rusya Dışışleri Bakanlığı tarafından Büyükelçi Giers'a Bâb-ı Âlî nezdinde bu duruma karşı diplomatik baskı uygulaması yönünde talimat verilmiştir.⁴⁴ Sazonov'un duyduğu endişe yalnızca Boğazların savunmasını güçlendirmek amacıyla bir Alman subayının gönderilmesinden kaynaklanmıyordu. Onu asıl kaygılandıran Osmanlı ordusunun en kritik birimlerinden biri olan 1. Kolordu'nun başına General Liman von Sanders'in getirilmesi ve Alman askeri nüfuzunun İstanbul'da kalıcı hâle gelme ihtimaliydi. Bu durum Rusya açısından yalnızca askeri dengeleri değil aynı zamanda Karadeniz ve Boğazlar üzerindeki stratejik çıkarlarını da tehdit eden bir gelişme olarak görülmekteydi.

İttihat ve Terakki Hükûmeti, özellikle Enver Paşa'nın girişimleri doğrultusunda 27 Ekim 1913 tarihinde ordusunun ıslahı ve modernizasyonu amacıyla General Liman von Sanders'in başkanlığında bir Alman askerî heyetinin davet edilmesine karar vermiştir. Bu karar doğrultusunda Osmanlı Devleti Almanya Askerî Heyeti Reisi General Liman von Sanders ile resmî bir kontrat imzalamıştır. Bu anlaşma, Osmanlı ordusunun yapısal ve işlevsel açıdan güçlendirilmesini hedefleyen kapsamlı bir askerî reform sürecinin başlangıcını işaret etmekteydi. Kontrat kapsamında Alman heyeti askerî eğitimden teşkilatlanmaya kadar geniş bir yelpazede danışmanlık ve uygulamalı destek sağlamayı

⁴³ Я. Захер, “Константинополь и Проливы”, *Красный Архив*, том. 7 (1924), 38.

⁴⁴ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 193-194.

taahhüt etmiş; özellikle savaş stratejileri, taktiksel eğitim ve disiplin konularında Osmanlı birliklerine rehberlik etmeyi vaad etmiştir. Kırk iki kişiden oluşan bu heyet 1 Kasım 1913'te İstanbul'a gelerek askerî ıslahat çalışmalarını başlatmıştır.⁴⁵ Bu iş birliği Osmanlı ordusunun modern savaş koşullarına uyum sağlaması ve bölgedeki güç dengeleri üzerinde etkili bir konuma yükselmesi bakımından büyük önem taşımıştır.⁴⁶

Sadece Alman Askeri Heyeti'nin ıslah çalışmalarıyla yetinmeyen İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin mensupları yakın dönemde İtalya'da yaşanan gerginliğin ardından üç küçük savaş gemisi satın almaktaydı. Bunun yanı sıra en endişe verici bir diğer gelişme ise İngiliz tersanelerinde Osmanlı Devleti için dretnot sınıfı son model iki zırhlı inşa edilmeydi; Donanma Kurmay Heyeti'nin 1912 yılında Sazonov'a yaptığı genel bir uyarısında bu dretnotlardan sadece birini bile denize inmesi Rusya'nın bütün Karadeniz filosunu anında işe yaramaz hale getirmeye yeterdi.⁴⁷ Rus elçisi Giers'in 27 Kasım 1913 tarihli acil bir telgrafla Sazonov'a bildirdiğine göre bu dretnotların Mart ya da Nisan ayında İstanbul'a varması beklenmekteydi. Bütün bunlara tecrübeli bir Alman subayının İstanbul Boğazı'ndaki sahil savunma hatlarını yönetmesi ihtimalinin eklenmesi anlamı, Rusya'nın Boğazlar'ı ele geçirme ihtimalini elinden çıkaracağıydı. Rus elçisi Giers "Er ya da geç vuku bulması kaçınılmaz Osmanlı krizinde yenilenen Türk filosu bize kesin bir darbe indirecektir" şeklinde Bakan Sazonov'u uyarmıştır.⁴⁸

Dışişleri Bakanı Sazonov endişe etmekte haklıydı ve bunun tek sebebi Boğazlar'daki Osmanlı savunma hattını güçlendirmek için gelen Alman subay değildi. İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Giers'ten gelen bilgi üzerine Sazonov, Türklerin Osmanlı donanmasını güçlendirmek amacıyla satın alınan filolar ve İngiltere'ye sipariş edilen dretnotların sayısını ve kapasitesini artırmak için ciddi çalışmalar yürüttükleri konusunda uyarılmıştır. Giers, donanmanın güçlendirilmesiyle birlikte Osmanlı üzerindeki siyasi üstünlüklerinin de etkili bir deniz gücü aracılığıyla zayıflatılacağını da ifade etmiştir.⁴⁹

Rus basınında Almanya'nın Boğazları kontrol altına alma niyetinde olduğuna dair yorumlara sıklıkla yer verilmiştir. Osmanlı Bahriye Nezareti Alman General Liman von Sanders'in gelişinden önce donanmanın ıslahı amacıyla İngiltere'den bir amiral talebinde

⁴⁵ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 225.

⁴⁶ Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası*, (İstanbul: Emre Yayınları 1995), 147.

⁴⁷ McMeekin, *The Russian Origins Of The First World War*, 29.

⁴⁸ McMeekin, *The Russian Origins Of The First World War*, 30.

⁴⁹ Bobroff, *Roads to Glory*, 83.

bulunmuştu. İngiliz Hükûmeti bu talebi olumlu karşılayarak Amiral Limpus ile birkaç askerî danışmanı İstanbul'a göndermiş; bu durum Rusya tarafından doğrudan bir tehdit olarak görülmediği için herhangi bir tepkiye yol açmamıştı. Ancak Almanya'nın benzer şekilde askerî bir heyet göndermesi ve özellikle General Liman von Sanders'in 1. Kolordu komutanlığına atanması Rusya'da ciddi rahatsızlık yaratmıştır. İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Giers bu gelişmeye karşı sert diplomatik girişimlerde bulunmuş; söz konusu atamayı Almanya'nın Boğazlar ve İstanbul üzerinde doğrudan askerî nüfuz tesis etme girişimi olarak değerlendirmiştir.⁵⁰

3 Kasım 1913 tarihinde Alman Hükûmeti'nin İstanbul Büyükelçisi Wangenheim'a gönderdiği telgrafta Almanya'nın askerî faaliyetlerini İstanbul dışında başka bir bölgede yürütmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir. Alman tarafı ise verdiği yanıtla söz konusu askerî personel görevlendirmesinin Osmanlı Devleti'nin talebi doğrultusunda gerçekleştirildiğini ifade etmiştir.⁵¹

Rusya'nın, Sanders'in İstanbul'dan çekilmesini sağlama yönündeki girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 14 Kasım 1913 tarihinde Liman von Sanders liderliğindeki Alman Askerî Heyeti'nin Osmanlı topraklarına intikali ve özellikle İstanbul'daki 1. Kolordu komutasını üstlenmesi, Çarlık yönetimi tarafından Rusya'nın stratejik çıkarlarına doğrudan bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Bu gelişme üzerine İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Giers, İngiliz ve Fransız elçilerini de yanına alarak Sadrazam ve Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa ile görüşme gerçekleştirmiştir. Üç büyükelçi tam bir görüş birliği içinde Osmanlı Hükûmeti'ne şu mesajı iletmışlerdir: “*Bir Alman generalinin İstanbul'da bir askeri kuvvetin en yüksek makamını işgal etmesi uygun olmaz*” ifadelerine yer vermiştir.⁵² Sadrazam Said Halim Paşa Osmanlı ordusundaki kolorduların başına kimin atanacağına yalnızca Osmanlı Devleti'nin karar verebileceğini belirtmiş; bu açıklamasıyla Alman Büyükelçisi Wangenheim'ı memnun etmiştir.⁵³

⁵⁰ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)* (Ankara: Ankara Basımevi, 1970), 194.

⁵¹ Hayri Çapraz, “Turkish Straits in Turkish-Russian Relations (From the End of the 19th Century to the World War I),” ed. Alexander Polunov vd., *Rusya & Türkiye Uluslararası Bağlamda İkili İlişkiler Uluslararası Konferans Kitabı* (Moscow: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2018), 57.

⁵² Kazım Karabekir, *Birinci Cihan Harbi'ne Neden Girdik*, Cilt. I. (İstanbul: Emre Yayınları, 1995), 95.

⁵³ Limon von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev. Eşref Bengi Özbilen (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 31.

Boğazlar üzerindeki uluslararası rekabetin giderek yoğunlaştığı bu dönemde Rusya'nın stratejik öncelikleri daha belirgin hâle gelmiştir. Aralık 1913'te Bakan Sazonov'un Çar II. Nikola'ya sunduğu gizli rapor bu yönelimin diplomatik düzeydeki ifadesi niteliğindedir. Raporda Rusya'nın doğrudan bir toprak genişlemesi peşinde olmadığı özellikle vurgulanmakla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi çözülmesinin kaçınılmaz bir gelişme olarak değerlendirildiği görülmektedir.⁵⁴

Sanders Krizi'nin ardından tedirginliği devam eden Rusya'nın Karadeniz limanlarında askerî yığınak yapmaya başlaması Osmanlı yetkilileri tarafından muhtemel bir saldırının habercisi olarak değerlendirilmiştir. Bu durumu öğrenen General Liman von Sanders ise Osmanlı ordusundaki askerî hazırlıkları hızlandırma kararı almıştır.⁵⁵

1914 yılının ilk yarısında Osmanlı ordusundaki Alman subaylarının sayısı, Askerî Misyon'un kuruluş sözleşmesinde öngörülen 42 kişilik sınırın üzerine çıkarak taşra teşkilatındaki artan kurmay ve birlik ihtiyaçları doğrultusunda yaklaşık 70'e ulaşmıştır. Bu artış özellikle taşra teşkilatında ve kurmay heyetlerinde personel ihtiyacının belirgin şekilde artmasına bağlanmaktadır. Aynı dönemde Osmanlı donanmasının yeniden teşkilatlandırılmasında Alman subaylarının katkısı sınırlı olmakla birlikte stratejik açıdan önemli bir rol oynamıştır. Savaşın ilerleyen safhalarında ise Alman askerî misyonundaki personel sayısı 800'ü aşmış; sadece subaylar değil sıhhiye personeli ve memurlar da misyon kapsamında görevlendirilmiştir. Alman Askerî Misyonu'nun faaliyet alanı yalnızca kıta ve merkezî dairelerle sınırlı kalmamış; İstanbul'daki çeşitli askerî okullarda da Alman eğitmenlerin aktif rol oynadığı görülmüştür. Bu bağlamda Piyade ve Topçu Atış Okulları ile Ayazağa Süvari Astsubay Okulu'nun müfredatları genişletilmiş ayrıca binicilik ve yük taşıma kollarının eğitimi için özel okullar tesis edilmiştir.⁵⁶

21 Şubat (8 Şubat) 1914 tarihinde dönemin uluslararası gelişmelerinin seyri göz önünde bulundurularak Rusya'nın gelecekteki dış politikasına yön vermek amacıyla Dışişleri Bakanı D. Sazonov başkanlığında bir Özel İstişare Meclisi toplanmıştır.⁵⁷ Toplantıya Donanma Bakanı İ. K. Grigorovich, Genelkurmay Başkanı Y. G. Jilinskiy, İstanbul Büyükelçisi Mikhail Nikolayeviç De Giers, Dışişleri Bakan Yardımcısı Anatoly

⁵⁴ Молодяков - Первая мировая: война, которой могло не быть, 25.

⁵⁵ Шаццлло, В., *Первая Мировая Война 1914-1918: Факты Документы* (Moskova: Olma Пресс, 2003), 171-172. (Satsillo, V., *Birinci Dünya Savaşı 1914-1918: Gerçekler ve Belgeler* (Moskova: Olma Press, 2003), 171-172.)

⁵⁶ Limon von Sanders, *Türkiye 'de Beş Yıl*, 31-32.

⁵⁷ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 195.

Anatolyevich Neratov, Genelkurmay Genel Karargâhı İkinci Başkanı General Danilov, İkinci Genelkurmay Başkan Yardımcısı Averyanov, Donanma Genelkurmayı Vekili Nenyukov, Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu Dairesi Başkanı Prens Trubeçkov ve Donanma Genelkurmay 2. Operasyon Dairesi Başkanı Yüzbaşı Nemits gibi üst düzey yetkililer katılmıştır.⁵⁸

Toplantının açılışında İstanbul'daki Büyükelçi Giers, ilgili bakanlıkların iş birliğiyle Boğazlar sorununa Rusya lehine bir çözüm sağlanması amacıyla kapsamlı bir eylem programının gecikmeden hazırlanmasına başlanması gerektiğini belirtmiştir. Yakın gelecekte olabilirliği göz ardı edilemeyecek olayların meydana gelebileceği ve bu olayların İstanbul Boğazları'nın uluslararası statüsünü kökten değiştirebileceği yönündeki düşüncelerini aktarmıştır.⁵⁹ Giers'e göre Osmanlı'nın İngiltere ve İtalya'dan sipariş ettiği modern savaş gemileri, Karadeniz'deki güç dengesini tehdit ederken, Alman Askerî Misyonu'nun Osmanlı ordusunun başına getirilmesi Boğazlar üzerinde Almanya'nın nüfuzunu artırma riskini doğurmuştur. Ayrıca Avrupa'da yaklaşmakta olan büyük savaş tehlikesi, Boğazların hangi güçlerin kontrolüne geçeceği meselesini Rusya açısından daha da acil hale getirmiştir. Tüm bu gelişmeler Giers'in önerdiği üzere, Rusya'nın çıkarlarını koruyacak kapsamlı bir Boğazlar politikasının gecikmeden hazırlanmasını zorunlu kılmıştır.

Genelkurmay Başkanı General Jilinskiy “*Avrupa savaşı durumunda Rus Ordusu bir bütün olarak batı cephesinde savaşmak zorunda değildir ve İstanbul ile Boğazlar işgal edilebilir*” ifadelerini kullanmıştır.⁶⁰ General Jilinskiy'nin açıklaması Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul üzerinde askeri müdahale olasılığını ciddiyetle değerlendirdiğini ve Avrupa cephesindeki yükümlülüklerle sınırlı kalmaksızın Karadeniz'deki stratejik çıkarlarını güvence altına almak için alternatif askerî senaryolar planladığını göstermektedir.

Vladimir Kokovtsov'un katılmadığı toplantıda Bakan Sazonov uluslararası konjonktürün önemli değişimlere açık olduğunu vurgulamış ve Rusya'nın Boğazlara ilişkin hedeflerine ulaşabilmesi için zaman kaybetmeden hazırlık yapılması gerektiğini ifade etmiştir.⁶¹

⁵⁸ Захер, “Константинополь и Проливы”, том. 7, 51.

⁵⁹ Захер, “Константинополь и Проливы”, том. 7, 52.

⁶⁰ Michael T. Florinsky, “A Page of Diplomatic History: Russian Military Leaders and the Problem of Constantinople During the War”, *Political Sciences Quarterly* 44/1, (1929), 109-110.

⁶¹ İsmail Köse, I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Bırakılması (Mart-Nisan 1915), Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 89, 9-11.

Kokovtsov'a göre Boğazlar Türk egemenliğinden geri alınacaksa Rusya doğrudan müdahale edecek ve başka bir devletin orada varlık göstermesini engelleyecekti. Maliye Bakanı Barkov da bu görüşü paylaşıyordu. Toplantıya katılan tüm yetkililer Boğazlar ve İstanbul'un ele geçirilmesine yönelik ön hazırlıklara başlanması konusunda fikir birliğine varmış; olası bir askerî harekâtın ayrıntıları ile Osmanlı'nın savunma stratejileri tartışılmıştır. Ancak deniz kuvvetlerinin yetersizliği nedeniyle harekât ertelenmiş Boğazların işgali 1917 sonrası bir döneme bırakılmıştır. Zira bu döneme kadar Rusya'nın deniz kuvvetlerinin -Osmanlı'nın sipariş ettiği gemileri teslim alması durumunda dahi- üstünlük sağlayacağı öngörülmekteydi.⁶² İstanbul ve Boğazların ele geçirilmesine yönelik plan; hazırlıkların tamamlanabilmesi amacıyla yaklaşık üç yıl süreyle ertelenmiştir.⁶³

Toplantıda söz alan Dışişleri Bakanı Sazonov ise Boğazlar üzerindeki Rus hedeflerinin ancak kapsamlı bir Avrupa uzlaşmasıyla gerçekleşebileceğini ifade etmişti. Her ne kadar kısa vadede ciddi bir siyasi çatışma beklemese de mevcut durumun sürdürülebilir olmadığını dile getirerek Boğazlar Osmanlı'nın kontrolünden çıkacak olursa Rusya'nın bu bölgeye üçüncü bir devletin hâkimiyetini kabul etmeyeceğinin de altını çizmiştir. Sazonov, Boğazlarda Rus çıkarlarına uygun bir düzenin kurulması gerektiğini aksi takdirde askeri müdahaleye başvurulacağını ve çıkarma harekâtı dahil kapsamlı hazırlıkların şart olduğunu belirtti.⁶⁴

Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığının korunmaya çalışıldığı dönemde Boğazlar ile ilgili ilk ciddi kriz 26 Eylül 1914 tarihinde meydana gelmiştir. Alman savaş gemileri Goeben ve Breslau'nun Türk sularına sığınmasının ardından İngiliz Donanması'na ait savaş gemileri Çanakkale Boğazı girişini sıkı bir gözetim altına almıştır. Aynı gün Boğazlar'dan çıkış yapan bir Türk torpido botu, İngilizler tarafından durdurularak gemide Alman askerî personel bulunduğu iddiasıyla arama yapılmıştır. Bu olayın ardından İngiliz Büyükelçisi Sir Louis Mallet tarafından Ege Denizi'ne çıkacak tüm Türk gemilerinin rutin olarak denetlenmesi kararı alınmıştır. Bu esnada arama sırasında Osmanlı Devleti hâlen tarafsız konumdaydı.⁶⁵ İngiltere'nin tarafsız Osmanlı Devleti'ne yönelik fiili bir abluka niteliği

⁶² Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 196-198.

⁶³ Çapraz, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Rusya'nın Boğazlar Politikası", 1192.

⁶⁴ Cemal Tükin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1947), 355-356.

⁶⁵ Ulrich Trumpener, "Turkey's Entry into World War I: An Assessment of Responsibilities", *The Journal of Modern History* 34, no. 4 (1962), 373.

taşıyan politikalarının ilk adımı olarak aldığı bu karar üzerine Enver Paşa'nın emriyle Çanakkale Boğazı tüm yabancı savaş ve ticaret gemilerine kapatılmış; ayrıca Boğaz girişleri mayınlarla güvence altına alınmıştır.⁶⁶ Bu tedbir Osmanlı'nın tarafsızlığını koruma çabalarının yanı sıra Boğazlar üzerindeki deniz trafiğini kontrol altına alma ve olası tehditlere karşı savunmayı güçlendirme amacı taşımaktaydı.

Boğazların kapatılmasının ardından Rusya savaşın sonunda İstanbul ve Boğazlar üzerinde söz sahibi olma talebini ısrarla dile getirmeye başlamıştır. Bu beklenti 1914 yılının Eylül ayı sonunda Rus Bakanlar tarafından İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Edward Goschen Buchanan'a açıkça iletilmiştir. Özellikle Dışişleri Bakanı Sazonov 26 Eylül 1914 tarihinde İngiliz ve Fransız Büyükelçileri Buchanan ile Paul Cambon'a yaptığı açıklamada "*Rusya, İstanbul Boğazı'nda, tercihen Büyükdere bölgesinde bir donanma üssü talep etmektedir*" ifadesini kullanmıştır.⁶⁷ Bu talep, Rusya'nın bölgedeki stratejik çıkarlarının ne denli önemli olduğunu göstermekte ve savaş sonrası düzenin şekillendirilmesinde aktif rol arzusunu ortaya koymaktadır. Bu talebi destekler şekilde Osmanlı Devleti'nin Kasım ayı başında resmen savaşa girmesinden hemen sonra da hem müttefikler üzerinde baskı oluşturabilmek hem de halkın savaşa desteğini artırabilmek amacıyla Boğazlar ve İstanbul ile ilgili beklentiler savaş amaçlarıyla birlikte kamuoyuna ilan edilmiştir.⁶⁸

1914 yılının Ekim ayından itibaren Rusya'yı Üçlü İtilaf bloğunda tutabilmek ve özellikle Almanya ile Rusya arasında gerçekleşebilecek muhtemel bir erken barışı engellemek amacıyla ne İngiltere ne de Fransa Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerindeki taleplerine ciddi bir itirazda bulunmamıştır. Aksine bu taleplerin savaşın ardından karşılanacağına dair sözlü güvenceler verilmiş; böylece Rusya'nın savaşta kararlılıkla İtilaf Devletleri yanında kalması teşvik edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılımı İttihat ve Terakki yönetiminin siyasi ve stratejik tercihlerini tartışmalı hale getiren bir gelişmedir. Almanya ile yapılan ittifak kısa vadede Osmanlı'nın güvenliğini sağlayacak bir hamle gibi görünmüş; ancak uzun vadede imparatorluğun sonunu hızlandıran bir sürecin kapısını aralamıştır. 29 Ekim 1914'te Karadeniz'de Rus limanlarının bombalanması, Osmanlı'yı tarafsızlık politikasından

⁶⁶ Köse, I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Bırakılması, 3.

⁶⁷ C. Jay Smith, "Great Britain and the 1914–1915 Straits Agreement with Russia: The British Promise of November 1911", *The American Historical Review* 70/4 (1965), 1024.

⁶⁸ Samuel Kuchero, "The Problem of Constantinople and the Straits", *Russian Review* 8/3 (1949), 207.

uzaklaştırmış ve İtilaf Devletleri'nin savaş ilanıyla bu süreci geri dönülmez hale getirmiştir. Böylece Boğazlar meselesi yalnızca Osmanlı diplomasisinin değil dünya politikasının merkezinde yer alan bir kriz alanı olarak sıcak çatışmaya dönüşmüştür. Bu bağlamda Osmanlı'nın savaşa girişi hem devletin bekâsını koruma stratejisinin başarısızlığını hem de 20. yüzyıl başında büyük güçler arasındaki rekabetin Osmanlı coğrafyasında ne derece yıkıcı sonuçlar doğurduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda Boğazlar, Rusya açısından Karadeniz donanmasını Akdeniz'e çıkarma ve sıcak denizlere ulaşma hedefinin temelini oluştururken; İngiltere ve Fransa için Osmanlı'nın bu bölgedeki kontrolü, Hindistan yolu ve Akdeniz dengesi açısından kritik bir güvenlik unsuru olarak görülmekteydi. Bu nedenle Boğazlar üzerindeki denetim büyük güçlerin Osmanlı üzerindeki diplomatik baskılarının odak noktası haline gelmiş; nihayetinde bu rekabet Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifak kurmasında ve savaşın sıcak çatışma alanına dönüşmesinde başlıca etkenlerden biri olmuştur.

6. BÖLÜM: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA GİDEN SÜREÇ VE DEĞİŞİMLER

6.1. Osmanlı-Alman Yakınlaşması

1914 yılına gelindiğinde Avrupa giderek derinleşen diplomatik krizler, güç dengelerindeki hassasiyetler ve artan askerî rekabetin yarattığı gerilimli bir atmosfer içerisindeydi. Osmanlı Devleti Balkan Savaşları'nın yıkıcı sonuçları ve iç siyasi istikrarsızlıklarla meşgulken; Rusya ise hem Pan-Slavizm politikası hem de Boğazlar üzerindeki stratejik hedefleri doğrultusunda bölgedeki nüfuzunu artırma gayretindeydi. Bu dönemde Avrupa güçleri arasındaki ittifak sistemleri yerel krizleri küresel bir çatışmaya dönüştürecek ölçüde kırılğan bir yapı oluşturmuştu. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'na giden süreç yalnızca büyük güçler arasındaki rekabetin değil aynı zamanda uluslararası diplomasinin çözüm üretemediği bir krizler zincirinin sonucuydu.

Balkan Savaşları'nın ardından oluşan yeni siyasi dengeler Rusya'nın hem Avusturya-Macaristan hem de Osmanlı ile ilişkilerinde sürtüşmeleri derinleştirirken Almanya ile yaşanan rekabet de Avrupa'daki kutuplaşmayı keskinleştirmişti. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'na giden yol yalnızca genel Avrupa siyasetinin çatışmacı dinamikleriyle değil aynı zamanda Rusya'nın bölgesel çıkarlarını koruma ve genişletme yönündeki kararlı tutumuyla da şekillenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Balkan Savaşı'nda uğradığı ağır yenilginin ardından askerî bakımdan bölgesel güç dengelerinin dışında kalmış bir görünüm sergilemeye başlamıştır. Bu süreçte devletin askerî kapasitesinin kısa vadede yeniden yapılandırılabilmesi ihtimali zayıf görülmekteydi. 1914 yılı yaz ortalarına kadar Askerî Misyon tarafından hazırlanan raporlar ise genel olarak kararsızlık ve umutsuzluk atmosferini yansıtmaktaydı.

Mart 1914'te Alman Genelkurmay Başkanı Helmuth von Moltke, Avusturya Genelkurmay Başkanı Conrad von Hötzendorf'a gönderdiği değerlendirmesinde Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu durumu son derece karamsar bir şekilde tasvir etmiştir. Moltke'ye göre Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî durumu tamamen umutsuz görünmekteydi; Alman askerî heyetinin hazırladığı raporlar moral bozucu nitelikte olup

ordunun halini tarif etmek gücü. Ülkenin yaşama gücü tükenmiş, kurtarılması mümkün olmayan adeta can çekişen bir konumda bulunduğu vurgulanmaktaydı.¹

Nitekim Nisan 1914'te General Liman von Sanders Osmanlı ordusunun durumunu değerlendirirken: “*savaş benzeri bir kargaşa hâlinde ordunun süratle çökeceği kesin*” ifadesini kullanmıştır.² Von Moltke Alman askerî heyetinin durumunu ise şifası olmayan bir hastanın başında çaresizce bekleyen doktorlara benzetmiştir. Moltke 18 Mayıs 1914 tarihli muhtırasında: “...*Yakın gelecekte Osmanlı'yı üçlü ittifakın ya da Almanya'nın yararına hesaba katmak tam bir yanlış olacaktır*” diyordu.³ Her iki görüş de Osmanlı Devleti'nin zayıf ve kolayca ele geçirilebilir bir hedef olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Almanlar da Birinci Dünya Savaşı başlamadan bir ay öncesine kadar bu düşünceyi sürdürmüşlerdir.

25 Haziran 1914 tarihli telgrafında Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Giers, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki yakınlaşmayı Dışişleri Bakanı Sazonov'a bildirerek bu durumun ilerleyen dönemde Rusya açısından potansiyel bir tehdit teşkil edebileceğini ifade etmiştir. Sadrazam ile gerçekleştirdiği gizli görüşmeye dayanarak Osmanlı'nın Avusturya'ya yönelik ilgisini eleştiren Giers, söz konusu telgrafta Babıâli'ye karşı tüm alanlarda sert ve kararlı bir politika izlenmesi gerektiğini vurgulamış; zira Osmanlı'nın Avusturya-Sırbistan anlaşmazlığında siyasi destek arayışında bulunduğu kanaatine varmıştır.⁴ Bu değerlendirmeler, Avusturya Veliahtı Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da suikast sonucu öldürülmesinden yalnızca üç gün önce yapılmış olup Giers'in öngörülerinin kısa süre içinde Avrupa siyasetinde belirleyici gelişmelere zemin hazırladığı görülmüştür.

Temmuz 1914'ün başlarında Enver Paşa Berlin'e giderek Alman Genelkurmay Başkanı Helmuth von Moltke ile birkaç görüşme gerçekleştirmiştir. Bu temaslarda Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa katılması fikri ön plana çıkmıştır. Enver Paşa Osmanlı'nın savaş öncesindeki stratejik konumu hakkında bilgi sunarak Berlin'in desteğini sağlamayı hedeflemiştir. Aynı dönemde Avusturya-Macaristan Büyükelçiliği

¹ Jehuda L. Wallach, Çev. Fahri Çeliker, Bir Askerî Yardımın Anatomisi: Türkiye'de Prusya-Alman Askerî Heyetleri 1835-1919 , (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1985), 134.

² Carl Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu 1914*, çev. Kadir Kon (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 75.

³ Mehmet Biçici, “Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girişi,” *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 13/3 (2014): 704.

⁴ Eray Bayramol, “Rus Diplomatik Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri'ne Katılışı,” *Türk Bilig Dergisi*, 38 (2019), 101.

ise özellikle Almanya ile Osmanlı arasındaki askerî ve siyasî iş birliğini güçlendirmek amacıyla iki taraf arasındaki temaslarda kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiştir.⁵ Çünkü Avusturya-Macaristan da müttefik arayışındaydı ve Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri safında yer alması yalnızca Almanya açısından değil Avusturya-Macaristan açısından da yüksek stratejik değer taşımaktaydı.

Bu koşullar altında Berlin, Osmanlı Devleti'nin desteğini güvence altına almak ve tarafsız kalmasını önlemek amacıyla diplomatik girişimlerini yoğunlaştırmış; Bab-ı Âli üzerindeki etkisini artırmak için çeşitli askerî ve ekonomik teşvikler sunmuştur. Bu teklifler arasında Osmanlı ordusunun modernizasyonu için subay ve askerî uzman gönderilmesi, askerî eğitim ve strateji danışmanlığı sağlanması gibi askerî destekler ön plana çıkmaktaydı. Bunun yanı sıra ekonomik yardımlar ve krediler aracılığıyla altyapı ve savunma yatırımlarının desteklenmesi özellikle demiryolu ve liman projeleriyle stratejik avantaj sağlanması da önerilmiştir. Teknik ve endüstriyel iş birliği kapsamında ise Alman mühendisler ve uzmanlar aracılığıyla sanayi ve savunma alanında danışmanlık verilmesi, silah ve cephane tedariki ile deniz kuvvetlerinin modernizasyonu gibi konular gündeme getirilmiştir.⁶

Almanya'nın iki cephedeki savaş tehlikesi karşısında Osmanlı Devleti'ni yanında tutma çabaları yoğunlaşırken Bab-ı Âli de bu durumu kendi lehine kullanarak zaman kazanma stratejisi izlemekteydi. Bu doğrultuda Osmanlı Hükûmeti Talât Paşa'yı Sofya'ya göndermiştir. Sefer hazırlıkları sürerken Talât Paşa Yunan yetkililerle görüşmeler gerçekleştirerek Ege Adalarının iadesini gündeme getirmiştir. Ancak bu temaslardan önce yaptığı değerlendirmede *"her türlü sonuca hazır olunması gerektiğini"* ifade ederek sürecin belirsizliğine işaret etmiştir. Yapılan müzakereler sonucunda Yunan tarafı Osmanlı taleplerini reddetmiş; diplomatik misyonunun tamamen başarısızlıkla sonuçlanmasını önlemek amacıyla Talât Paşa, dönüş yolunda Romanya ve Bulgaristan'ı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almalarına yönelik girişimlerde bulunmuştur.⁷

⁵ Виталий Шеремет, *Босфор. Россия и Турция в эпоху Первой мировой войны. По материалам русской военной разведки* (Москва: Технологическая школа бизнеса, 1995), 48. (Vitaly Sheremet, *Bosfor. Rusya ve Türkiye Birinci Dünya Savaşı Döneminde. Rus Askerî İstihbarat Kaynaklarına Göre* (Moskova: Teknoloji İşletme Okulu, 1995, 48.)

⁶ Шеремет, *Россия и Турция в эпоху Первой мировой войны*, 58. (Sheremet, *Rusya ve Türkiye Birinci Dünya Savaşı Döneminde*, 58.)

⁷ Zarıfa Nazırlı, *Rusça Kaynaklarda Birinci Dünya Savaşı Rusya-Türkiye İlişkileri*, (Sakarya: Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2020), 106.

Rusya Dışışleri Bakanı Sergey Sazonov 7 Temmuz 1914 tarihinde Belgrad'daki Rus temsilcisi Gartving'e gönderdiği telgrafta:

“Avusturya'da son zamanlarda meydana gelen gelişmeler Sırbistan'a yönelik tutumun daha da sertleşmesine neden oldu. Bu nedenle Sırp Hükûmeti'nin daha dikkatli hareket etmesini tavsiye ediyoruz. Ayrıca Sırbistan ile Karadağ arasında yürütülen görüşmelerin Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın dikkatini çekmiş olması sebebiyle şimdilik ertelenmesinin daha uygun olacağına inanıyoruz.”⁸

Söz konusu telgraf, Rusya'nın Avusturya-Macaristan karşısında Sırbistan'ı koruma yönündeki diplomatik eğilimini ve bölgedeki gerilimin hızla tırmanabileceğine dair stratejik kaygılarını göstermektedir; bu durum savaş öncesi Balkan diplomasisindeki kırılğan dengeleri ve devletlerin karşılıklı hesaplarını anlamak açısından önemlidir.

12 Temmuz 1914 tarihinde 1496 numaralı telgrafta Dışışleri Bakanı Sazonov, Büyükelçisi Giers'a Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan ve Avusturya ile söz konusu devletlerin yaklaşan savaşa katılım ihtimali çerçevesinde yürüttüğü diplomatik temaslara ilişkin mevcut bilgilerin güvenilirliğinin doğrulanmasını talep ettiğini iletmıştır.⁹

14 Temmuz 1914 tarihli telgrafında Rusya Dışışleri Bakanı Sazonov'a hitaben yazan Giers, Sadrazam ve Talât Paşa ile gerçekleştirdiği görüşmeler sonrasında edindiği izlenimleri aktarmıştır. Giers, Osmanlı Hükûmeti'nin Avusturya ile Sırbistan arasında çıkabilecek muhtemel bir anlaşmazlıkta tarafsız kalmak yerine kendi ulusal çıkarlarını önceliklendirecek şekilde pozisyon almayı planladığını belirtmiştir.¹⁰ Osmanlı Devleti, Almanya ile müttefik olan Avusturya-Macaristan'ın çıkarlarıyla uyumlu bir tutum sergileyerek gelecekte bu ittifaktan siyasi ve askerî avantajlar sağlama hedefi güdüyordu. Sadrazam Said Halim Paşa ile Talât Bey ve Harbiye Nazırı Enver Paşa gibi önde gelen Osmanlı yetkililer dönemin uluslararası konjonktürünü dikkate alarak hükümetin Üçlü İttifak (Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya) çerçevesinde bir dış politika izlemesini daha uygun ve kazançlı buluyorlardı. Bu yaklaşım hem Osmanlı ordusunun

⁸ Sevilya Aslanova, *20. Yüzyılın Başında Rusya'nın Osmanlı Politikası 1903-1917*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2008), 60.

⁹ канцелярия МИД Российской Империи, “Красный архив”, Том 4., Поденная запись б. Министерства Иностранных Дел, Dışışleri Bakanı'nın İstanbul'daki Büyükelçi'ye, Sofya ve Bükreş'teki elçilere ve Atina'daki Maslahatgüzara gönderdiği gizli telgraf, 12 Temmuz 1914 Sayı 1496.

¹⁰ Bayramol, “Rus Diplomatik Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri'ne Katılışı”, 102.

modernizasyon arzusuyla uyum sağlamakta hem de İtilaf Devletleri karşısında daha güvenilir ve etkili bir stratejik ortaklık arayışını yansıtmaktaydı.¹¹

15 Temmuz 1914 tarihinde 1537 numaralı telgrafında Bakan Sazonov elçisi Giers’a “Avrupa’da başlayan büyük çatışmanın bazı Balkan ülkelerini de içine çekebileceği öngörülerek, Rusya olarak bu olasılıklara karşı bazı askeri veya diplomatik önlemler aldık. Bu önlemleri doğrudan açıklamadan Türk Hükûmeti’ne dolaylı ve gizli biçimde aktarabilirsiniz” ifadelerine yer vermiştir. Petersburg’dan İstanbul’daki Rus Büyükelçiliği’ne gönderilen talimatlarda, Osmanlı makamlarına doğrudan bir tehdit yöneltilmeden Rusya’nın bölgedeki gelişmelere karşı “genel önlemler” aldığı mesajı iletilmiştir.¹² Bu yaklaşım Osmanlı yönetimini Almanya ile yakınlaşma sürecinde temkinli olmaya sevk etmeyi ve tarafsız kalmaya ikna etmeyi amaçlamaktadır. Böylece Rusya, savaşın genişlemesi durumunda güney sınırlarını güvence altına almayı hedeflemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Avusturya-Macaristan elçisi Marko Pallavicini, Üçlü İttifak’ın gelecekteki konumu açısından bu gelişmelerin önemini kavramış olmakla birlikte Viyana’nın süreçte yeterince kararlı hareket edip edemeyeceği konusunda tereddütler taşımaktaydı. Avusturya’nın siyasi konumunu güçlendirmeye yönelik gösterdiği enerjik girişimler aynı zamanda yeni ve daha avantajlı ittifakların oluşumuna dair bir niyetin göstergesi olarak yorumlanmıştır. Bu bağlamda Osmanlı’yı Bulgaristan üzerinden Avusturya’dan uzaklaştırma çabaları dikkat çekici bir strateji olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte Almanya’nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim:

“Bana göre Osmanlı Devleti şu aşamada ne yazık ki kapsamlı ve etkili bir ittifak kurabilecek yeterlilikte değil. Aksine içinde bulunduğu durum itibarıyla, olası müttefiklerine faydadan çok yük getiren bir ortak görünümünde. Özellikle Bulgaristan’la yakınlaşma yönündeki girişimleri, Rusya açısından oldukça hassas bir dengeyi sarsabilir. Bu tür bir yakınlaşmanın Rusya’yı Kafkasya’daki çıkarlarını koruma refleksiyle bilhassa Ermenistan bölgesinde daha saldırgan bir politika benimsemeye iteceğini öngörmek zor değil”

¹¹ Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu 1914*, 63.

¹² канцелярия МИД Российской Империи, “Красный архив”, Том 4., Поденная запись б. Министерства Иностранных Дел, Dışişleri Bakanı’nın İstanbul Büyükelçisi’ne Gönderdiği Gizli Telgraf. 15 Temmuz 1914 Sayı 1537.

ifadeleriyle olası Osmanlı-Almanya-Avusturya ittifakını istemiyordu.¹³ Çünkü Üçlü İttifak'ın genel yaklaşımı Osmanlı Devleti'ni doğrudan bir ittifak üyesi yapmak yerine onu kendi yörüngesinde tutmak ve gelecekte güç kazandığında dahi bağların kopmamasını sağlayacak esnek bir ilişki biçimi geliştirmek yönündeydi. Bu bağlamda dönemin önerilen politikası Osmanlı Devleti'nin herhangi bir dış politik maceraya girmemesi ve uluslararası alanda tarafsız bir tanıtım politikası benimsemesi yönündeydi. Tarafsız kalan Türklerin dahi Rus askeri gücünün bir kısmını sınır bölgelerinde meşgul tutacağı öngörülmekteydi.

19 Temmuz 1914 tarihinde Sadrazam Said Halim Paşa, Avusturya Büyükelçisi'nin Osmanlı'yı Avusturya ile ortak hareket etmeye ikna etmeye çalıştığını ancak somut ve olumlu bir teklif sunulmadığını Rus Büyükelçisi Giers'e bildirmiştir. Sadrazam, Osmanlı Devleti'nin çatışmanın dışında kalması gerektiği konusunda ikna olduğunu da iletmiştir. Büyükelçi Giers'in:

“Güvenilir bir kaynaktan öğrendiğime göre komite üyelerinden bazıları Hükûmeti Üçlü İttifak'a katılmaya teşvik etmek istemişler ancak Hükûmetin siyasi ilerleme yoluna girmektense iktidardan çekilmeyi tercih edeceği cevabını verdiği söyleniyor. Ancak korkarım ki Osmanlı Hükûmeti kendi çıkarlarına hizmet edebilecek ilk elverişli fırsatı fütursuzca değerlendirmekte tereddüt etmeyecektir.”¹⁴

Anlaşılan şudur ki; Rusya ilk etapta Osmanlı Devleti'ni yanına çekemeyecek ve savaşta karşı safında yer alacaktı.

20 Temmuz 1914 tarihli telgrafında Giers Sadrazam'ın tamamen kendi inisiyatifiyle Fransız seferberliği hakkında bilgi vermeye gelen Fransız Büyükelçi Bompard'a Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını ilan edeceği niyetinde olduklarını ısrarla belirtmiştir.¹⁵ Büyükelçi Giers Osmanlı Devleti'nin seferberlik hazırlığı içerisinde olduğunu fakat bunun resmi bir şekilde yürürlüğe konmadığının altını çizmiştir. Hükûmet olası bir Bulgar tehdidinden ötürü Trakya ve Boğazlar bölgesine daha fazla yoğunlaşmıştı. Ancak Kafkasya yönünde yani Rusya'ya karşı herhangi bir askeri hazırlık yapılmadığını da

¹³ *Die Deutschen Dokumente zum Kriegausbruch 1914. Vollständige Sammlung der von Karl Kautsky Zusammengestellten Amtlichen Aktenstücke mit Einigen Ergänzungen*, im Auftrage des Auswärtigen Amtes nach Gemeinsamer Durchsicht mit Karl Kautsky ed. von Graf Max Montgelas und Walter Schücking, Bd. I (Berlin, 1917), Nr. 71, 98.

¹⁴ *Orange Book*, No: 1, “Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na”, İstanbul, 19 Temmuz 1914.

¹⁵ *Orange Book*, No: 2, “Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na”, İstanbul, 20 Temmuz 1914.

vurgulamıştır.¹⁶ Bu durum Osmanlı'nın savaşa girme kararını henüz netleştirmedeği ancak olası bir tehdit durumunda da bölgesel olarak önlemlerini almaya başladığının bir göstergesidir.

Osmanlı İmparatorluğu Bükreş Antlaşması'nda Bulgaristan lehine yapılacak olası bir değişiklikten ya da kendisine yarar sağlayabilecek başka bir durum olursa bunu da değerlendirebileceği sonucuna varan elçi Giers, imparatorluk bünyesindeki Alman misyonu subaylarının da başarısını desteklemekte olduklarından da geri durmadıklarını ifade etmektedir. Büyükelçi Bab-ı Ali'nin tutumundan Ruslara olan tereddütünün giderek arttığı endişesini taşımaktadır.¹⁷

21 Temmuz günü Sadrazam Büyükelçi Giers'a "Osmanlı'nın bir Bulgar hareketinden korktuğu için Trakya'da ve Boğazlarda 200.000 kişilik bir ordu kurmaya yetecek kadar asker bulabileceğini" teyit etmiştir.¹⁸ Enver Paşa Rus elçisine askerlerin Trakya bölgesine nakledileceğini, Kafkasya sınırında herhangi bir askeri birliğin olmayacağı güvencesini vermiştir. Aynı güvenceler Fransız elçisi Bompard'a da verilmiştir.¹⁹ Said Halim Paşa'nın büyükelçilere yaptığı açıklamalarından sonra Alman misyonu subaylarına isterlerse ülkelerine geri dönebileceği bildirilmiş; fakat Berlin'den Limon von Sanders heyetine Osmanlı'da kalmaya devam etmeleri emri verilmişti.²⁰ Bu demek oluyordu ki Almanya, Osmanlı ile Rusya arasında gerginliği arttırmaya çalışmak istemektedir. Enver Paşa'nın verdiği güvencelere rağmen Alman subayların varlığına hala değer vermekte olduğu anlaşılmaktadır.

Rus askeri bir ajan Enver Paşa ile yaptığı görüşmede Alman subaylarının hala orduda kalmasını şaşırıldığını söylediğinde Paşa'nın Almanları zorla tutmadığını ancak siyasi durum netleşene kadar ayrılımlarının doğru olmadığını söylemiştir.²¹ Çünkü seferberlik gibi bir durum içerisinde Alman subaylarının zorla ordudan uzaklaştırılmaları her iki tarafından da çıkarına olmayacaktır. Kişisel olarak Alman Hükûmeti'nin subaylarının Osmanlı'da bırakmasıyla tam da istediği gibi Türkleri kendi yörüngesinin içine almak

¹⁶ *Orange Book*, No: 3, "Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na", İstanbul, 20 Temmuz 1914.

¹⁷ *Orange Book*, No: 4, "Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na", İstanbul, 20 Temmuz 1914.

¹⁸ *Нотович Ф. И. Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны, (М: Издательство АН СССР, 1947), 101. (Notovich F. I. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Diplomatik Mücadele, Moskova: SSCB Bilimler Akademisi Yayınları, 1947, 101.)*

¹⁹ *Orange Book*, No: 5, "Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na", İstanbul, 20 Temmuz 1914.

²⁰ *Orange Book*, No: 6, "Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na", İstanbul, 20 Temmuz 1914.

²¹ *Orange Book*, No: 8, "Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na", İstanbul, 23 Temmuz 1914.

gibi bir düşüncesi güttüğünden şüphe yoktur ancak Osmanlı Devleti sadece kendi çıkarlarının peşinde olduğundan ve Almanların bu amaca ulaşmasına imkân yoktur.

27 Temmuz 1914 tarihli raporunda Giers, Balkan Savaşları'nın ardından Slav devletlerinin Osmanlı karşısında kazandığı zaferin Slavlık fikrini güçlendirdiğini ve Avusturya-Macaristan'ın çıkarlarını zedelediğini belirtmiştir. Ona göre, ortaya çıkan yeni güç dengesi Üçlü İtilaf'ın lehine gelişirken, İttifak Devletleri bu durumu kendi lehlerine çevirmek için fırsat arayışına girmiştir. Arşidük Franz Ferdinand suikastı da bu bağlamda uygun bir zemin oluşturmuştur. Giers, Avusturya'nın Sırbistan'a karşı zaferinin Balkanlar'daki siyasi dengeyi değiştireceğini ve Rusya'nın prestij ve çıkarlarını zedeleyebileceğini vurgulayarak, bunun Rusya'yı savaşa sürükleyebileceği uyarısında bulunmuştur.²²

6.1.1. Yakınlaşmanın Diplomatik ve Askerî Boyutları

1 Ağustos 1914'te Sultan Reşâd'ın buyruğuyla Osmanlı Devleti'nde seferberlik ilan edilmiştir. Bu gelişme Ermeni komitacılar tarafından ülke genelinde Osmanlı ordusunun mevcut gücünü zayıflatmayı amaçlayan eylemlerin başlatılması için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Zaten Avrupa'da savaş rüzgarlarının esmeye başladığını fark eden Ermeni gruplar bu tür faaliyetlerine 1914 yılı başlarından itibaren sistemli bir biçimde yön vermeye başlamışlardı.²³

Büyükelçi Giers 1 Ağustos 1914 tarih ve 604 sayı ile Hariciye Nazırı Sazonov'a şu telgrafi çekmiştir:

“Sadrazam dün bana gizlice Avusturya büyükelçisinin Osmanlı'yı Avusturya ile ortak bir askerî harekâta katılmaya ikna etmek için yoğun çabalar sarf ettiğini bildirdi. Büyükelçi, bu amaç doğrultusunda diplomatik baskılar uyguluyor ve Osmanlı'nın bölgedeki çıkarlarını göz önünde bulundurarak harekete geçmesini sağlamaya çalışıyor. Sadrazam ayrıca, Osmanlı'nın bu anlaşmazlığa müdahil olma düşüncesi ve niyeti taşıdığına dair inancını da paylaştı.”

Bununla beraber yatıştırıcı nitelikteki bu açıklamaya rağmen 2 Ağustos 1914 gün ve 612 sayılı telgrafında da Giers; “Rusya'nın İstanbul Boğazı'nın derhal zapt ve işgal edeceği

²² Василий Молодяков, Первая мировая: война, которой могло не быть, (М.: Просвещение, 2012), 15. (Vasily Molodyakov, Birinci Dünya: Olmamış Olabilecek Bir Savaş (Moskova: Eğitim, 2012), 15.)

²³ Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni, 1878-1918* (İstanbul: Gümüş Basımevi, 1987), 68.

hakkında düşmanlarımız tarafından yapılan itirafların etkisiyle bizden korkan ve kuşkulanan Osmanlı Devleti, düşmanlarımızın başarıya ulaşmasını can ve gönülden dilemektedir” sözlerini yazmıştır.²⁴

Giers’in telgrafları Osmanlı diplomasi ve güvenlik algısındaki kırılmanlığı ortaya koymaktadır. 1 Ağustos 1914 tarihli gözlemler Avusturya’nın Osmanlı üzerinde yürüttüğü yoğun diplomatik baskıyı ve Sadrazam’ın bu baskıyı doğrudan aktarmasını göstermektedir. Bu durum, Osmanlı’nın Avrupa’daki güç dengeleri karşısında bağımsız bir karar alma kapasitesinin sınırlı olduğunu işaret etmektedir. Öte yandan 2 Ağustos 1914 tarihli telgraf, Osmanlı yönetiminin Rusya’nın İstanbul Boğazı üzerindeki olası müdahalesi konusunda derin bir kaygı taşıdığını ve bu kaygının Osmanlı’yı düşmanların başarılarını istemeye kadar götüren bir psikolojik etki yarattığını ortaya koymaktadır. Bu iki telgraf bir arada değerlendirildiğinde Osmanlı’nın Birinci Dünya Savaşı öncesinde hem Avusturya hem de Rusya karşısında diplomatik açıdan baskı altında olduğu ve tarafsızlık politikasının sürdürülmesinin büyük bir hassasiyet gerektirdiği anlaşılmaktadır.

Almanya’nın İstanbul Büyükelçisi von Wangenheim 1 Ağustos gibi erken bir tarihte Berlin’e telgraf çekerek “*Goeben’in Türk deniz kuvvetleri tarafından takviye edilerek Rus Karadeniz donanmasına karşı etkili olabileceği...*” bildirmiştir.²⁵ 1 Ağustos 652 numaralı başka bir telgrafında Wangenheim Rusların Karadeniz’deki deniz hakimiyetini kırmak için Alman Akdeniz Birliği gemilerinin İstanbul’a gitmeleri yönünde bir direktifte bulunmayı teklif etmişti.²⁶ Bu şu anlama gelmektedir: Almanya’nın Osmanlı donanmasının potansiyelini yalnızca kendi sınırlarını koruma kapasitesi olarak değil, savaşta etkin bir müttefik unsuru olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Aynı zamanda Almanya’nın Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı’yı stratejik bir partner olarak

²⁴ E. E. Adamof, “Çarlık Belgelerinde Anadolu’nun Paylaşılması,” Çev. Hüseyin Rahmi (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001), 74-75.

²⁵ Юрьевич Денис Козлов, “Османская Империя Периода Первой Мировой Войны В Новых Публикациях Германских Архивных Документов,” *Восточный Архив* 1/29 (2014), 35. (Yuryevich Denis Kozlov, “Birinci Dünya Savaşı Döneminde Osmanlı İmparatorluğu: Alman Arşiv Belgelerinden Yeni Yayınlar,” *Doğu Arşivi* 1/29 (2014), 35.)

²⁶ *Die Deutschen Dokumente zum Kriegausbruch 1914. Vollständige Sammlung der von Karl Kautsky Zusammengestellten Amtlichen Aktenstücke mit Einigen Ergänzungen*, im Auftrage des Auswärtigen Amtes nach Gemeinsamer Durchsicht mit Karl Kautsky ed. von Graf Max Montgelas und Walter Schücking, Bd. III (Berlin, 1917), Nr. 652, 125.

dikkate aldığını ve Boğazlar ile Karadeniz'in savaş planlamasında kritik bir rol oynayabileceğini öngördüğünü ortaya koymaktadır.

Almanya ile ittifak kurma düşüncesi özellikle Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın öncülüğünde İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki bazı etkili çevreler tarafından desteklenmiştir. Enver Paşa'nın Almanya'nın askerî gücüne duyduğu hayranlık ve Osmanlı ordusunu Alman modeline göre yeniden yapılandırma arzusu bu tercihte etkili olmuştur. Bu doğrultuda Osmanlı Hükûmeti 2 Ağustos 1914'te Almanya ile gizli bir ittifak anlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmayla Rusya'nın Avusturya-Sırbistan çatışmasına müdahale etmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin Merkezi Devletler yanında savaşa girmeyi taahhüt ettiği belirtilmiştir. Anlaşmaya göre eğer Yunanistan İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa katılırsa Osmanlı'nın Girit dâhil olmak üzere Ege Adaları'nı geri alabileceği ifade edilmiştir. Ancak bu anlaşma Osmanlı'nın savaşa derhâl katılacağı anlamına gelmemektedir. Almanya'nın Osmanlı'yı İtilaf Devletleri'nin - özellikle İngiltere ve Fransa'nın- Akdeniz'deki baskısından ya da İtilaf destekli Yunanistan veya Bulgaristan'ın olası saldırılarından koruyamayacağı anlaşılmıştır. Türk devlet adamlarının da bunun farkında oldukları söylenmiştir. 2 Ağustos antlaşması müzakere edilirken bile görünüşe göre kendi inisiyatifiyle Enver Paşa İstanbul'daki Rus elçisi Giers'a Batı Trakya ve Ege adalarını verecek Balkan sınırlarının düzeltilmesi karşılığında Osmanlı Devleti'nin ittifakını teklif etmiştir. Bu teklif muhtemelen samimi değildi; hiçbir durumda başarılı olmamıştır. Hiçbir müttefik lider Balkan devletleri pahasına Osmanlı'nın ittifakını satın almak istemiyordu. Özellikle Sazonov yakın doğu politikasını Avusturya-Macaristan'a karşı yönlendirilecek 1912'deki gibi bir Balkan bloğunun yaratılmasına dayandırmıştı. Bu nedenle Giers Enver Paşa'nın önerilerinin hemen kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir.²⁷

Bâb-ı Âli Baskını'ndan sonra Osmanlı Hükûmeti'nin en nüfuzlu kimsesi sıfatıyla Enver Bey'in devletin mukadderatı üzerine büyük tesiri olacağı muhakkaktır. Büyük devletlerden hiçbirinin Türkleri kendi saflarını almak istemediği de gayet açıktı. Enver Paşa'nın 1914 temmuzu başlarında Almanya'ya daveti ve Alman Erkân-ı Ordu Genelkurmay Başkanlığı General von Moltke ile görüştüğü zaman kendisine herhangi bir 'ittifak akdi' teklifi yapılmadığı anlaşılıyordu. 2 Ağustos tarihinde Moltke derhal bir

²⁷ Matthew Smith Anderson, *The Eastern Question, 1774-1923: A Study in International Relations*, (Londra: Macmillan, 1966), 312.

ittifak antlaşmasının imzalanması gerektiğini ve en kısa süre içerisinde Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁸

Türk-Alman İttifakı görüşmeleri Sadrazam Said Halim Paşa'nın yalısında gerçekleştirilmiştir. Türk heyetinde Sadrazam'ın yanı sıra Dâhiliye Nazırı Talât Bey, Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey yer alırken Almanya'yı İstanbul Büyükelçisi von Wangenheim temsil etmiştir.²⁹ Bunun hemen ardından von Wangenheim ile Enver Paşa ve sınırlı sayıda yetkilinin katılımıyla gerçekleştirilen gizli görüşmeler sonucunda 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile Osmanlı Devleti arasında resmî bir ittifak antlaşması imzalanmıştır.³⁰ Görüşmeler gizli yürütülmekle kalmamış anlaşmanın 8. maddesiyle de içeriğinin gizli tutulması kararlaştırılmıştır. İttihat ve Terakki liderlerinin öncelikli olarak önem verdiği ise 4. maddede yer alan hüküm olmuştur. Bu maddeye göre; “*Almanya, Osmanlı toprakları herhangi bir saldırıya maruz kalırsa gerektiğinde silahlı savunma sorumluluğunu üstlenmiştir.*” Almanya'nın bu yükümlülüğü ise 31 Aralık 1918 tarihinde sona erecektir.³¹ Türk-Alman ittifakına göre:

- 1-Sözleşmenin tarafları bir süre Macaristan ile Sırbistan arasında ortaya çıkan şu andaki savaşa karşı kesin tarafsızlığının korunmasını taahhüt ederler.
- 2- Rusya, Avusturya-Macaristan'ın askeri müdahalesiyle Almanya'yı savaşa zorlar ise, bu durum Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması için gerekçe olacaktır.
- 3- Savaş durumunda Alman Islah Heyeti Osmanlı ordusunun emrinde olacaktır. Buna karşılık Osmanlı tarafında Islah Heyeti Harbiye Nazırı ile heyet reisi arasında kararlaştırılan esaslara göre ordunun sevk ve idaresinde etkin bir yetki sahibi olacaktır.
- 4- Almanya, Osmanlı toprakları bir tehdit altına girdiğinde gerektiğinde silahlı savunma yapmayı taahhüt edecektir.
- 5- Her iki İmparatorluğun savaştan kaynaklanacak ihlallere karşı korunması amacıyla yapılan bu ittifak temsilciler tarafından imzalandıktan sonra yürürlüğe girecektir.³²

²⁸ *Die Deutschen Dokumente zum Kriegeausbruch 1914. Vollständige Sammlung der von Karl Kautsky zusammengestellten amtlichen Aktenstücke mit einigen Ergänzungen*, im Auftrage des Auswärtigen Amtes nach Gemeinsamer Durchsicht mit Karl Kautsky ed. von Graf Max Montgelas und Walter Schücking, Bd. III (Berlin, 1917), Nr. 662, 133.

²⁹ İbrahim Kâmil, “Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı Sırasında Balkanları Teftiş ile İlgili Bilinmeyen İki Belge,” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18/2 (2016), 86.

³⁰ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 225.

³¹ Fromkin, *Barişa Son Veren Bariş: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, 55.

³² Karabekir, “*Birinci Cihan Harbi'ne Neden Girdik*”, 75.

İki ülke arasında yapılan ittifak anlaşmasının ardından, 3 Ağustos 1914'te Berlin Hükûmeti'nden gelen telgrafta Büyükelçi Wangenheim'e Goeben ve Breslau gemilerinin en kısa sürede İstanbul'a sevk edilmesi emredilmiştir. Telgrafta ayrıca Amiral Souchon'un Osmanlı donanmasının emrine verilmesi yönündeki talebin de yeniden değerlendirilmesi istenmiştir.³³ 4 Ağustos 1914'te Berlin Hükûmeti Goeben ve Breslau gemilerinin Boğazlara yaklaşmasına izin veren bir emir göndermiştir. Bu adım İngilizler tarafından Almanya'nın Osmanlı Devleti ile açık bir ittifak ilişkisi içinde olduğunu anlamalarına yol açmıştır.³⁴

İlan edilen genel seferberliğin ardından 4 Ağustos 1914 tarihinde Sadrazam Said Halim Paşa, Rus Büyükelçisi Giers'ı Karadeniz'de Rus donanmasının herhangi bir kışkırtıcı girişimde bulunması durumunda Boğazlar'ın tüm Rus gemilerine tamamen kapatılacağı hususunda uyarmıştır.³⁵ Bu konuda kararlılığını göstermek isteyen Enver Paşa, Osmanlı limanlarında bekleyen yabancı malların özellikle de Rusya'ya ait ticari ürünlerin el konulması yönünde bir emir vermiştir; bu kapsamda yağ ve gıda ürünleri de dahil edilmiştir. Osmanlı'nın bu tedbirine karşılık olarak Rusya misilleme amacıyla Karadeniz limanlarında Osmanlı uyruklarını alıkoymuş ve yalnızca Batum limanında bin kişiyi tutuklamıştır.³⁶

Osmanlı yönetiminin Rusya'ya vermiş olduğu uyarı; Karadeniz'deki askeri ve diplomatik dengeyi koruma konusundaki kararlılığını ve tarafsızlık politikasının uygulanabilirliğine verdiği önemi yansıtmaktadır. Fakat bu uyarıya rağmen Rusya'nın böyle bir girişimde bulunması taraflar arasında ekonomik ve diplomatik gerilimin artmakta olduğunu ve savaş öncesi dönemde karşılıklı misillemelerin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkilerini göstermektedir.

Talât ve Enver Paşa'nın etkisiyle Türk-Alman ittifakını imzalayan Sadrazam Said Halim Paşa, kısa süre sonra bu anlaşmaya karşı çıkan bazı nazırların etkisi altına girmeye

³³ *Die Deutschen Dokumente zum Kriegausbruch 1914. Vollständige Sammlung der von Karl Kautsky Zusammengestellten Amtlichen Aktenstücke mit Einigen Ergänzungen*, im Auftrage des Auswärtigen Amtes nach Gemeinsamer Durchsicht mit Karl Kautsky ed. von Graf Max Montgelas und Walter Schücking, Bd. II (Berlin, 1917), Nr. 775, 26.

³⁴ Шеремет, *Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны*, 95. (Şeremet, *Rusya ve Türkiye Birinci Dünya Savaşı Döneminde*, 95.)

³⁵ McMeekin, *The Russian Origins Of The First World War*, 102.

³⁶ Mustafa Aksakal, *Road to War in 1914*, (Cambridge: Cambridge University, 2008), 108-110.

başlamıştır. Özellikle Halil Bey ve diğer bazı bakanlar ‘*bu anlaşma bizi Rusya ile savaşa zorlayacaktır*’ görüşünü savunmaktaydı.³⁷

Söz konusu ittifak antlaşması yalnızca Osmanlı’nın dış politikası üzerinde değil iç siyasette de belirgin etkiler yaratmıştır. Bakanlar arasında Almanya ile ittifak kurulmasını destekleyenler olduğu gibi bu girişimin Rusya ile ileride ciddi diplomatik ve askerî sorunlara yol açabileceği endişesini taşıyanlar da bulunmaktaydı. Bu farklı görüşler Osmanlı yönetiminde ittifak kararına yönelik stratejik değerlendirmelerin çeşitliliğini ve iç politika bağlamında yaratabileceği riskleri ortaya koymaktadır. Özellikle ittifakın imzalanmasının ardından yaşanan tartışmalar, tarafsızlık politikasının sürdürülmesi ile Almanya’ya yaklaşma yönündeki askerî ve diplomatik adımlar arasında gerilim yarattığını göstermektedir. Dolayısıyla iç politikadaki bu çekişmeler, Osmanlı’nın Birinci Dünya Savaşı öncesinde diplomatik esnekliğini sınırlamış ve dış politika tercihlerini doğrudan etkilemiştir.

6.2. Goeben ve Breslau Krizi

1914 sonrası dönemde Çarlık Rusya’sı diplomatlarının en büyük endişesi Osmanlı İmparatorluğu’nun Almanya ile giderek yakınlaşması ve bu yakınlığın Boğazlar üzerinden Alman çıkarlarına hizmet edecek sonuçlar doğurmasıydı. Özellikle Almanya’ya, Osmanlı aracılığıyla İstanbul ve Boğazlardan serbest geçiş imkânı tanınması ihtimali Rusya açısından yalnızca Karadeniz’deki güvenliği değil aynı zamanda Doğu Akdeniz’e açılımını da tehdit eden stratejik bir tehlike olarak görülmekteydi. Bu bağlamda Osmanlı’nın İttifak Devletleri yanında savaşa katılması Almanya’ya Doğu meselesinin merkezinde yer alan en önemli koz olarak İstanbul’u sunması anlamına geliyordu.

Nitekim Rus diplomasisi bu gelişmeleri Almanya’nın Osmanlı topraklarını bir askerî üs ve lojistik merkez olarak kullanma olanağına kavuşması şeklinde değerlendirdi. İstanbul’un stratejik kontrolünün fiilen Almanya’nın eline geçmesi Rusya’nın yüzyıllardır takip ettiği “Boğazlar politikası”na ağır bir darbe niteliği taşıdı. Bu durum Rus devlet adamlarını Osmanlı meselesine daha sert ve müdahaleci bir tutumla

³⁷ Şakir, “1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik”, 198.

yönelirken Petersburg yönetiminin savaş sürecindeki diplomatik stratejisinde Boğazlar meselesinin öncelikli gündem maddesi haline gelmesine yol açmıştı.

Her ne kadar Alman tarafı olası bir Osmanlı-Alman ittifakına başlangıçta temkinli ve olumsuz yaklaşmış olsa da Harbiye Nazırı Enver Paşa Osmanlı Hükûmeti'nin eğilimi doğrultusunda hareket ederek 22 Temmuz 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Üçlü İttifak'a katılma isteğini resmen Alman Elçiliği'ne bildirmiştir.³⁸ Bu girişim, Osmanlı yönetiminin özellikle askerî ve diplomatik güvenceler elde etme çabasının bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Balkan Savaşları'nda alınan ağır yenilginin ardından uluslararası dengeler karşısında zayıflayan Osmanlı Devleti yaklaşan büyük savaş ihtimalini kendi varlığını güvence altına alacak yeni ittifakların tesis edilmesi için elverişli bir zemin olarak görmüştür. Bab-ı Âli açısından Almanya ile yakınlaşma yalnızca askerî alanda modernizasyon ve destek sağlama beklentisini değil aynı zamanda diplomatik bakımdan devletin Avrupa siyasetinde yeniden dikkate alınmasını da içermekteydi. Dolayısıyla Osmanlı yönetimi bu ittifak arayışını varoluşsal bir güvenlik meselesi olarak değerlendirmiştir.

23 Temmuz 1914'te savaş bunalımının belirginleşmesi ise Berlin'de Osmanlı İmparatorluğu'nun stratejik önemine dair değerlendirmelerin yeniden yapılmasına yol açmıştır. Devletin Boğazlar üzerindeki hâkimiyeti, sahip olduğu jeopolitik konum ve İslam dünyasındaki manevi nüfuzu Alman Genelkurmayı ile diplomatik çevreler tarafından stratejik bir koz olarak görülmeye başlanmıştır. Böylelikle Osmanlı-Alman yakınlaşması karşılıklı çıkarların kesiştiği bir zemin üzerinde şekillenmiş ve yaklaşan savaşın diplomatik hesaplarında belirleyici bir unsur haline gelmiştir.

II. Wilhelm, 24 Temmuz'da İstanbul'daki Alman büyükelçisinin olumsuz tavrını doğrudan geçersiz kılarak bu tutumu iptal etmiş, ardından 26 Temmuz'da Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın ittifak talebinin ayrıntılı biçimde incelenmesini emretmiştir.³⁹ Alman imparatorunun müdahalesi, Almanya'nın Osmanlı Devleti ile ittifak arayışını somutlaştıran ve iki devlet arasındaki ilişkilerde yeni bir safhaya geçişi temsil eden kritik bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.

³⁸ *Die Deutschen Dokumente zum Kriegausbruch 1914. Vollständige Sammlung der von Karl Kautsky zusammengestellten amtlichen Aktenstücke mit einigen Ergänzungen*, im Auftrage des Auswärtigen Amtes nach Gemeinsamer Durchsicht mit Karl Kautsky ed. von Graf Max Montgelas und Walter Schücking, Bd. I (Berlin, 1917), Nr. 117, 134.

³⁹ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, çev. Mehmet Harmancı, (İstanbul: Epsilon Yayınları, 2008), 54.

Zira daha önce Osmanlı ile ittifak girişimlerine karşı mesafeli davranan Alman diplomasi çevreleri Avrupa’da yaklaşan büyük savaşın yarattığı tehdit ortamında Osmanlı’nın jeopolitik konumunun ve askerî potansiyelinin değerini yeniden keşfetmişlerdir. Dolayısıyla söz konusu karar, yalnızca iki devlet arasındaki ilişkilerde bir yakınlaşmayı ifade etmemekte, aynı zamanda Almanya’nın savaş stratejisini şekillendiren unsurlardan biri olarak da önem arz etmektedir.

Bu esnada Dışişleri Bakanı Sazonov’dan İstanbul elçisi Giers’a 26 Temmuz tarihli gönderdiği telgrafta; Alman kruvazörlerinin Matapan’ı dolaştıktan sonra Çanakkale Boğazı’na doğru yola çıktıkları bildirmiştir. Almanların Akdeniz’de iki kruvazörü ‘Goeben’ ve ‘Breslau’ olmuştu. Rus yetkililerin en büyük korkusu bu gemilerin Türk Sultan’ının eline geçmesi olmuştur: “Hemen harekete geçtik ve İngiltere’ye söz konusu gemilerin durdurulması ya da devre dışı bırakılması gerektiğini bildirdik. Eğer bu mümkün olmazsa Karadeniz’deki gücümüzü artırmak amacıyla filo desteği talep etmekten başka çaremiz kalmayacaktır.”⁴⁰

26 Temmuz 1914 tarihli telgrafında Dışişleri Bakanı Sazonov, Büyükelçi Giers’e Çanakkale Boğazı meselesinde General Limon von Sanders’i en sert biçimde uyarması talimatını vermiştir. Bu çerçevede Giers, Boğazlardan geçişine izin verilecek gemiler konusunda doğrudan sorumluluk üstlenecek, fakat aynı zamanda krizin diplomatik bir kopma noktasına sürüklenmesini engellemeye yönelik bir tutum benimseyerek, söz konusu gemilerin ya Boğazları terk etmeleri ya da silahsızlandırılmaları yönünde ısrarcı olacaktır.⁴¹ Hükümetinden aldığı bu talimat doğrultusunda Sadrazam ile bir görüşme gerçekleştiren Büyükelçi Giers, Goeben ve Breslau gemilerinin Çanakkale Boğazı’ndan geçişine kesinlikle müsaade edilmeyeceğini ifade etmiş, ayrıca Osmanlı Hükûmeti’ni tarafsızlık ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalmaları hususunda sert bir dille uyarmıştır.⁴² 27 Temmuz’da Sadrazam’ı yeniden ziyaret eden Büyükelçi Giers, Alman subaylarının Osmanlı tarafsızlığını zedelemeye yönelik girişimlerde bulunduğu dair bilgi alıp almadığını sormuş; Sadrazam ise bu konuda Osmanlı’nın tam anlamıyla tarafsızlığını koruduğunu vurgulamıştır.⁴³ Birkaç gün sonra tekrar Büyük elçi ile görüşen Giers, Sadrazam’ın gemilerin satın alınmasının son anda, sözde Almanya’nın önerisi

⁴⁰ Nazırlı, Rusça Kaynaklarda Birinci Dünya Savaşı Rusya-Türkiye İlişkileri, 111.

⁴¹ *Orange Book*, No: 11, “Türkiye Büyükelçisi’nden Dışişleri Bakanı’na”, İstanbul, 26 Temmuz 1914.

⁴² *Orange Book*, No: 12, “Türkiye Büyükelçisi’nden Dışişleri Bakanı’na”, İstanbul, 26 Temmuz 1914.

⁴³ *Orange Book*, No: 13, “Türkiye Büyükelçisi’nden Dışişleri Bakanı’na”, İstanbul, 27 Temmuz 1914.

doğrultusunda gerçekleştirildiğini ifade etmiş ve mürettebatın tamamının Türklerden oluşturulacağını beyan ettiğini hükümetine bildirmiştir.⁴⁴

Goeben'in Alman bayrağı altında Çanakkale Boğazı'ndan geçmesi durumunda Rus Amiral Ebergrad'a Karadeniz'e girişini engellemek ve Goeben'i etkisiz hâle getirmek için her türlü önlemi alma yetkisi Sazonov tarafından verilmiştir. Bununla birlikte, Amiral'e, yalnızca zorunlu hallerde müdahale etmek ve doğrudan Osmanlı donanmasını hedef alan girişimlerden kesinlikle kaçınmak yönünde de talimat verilmiştir.⁴⁵

Sazonov'un Amiral Ebergrad'a verdiği Osmanlı donanmasına doğrudan müdahaleden kaçınılması yönündeki talimat Rusya'nın Osmanlı'yı bir düşman olarak değerlendirmedikçe ve askeri önlemleri yalnızca zorunlu durumlarla sınırlayarak diplomatik dengeyi gözettiğini göstermektedir. Eğer Amiral Ebergrad'a Osmanlı donanmasını doğrudan hedef alması yönünde talimat verilmiş olsaydı, ortaya çıkacak sonuçlar çok daha ciddi ve yıkıcı olabilirdi.

Bu durumda sadece Boğazlar ve Karadeniz'deki askeri gerilim tırmanmakla kalmayacak aynı zamanda Osmanlı-Rus ilişkileri tamamen bozulabilir ve Osmanlı'nın savaşa girmesi gibi öngörülemeyen bir diplomatik kriz doğabilirdi. Oysa Rusya, bu dönemde Osmanlı ile doğrudan çatışmaya girmeyi istememekteydi; hem Balkanlar'daki istikrarsız durum hem de yaklaşan büyük savaş ortamında Osmanlı'yı tarafsız tutmak, Rusya'nın stratejik hedeflerini korumak açısından büyük önem arz etmekteydi. Bu nedenle alınan tedbirler askeri müdahaleyi yalnızca zorunlu durumlarla sınırlayarak diplomatik dengeyi ve tarafsızlığın sürdürülmesini öncelikli kılacak şekilde dikkatle planlanmıştır.

Rus Elçisi ile tehditkâr bir görüşme gerçekleştirmesine rağmen Sadrazam Said Halim Paşa'nın 28 Temmuz'da resmî usullere uygun biçimde Berlin'e gönderdiği ittifak taslağı Alman tarafında yeniden tereddütlere yol açmıştır. Çünkü Almanya için aynı anda iki cephede savaşmak stratejik açıdan son derece riskli ve mantıklı olmayan bir durum olarak değerlendiriliyordu. Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesinden bir gün önce 31 Temmuz'da Şansölye Bethmann Hollweg Alman büyükelçisi Wangenheim'a bir telgraf göndererek sadece *“Türklerin Rusya'ya karşı anlamlı bir harekâta geçmeleri ya da böyle bir olasılığın doğması durumunda, Osmanlı Devleti ile ittifak antlaşması imzalama*

⁴⁴ *Orange Book*, No: 22, “Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na”, İstanbul, 31 Temmuz 1914.

⁴⁵ *Orange Book*, No: 14, “Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na”, İstanbul, 27 Temmuz 1914.

yetkisini kendimize verdik.”⁴⁶ Bu yetkinin verilmesi Osmanlı Devleti’nin Rusya’ya karşı askeri bir harekâta girişmesi ya da böyle bir olasılığın doğması durumunda ilgili tarafın resmî ve hızlı bir şekilde ittifak antlaşması imzalayarak müttefiklik ilişkilerini resmîyete dökme ve koordinasyonu sağlama yetkisine sahip olduğunu gösterir; bu da savaş sürecinde diplomatik belirsizliklerin azaltılması ve askeri işbirliğinin etkinleştirilmesi amacıyla önceden alınmış stratejik bir tedbirdir.

“Üçlü İttifak” ve “Üçlü İtilâf” devletleri giderek silahlanıyorlardı. Bu rakip devletler arasında herhangi bir vesile ile geniş çapta bir savaşın çıkması bekleniyordu. 28 Haziran 1914’te Avusturya-Macaristan veliahdı ile eşinin Saraybosna’da bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi İttifak ve İtilâf devletlerinin zincirleme olarak birbirlerine savaş açmasına sebep oldu. 28 Temmuz 1914’te Avusturya-Macaristan’ın Sırbistan’a karşı savaşa girmesi üzerine Almanya da 1 Ağustos’ta Rusya’ya, 3 Ağustos’ta Fransa’ya, 4 Ağustos’ta Belçika’ya savaş ilân etti. 4 Ağustos 1914’te İngiltere anlaşmalar gereği Almanya’ya savaş ilân etti. Böylece tarihe I. Dünya Savaşı olarak geçen mücadele başlamış oldu.⁴⁷

6 Ağustos 1914 tarihinde Rusya’nın İstanbul elçisi Giers hükûmetine sunduğu raporda Osmanlı sularına giren iki Alman kruvazörüne ilişkin gelişmeleri aktarmıştır. Giers’in bildirdiğine göre söz konusu gemilerin mürettebatından dokuz kişi karaya çıkarılmış yerlerine ise Osmanlı donanmasına mensup personel görevlendirilmiştir.⁴⁸ Bu gelişme, Osmanlı Hükûmeti’nin resmî olarak tarafsızlığını koruduğunu beyan etmesine rağmen fiiliyatta Almanya ile askeri iş birliğini ilerletmekte olduğunun açık bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Zira söz konusu düzenleme Alman gemilerinin görünürde Osmanlı donanmasına katıldığı izlenimini yaratmakta ve böylece İstanbul yönetiminin Almanya’ya yakınlaşmasını diplomatik açıdan meşrulaştırmaya yönelik bir adım teşkil etmekteydi. Rusya açısından ise bu durum Karadeniz’deki dengelerin değişmesi ve Boğazların güvenliğinin tehlikeye girmesi anlamına gelmekteydi.

6 Ağustos 1914 günü Amiral Souchon, İngiliz donanmasını yanıltmak amacıyla Çanakkale Boğazı’na yönelme planı yapmıştır. Nitekim boğaza yaklaşarak peşindeki

⁴⁶ Selami Kılıç, “Birinci Dünya Savaşı’na Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması,” *1914’ten 2014’e 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 20-21 Kasım 2014 (İstanbul, 2014), 103.

⁴⁷ Ercüment Kuran, “Birinci Dünya Savaşı”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/birinci-dunya-savasi> (Erişim Tarihi:17/08/2025).

⁴⁸ *Orange Book*, No: 28, “Türkiye Büyükelçisi’nden Dışişleri Bakanı’na,” İstanbul, 6 Ağustos 1914.

İngiliz gemilerinin dikkatini başka yöne çekmeyi başarmış, bu süreçte Adriyatik Denizi'nin sınırlarını da ihlal etmiştir. Ardından ani bir manevrayla bu bölgeden hızla uzaklaşmış ve yeni hedef olarak Phellophones Adası'nın güney kıyılarını belirlemiştir. Ancak Çanakkale Boğazı'na yaklaşmayı beklediği sırada Berlin'den gelen bir emir üzerine hareket planını değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu emirde; "İstanbul ve Boğazlara ilişkin kesin bir siyasi karar henüz alınmadığından, şimdilik Osmanlı sularına girilmemesi gerektiği" bildirilmektedir.⁴⁹

Souchon'un İngilizleri şaşırtma amacı geçici olarak kısmen gerçekleştirilmiş olsa da Berlin'den gelen talimatlar nedeniyle planın tam olarak uygulanamaması, Osmanlı sularındaki askeri hareketlerin siyasi denetim altında olduğunu göstermiştir. Souchon'un manevraları Alman stratejisinin Osmanlı üzerinden yürütülmeye çalışıldığı bir dönemde hem İngilizleri yanıltmayı hem de Osmanlı'nın askeri kapasitesini teste tabi tutmayı amaçlamıştı; ancak siyasi belirsizlik ve Berlin'in direktifleri bu hareketlerin sınırlandırılmasına ve Osmanlı sularında operasyonel özgürlüğün kısıtlanmasına yol açmıştır.

9 Ağustos 1914 tarihinde, Alman gemilerin fiilen Boğazlardan geçişinden bir gün önce, Rus Dışişleri Bakanı Sazonov elçisi Giers'a verdiği talimat şu şekildeydi: "Goeben ve Breslau Çanakkale Boğazı'ndan Alman bayrakları ile geçerse Karadeniz Filosu Komutanı Amiral Andrey Ebergrad'a Karadeniz'e girişlerini engellemek ve onları yok etmek için yetkisindeki her türlü tedbire başvurusu emri vereceğiz. Bu iş Türk karasularını ihlal etmemiz gerekirse bile."⁵⁰ Sazonov aynı talimatta Giers'ı bu tedbirlerin Osmanlı Devleti'nin savaş açmaya kolayca kışkırtabileceği konusunda da uyarmış ve elçisinin her türlü tedbiri almasını istemişti; çünkü Osmanlı ile bir savaşın Rusya için halihazırda avantajlı olmadığı kanısındaydı.

Alman gemilerinin Boğazlara giriş yaptığı haberinin ulaşmasının ardından Rus Dışişleri Bakanı Sazonov derhal bu gemilerin Osmanlı donanmasından ayrılarak Türk sularından çekilmesini talep etmiştir. Büyükelçi Giers ile Sazonov, söz konusu gemilerin Boğazlara girişinin savaş riskini önemli ölçüde artıracığını ve bölge için büyük bir tehlike oluşturacağını vurgulamış; bu kaygıları, İngiliz ve Fransız müttefiklerine de iletmeye

⁴⁹ Шаццлло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты*, 115. (Satsillo, *Birinci Dünya Savaşı 1914-1918 Gerçekler ve Belgeler*, 115.)

⁵⁰ McMeekin, *The Russian Origins Of The First World War*, 105.

çalışmışlardır.⁵¹ Buna rağmen Rusya'nın ve İtilaf Devletleri'nin tüm çağrı ve uyarıları yanıtsız kalmıştır. 10 Ağustos 1914 tarihinde Goeben ve Breslau adlı iki Alman savaş gemisinin Çanakkale Boğazı'ndaki Beşik Koyu'na varması, Petersburg yönetiminde yeni bir tedirginlik ve telaşın doğmasına yol açmıştır. Bu gelişme Osmanlı sularında Alman varlığının artarak bölgesel güç dengelerini tehdit eder hâle geldiğini ve Boğazlar üzerindeki kontrolün Rusya açısından giderek kritik bir sorun hâline geldiğini göstermektedir.⁵²

12 Ağustos 1914 tarihinde Rus elçisi Giers Bakan Sazonov'a acele notu ile gönderdiği telgrafta Goeben ve Breslau gemilerinin Osmanlı tarafından satın alınmasının, Rusların İstanbul'daki konumunu olumsuz etkilediğini bildirmiştir. Giers, bu gelişmenin Türk donanmasının askerî kapasitesini önemli ölçüde artırdığını vurgulamış ve siyasi sonuçlarının son derece ciddi olabileceği hususunda şüphelerini dile getirmiştir.⁵³ Giers'e göre, Goeben ve Breslau'nun Osmanlı tarafından satın alınması, Türk yönetimine önemli bir cesaret kazandırmış ve onları daha kararlı adımlar atmaya teşvik etmiştir. Bu gelişme, Osmanlı Hükûmeti'nin yalnızca Alman gemilerini devralmakla kalmayıp aynı zamanda donanmasının askerî kapasitesini artırma yolunda stratejik bir inisiyatif aldığını göstermektedir. Giers bu durumu, Osmanlı'nın tarafsızlık politikasını esnek bir şekilde yorumlayarak kendi ulusal çıkarlarını güvence altına alma yönündeki kararlılığının bir göstergesi olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla Alman gemilerinin devralınması yalnızca askerî bir güçlendirme niteliği taşımamakta aynı zamanda Osmanlı yönetiminin diplomatik manevra alanını genişleterek büyük güçler nezdinde pazarlık gücünü artıran bir adım olarak da işlev görmektedir.

Bâb-1 Âli Alman savaş gemilerinin Boğazlara girişine ilişkin kritik bir kararla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı Hükûmeti gemilerin Boğazlara geçişine izin vermezse Enver Paşa'nın yakın zamanda Almanya ile imzaladığı geniş kapsamlı ittifak antlaşması tehlikeye girecek ve iki ülke arasındaki ilişkiler zarar görecekti. Öte yandan Boğazların açılması durumunda Osmanlı tarafsızlık ilkesini ihlal ederek İtilaf Devletleri'ne karşı savaş riskiyle karşı karşıya kalacak ve Avrupa savaşındaki bir tarafı düşman edinmek zorunda kalacaktı. Bu ikilem her iki seçenekte de Osmanlı için stratejik bir risk teşkil

⁵¹ Шеремет, *Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны*, 100-102. (Şeremet, *Rusya ve Türkiye Birinci Dünya Savaşı Döneminde*, 100-102.)

⁵² McMeekin, *The Russian Origins Of The First World War*, 103-104.

⁵³ *Documents Diplomatiques Secret Russes* (1914-1917), No: 674, 76.

etmekteydi. Ancak aynı zamanda bu açmaz Osmanlı'ya diplomatik bir fırsat da sunmaktaydı; gemilere geçiş izni verilmezse İngiliz donanması er ya da geç bu gemileri etkisiz hâle getirecek ve Osmanlı bu durumu bir pazarlık unsuru olarak kullanabilecekti. Bu bağlamda Enver Paşa, Alman savaş gemilerine ücretsiz geçiş izni verilmesini savunmuş ancak önerisi Sadrazam tarafından reddedilmiştir.⁵⁴ Halil Menteşe'nin geliştirdiği bir yöntem çerçevesinde Osmanlı Devleti söz konusu Alman savaş gemilerini resmî olarak satın almış gibi bir görünüm sağlamıştır. Bu kapsamda gemi mürettebatına ciğer rengi fesler dağıtılmış ve böylece subay ve askerlerin Türkleştirildiği izlenimi yaratılmıştır.⁵⁵ Bu uygulama Osmanlı'nın hem diplomatik hem de askerî manevra alanını genişletmeye yönelik stratejik bir adım olarak değerlendirilmektedir; zira gemiler fiilen Alman personeliyle hareket etse de görünüşte Osmanlı donanmasının bir parçası olarak tarafsızlık politikasını sürdürmekteydi.

13 Ağustos 1914 tarihinde Rus Büyükelçisi Giers, Osmanlı Hükûmeti'nin Alman savaş gemilerini resmî olarak satın almış gibi göstererek söz konusu gemilerin Osmanlı donanmasına aitmiş izlenimini yaratmasının ardından Bakan Sazonov'a şu değerlendirmeyi iletmıştır: "Askerî açıdan bakıldığında Osmanlı'nın savaş hazırlıklarının giderek arttığı kanısındayım. Siyasi açıdan ise, Alman savaş gemilerinin satın alınması Türklerin özgüvenini önemli ölçüde artırmıştır"⁵⁶ Giers'in bu gözlemi Osmanlı'nın gemi devralma manevrasının yalnızca teknik bir işlem olmadığını aynı zamanda hem askerî kapasiteyi güçlendiren hem de diplomatik ve psikolojik açıdan Türk yönetimine cesaret veren stratejik bir adım olduğunu göstermektedir. Rus diplomatlar Osmanlı Devleti'nin en azından şimdilik bir savaşı başlatmamalarını beklememekle birlikte bir deniz saldırısı konusunda daha önce Osmanlı devlet adamlarının bir Rus amfibi darbesi ihtimali konusunda da endişeliydiler.

Osmanlı Devleti söz konusu gemileri Almanlardan satın aldıklarını hemen ilan etmiş olsalar da İtilaf Devletleri bu duruma karşı şüpheci tutumlarını sürdürmüştür. Petersburg, Londra ve Paris hem uluslararası hukuk hem de Osmanlı'nın tarafsızlığının bir kanıtı olarak Alman subay ve mürettebatın derhal karaya çıkarılmasında ısrar etmiştir. Sadrazam

⁵⁴ Sean McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu: Almanya'nın Dünya Hâkimiyeti Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu 1898-1918*, çev. Azize F. Çakır (İstanbul: Picus Yayıncılık, 2012), 142-144.

⁵⁵ Haluk F. Gürsel, *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, (İstanbul: Ak Yayınları, 1968), 163-164.

⁵⁶ McMeekin, *The Russian Origins Of The First World War*, 106; Giers'tan Sazonov'a, 30 Temmuz/12 Ağustos 1914, IBZI, Belge 84, c.6:1, 59.

Said Halim Paşa 13 Ağustos'ta Giers'e Alman mürettebatın gemilerden çıkarıldığına dair güvence vermiştir; ancak gerçekte mürettebatın hiçbir şekilde ayrılmadığı ve yalnızca kendilerini gizledikleri ortaya çıkmıştır.⁵⁷

14 Ağustos'ta Giers sadrazam ile görüşerek aynı gün Sazonov'a şunları bildirmiştir;

Bugün Sadrazam ile yaptığım tamamen gizli görüşmede, aramızda bir anlaşma yapılması konusuna değindi. Kendisine, Alman savaş gemilerinin durumu nedeniyle sorunun biraz tehlikeye girdiğini ve subay ile mürettebatın derhal Almanya'ya geri gönderilmesini şiddetle tavsiye ettiğimi belirttim. Sadrazam nasıl bir yol izleyeceğini düşüneceğini söyledi. Ona, Türk topraklarının dokunulmazlığı konusunda tarafımızca verilen garantiyi olası bir anlaşmanın temeli olarak almaya hazır olduğumuzu ilettim; biçimlerin müzakereler sırasında ele alınacağını ve her şeyin Osmanlı Devleti'nin sağlayacağı faydaya bağlı olduğunu belirttim. Taleplerimizin ne olacağı sorusuna ise, bunun görüşmeler ilerledikçe netleşeceğini söyledim.”⁵⁸

Bu ifadelerden Rusya'nın Osmanlı'nın Almanya ile yakınlaşmasından ciddi biçimde rahatsız olduğunu ve bu yakınlaşmayı bir “tehlike” olarak gördüğünü ortaya koyar. Giers'in ‘şiddetle tavsiye ettim’ ifadesi Rus diplomasisinin sertleşen tonunu ve Osmanlı üzerindeki baskı kurma niyetini yansıtmaktadır. Gemilerin iadesi sembolik olarak Osmanlı'nın tarafsızlığına geri dönmesi anlamına gelecektir. Osmanlı Almanya ile bağları tamamen koparmak istememekte; aynı zamanda İtilaf Devletleri'yle ilişkileri de açık tutmaya çalışmaktadır.

Kara yolu ve tarafsız gemi seçeneklerini değerlendirme sözü Osmanlı'nın manevra alanı aradığını ve tarafsızlık görüntüsünü korumaya çalıştığını düşündürmektedir. Sadrazam Said Halim Paşa Almanya ile askeri bağlarını koparmamış ancak Rusya ile diplomatik diyalogu da sürdürmüştür. Giers ise Osmanlı'yı Alman nüfuzundan koparıp İtilaf safına çekmeye çalışmaktadır. Görüşme aynı zamanda uluslararası diplomasi tarihine ‘teklif ve tehdit’ dengesi içinde yürütülen savaş öncesi pazarlıkların bir örneği olarak geçebilecek niteliktedir.

Almanya, Goeben ve Breslau'nun Osmanlı donanmasına katılmasıyla Karadeniz'de üstünlük sağlandığını ve bunun sonucunda Romanya ile Bulgaristan'ın ittifaka dahil olacağını iddia etmiştir. Ancak Bulgaristan güçlü bir tarafsızlık duruşu sergilerken,

⁵⁷ Ronald Bobroff, *Roads to Glory*, 98: Giers to Sazonov, 13 Ağustos 1914, tel. 684, MO 6.1 80n3.

⁵⁸ *Documents Diplomatiques Secret Russes, (1914-1917)*, No.693, 78.

Romanya ve İtalya da tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Öte yandan Yunanistan, Venizelos yönetiminde İtilaf Devletleri saflarında Osmanlı'ya karşı savaşa hazırlanmaktadır.⁵⁹ İngiltere elçisi Sir Benckendorff Bakan Grey'e endişeli bir şekilde aktararak şöyle diyordu: “Osmanlı savaşa girmeye karar verirse, bunun en kötü sonuçlarına da katlanmak zorunda kalacaktır. Sarf edilen yoğun çabaların yakında Osmanlı'dan, Osmanlı ve Almanya'yı savaştan açıkça sorumlu kılacaktır.”⁶⁰

Sir Benckendorff'un ifadesi İngiltere'nin Osmanlı'nın savaş kararına dair ciddi kaygılarını yansıtmaktadır. Burada öne çıkan iki önemli unsur vardır: savaşın olası sonuçları ve sorumluluk meselesi. Öncelikle, Benckendorff Osmanlı'nın savaşa girmesi durumunda karşılaşılabileceği “en kötü sonuçlara” dikkat çekmektedir. Bu ifade, İngiltere'nin hem askeri hem de diplomatik olarak Osmanlı'nın hazırlıksız olabileceği ve savaşın ülke için yıkıcı olabileceği yönündeki değerlendirmesini ortaya koyar. Yani, Osmanlı'nın stratejik konumunun ve ordusunun mevcut durumunun, büyük güçler arasında sürükleneceği bir savaşta riskli olduğunu vurgulamaktadır.

İkinci olarak, Benckendorff Osmanlı ve Almanya'nın savaşın sorumluluğu konusunda açıkça hedef gösterilebileceğini belirtmektedir. Burada İngiltere'nin diplomatik perspektifinden Osmanlı'nın savaşa girmesi halinde yalnızca askerî değil uluslararası itibar ve diplomatik sonuçlarla da yüzleşeceği öngörülmektedir. Almanya'nın etkisi Osmanlı'nın bağımsız hareket etme kapasitesinin sınırlı olduğu ve büyük güçler arasındaki ittifakların Osmanlı aleyhine sonuç doğurabileceği şeklinde yorumlanabilir.

14 Ağustos'ta Amiral Souchon ve yanında gelen 27 Alman subayı Çanakkale Boğazı'nda görev yapmak üzere İstanbul'a gelmiştir.⁶¹ 16 Ağustos 1914 tarihinde ‘Goeben’ ve ‘Breslau’ Türk bayraklarıyla İstanbul önlerinde görüldüler. Basın ve halk gemilere coşkulu bir karşılama hazırlamışlardı. ‘Yavuz Sultan Selim’ ve ‘Midilli’ adlarıyla gemilerin Türk donanmasına dahil edilerek aynı gün Alman Akdeniz Birliği komutanı olan Amiral Souchon Osmanlı Donanması başına geçirilmiştir.⁶²

⁵⁹ Biçici, “Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girişi”, 710.

⁶⁰ *Orange Book*, No: 38, “Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na”, İstanbul, 15 Ağustos 1914.

⁶¹ *Orange Book*, No: 37, “Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na”, İstanbul, 14 Ağustos 1914.

⁶² Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu 1914*, 121.

6.3. Osmanlı-Rusya İlişkileri ve Livadia Görüşmeleri

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce dönemin Maliye Nazırı olan Cavit Bey savaş dışı kalma umuduyla çeşitli diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda Cavit Bey 1914 yazında gizli bir diplomatik misyonla Fransa üzerinden Rusya'ya gitmiş ve Rus yetkililerle temaslarda bulunmuştur. Bu görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalma isteğini dile getiren Cavit Bey Ruslara; Boğazların statüsünün korunacağı, Rusya'nın Karadeniz'e erişimini tehdit etmeyecek şekilde tarafsız kalınacağı ve Osmanlı topraklarının Rusya için bir tehdit unsuru oluşturmayacağı yönünde teminatlar vermeye çalışmıştır. Ruslar Osmanlı'nın Almanya'ya yakın durmasından duydukları güvensizlik ve savaşın genel gidişatı üzerindeki hesapları nedeniyle bu teklifleri ciddi bir şekilde değerlendirmemiştir.

Balkanlar'daki diplomatik girişimlerin istenilen sonucu vermemesi üzerine Talât Bey, bu kez dikkatini kuzeye çevirerek Rusya ile doğrudan temas arayışına yönelmiştir. İki komşu devlet ve millet arasında kalıcı bir dostluk tesis etmeyi amaçlayan Talât Paşa, öncelikle Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Giers ile müzakerelerde bulunmuş, ardından Sadrazam'a veda ederek bu hassas misyonun nasıl başarıyla sonuçlandırılabilceği üzerinde düşüncelerini şekillendirmiştir. Rus Çarı II. Nikolay ile Dışişleri Bakanı Sazonov'un Yalta'da bulunduğu bilgisini edinen Talât Bey, Nisan 1914'ün ilk günlerinde Ertuğrul Yatı ile Yalta'ya doğru hareket etmiştir.⁶³ Rus elçisi Giers ve başkatibi de ertesi gün yatıyla beraber hareket ederek bu görüşmeye katılmıştır.⁶⁴

10 Mayıs tarihinde Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa ile Dahiliye Nazırı Talât Bey Livadia Otelinde Rus temsilcilerle özel bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu toplantı savaşın gidişatına ve iki taraf arasındaki diplomatik temaslara yön verebilecek nitelikteydi. Talât Bey "Buraya gelişimiz yalnızca nezaket ziyareti değildir; siyasi bir amacı da vardır. Barış ve dostluğu göstermek için buradayız. Rusya ile mümkün olduğunca samimi bir anlaşma sağlamak istiyoruz" şeklinde niyetini ifade etmiştir.⁶⁵ Görüşmeler sırasında Rus Çarı'nın Osmanlı temsilcilerine hitaben kendilerini sarayında ağırlamaktan memnuniyet duyduğunu ifade ettiği ve Sultan ile Türk halkına karşı dostane duygular beslediğini dile

⁶³ Ziya Şakir, "1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik" (İstanbul: Çatı Yayıncılık, 2007), 196.

⁶⁴ Sabahattin Özel, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti-Rusya İlişkileri, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12, (1998), 247.

⁶⁵ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 220.

getirdiği belirtilmiştir. Çar'ın ayrıca Osmanlı Hükûmeti'nden yalnızca kendi ülkesinin bağımsız idaresini sürdürmesini ve siyasi iradesini yabancı devletlerin etkisine bırakmamasını beklediğini vurgulamıştır.⁶⁶

Çar, Osmanlı Devleti'nde bir elçilik bulunmasından memnuniyet duyduğunu da ifade etmişti. Sultan ve Türk milletine karşı en samimi dostluk hislerine sahip olduğunu ve onların refahı için içten dileklerde bulunduğunu belirtti. İmparator, Türk Hükûmeti'nden herhangi bir yardım beklemediğini; yalnızca Türklerin kendi ülkelerinde hâkimiyetlerini koruyup yabancı güçlerin ülkeyi tamamen ele geçirmesine engel olmalarını arzu ettiğini söyledi. Ona göre bu durum Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki dostane ilişkilerin en sağlam teminatı olacaktı.⁶⁷

Görüşmede Rus tarafı güçlü ve bağımsız bir Osmanlı'nın bölgesel istikrar açısından önemli olduğunu dile getirmiştir. Rus temsilcilerin bu yaklaşımı özellikle İstanbul'un geleceği konusunda Osmanlı tarafında olumlu bir izlenim bırakmıştır. Bu temas sonucunda Rusya'nın İstanbul üzerindeki tarihî taleplerinden feragat edebileceği ya da bu meseleyi öncelik olmaktan çıkarabileceği düşüncesi Osmanlı heyeti nezdinde belirmiştir. Bakan Sazonov Talât Bey'e uzun süredir tanıdığı bir dost gibi samimi bir yaklaşım sergilemiştir. Osmanlı ordusundaki Alman subayların geri gönderilmesi hâlinde Rusya'nın ittifaka hazır olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca iki hükümet arasındaki ihtilafların hızla çözüleceği güvencesini verdiği anlaşılmaktadır.⁶⁸

Talât Paşa, Osmanlı Hükûmeti'nin Almanya'dan teknik nitelikli askeri ve idari yardım almak zorunda olduğunu ancak bu yardımın herhangi bir siyasi imtiyaz içermediğini açıkça ifade etmiştir. Bu noktada Osmanlı'nın dış siyasette bağımsız bir çizgi izleyebilmesi için Rusya'nın dostluğuna güvенеbilmesinin hayati bir önem taşıdığını vurgulamıştır. Toplantıda Ermeni Meselesi'ne de değinilmiş; Rus tarafının Osmanlı'daki Ermenilerin durumuna ilişkin duyduğu endişelere karşılık Talât Paşa olumlu ve yapıcı bir tavır sergilemiştir. Bu yaklaşım Osmanlı yönetiminin uluslararası kamuoyunun ve özellikle Rusya'nın taleplerine duyarlılık göstermeye çalıştığı diplomatik çizgiyi yansıtır

⁶⁶ M. S. Sazonov, *Les Années Mortelles : Mémoires de l'ancien Ministre des Affaires étrangères Russe M. Sazonov (1910-1916)*, (Paris: Payot, 1927), 142-144.

⁶⁷ Serge Sazonov, *Fateful Years, 1909-1916: The Reminiscences of Serge Sazonov, Russian Minister for Foreign Affairs* (London: Hutchinson, 1914), 184.

⁶⁸ Шеремет, *Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны*, 67. (Şeremet, *Rusya ve Türkiye Birinci Dünya Savaşı Döneminde*, 67.)

niteliktedir.⁶⁹ Sazonov’a göre teklif o kadar gizli kapaklı yapılmıştı ki, İstanbul’daki elçisi Giers gelinceye kadar teklife açık kapı bırakmıştır.⁷⁰

12 Mayıs 1914 tarihinde Rus Dışişleri Bakanı Sazonov’un Osmanlı heyeti onuruna Çar’a ait yatta verdiği öğle yemeği iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin seyrine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Görüşmelerde Sazonov Osmanlı’nın Almanya ile geliştirdiği yakın ilişkilerin tehlikelerine dikkat çekerek bu durumun ülkenin bağımsızlığına zarar vereceği imasında bulunmuştur. İttihat ve Terakki yöneticilerini vatansever ama Batı dayatmalarına direnen kişiler olarak değerlendirmiştir. Talât ve İzzet Paşa bu eleştirileri dikkatle dinlemiş ancak doğrudan yanıt vermekten geri durmuşlardır. Dış politikadan Said Halim Paşa’nın sorumlu olduğunu öne sürerek diplomatik bir mesafe koymuşlardır. Ermeni reformları da görüşmelerin gündemindeydi; Sazonov bu konuda kararlılık vurgusu yaparken Talât Bey’in temkinli tavrı dikkat çekmiş buna rağmen Sazonov, Talât’ı uyarılara açık ve dostane bir kişilik olarak algılamıştır.⁷¹ Bu temas Osmanlı-Rus ilişkilerinde karşılıklı güvensizlikle birlikte dikkatli diplomasi ve sembolik jestlerin ön planda olduğunu göstermektedir.

Bakan Sazonov’un davetinden birkaç gün sonra Talât Bey ve İzzet Paşa 13 Mayıs tarihinde Bakan Sazonov ile yardımcısı ve İmparator’un maiyetinden birkaç kişiyi Yalta’da demirlemiş olan Sultan’ın yatında akşam yemeğine davet etmiştir. Sazonov anılarında bu yemekte Talât Paşa’nın oldukça sessiz kaldığını ve endişeli bir tavır sergilediğini belirtmiştir. Yemekten sonra kıyıya dönmeyi düşünürken eğilerek kimsenin duymaması için fısıltıyla kendisine şöyle dediğini kaydetmiştir: “*Size çok önemli bir teklifim var: Rusya Hükûmeti, Osmanlı ile bir anlaşma yapmaya istekli midir?*” Sazonov bu teklife çok şaşırmış, böyle bir soru beklemediğini ekleyerek şaşkınlığını gizlemeye çalışarak Talât Paşa’ya: “*Daha önce bunu yapmak için birçok fırsatınız varken neden bu öneriyi son ana bıraktınız?*” cevabını vermiştir. Talât Paşa artık bunu düşünecek zaman olmadığını ancak böyle bir ittifakın mümkün olup olmadığı konusunda ne düşündüğümü bilmek istediğini söylemiştir. Kendisine İstanbul’daki Büyükelçisi Giers’in üç gün sonra görevinin başına döneceğini ve yapabileceğim tek şeyin ona Türk temsilcisiyle orada

⁶⁹ Özel, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti-Rusya İlişkileri, 248.248.

⁷⁰ Bodger, “Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, 162.

⁷¹ Sazonov, *Les Années Mortelles*, 144-16.

görüşmesi talimatını vermek olacağını belirterek teklifini kesin bir şekilde reddetmemiştir.⁷²

Büyükelçi Giers önerinin içeriği ve sunuluş biçiminin kendisinde uyandırdığı şaşkınlığı gizlemeden bunun tamamen göz ardı edilemeyeceğini belirtmişti. Sazonov İttihat ve Terakki üyelerinin bir kısmının Osmanlı'nın bağımsızlığını güvence altına almanın yolunu Rusya ile yakınlaşmakta gördüklerini biliyordu.⁷³ Giers de Talât Bey'in şu veya bu şekilde bir yön değişikliğine gidebileceğine inanıyordu. Talât Bey, Alman himayesinin sakıncalarını hissetmeye başlamış ve bundan kurtulmak için Rusya'ya yaklaşmayı düşünmüş olabilir. Giers, İstanbul'a döndüğü vakit bu meseleyi iyice araştıracağına dair Sazonov ile görüşmesini sonlandırmıştır. Birkaç hafta sonra Giers'tan gelen 'Talât'ın öngördüğü plandan vazgeçilerek Almanlarla bir girişim olduğu' haberi doğrultusunda bu ittifak girişimi çözümsüz olarak sonuçlanmıştır.⁷⁴

14 Mayıs tarihinde *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*'nde Ahmet Ağaoğlu'nun "Türkiye-Rusya" başlıklı yazısında "Her iki devlet de diğerinin dış politikasına dikkatle ve ciddiyetle bakmaktadır. Önceden belirli amaçlarla birlikte hareket eden Türkiye ile Rusya'nın dış politikaları tamamen birbirinden ayrılmış, ardından aralarında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır."⁷⁵ Bu haberde her iki ülke arasında geçmişte zaman zaman ortak çıkarlar etrafında birleşmeler de dış politikada farklı yönlerde savruldukları ve bu nedenle karşılıklı dikkat çerçevesinde hareket ettikleri ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin gerçekçi dış siyaseti; çatışmadan kaçınarak ortak menfaatleri korumak ve ihtilafları mümkün olduğunca azaltmak başlıca amaçları arasındadır.

Rus Çar'ının İstanbul'daki Büyükelçisi Giers ile Osmanlı Maliye Nazırı Cavit Bey arasında birkaç ay boyunca sürdürülen Rus-Türk müzakereleri Rusya'nın Osmanlı Devleti açısından kabul edilmesi mümkün olmayan taleplerde ısrarcı olması nedeniyle nihayet sonuçsuz kalmış ve kesilmek zorunda kalmıştır. Bu taleplerin başında Doğu'da bir Ermeni Devleti kurmak geliyordu. Yeni rejim daha sonra savaştan üç ay önce Mayıs 1914'te Livadia'ya özel bir misyon göndererek doğrudan Çar'a başvurdu. Bakan Sazonov 23 Mayıs 1914'te Duma'da yaptığı konuşmada "Livadia'daki Osmanlı Olağanüstü Elçiliği mensuplarıyla yaptığımız görüşmeler Osmanlı'nın Rusya ile her iki ülkenin

⁷² Sazonov, *Fateful Years*, 187.

⁷³ Sazonov, *Les Années Mortelles*, 147.

⁷⁴ Sazonov, *Fateful Years*, 188.

⁷⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, "Türkiye-Rusya", 14 Mayıs 1914, 1.

çıkarları doğrultusunda ve yeni siyasi koşullara uygun ilişkiler kurma konusunda ciddi bir istek içinde olduğu izlenimi vermiştir."⁷⁶

Boğazlar'da Osmanlı çıkarlarına uygun ve Rusya'nın hayati ihtiyaçlarını karşılayacak bir deniz ticareti serbestisi ancak Türklerin barışçıl kalkınması koşuluyla sağlanabilirdi. Ermeni sorununun son dönemdeki gelişimi mevcut Türk Hükûmeti'nin barışçıl niyetlerine tanıklık etmektedir. Rus Hükûmeti Anadolu'nun Kafkasya'ya sınırı olan Ermeni vilayetlerinin durumuna kayıtsız kalamazdı. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgesi için hazırlanan ve halka ciddi güvenceler sağlayan reformlar Osmanlı ile yapılan dostane görüşmelerin sonucuydu. Almanya bu reformların uygulanmasında kilit bir ortaktı. Türk-Rus ilişkilerinin gelişmesi için oluşan yeni koşullar Rusya ile Osmanlı sınır bölgeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesi için umut vermektedir. Livadia'daki olağanüstü Osmanlı elçiliği mensuplarıyla yapılan görüşmeler Rusya ile her iki ülkenin de çıkarlarına uygun ve yeni siyasi koşullara uygun ilişkiler kurma konusunda ciddi bir istek içinde olduğu izlenimini vermiştir.⁷⁷

6.4. Osmanlı Devleti'nin Üçlü İtilaf ile Münasebetleri

6.4.1. Rusya'ya İttifak Teklifi

4 Ağustos 1914'te İngiltere'nin savaşa katıldığı haberinin alınmasının hemen ardından Enver Paşa Osmanlı ordusunun Rusya'nın emrine verilmesini öngören bir ittifak girişiminde bulunmuştur. Bu teklif karşılığında Enver Paşa Trakya'da bazı Bulgar topraklarının yanı sıra Limni ve Sakız adalarının Rusya'ya bırakılmasını önermekteydi. Enver Paşa, bu tavizlerin Boğazlar sorununu dolaylı biçimde çözüme kavuşturabileceği kanaatindeydi. Osmanlı tarafının bu sürpriz teklifine ilişkin olarak İstanbul'daki Rus büyükelçisi Giers, Dışişleri Bakanı Sazonov'un olumlu bir yaklaşım sergilemesini ümit etmiş ancak Sazonov teklife mesafeli yaklaşmıştır.⁷⁸ Zira Sazonov her ne kadar Boğazların kapatılmasının önüne geçmek ve Osmanlı Devleti'ni savaş dışında tutmak arzusunu taşısa da Enver Paşa'nın ileri sürdüğü şartlar -özellikle kapitülasyonların kaldırılması- İngiltere açısından kabul edilmesi mümkün olmayan taleplerdi. Rusya ile

⁷⁶ Comité De l'Asie Française, *Bulletin du Comité de l'Asie Française*, "La Politique Asiatique De La Russie", 1 Mai 1914, 181.

⁷⁷ Comité De l'Asie Française, "La Politique Asiatique De La Russie", 1 Mai 1914, 181-182.

⁷⁸ Alan Bodger, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, der. Marian Kent (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 163.

görüşmeler Ağustos ayının sonunda kesilmiş ve Osmanlılar İttifak kampında kalmaya devam etmiş; Sazonov da Kafkasya Genel Valisi'ne Osmanlılarla olası bir savaşa hazırlık yapma talimatını vermiştir.

5 Ağustos 1914 tarihinde İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Giers, Rusya'nın askeri ataşesi General Leontiyev'i Enver Paşa ile bir görüşme gerçekleştirmek üzere görevlendirmiştir. Görüşmede Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin mevcut durumda tarafsız konumunu koruduğunu vurgulamış seferberlik kararının Rusya'ya yönelik herhangi bir saldırgan niyet taşımadığını belirtmiştir. Ayrıca imparatorluğun hiçbir devletle kesin bir ittifak ilişkisine girmediğini, dış politikasını yalnızca kendi ulusal çıkarları doğrultusunda şekillendirmeyi sürdüreceğini ifade etmiştir.⁷⁹

Enver Paşa aynı bağlamda Osmanlı Devleti'nin menfaatlerinin gözetilmesi şartıyla Rusya ile beş ila on yıl süreli bir ittifakın gündeme gelebileceğini dile getirmiştir. General Leontiyev ise bu ihtimali değerlendirerek 150-200 bin kişilik bir Osmanlı kuvvetinin Rusya'nın yanında savaşa katılmasının Almanya karşısında önemli bir avantaj sağlayacağını savunmuş; aksi takdirde Rusya'nın askeri bakımdan zor durumda kalabileceğini belirtmiştir. Bu müzakerelerin sonucunda ortaya çıkan teklifler hem Büyükelçi Giers hem de Enver Paşa tarafından Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov'a iletilmiştir.⁸⁰

Giers ve General Leontiyev yapılan görüşmelerin ardından Sazonov'a başvurarak Rus Hükûmeti'nin Osmanlı Devleti ile ittifak kurulması konusunda süratle bir karar almasının önemini vurgulamışlardır. Ancak Rusya'nın uzun vadeli politikaları, özellikle Osmanlı toprakları üzerindeki hedefleri bu tür bir ittifak ihtimalinin ciddiyetle değerlendirilmesini engellemiştir. Nitekim Petersburg yönetimi Enver Paşa'nın güvenilirliğine kuşku ile yaklaşmış ayrıca ittifak karşılığında ileri sürdüğü toprak taleplerini de kabul etmemiştir. Bununla birlikte Rus Hükûmeti, Osmanlı Devleti'ni bütünüyle Almanya'nın nüfuzu altına bırakmamak adına bu öneriyi doğrudan reddetmekten kaçınmış, bunun yerine oyalama ve süreci belirsizlik içinde tutma yoluna gitmiştir.⁸¹

7 Ağustos 1914'te Petersburg'daki Rus Dışişleri Bakanlığının Yakındoğu Dairesi Başkanı Prens G. N. Trubetskoy, Büyükelçisi Giers'e gönderdiği yazısında savaşın henüz başında

⁷⁹ *Documents Diplomatiques Secrets Russes 1914-1917: D'après les Archives du Ministère des affaires étrangères à Pétrograd*, Payot, 1928, No.628, 67-68.

⁸⁰ *Documents Diplomatiques Secret Russes*, (1914-1917), No:651, 74.

⁸¹ Biçici, "Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girişi," 699.

olundugunu, süresi ve boyutlarının öngörülemediğini belirtmiş; barışın hangi siyasi koşullarda sağlanacağını da belirsizliğini koruduğunu ifade etmiştir. “ister istemez insan önce Boğazları düşünüyor. Osmanlılar tarafsız kalsaydı savaştan sonra Boğazları Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine açmak zorunda kalacaktı” şeklinde devam eden ifadesi Rusya’nın savaşın başında Osmanlı’nın tarafsız kalması hâlinde dahi Boğazlar üzerindeki çıkarlarını kaybetme endişesini açıkça ortaya koymaktadır.⁸² Trubetskoy, özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun tarafsız kalma ihtimalini zayıf görmüş ve bu öngörüsü, kısa süre sonra gelişen olaylar düşünüldüğünde dikkate değer bir öngörü olarak değerlendirilmiştir.

Prens G. N. Trubetskoy’un değerlendirmesi Rus Dışişleri’nin Boğazlar konusuna verdiği önemi ve Osmanlı’nın geleceğiyle ilgili stratejik kaygılarını erken dönemde ortaya koymaktadır. 7 Ağustos 1914 tarihli bu ifade Osmanlı’nın İtilaf Devletleri’ne katılmaması ya da tarafsız kalması durumunda dahi Rusya’nın savaş sonrası düzenlemelerde Boğazlar üzerinde hak talebinde bulunmak için zemin arayışında olduğunu göstermektedir. Bu yaklaşım ilerleyen aylarda Sazonov’un diplomatik girişimleri ve Mart 1915’te İngiltere ile Fransa arasında imzalanan gizli Boğazlar Anlaşması’nda daha belirginleşmiştir.

Büyükelçi Giers, İngiliz ve Fransız büyükelçilerle birlikte hareket ederek Türk Hükûmeti’nden Almanya’ya ait savaş gemilerinin Osmanlı sularından çıkarılmasını veya silahsızlandırılmasını talep etmiştir. Sadrazam Said Halim Paşa’nın 8 Ağustos’ta Giers’e gemilerin Boğazları geçmeyeceğine dair verdiği güvence, kısa süre içinde yanlışlanmış ve bu durum Osmanlı Hükûmeti üzerindeki Rus etkisinin giderek azaldığını ortaya koyan uzun bir sürecin parçası olarak değerlendirilmiştir. Aynı gün (8 Ağustos) Rus Dışişleri Bakanı Sazonov, gemilerin Alman bayrağıyla Boğazlara girişine karşı İtilaf Devletleri’nin tarafsız bir limana sığınan savaş gemilerine uygulanacak muameleye ilişkin uluslararası anlaşmalara atıfta bulunarak gemilerin derhal geri gönderilmesi veya silahsızlandırılması konusunda ısrarcı olunması gerektiğini açıklamıştır.⁸³

9 Ağustos 1914 tarihinde Cavit Bey’i ziyaret eden Rus Büyükelçisi Giers, Osmanlıların tarafsız kalarak önemli kazanımlar elde edebileceğini ve Rusya’nın dostluğuna

⁸² Salih Tunç, “Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı’na Girerken Fransızlar’ın Stratejik Refleksiyonlarında Karadeniz,” *I. Dünya Savaşı’nda Karadeniz ve Kafkasya: Askerî, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler*, ed. Mehmet Okur vd. (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2017), 131-132.

⁸³ Нотович, *Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны*, 299. (Notovich, *Diplomatik Mücadele Birinci Dünya Savaşı Yıllarında*, 299)

güvenebileceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Rus Hükûmeti'nin, Osmanlı tekliflerine kesin yanıt verebilmek için İngiltere ve Fransa ile müzakere etmesi gerektiğini belirtmiş ve bu nedenle cevabın bir süre gecikeceğini vurgulamaktan geri durmamıştır. Giers, şahsi görüşünü de dile getirerek Osmanlı'nın ekonomik kapitülasyonları kaldırmasını desteklediğini ve adli kapitülasyonların kaldırılmasına da herhangi bir itirazı olmayacağını ifade etmiştir. Ancak Osmanlı yönetiminin gecikmekte olduğunu belirterek, bir an önce Alman subayları ülkeden uzaklaştırarak tam anlamıyla tarafsız kalması gerektiğini vurgulamıştır. Giers, sözlerini bu şekilde hareket edilmesi hâlinde neticeden memnun kalınacağını teminatını vererek sonlandırmıştır.⁸⁴

Büyükelçi Giers'in 14 Ağustos tarihli telgrafı Osmanlı donanmasına katılan Alman savaş gemileri Goeben ve Breslau'nun Karadeniz'e açılacağına dair söylentilerin büyük diplomatik endişe yarattığını göstermektedir. Giers, söz konusu söylentilerin Osmanlı'nın tarafsızlığını fiilen ihlal ederek Almanya'nın çıkarları doğrultusunda hareket edeceği yönündeki kaygıları yansıttığını belirtmektedir. İstanbul'a 80 Alman denizci ve 20 teknisyenin işçi kılığında gelmesi, Almanya'nın Osmanlı donanması üzerindeki etkisini artırdığı ve gizli askerî faaliyetlerde bulunduğu izlenimini doğurmuştur. Bu gelişmeler üzerine Giers, Sadrazam Said Halim Paşa ile görüşmüş ve kaygılarını dile getirmiştir. Sadrazam, Alman denizcilerin gelişinden haberdar olmadığını ileri sürmüş Goeben gemisinin hiçbir yere gitmeyeceğini garanti etmiş ve mürettebatın gemiden çıkarılması konusunda kararlılık göstermiştir. Giers, Sadrazam'ın sözlerine inandığını ifade etmekle birlikte Osmanlı iç siyasetinde Sadrazam'ın etkisizleştiğini ve görevden alınmasının an meselesi olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan, Giers Goeben gemisinin Türk bayrağı altında fakat hâlen Alman denizciler tarafından Karadeniz'e açılabileceği olasılığını tamamen göz ardı etmemektedir.⁸⁵

18 Ağustos'ta Enver Paşa Rus Elçisi Giers'a tekliflerde bulunmuştur:

1. Türk birlikleri Kafkas sınırından geri çekilecekti.
2. Rusya Osmanlı'ya şu güvenceyi veriyordu: Eğer Bulgaristan gibi herhangi bir Balkan devleti Osmanlı Devleti'ne saldırırsa bu saldırıya karşı koyabilecek sayıda bir Osmanlı ordusu kurulacaktı.
3. Alman askeri eğitimciler Osmanlı Devleti'nden uzaklaştırılacaktı.

⁸⁴ Şakir, "1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik", 204.

⁸⁵ *Orange Book*, No: 36, "Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na" İstanbul, 14 Ağustos 1914.

4. Tüm bu koşullara rağmen Osmanlı Trakya'daki bazı topraklarını ve Ege Adaları'nı bırakmak zorunda kalacaktı. Böylece Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 10 yıl süreli bir ittifak antlaşması imzalanmış oldu.⁸⁶ Fakat Giers bölge dokunulmazlığının garanti eden yazılı bir deklarasyona itiraz etmemiş ama bu sürenin beş yıla kadar indirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Elçiye göre Türklerin çözülme sürecinin muhtemel devamını göz önünde bulundurarak Rusya'nın bu uzun süre içerisindeki bağlamı uygun bulmamaktadır.⁸⁷

Rus Büyükelçisi Giers'in, Bâbiâli ile anlaşma konusunda daha fazla vakit kaybedilmemesi yönündeki ısrarlı uyarılarına rağmen Rusya, Enver Paşa'nın ittifak teklifine temkinli yaklaşmış ve bu öneriyi ciddiyetle değerlendirmemiştir. Bu tutumun başlıca sebepleri arasında, söz konusu dönemde Bulgaristan'ın savaşta takınacağı tavrın belirsizliği, Rusya'nın Enver Paşa'ya duyduğu güvensizlik ve ittifaka karşılık talep edilen toprak tavizlerine sıcak bakmaması yer almaktaydı. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'ni tamamen Almanya'nın nüfuzuna bırakmamak amacıyla teklifleri derhâl reddetmek yerine müzakereleri sürdürerek zaman kazanma yoluna gidilmiştir.⁸⁸

Ağustos ayı sonunda üçlü itilâf elçileri hükümetlerinden aldıkları talimat uyarınca Sadrazam Said Halim Paşa'ya şu belgeyi iletmışlerdir: “Aşağıda imzaları bulunan Rusya, İngiltere ve Fransa Büyükelçileri, Babıali bu sırada Avrupa'yı ikiye ayıran savaş boyunca kesin bir tarafsızlığı muhafaza etmeyi garanti ederse kendi hükümetleri adına Osmanlı topraklarının bütünlüğünü garanti etmeye ve Osmanlı Hükûmeti'nin ekonomik ve adli alanda kendilerinden isteyebileceği yönleri dostça bir anlayışla incelemeye hazır olduklarını bildirirler.” ifadeleri yer almaktadır. Ancak İngiltere Büyükelçisi Mallet o gün hükümetinden aldığı talimat üzerine belgede yer alan “Osmanlı topraklarının” ifadesinden hemen sonra “bugünkü savaştan yararlanmaya kalkışacak herhangi bir düşmana karşı” ibaresinin eklenmesini sağlamıştır. Bu değişiklik Rus ve Fransız elçileri tarafından da herhangi bir tereddüt gösterilmeksizin kabul edilmiştir.⁸⁹ Üç sefirin müşterek beyanı esasen herhangi bir somut temele dayanmayan bir vaat niteliği arz

⁸⁶ *Documents Diplomatiques Secret Russes* (1914-1917), No: 1939, 83.

⁸⁷ *Царская Россия в мировой войне, т. 1, Документы по вопросу о вовлечении в войну Турции, Болгарии, Румынии и Италии*, Москва: 1925, No: 781, 29. (*Çarlık Rusya'sı Dünya Savaşında, C.1, Türkiye, Bulgaristan, Romanya ve İtalya'nın Savaşa Katılımı ile ilgili Belgeler*, Moskova: 1925, No: 781, 29¼.)

⁸⁸ Çetinkaya, Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na Girişi, 42.

⁸⁹ Şakir, “1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik”, 199.

etmektedir. Zira büyük bir şiddetle başlamış bulunan savaşın nihai galibi bu aşamada henüz belirginlik kazanmamıştır.

Rus Dışişleri Bakanlığı Osmanlı ile yürütülen temaslarda kesin bir tavır almaktan kaçınarak Büyükelçi Giers'e gönderdiği telgrafta "zaman kazanmak amacıyla Enver Paşa ile görüşmeleri sürdürmesi" talimatını vermiştir. Ancak Giers bu talimatı almadan önce Sadrazam Said Halim Paşa ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve Sadrazam'ın, Enver Paşa'nın Rusya'ya yaptığı ittifak teklifinden haberdar olmadığını öğrenmiştir. Bununla birlikte Said Halim Paşa, elçiye Enver Paşa'nın düşüncelerine katıldığını ve kendisine güven duyduğunu ifade ederek hükümet içinde Enver Paşa'nın girişimlerine verilen desteği ortaya koymuştur.⁹⁰

6.4.2. İngiltere ve Fransa'ya İttifak Teklifi

Maliye Nazırı Cavit Bey, Osmanlı Devleti'nin Üçlü İtilaf devletleriyle bir ittifak kurmasının mümkün olabileceği kanaatindedir. Ona göre son dönemde Almanların sunduğu cazip vaatler karşısında hükümetin direnci giderek zorlaşmaktadır. Cavit Bey, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'ya sağlayacağı menfaatler Almanlarınkinden daha sınırlı dahi olsa hükümetin istikrarını koruyabilecek ve kabinedeki sağduyulu üyelerin, nüfuzları altındaki unsurlara karşı direnç göstermelerini sağlayacak güçlü bir dayanak oluşturabilecektir. Bu bağlamda önerilen menfaatler arasında Osmanlı Devleti'ne tam iktisadî bağımsızlık tanınması ve kapitülasyon rejiminin kaldırılması da yer alabilmektedir. Büyükelçi Giers'in, "bu koşullar altında Alman Askerî Misyonu Osmanlı'dan çekilebilir mi?" sorusuna Cavit Bey, söz konusu ayrıcalıkların sağlanması hâlinde misyonun geri çekilmesinin mümkün olabileceğini belirtmiştir.⁹¹

Cavit Bey, Üçlü İtilaf devletlerinden Osmanlı topraklarının bütünlüğünün yazılı olarak garanti altına alınmasını talep etmiştir. Ayrıca devlete ekonomik bağımsızlık tanınması ve kapitülasyon rejiminin kaldırılması da Cavit Bey'in müzakere gündeminde yer alan önemli talepler arasında bulunmaktaydı.⁹²

Cavit Bey'in girişimleri Osmanlı'nın hem siyasi hem de ekonomik özerkliğini güvence altına alacak temel şartlardı. Bu yaklaşım Almanya'nın sunduğu cazip ancak tek taraflı

⁹⁰ Sevgi Çetinkaya, Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na Girişi, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi 1995), 42.

⁹¹ *Orange Book*, No: 30, "Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na," İstanbul, 6 Ağustos 1914

⁹² Biçici, "Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girişi", 702.

tekliflere karşı hükümetin elini güçlendirmeyi ve kabinedeki sağduyulu üyelerin etkisini artırmayı amaçlamaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti büyük güçler arasında bir denge politikası izleyerek hem toprak bütünlüğünü korumak hem de ekonomik ve siyasi bağımsızlığını sürdürmek amacını gütmekteydi. Cavit Bey'in stratejisi, Almanya'ya tamamen yaslanmak yerine İtilaf devletlerini bir pazarlık ve güvence aracı olarak kullanmayı hedefleyen temkinli ve hesaplı bir diplomatik yönelimi temsil etmektedir.

Cavit Bey, Rus Büyükelçisi'ne ilettiği teklifi Fransız ve İngiliz büyükelçilerle de paylaşarak Osmanlı'nın aynı diplomatik yaklaşımı tüm büyük güçlere eş zamanlı olarak iletme istediğini göstermiştir. Rus elçisi ise kapitülasyonların tamamen kaldırılması yerine yalnızca bazı ticari ve adli ayrıcalıkların sınırlandırılmasına açık olduğunu ifade etmiştir.⁹³ Fransız ve İngiliz Dışişleri Bakanlığına Cavit Bey tarafından kendilerine önerilen gerekçeleri reddetmemelerini tavsiye eden Bakan Sazonov olası bir ittifakın zor olsa da kesin bir şekilde kestirilip atılmaması gerektiğini savunmuştur.⁹⁴ Bu girişim, Cavit Bey'in temel amacının Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerinde büyük güçlerle dengeli bir ilişki tesis etmek olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan kapitülasyonların kaldırılması meselesi söz konusu olduğunda Rus Büyükelçisi ve diğer Avrupa diplomatları bu ayrıcalıkların tamamen ortadan kaldırılmasına karşı çıkmıştır. Kapitülasyonların kaldırılması Osmanlı egemenliği açısından önemli bir reform niteliği taşımakla birlikte Avrupa devletleri kendi ekonomik ve hukuki çıkarlarının zarar göreceği kaygısıyla bu konuda direnç göstermiştir.

Üçlü İtilaf Devletleri tarafından beklediği etkiyi alamayan Osmanlı Devleti bu sefer de Romanya ile ittifak arayışına girmiştir. Fakat iki devlet arasında yürütülen diplomatik temaslarda herhangi bir somut sonuca ulaşamamıştır. Daha sonra Bulgaristan ile ittifak yolları denenmiş ve 19 Ağustos 1914 tarihinde Bulgaristan ile gizli bir ittifak anlaşması imzalanmıştır.⁹⁵

Birkaç gün sonra 23 Ağustos tarihinde Giers daha önceden göndermiş olduğu savaş seferberliğinin yapıldığına dair gönderdiği telgrafa ithafen daha acil notuyla yeni bir telgraf göndermiştir. Giers'a göre Alman silah sevkiyatının yapılması, tahıl müsadereleri, yedek subayların askere çağırılması ve İstanbul'un Asya'ya açılan kapısı konumundaki

⁹³ *Orange Book*, No: 31, "Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na," İstanbul, 7 Ağustos 1914.

⁹⁴ *Orange Book*, No: 32, "Fransa ve İngiltere Dışişleri Bakanına," Petrograd, 8 Ağustos 1914.

⁹⁵ Nejla Günay, "Yeniköy Anlaşması'nın Ermeniler Üzerindeki Etkileri ve Birinci Dünya Savaşı'nda Rus-Ermeni İş Birliği," *Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 8/16 (2015), 71.

alman yapımı Haydarpaşa garından trenler dolusu birliklerin doğuya doğru ilerlemeleriydi. Sazonov'a "Halkta, özellikle de seferberlikte görevli subaylar arasında Rusya'ya karşı bir savaş hazırlığı olduğuna dair sezilerim var" şeklinde yazmıştır.⁹⁶ Büyükelçi, Osmanlı'nın savaşa hazırlık sürecinin hızlandığını ve Almanya'nın etkisinin giderek arttığını göstermektedir. Sazonov'a yazdığı notta, özellikle seferberlikte görevli subaylar arasında Rusya'ya karşı bir savaş hazırlığı olduğuna dair sezilerinin bulunduğunu belirtmesi, Osmanlı ordusunun ve yönetiminin tarafsızlıktan uzaklaştığı ve Almanya'nın yönlendirmesiyle harekete geçtiği şüphesini güçlendirmektedir. Bu durum, büyük güçler açısından Osmanlı'nın stratejik konumunu yeniden değerlendirmeyi zorunlu kılmakta ve Karadeniz'deki güç dengelerini doğrudan etkileme potansiyeli taşımaktadır.

Bakan Sazonov 28 Ağustos 1914 tarihinde büyükelçisi Giers'a gönderdiği telgrafta Sadrazam Said Halim'i Goeben ve Breslau gemilerinin Karadeniz'de görünmesinin büyük komplikasyonlara sebep olacağı konusunda dostça bir uyarıda bulunması gerektiğini gerekli gördüğünü ifade etmiştir.⁹⁷ Karışıklıkların yanı sıra Alman subayların Osmanlı'yı Ruslarla savaşa sokmak için böyle bir şey yaptıkları cevabını veren büyükelçi Giers Sadrazam'ın kendisine gemilerin hareketinden haberdar olmadığını ve onları Karadeniz'e göndermek için bir neden görmediğini eğer böyle bir şey olursa da karşı çıkacağını bildirdiğini açıklamıştır.⁹⁸

Büyükelçinin telgrafları ve Alman donanma faaliyetleri çerçevesinde Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın girişimi ile Osmanlı yönetiminin tarafsızlık politikasını koruma çabalarını somutlaştırmaktadır. Cemal Paşa donanmadaki tüm Alman denizcilerin tamamen geri çekileceğine dair şeref sözü vermiş ve bu sürecin kademeli olarak yürütülebilmesi için yaklaşık iki haftalık bir süre talep etmiştir. İlk Alman grubunun aynı gün kara yoluyla ülkeden çıkarılacağı bildirerek bu uygulamanın gerekçesi olarak ise Türk denizcilerin yeni satın alınan gemilerin teknik donanımına uyum sağlamalarının gerekliliği gösterilmiştir. Cemal Paşa Osmanlı Devleti'nin kesin bir tarafsızlık politikası izlemesi ve hiçbir cephede savaşa girmemesi gerektiğine yürekten inandığını belirtmiş; bu görüşünü Bakanlar Kurulu'nda ısrarla savunduğu anlaşılmaktadır. Hem Bahriye Nazırı

⁹⁶ McMeekin, *The Russian Origins Of The First World War*, 106-107: Giers'tan Sazonov'a 10/23 Ağustos 1914, AVPRI, fond 151, opis.582, del.4068, list.95.

⁹⁷ *Orange Book*, No: 49, "Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye Büyükelçisi'ne" İstanbul, 28 Ağustos 1914.

⁹⁸ *Orange Book*, No: 50, "Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na" İstanbul, 31 Ağustos 1914.

olarak hem de kabine üyesi olarak İkinci Ordu Komutanı sıfatıyla askeri hiyerarşi içinde daha üst bir makama bağlı olması nedeniyle hareketlerinde dikkatli olmak zorundadır. Ayrıca Paris ve Londra'ya bildirilen yeni Alman birliklerinin gelişinden habersizmiş gibi davranması Osmanlı'nın büyük güçler karşısında diplomatik bir denge politikası izlediğini düşündürmektedir.⁹⁹

31 Ağustos'ta Rus Büyükelçisi Giers, Maliye Nazırı Cavit Bey'e hitaben, "Dost eli uzatıyoruz; elimizi havada bırakmamalısınız" sözleriyle Rusya'nın iş birliği arzusunu dile getirmiştir. Ancak aynı günlerde Rusya, Bulgaristan'ı Üçlü İtilaf yanında savaşa katılmaya teşvik etmek amacıyla Edirne ile Enez-Midyne hattına kadar uzanan Trakya topraklarını vaat etmekteydi.¹⁰⁰ Bu durum Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik dostane söylemleri ile Balkan siyaseti arasındaki çelişkili tutumu ortaya koymaktadır.

Gerekli tüm koşullar sağlandıktan sonra Alman demiryolu imtiyazlarının Osmanlı Devleti'ne iadesi de söz konusu olacaktır. İngiltere'de kapitülasyonların zorlamasıyla var olan bölgesel yargı yetkisinden vazgeçmeye razı olacaktır. Bütün bunlara karşılık Türk Hükûmeti bu savaş boyunca tarafsızlık durumunun getirdiği koşulları yerine getirmeyi ve ticaret gemilerinin Boğazlar'dan sürekli ve engelsiz geçişini elinden geldiğince kolaylaştırmayı yükümlenecektir.¹⁰¹

6.4.3. Kapitülasyonların Kaldırılması

İttifak görüşmelerinin gerçekleştiği dönemde Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri arasında bu sefer de kapitülasyonların kaldırılması meselesi gündeme gelmişti. Osmanlı Devleti 5 Eylül 1914 tarihinde aldığı bir kararla 1 Ekim 1914 itibarıyla kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılacağını ilan etmiş ve bu kararını 9 Eylül'de ilgili yabancı elçiliklere resmen bildirmiştir.¹⁰² Tek maddeden oluşan ve Padişah Mehmet Reşad'ın imzasını taşıyan kapitülasyonların kaldırılmasına dair irade metni aşağıdaki gibidir:

"Memâlik-i Osmaniye'de mukim tebaa-i ecnebîye, hukuk-u umûmîye-i düvel ahkâmı dairesinde muamele olunmak üzere, el-yevm cari mali, iktisâdî, idârî ve adlî kapitülasyon namıyla mâlûm olan bilcümle imtiyâzât-ı ecnebiyenin ve onlardan

⁹⁹ *Orange Book*, No: 40, "Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na," İstanbul, 19 Ağustos 1914.

¹⁰⁰ Sean McMeekin, *The Russian Origins Of The First World War*, (London: The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, 2011), 108.

¹⁰¹ *Documents Diplomatiques Secret Russes, (1914-1917)*, No:2090, 87-88.

¹⁰² Günay, "Yeniköy Anlaşması'nın Ermeniler Üzerindeki Etkileri ve Birinci Dünya Savaşı'nda Rus-Ermeni İş Birliği", 73.

mütevellid bilcümle müsaadât ve hukukun fimâbâd ref' ve ilgâsı Meclis-i Vükelâ karar-ı seniyyesiyle tensîb olunmuştur. İşbu irâde-i seniyye 18 Eylül 1330 (1 Ekim 1914) tarihinden itibâren mer'î-ul-ahkâm olacaktır. Bu irâde-i seniyyemizin icrâsına Heyet-i Vükelâ memurdur.”¹⁰³

Bu karar Osmanlı egemenlik haklarının korunması ve yabancı devletlerin Osmanlı topraklarındaki ayrıcalıklı konumlarının sona erdirilmesi amacıyla alınmıştır. İlgili irade Padişah Mehmet Reşad'ın onayıyla 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Böylece Osmanlı Devleti iç işlerinde tam bağımsızlığını tesis ederken yabancıların özel hukuki statülerine son vermiş ve böylelikle uluslararası arenada kendi egemenlik haklarını güçlendirme yönünde önemli bir adım atmıştır.

8 Eylül'de Meclis-i Vükela kapitülasyonların kaldırılmasına ilişkin notayı onaylamıştır. Bu kararı öğrenen De Giers Osmanlı'nın böyle bir beyanname yayımlaması durumunda hükûmetine danışmış ve doğrudan protesto yerine bazı çekincelerin dile getirilmesini uygun bulmuştur.¹⁰⁴ Giers'in notuna göre Osmanlı Hükûmeti kapitülasyonları kendi iradesiyle kaldıracabileceğini belirtmiş, ancak 28 Ağustos'ta birçok Avrupa devleti buna resmi itirazlarda bulunmuştur. Almanya ve Avusturya-Macaristan büyükelçileri, kapitülasyonların karşılıklı antlaşmalara dayandığını ve tek taraflı olarak kaldırılamayacağını savunmuştur. Almanya, özellikle ülkedeki sermaye yatırımları ve demiryolu projelerinin güvence altına alınmasını, Avusturya-Macaristan ise vatandaşlarının ticari ve hukuki çıkarlarının korunmasını gerekçe göstererek Osmanlı'nın kararına karşı çıkmıştır.¹⁰⁵ Bu esnada Almanya ve Avusturya-Macaristan Osmanlı Devleti içerisinde her şekilde üstünlük sağlamak için İstanbul basınına özel bir ilgi gösterdi. İstanbul'daki Büyükelçiliğe göre çoğu bu iki devletten olmak üzere gazeteler önemli bağışlar almaktadırlar. Bağış alan gazeteler ve bağış miktarları şöyledir:

1914 yılı itibarıyla Osmanlı gazeteleri, Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan aldıkları bağışlarla da dikkat çekmiştir. İkdâm Gazetesi, Almanya'dan 2.500 Mark, Avusturya-Macaristan'dan ise 1.000 Mark bağış almıştır. Sabah Gazetesi Almanya'dan 2.000 Mark ve Avusturya-Macaristan'dan 1.000 Mark alırken, Tanin Gazetesi sırasıyla 3.000 Mark ve 1.000 Mark bağışla öne çıkmıştır. Tasvir-i Efkâr, Almanya'dan 2.000 Mark ve Avusturya-

¹⁰³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 3/1, 162.

¹⁰⁴ *Documents Diplomatiques Secret Russes, (1914-1917)*, No.1017, 92.

¹⁰⁵ *Orange Book*, No: 43, “Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na”, İstanbul, 28 Ağustos 1914.

Macaristan'dan 500 Mark alırken, Tercüman gazetesi her iki ülkeden 500'er Mark bağış almıştır. Bu veriler, savaş öncesi dönemde Alman ve Avusturya-Macaristan etkisinin Osmanlı basını üzerindeki ekonomik boyutunu göstermektedir.¹⁰⁶

Kapitülasyonlar birden fazla devletle yapılan anlaşmalara dayandığından Osmanlı'nın bunları tek taraflı kaldırması zordur. Ancak Rusya, Fransa ve İngiltere mevcut sistemi sona erdirip yerine uluslararası hukuka uygun yeni düzenlemeler getirecek önerileri dostane ve hızlı bir şekilde değerlendirmeye hazır olduklarını belirtmişlerdir. Bu önerilerin, kapitülasyonların kaldırılmasının ardından uygulanacak hukuki düzenlemeleri ve yabancıların haklarını kapsaması beklenmektedir. Öte yandan Giers, Osmanlı'dan savaşta kesin tarafsızlık ve komşulara karşı saldırganlık içermeyecek bir politika güvencesi almadan bu teklifleri incelemeye başlamayacaklarını vurgulamıştır.¹⁰⁷

16 (29) Ağustos'ta Sazonov başkomutan Kudashev'in diplomatik büro yöneticisine Amiral Ebergrad ve De Giers'e telgraf gönderdi:

“Rus ve Fransız güçleri Avusturya-Alman kuvvetleri karşısında kesin üstünlük sağlanmadan Osmanlı ile barışın korunmasının önemli olduğunu düşünüyor. Bu yüzden, savaş yanlısı Türk kişilerin etkisinin artmasını sağlayacak ve Türkleri kışkırtacak davranışlardan kaçınılmalı. Goeben gemisinin Karadeniz'e çıkması hemen bir kopuş anlamına gelmez; ancak karşı önlemler yalnızca kesin başarı sağlandığında alınmalıdır. Fransa ve İngiltere'ye göre, savaş kaçınılmaz olursa, savaşın Osmanlı tarafından başlatılması kritik öneme sahiptir.”¹⁰⁸

6.5. Osmanlı Donanmasının Yeniden Yapılandırılması

Bahriye Nezareti 9 Eylül 1914'ten Amiral Souchon'un Donanma 1. Komutanlığına atanırken Türk Donanmasının son yapılanması şu biçimde tertiplenmiştir:

- 1) Birinci Tümen: Yavuz, Barbaros Hayrettin, Turgut Reis, Mesudiye.
- 2) İkinci Tümen: Midilli, Hamidiye, Mecidiye, Berk-î Satvet, Peyk-î şevket.
- 3) İki takımdan mürekkep muhriplerden kurulmuştur.

¹⁰⁶ *Orange Book*, No: 33, “Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na”, İstanbul, 1 Eylül 1914.

¹⁰⁷ *Orange Book*, No: 48, “Dışişleri Bakanı'ndan Fransa ve İngiltere Büyükelçileri'ne”, Petrograd 28 Ağustos 1914.

¹⁰⁸ Константинополь и Проливы, по секретным документам б. Министерства иностранных дел / под ред. Е. А. Адамова. Т.1. Л. Литиздат НКВД, 1925-1926, 92-93. (İstanbul ve Boğazlar: İstanbul'un Gizli Belgelerine Göre Dışişleri Bakanlığı / ed. E. A. Adamova, L. Litizdat NKI, 1925-1926, 92-93.)

a) 1. Takım: Yadigâr-ı Millet, Gayret-î Vatanîye, Muavenet-î Millîye, Numune-i Hamiyet.

b) 2. Takım: Taşoz, Yarhisar, Samsun, Basra muhripleri, Nilüfer mayın dökme gemisi, Tir-i Müjgan onarım gemisi.¹⁰⁹

14 Eylül 1914 tarihinde Enver Paşa, Amiral Souchon'u Karadeniz'e açılma konusunda yetkilendirmiştir. 16 Eylül'de toplanan Osmanlı kabinesi donanmanın Karadeniz'e sevk konusunu görüşmek üzere özel bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantı oldukça hararetli geçmiş Enver Paşa kendi görüşünü kabineye kabul ettirmeyi amaçlamışsa da bu beklenti gerçekleşmemiştir. Nitekim donanmanın Karadeniz'e açılması önerisi, kabinedeki tüm nazırlar tarafından ortak bir endişe çerçevesinde reddedilmiştir.¹¹⁰ Enver Paşa'nın Karadeniz'e açılma yönündeki görüşü, hem Osmanlı'nın savaş öncesi stratejik konumunu güçlendirmeyi hem de Almanya ile kurulan ittifak çerçevesinde aktif bir askeri rol oynamayı hedefliyordu. Ancak kabinenin diğer üyeleri olası bir çatışmanın Osmanlı'yı yalnızca Rusya'ya karşı savunmasız bırakabileceği ve diplomatik izolasyona yol açabileceği kaygısıyla bu girişimi reddetmiştir. Bu durum Enver Paşa'nın agresif askeri yaklaşımı ile kabinenin temkinli diplomatik tutumu arasındaki belirgin farkı ortaya koymaktadır.

21 Eylül'de Enver Paşa Amiral Souchon'a Karadeniz'e bir veya iki günlük kısa bir sefer yapabileceğine dair sözlü izin vermiştir. Bunun üzerine Amiral tüm donanmasıyla birlikte bölgeye açılmıştır.¹¹¹ Gece saatlerinde hareket eden Türk muhribi İngiliz Savaş gemisi tarafından durdurulmuş ve İngiliz filosuna Çanakkale Boğazı'ndan hiçbir Türk gemisinin çıkmasına izin verilmemesi ve çıkması halinde vurulması talimatı verilmiştir. Bunun üzerine Türk destroyeri geri dönmüştür. Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı olarak Cevat Paşa (Cevat Çobanlı) Boğazların bir günlüğüne kapatılması emrini vermiştir.¹¹² Verilen bu karara üç büyük elçiden gelen itirazlar neticesinde Osmanlı Bakanlar Kurulu İngiliz filosunun Limni'ye çekilmesi halinde Çanakkale Boğazı'nın tekrar açılacağını bildirmiştir.¹¹³ Londra'daki Fransız Büyükelçisi İngiliz Hükûmeti'nin gemilerini Limni'ye çekmeyi mümkün görmediğini bu nedenle Çanakkale Boğazı'ndan çıkışı

¹⁰⁹ Umut C. Karadoğan, "Birinci Dünya Savaşı'na Girerken Donanmada Yapılan Islah Çalışmaları ve Yabancı Uzmanlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24/72, (2008), 762.

¹¹⁰ Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu 1914*, 128.

¹¹¹ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987), 275.

¹¹² *Orange Book*, No:67, "Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na", İstanbul 14 Eylül 1914.

¹¹³ *Orange Book*, No:70, "Fransa Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na", Bordeaux 17 Eylül 1914.

gözlemlemenin imkansız olacağını bildiren bir telgraf çekmiştir.¹¹⁴ Sazonov Giers'a çektiği 26 Eylül günü ve 2918 sayılı telgrafta ise “*Osmanlı Devleti’nin son günlerde içine girdiği tutumdan dolayı Bompard ve Mallet’le birlikte Bâb-ı Âli’ye karşı tehdit muamelesine girişiniz*” diyerek savaş durumunun giderek yaklaştığı endişesine kapılmıştır.¹¹⁵

Eylül sonları veya Ekim ayı içinde Cemal Paşa da savaş yanlısı bir tutumu benimsemiştir. Bu gelişme ile ordu, donanma, jandarma ve polis gibi tüm silahlı kuvvetlerin komutasını elinde bulunduran İttihat ve Terakki’nin liderleri Enver, Cemal ve Talât Paşa, Osmanlı’nın giderek savaşa katılması gerektiği görüşünde birleşmişlerdir. Mebusan Meclisi Başkanı Halil Bey de bu görüşü paylaşmaktadır.

Cemal Paşa’nın savaş yanlısı tutumu ve İttihat ve Terakki liderlerinin Osmanlı’nın savaşa katılması gerektiği görüşünde birleşmeleri siyasi iktidarın giderek askerlerin eline geçmesinin bir ön koşulu olarak değerlendirilebilir. Bu durum Türk Hükûmeti’nin genel seferberlik ilan etmesine ve ülke genelinde sıkı yönetimin yürürlüğe girmesine yol açmıştır. Siyasi iktidarın sivillerden askerlere kayması, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki konsoloslukların görev ve taahhütlerini olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda Rus elçisi sadrazamın Rusya’ya karşı derhal askeri bir ilerleme çağrısında bulunan Alman ve Avusturya büyükelçilerinin böyle bir girişimin önündeki tek engelin mali durum olduğunu ifade ettiğini aktarmıştır.¹¹⁶

Osmanlı’nın savaş hazırlıkları çerçevesinde Eylül 1914’te Almanya’dan tahminen 22,5 milyon dolar (yaklaşık 5 milyon lira) tutarında ilk askeri borç alınmış ve ödemelerin altın birimiyle ve taksitle yapılması kararlaştırılmıştır. Alman sermayedarların özellikle sanayi alanındaki yatırımları, Osmanlı’nın ekonomik kalkınmasına önemli katkılar sağlamış; bu finansal destekler Osmanlı-Alman ilişkilerini güçlendirerek savaş öncesi dönemde Osmanlı’nın hem askeri hem de ekonomik altyapısının geliştirilmesinde kritik bir rol oynamıştır.

“Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman Hükûmeti, Osmanlı Devleti’ne toplam 235 milyon Osmanlı lirası tutarında borç vermiştir; bunun 148 milyon lirası hazine bonusu, kalan kısmı ise altın, gümüş, Alman markı ve Türk lirası olarak ödenmiştir. Ayrıca Avusturya’dan da ilave borç sağlanmış. Babiâli, müttefiklerinden aldığı bu

¹¹⁴ *Orange Book*, No:71, Fransa Büyükelçisi’nden Dışişleri Bakanı’na”, Bordeaux 18 Eylül 1914.

¹¹⁵ Adamof, “*Çarlık Belgelerinde Anadolu’nun Paylaşılması*”, 96.

¹¹⁶ *Orange Book*, No:86, Türkiye Büyükelçisi’nden Dışişleri Bakanı’na, İstanbul, 2 Ekim 1914.

mali destekler doğrultusunda 161 milyon lira değerinde yedi tertip kâğıt para basarak, askerî teçhizat, tahıl, kömür ve makine gibi hayati kaynakları temin etmiş, böylece savaş koşullarına rağmen savaşın sürdürülmesine finansal imkân yaratmıştır.”¹¹⁷

Rus elçisi Giers kim olduğunu açıklamadığı fakat muhbirlerinden edindiği istihbarat kaynağına dayanarak Sazonov’a 2 Ekim 1914 tarihinde Kayzer II. Wilhelm’in Amiral Souchon’un koramiral rütbesiyle Osmanlı donanmasına katılacağını onaylandığını bildirmiştir.¹¹⁸ Bu şu anlama geliyordu: Alman komutanının artık Karadeniz’de Türk bayrağı altında donanma manevralarını rahatlıkla yürütebileceğiydi.

Giers, aynı gün gönderdiği bir diğer telgrafta sadrazamın (ismi bilinmeyen bir kaynağın) şunu söylediğini aktardı: “*Osmanlı savaşa girmeye hazır ama bunu hangi şartlarda yapacağına emin değil.*” Sadrazam Said Halim Paşa yine Giers’in muhbirine, Bulgaristan ve Romanya üzerinde mümkün olan en güçlü yetkiyi arttırmak açısından “*bir deniz darbesinde hedefin Rus filosunu imha etmek ya da saldırıyı atlaması halinde, en azından Karadeniz’de Türk hakimiyetini sağlamak olacağını*” söylemişti. Sadrazam’ın söylediğine göre, Türklerin beklediği tek şey en uygun an’dı.¹¹⁹

Rus elçisi Giers 3 Ekim tarihinde yani Amiral Souchon’un Osmanlı donanmasında görev alışının bildirilmesinden tam bir gün sonra Bakan Sazonov’a “*Osmanlı Alman subayları, erleri, toplarıyla ve mermileriyle dolup taşıyor*” bilgisini vermiştir. Ona göre ülke “silahlı kamp alanı” gibiydi. Daha da önemlisi iki Alman savaş gemisi edinmenin getirdiği ve “Türklerin kafasına tam anlamıyla işleyen” psikolojik dönüşümdü.¹²⁰ Alman silah ve asker akışıyla birlikte İstanbul’da savaş havasının gittikçe güçlenmesi bir Osmanlı-Rus savaşının kaçınılmaz olduğunun işaretiydi.

3 Ekim 1914 tarihinde hükûmetine yazdığı telgrafta 28 Eylül tarihinde Alman Büyükelçisi Wangenheim, Enver Paşa ve Talât Paşa’nın da katıldığı bir toplantı düzenlendiğini hatta bu toplantıda Osmanlı’nın Almanya’dan para yardımı alması halinde

¹¹⁷ Zafer Toprak, “Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980-özel sayı, 1979-1980 özel sayı (1980), 212-213.

¹¹⁸ Sean McMeekin, *The Russian Origins Of The First World War*, (London: The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, 2011), 109.

¹¹⁹ McMeekin, *The Russian Origins Of The First World War*, 110: Giers’ten Sazonov’a, 19 Eylül/2 Ekim 1914 No. 1291, AVPRİ, fond 151, opis. 48’a, del. 4068, list.84.

¹²⁰ McMeekin, *The Russian Origins Of The First World War*, 110.

çatışmadan derhal çekilmeyi taahhüt ettiği özel bir anlaşma imzalanmıştı. Bu yardım taksitinin ise çok daha önceden alınmış olduğunu ifade etmiştir.¹²¹

4 Ekim 1914 tarihinde Rus elçisi Giers'in önzezilerini doğrulayan bir gelişme olarak İtilaf cephesine sempati beslediği söylenen Osmanlı Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Alman sefaretinde düzenlenen harp meclisi toplantısından tam bir hafta önce Enver Paşa'nın savaş yanlısı hizbine katılmaya razı edildiğini bildirdi. (Enver Paşa'nın da anılarında değindiği bu harp meclisine Enver, Cemal, Dahiliye Nazırı Talât ve Osmanlı Meclis-i Mebusan reisi Hali Menteşe katılmıştı. Fakat toplantıda Maliye Nazırı Cavit Bey ve Sadrazam Said Halim Paşa yoktu.)¹²²

5 Ekim tarihli telgrafında ikinci taksitin 8 Ekim'de İstanbul'a ulaşacağını bildiren Rus elçisi bundan sonra Enver Paşa ve Talât Paşa'nın Sadrazam'dan derhal ayrılmayı kabul edip etmediğine dair bir cevap istemesi gerektiğini ve kabul etmiyorsa da istifasını talep etmesi gerektiğini yazmıştır.¹²³ Giers birkaç gün içerisinde Osmanlı'nın Almanya'dan altın almasıyla ilgili protesto gösterilerinin düzenlenmesi muhtemel olduğunu ve bu protestolara kendisinin de katılacağını belirtmiştir.¹²⁴

6 Ekim 1914 tarihinde Enver Paşa maiyetinden bazı subay ve personeli de yanına alarak Yavuz dretnotu, Barbaros ve Turgut Reis zırhlıları, Midilli kruvazörü, Berk-i Satvet torpido kruvazörü ile Draç torpidobotundan oluşan bir filo ile Çanakkale'ye gitmiştir. Burada müstahkem mevkiinde incelemiş aynı akşam ise söz konusu filo ile İstanbul'a geri dönmüştür.¹²⁵

Osmanlı filosunun komutasını üstlenen Souchon'un stratejisi Ruslara en sürpriz anda saldırmaktı. Türk-Alman donanması ani bir hamleyle Ruslara beklenmedik ve ağır bir darbe vurabilirdi. Bu planlama Enver Paşa'nın arzularıyla da tam olarak örtüşmekteydi.¹²⁶ Enver Paşa'nın sözlü talimatı 22 Ekim'de yazılı bir emir haline getirilmiş ve kapalı bir zarfta Amiral Souchon'a iletilmiştir. Söz konusu emirde "*Türk donanması Karadeniz'de deniz hâkimiyetini sağlamalıdır. Rus donanmasını bulup, savaş ilan etmeden saldırıya geçin*" ifadelerine yer verilmiştir. Gerekli yetkiyi alan Amiral Souchon Almanya'dan

¹²¹ *Orange Book*, No:87, Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na, İstanbul, 3 Ekim 1914.

¹²² McMeekin, *The Russian Origins Of The First World War*, 111.

¹²³ *Orange Book*, No:88, Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na, İstanbul, 5 Ekim 1914.

¹²⁴ *Orange Book*, No:89, Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na, İstanbul, 7 Ekim 1914.

¹²⁵ Ozan Tuna, "Amiral Souchon'un Donanma Komutanı Olması ve Rus Limanlarının Bombalanması (29 Ekim 1914)", *OTAM*, 36 (2014), 208.

¹²⁶ Nazırlı, *Rusça Kaynaklarda Birinci Dünya Savaşı Rusya-Türkiye İlişkileri*, 167.

beklediği onay haberini 27 Ekim’de Osmanlı Donanması Karadeniz’e açılırken almıştır.¹²⁷ Ancak Alman Amiral aceleci davranmaktan kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır. Berlin’den resmi emir gelmeden harekete geçmenin riskli olacağını belirterek biraz daha beklemenin ve net talimatlar aldıktan sonra operasyonun başlatılmasının daha doğru olacağını ifade etmiştir. Bu tutum özellikle savaşın diplomatik ve stratejik boyutları göz önüne alındığında ani ve kontrolsüz bir hareketin istenmeyen sonuçlar doğurabileceği endişesinden kaynaklanmaktadır. Böylece hem askerî hem de politik açıdan tam koordinasyon sağlanarak daha sağlam bir karar alınması hedeflenmiştir.

Rus elçisi Giers 11 Ekim 1914’te yani tam Osmanlı Harp Meclisi’nin Alman sefaretinde toplandığı gün Rus Dışişleri Bakanı Sazonov’a aklaşan çatışma konusunda herkesin sinirlenebileceğini düşündüğü uzun bir tezkere yazmıştır. Souchon’un Karadeniz’de bir saldırıya girişme iznini aldığını çok iyi bildiğinden Rusların resti görmesini istemiştir.¹²⁸ Giers’in vardığı sonuç şuydu: Rusya’nın İstanbul’a hâkim olacak güçlü bir savunmaya ihtiyacı vardı ve başka bir devletin bu rolü üstlenmesine izin verilmemesi gerekiyordu.

13 Ekim 1914’te Rus Büyükelçisi Giers, Maliye Nazırı Cavit Bey’i ziyaret etmiş ve Osmanlı kamuoyunda savaş havasının hâkim olduğunu, Alman yanlılarının hükümetin bilgisi dışında eylemde bulunabileceğini düşündüğünü belirtmiştir. Giers, Rusya’nın Osmanlı’ya karşı husumet taşımadığını vurgularken Almanya’nın Osmanlı’yı kendi çıkarlarına alet edebileceği kaygısını dile getirmiştir. Cavit Bey ise savaş riski olmadığını ve Almanya ile herhangi bir angajmanın bulunmadığını ifade etmiş; ancak Giers, Amiral Souchon’un girişimlerinin kısa sürede savaşa yol açabileceği kanaatine varmıştır.¹²⁹

6.6. Osmanlı-Rus Savaşı’nın Başlaması ve Karadeniz Baskını

Ekim ayı başlarında boğazlar kapatıldı ve birkaç hafta sonra iki Türk muhribi Goeben ve Breslau Odessa limanına girerek bir Rus savaş gemisini batırmıştır. Boğazların kapatılması Rusya için tam bir felç olmuştu.¹³⁰ 16 Ekim’de Türk muhribinin Odessa’daki

¹²⁷ Necmettin Alkan, “Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na Girmesi,” *1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak* (Uluslararası Sempozyum, 20-21 Kasım 2014), ed. Zekeriya Türkmen (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 2015), 173.

¹²⁸ McMeekin, *The Russian Origins Of The First World War*, 111, Giers’in önceki gün Sazonov’a bildirdiğine göre, 27 Eylül/10 Ekim 1914, 111 AVPRİ, fond 151, opis. 482, del. 4068, list.215.

¹²⁹ Şakir, “1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik”, 272-273.

¹³⁰ Джордж Бьюкенен, Мемуары дипломата, Гос. изд-во, 1925, 139. (George Buchanan, *Diplomatın Anıları*, Devlet Yayınevi, 1925, 139.)

gemileri batırmasının ardından Rus, Fransız ve İngiliz elçileri hükümetlerine Bâb-ı Âli'ye şu hususları bildirilmesini önermiştir: *'kendisine aramızın derhal açılması ya da Limon von Sanders'in misyoner ve denizcileri de dahil olmak üzere tüm Alman subaylarının Osmanlı'dan derhal uzaklaştırılması arasında bir seçim yapma hakkı'* verdiklerini bildirmişlerdir.¹³¹

17 Ekim 1914 sabahı Giers'ten gelen bir telgrafta üç büyükelçinin Padişaha bir tür ültimatı sunmayı kabul ettikleri bildiriliyordu: ya tüm Alman kara ve deniz subaylarını sınır dışı etmek ya da Üçlü İtilaf devletleriyle savaşı kabul etmek.¹³² 17 Ekim öğleden sonra Sadrazam ile görüşen Rus Büyükelçisi Giers, Türk donanmasının saldırısından duyduğu rahatsızlığı dile getirerek bunun Osmanlı yönetiminin emrine aykırı gerçekleştiğini belirtmiş, umudunu yitirdiğini ve görevini yerine getirmek üzere doğrudan Petrograd'a gitmeyi planladığını ifade etmiştir. Giers ayrıca, Sadrazam ve Cavit Bey'in etkilerinin zayıfladığına ve kısa süre içinde görevlerinden uzaklaşabileceklerine inandığını belirtmiştir.¹³³

İngiliz elçisi Mallet'inde olduğu görüşmede kendisini özel bir odaya çağırarak ne kendisinin ne de hükümetinin savaş istemediğini, konumunun her geçen gün güçlendiğini ve meseleleri Rusya ile kopuşa getirmeme konusunda samimi arzusunda kendisine yardımcı olmasını istediğini belirtmiştir.¹³⁴ 18 Ekim'de Odessa'daki Fransız Konsolosundan Türklerin saldırısından sonra Bompard'a Rus ve İngiliz meslektaşlarıyla koordineli şekilde hareket edilmesi emri gelmiştir.¹³⁵ Bunun neticesinde İngiltere Büyükelçisi Mallet Hükûmeti'ne gönderdiği telgrafta Giers ve Bompard'ın pasaportlarını talep ettiğini yazmıştır.¹³⁶

Pasaportlarını talep etmelerinin ardından Bakan Sazonov, tren yükü son altın gemisinin gelişinden sonra 20 Ekim tarihinde Sivastopol'deki Rus donanma komutanına gizli bir telgraf çekerek Amiral Souchon'un saldırısını beklemesi talimatını vermiştir.¹³⁷ Bakan Sazonov Karadeniz'deki tüm Rus donanma ve subaylarına karşı taraftan bir saldırı olmadan ateş açmamaları ve Osmanlı gemileri ile çarpışmaya girince, Türklerin bizzat bu

¹³¹ *Orange Book*, No:90, Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na, İstanbul, 16 Ekim 1914.

¹³² *Orange Book*, No:94, Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na, İstanbul, 17 Ekim 1914.

¹³³ *Orange Book*, No:94, Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na, İstanbul, 17 Ekim 1914.

¹³⁴ *Orange Book*, No:98, Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na, Petrograd, 31 Ekim 1914.

¹³⁵ *Orange Book*, No:95, Fransa Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na, Bordeaux, 17 Ekim 1914.

¹³⁶ *Orange Book*, No:96, İngiltere Büyükelçisinden Dışişleri Bakanı'na, Londra 18 Ekim 1914.

¹³⁷ McMeekin, *The Russian Origins Of The First World War*, 109.

iş e kalkış tığ ının büt ün tarafs ız göz lemlerce açık seç ik anlaşı lmasına ö zen göstermeleri gerektiğ i talimatını vermiştir.¹³⁸ Rus Büyükelçisi Giers'ın hükümetine gönderdiğ i telgrafta muhbirlerinden alığ ı haberler doğ rultusunda Amiral Souchon'un 25 Ekim 1914 tarihinde İstanbul Boğ azı'ndan yola çıkacağını ve savaş ın başlayacağı na dair görüşlerini aktarmıştır.¹³⁹

28 Ekim 1914'te Karadeniz'de manevralar yapmak üzere gönderildiğ i güçlü bir Türk filosuna liderlik ederek Rus limanları Feodosia, Odessa ve Novorossisk'e saldırdı. Türk bakanların bir kısmı Enver Paşa'nın Rus Karadeniz kıyılarına saldırı emrini 25 Ekim'de verdiğ inin farkındaydı. Savaş kaçınılmaz hale gelmişti. Bazı kabine üyeleri durumu araşt ırmak üzere İstanbul'daki İtilaf temsilcilerine başvurduysa da sonuç alınamadı. İtilaf Devletleri Osmanlı'daki Alman asker ve denizcilerin derhal geri çekilmesini şart koşuyordu; bu talep Türk yönetimi için kabul edilemezdi.

Henry Morgenthau¹⁴⁰ 29 Ekim 1914'te Talât ile yaptığ ı ve Türk-Alman ittifakının konuşulduğ u bir görüşmeyi anlatırken aşağıdaki tartışmayı aktarır: “Bu toplantıda Talât bana açıkça Türkiye'nin Almanların yanında yer almaya ve onlarla batmaya ya da yüzmeye karar verdiğ ini söyledi. Bildik gerekçeleri tekrarladı ve Almanya kazanırsa -ki Talât Almanya'nın kazanacağı ndan emin olduğunu söyledi- Kayser'in Türkiye'den intikamını alacağını, çünkü Türkiye'nin onun zafer kazanmasına engel olmadığını” ekledi.¹⁴¹

Rus elçisinin tahminleri doğ ru çıkmış tı. Osmanlı Donanması'nın 29 Ekim 1914'te Karadeniz'de Rus limanlarını bombalamasıyla iki devlet arasında fiili savaş başlamış tır. İstanbul'daki Rus Büyükelçisi De Giers bu haberi sadrazamın tercümanından bir gezinti esnasında öğrenmiştir. Giers'in aktardığ ına göre İngiliz Büyükelçisi Sir Louis Mallet haberi temkinli bir sevinçle karş ılarken Fransız Büyükelçisi Maurice Bompard ise ilgisiz kalmış tır. Olayın ardından Bompard, Mallet ve Giers arasında bir tekrar görüşme

¹³⁸ McMeekin, *The Russian Origins Of The First World War*, 110.

¹³⁹ McMeekin, *The Russian Origins Of The First World War*, 111: Giers'tan Sazonov'a 15/25 Ekim 1914, AVPRİ, fond. 151, opis 482, del.4068, list.244.

¹⁴⁰ Ermeni Meselesi nedeniyle iyi olmayan Amerika-Osmanlı ilişkilerini düzeltmesi maksadıyla 27 kasım 1913 yılında Amerika büyükelçisi olarak görevini yapmak üzere İstanbul'a geldi. Hükümeti'ne gönderdiğ i rapor ve telgraflarda Osmanlı topraklarındaki Amerikalıların ve Ermenilerin hayati tehlike altında olduğunu ileri sürerek; bu belgelerde “Ermeni katliamı” tezini sıkça işledi. Bu yaklaşımı nedeniyle Osmanlı Hükümeti nezdinde istenmeyen kişi hâline gelmiş ve Şubat 1916'da istifa ederek ülkesine döndü.

¹⁴¹ Heath W. Lowry, *The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story* (İstanbul: The Isis Press, 1990), 36.

gerçekleşmiştir. Üç büyükelçi kendi hükümetlerine telgraf çekerek Osmanlı Devleti'ne hemen savaş ilan edilmemesini; bunun yerine Osmanlı Hükûmeti'ne ya savaşı ya da Alman subaylarının ülkeden çıkarılmasını teklif etmeleri yönünde tavsiyede bulunmalarını önermişlerdir. Giers her ne kadar Türk Hükûmeti'nin Alman subayları ülkeden uzaklaştırmasının mümkün olmadığını biliyorsa da gerekli telgrafi çektiklerini ifade etmiştir.¹⁴²

6.6.1. Rus Elçisi Giers'in İstanbul'dan Ayrılması

29 Ekim'den kısa bir süre önce Rus kuvvetleri Doğubayazıt çevresinde sınır ötesi operasyonlar başlatmıştır. Aynı gün Rus Büyükelçisi Giers, Dışişleri Bakanı Sazonov'a gönderdiği mektupta bu saldırı haberini aldığını bildirmiş ve saldırıya karşılık verebilmek için özellikle Alman komutanlar özellikle de Sanders'in Osmanlı Devleti'nden çıkarılmasının şart olduğunu vurgulamıştır.¹⁴³

Giers 30 Ekim'de yaşanan gelişmeler hakkında Sadrazam'a bir mektup yazarak İstanbul'dan ayrılacağını bildirmiştir. Ancak Sadrazam'ın hastalığı sebebiyle bu mektuba hemen yanıt verilememiştir. Birkaç gün sonra Sadrazam; "Bu olaydan dolayı gerçekten çok üzgünüm ve böyle bir şeyin bir daha yaşanmasını kesinlikle istemem. Sahil ve limanlardaki tahribatın giderilmesi için elimizden gelen her türlü yardımı yapacağız. Şunu da açıkça belirtmek isterim ki, bu olayla benim bir ilgim yoktu ve önceden haberim dahi olmadı. Öte yandan Enver Paşa'nın da bu Rusya'ya yapılan saldırı konusunda herhangi bir komut vermediğini sorumluluğu tamamen Souchon'a yıkmaya çalıştığını duydum. Ayrıca suçu Rus ordusunda bularak Rus filolarının Boğazlar'da Türk filolarına saldırdığını söylemiş."¹⁴⁴ Bu yazışmalar Osmanlı yönetiminde sorumluluk paylaşımına ilişkin belirsizliklerin ve iletişim eksikliklerinin varlığını ortaya koymaktadır. Sadrazam ile Enver Paşa arasındaki karşılıklı suçlamalar, dönemin karar alma mekanizmalarında koordinasyon ve mutabakat eksikliğine işaret etmektedir. Söz konusu durum Osmanlı Devleti'nin savaş öncesi iç siyasi dinamiklerinde yaşanan karmaşayı ve liderlik zafiyetini göstermektedir.

¹⁴² Adamof, "Çarlık Belgelerinde Anadolu'nun Paylaşılması", 98.

¹⁴³ Nazırlı, Rusça Kaynaklarda Birinci Dünya Savaşı Rusya-Türkiye İlişkileri, 175.

¹⁴⁴ Нотович, Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны, 323. (Notovich, Diplomatik Mücadele Birinci Dünya Savaşı Yıllarında, 323.)

31 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki diplomatik ilişkiler resmen sona ermiştir. İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Giers'e kendisine yapılan tüm sadrazamlık ısrarlarına rağmen derhal pasaport talep etmesi ve şehri terk etmesi emredilmiştir. Giers bu emir doğrultusunda aynı gün Başkonsolosluk ve Rus konsolosluğunun üyelerinin çoğu ile toplamda yaklaşık 100 kişi olmak üzere İstanbul'dan ayrılmıştır.¹⁴⁵ Öte yandan Rus Hükûmeti de Osmanlı Devleti'nin St. Petersburg'daki temsilcisi Fahrettin Paşa'nın ülkeyi terk etmesini talep ederek diplomatik bağların kesildiğini resmen duyurmuştur.¹⁴⁶ Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov Büyükelçi Giers'e çektiği telgrafta İstanbul'daki Rus Konsolosluğu'nun Rus diplomatlarla birlikte tahliye edilmesi gerektiğini bildirmiştir.¹⁴⁷ Telgrafta ayrıca Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile artık savaş halinde olduğu bu nedenle İstanbul'daki Rus Konsolosluğu'nun görevlerinin geçici olarak İtalyan temsilciliğine devredildiği belirtilmiş ve Giers'e vakit kaybetmeden geri dönmesi talimatı verilmiştir.¹⁴⁸

İki devlet arasındaki diplomatik temsil tamamen sona ermiş ve savaş durumu fiilen teyit edilmiştir. Sazonov'un isteği üzerine üç Müttefik Hükûmet, Osmanlı ordusu ve donanmasında görev yapan tüm Alman subayların derhal görevden alınmasında ısrar ederek Osmanlı'yı tarafsızlığa geri döndürmeye çalışmıştır. Ancak bu girişimin başarı şansı yoktur çünkü Türk kruvazörleri Novorossisk ve Theodosia'yı bombalamıştır.¹⁴⁹ Aynı şekilde Fransız elçisi Bompard'da tüm Fransız maiyeti ile İstanbul'daki görev yerinden ayrılacağını Sadrazam'a bildirmiştir. Fakat Henry Morgenthau, Fransa Büyükelçiliği Baş Tercümanı Ledoux ve Başkonsolosluk Şansölyesi Du Gradier'i Osmanlı makamında bıraktığını bildirmiştir.¹⁵⁰

Petersburg Sefiri Fahrettin Paşa'dan gelen 1 Kasım 1914 tarihli ve 719 numaralı telgrafta Rusya Dışişleri Bakanlığı'ndan alınan bilgiye göre Rus donanmasının herhangi bir saldırı başlatmadığı, Rus Büyükelçisi De Giers'in İstanbul'dan ayrıldığı ve İngiliz-Fransız

¹⁴⁵ *Orange Book*, No:98, Türkiye Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanı'na, Petrograd, 31 Ekim 1914.

¹⁴⁶ BOA. HR. SYS. 2975/17 Lef:6.

¹⁴⁷ Nazırlı, *Rusça Kaynaklarda Birinci Dünya Savaşı Rusya-Türkiye İlişkileri*, 175.

¹⁴⁸ BOA. HR. SYS. 2975/17 Lef:1.

¹⁴⁹ Морис Жорж Палеолог, во время Первой мировой войны в царской России, *Международные отношения*, 1991, 217. (Maurice Georges Paléologue, *Birinci Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusya'sında, Uluslararası İlişkiler*, 1991, 217.)

¹⁵⁰ BOA. HR. SYS. 2975/17 Lef:3.

hükümetlerinin bu konuyla ilgili Osmanlı'ya resmi bildirimlerde bulunduğu ifade edilmektedir.¹⁵¹

Osmanlı Hükûmeti'nin savaşa girebileceği öngörüsünde bulunan İngiltere ve Rusya, Osmanlı ordusunun yavaş ilerleyen yığınak faaliyetlerini titizlikle izleyerek hem askerî hem diplomatik önlemler almak için gerekli zamanı elde etmiştir. Her iki müttefik, savaşın başlamasıyla birlikte taarruza geçmeye hazır konuma gelmiş ve kuvvetlerini anında sevk ve idare edebilme kapasitesinde Osmanlılardan üstün olduklarını göstermiştir. Bu bağlamda, Rusya 5 Kasım'da Üçüncü Ordu'nun Köprüköy müdafaa hatlarına saldırıya geçmiş; iki gün sonra İngilizler, Mezopotamya'da Basra'ya çıkarma gerçekleştirmiştir.¹⁵² 2 Kasım 1914'te Rusya, 5 Kasım 1914'te İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne resmen savaş açmasıyla birlikte Ermeni komitacılarının iyice yüreklenmesine neden oldu.¹⁵³

Bu dönemde Osmanlı Devleti önemli toprak kayıpları yaşamış olsa da zengin doğal kaynaklara sahip olma özelliğini korumuştur. Ancak içinde bulunduğu koşullar nedeniyle İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı düşmanlıkları artmıştı. Bu durum Almanya ile Osmanlı Devleti'nin ortak düşmanlara sahip olmaları sebebiyle birbirlerine yaklaşmalarında etkili olmuştur.¹⁵⁴

6.7. Osmanlı Ermenileri'nin Birinci Dünya Savaşı'nda İzledikleri Yol

Daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere emperyalist devletler Osmanlı Devleti üzerindeki hedeflerini gerçekleştirmek için ortak bir tutum sergileyerek Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasında etkili olmuşlardır. Bu süreçte başta Rusya olmak üzere büyük devletlerin Ermeni Meselesi'ni kendi siyasi çıkarları doğrultusunda bir araç olarak kullandıkları görülmektedir. Rusya'nın yönlendirmesi altındaki bazı Ermeni silahlı unsurlarının doğrudan Rus ordusuna destek sağladığı; diğer bazı grupların ise Anadolu'nun farklı bölgelerinde gizli faaliyetler yürütmek suretiyle Osmanlı Devleti aleyhine girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Savaşın devam ettiği dönemde bu faaliyetler Osmanlı yönetimi tarafından ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmiş özellikle

¹⁵¹ BOA. HR. SYS. 2975/17 Lef:8-9.

¹⁵² Edward J. Erickson, *Osmanlılar ve Ermeniler: Bir İsyanın ve Karşı Harekâtın Tarihi* (İstanbul: Timaş, 2015), 225.

¹⁵³ Mazıcı, *Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni, 1878-1918*, 68.

¹⁵⁴ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu* (İstanbul, 2018), 101.

Doğu Anadolu’da yoğunlaşan söz konusu gruplara karşı hukuki ve güvenlik tedbirleri uygulanmış ve bunun sonucunda Ermeni nüfusun önemli bir kısmı Osmanlı topraklarının dışına sevk edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Rusya’nın Ermeni meselesindeki aktif rolü daha somut bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde Rusya, İran ve Kafkasya’daki Ermeni topluluklarına silah tedarik etmiş; Osmanlı topraklarındaki Ermenilerin silahlandırılması, örgütlenmesi ve muhtemel isyan hazırlıkları için toplamda 242.900 ruble harcama yapmıştır.¹⁵⁵

Savaş sürecinde Ermeni meselesiyle ilgilenen tek devlet Rusya değildi; Almanya da Ermeniler üzerinde nüfuz tesis etmeye çalışmıştır. 16 Haziran 1914’te Alman papaz Johannes Lepsius tarafından kurulan Deutsch-Armenische Gesellschaft, Ermeni halkının durumuna dikkat çekmeyi ve Almanya ile Ermeniler arasındaki ilişkileri geliştirmeyi amaçlamıştır. Lepsius, Osmanlı’daki Ermeni nüfusunun 1915 itibarıyla tehciire tabi tutulmasının ağır sonuçlar doğuracağını öngörerek İstanbul’a gitmiştir. 10 Ağustos 1915’te Enver Paşa ile yaptığı görüşmede Almanya’dan selamlarını iletmış, Ermeni toplumunun Osmanlı’daki kalkınmasındaki önemini vurgulayarak iç bölgelerdeki gelişmelerin sorumluluğunu üstlenme isteğini ifade etmiştir.¹⁵⁶ Ancak Enver Paşa, Lepsius’un önerilerine olumsuz yaklaşmış ve görüşme beklenen sonucu doğurmamıştır. Güvenilir kaynaklardan edindiği bilgilere dayanarak tehcirin boyutlarını kavrayan Lepsius, sessiz kalmama kararı almıştır.¹⁵⁷ Lepsius, Almanya’nın Ermeni Meselesi karşısında kayıtsız kaldığını düşünerek Osmanlı üzerinde daha etkili bir diplomatik baskı kurulmasını savunmuştur. 1915 tehcirinin olası sonuçları konusunda duyduğu endişelerle Osmanlı topraklarındaki çalışmalarını 1918’e kadar sürdürmüştü; Ermeni toplumu ile ilişkilerini devam ettirmiş ve uluslararası platformlarda meselenin çözümü için girişimlerde bulunmuştur. Almanya’nın sessizliği hayal kırıklığı yaratmasına rağmen, Lepsius hakların savunusunu kararlılıkla sürdürmüştür.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Çiğdem Serin, *Rusya’nın Ermeni Meselesi’ndeki Rolü* (Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2008), 49.

¹⁵⁶ Mehmet Saray, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1998), 167.

¹⁵⁷ Selami Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya: Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003), 52.

¹⁵⁸ Muttalıp Şimşek, “Osmanlı Devleti’nde Alman Yetimhaneleri (1860-1921),” *Journal of History Studies* 8/3 (2016), 156.

Savaş başlamadan önce, Temmuz 1914'te Taşnak Partisi Erzurum'da iki hafta süren 8. Kongresini gerçekleştirmiştir. Yurt içi ve dışından toplam 30 temsilcinin katıldığı toplantıda Osmanlı ordusundaki Ermenilerin Rusya ile olası iş birliği ihtimali tartışılmış; Osmanlı sınırları içerisindeki Ermeni nüfusunun Rus saflarında savaşıma yönlendirilme olasılığı değerlendirilmiştir.¹⁵⁹

Bu dönemde Taşnak Partisi'nin savaş öncesi stratejik değerlendirmeleri ve Rusya ile olası iş birliği planları, Doğu Anadolu'nun uluslararası aktörler nezdindeki önemini de artırmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İngiltere, bu bölgeyi ele geçirme hedefi taşımamış; bu durum müttefikleri Rusya ve Fransa ile çıkar çatışmasına yol açmamıştır. Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak isteyen İngiltere, Doğu Anadolu'da güçlü bir devletin varlığını istememiş ve bölgenin tek bir egemenlik altında olmamasını, İtilaf Devletleri arasında paylaşılmasını savunmuştur.¹⁶⁰ Böylece İngiltere'nin hem sömürge yollarını güvence altına alma hem de bölgesel güç dengelerini kendi lehine şekillendirme amacı taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

Savaş yıllarında Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'ya yönelik stratejik söylemleri ve uygulamaları bölgedeki demografik ve siyasal dengeler üzerinde belirleyici bir etki yaratmıştır. Bu dönemde bölgenin “Ermeni Yurdu” ya da “Türk Ermenistan'ı” gibi kavramlarla tanımlanmaya başlanması yalnızca bir siyasi iddia niteliği taşımakla kalmayıp aynı zamanda toplumsal ayrışmayı besleyen bir söylem olarak da öne çıkmaktadır.¹⁶¹ Oysa 1914 öncesine ait nüfus kayıtları Doğu Anadolu vilayetlerindeki Ermeni nüfus oranının genellikle %10 ile %30 arasında değiştiğini ve hiçbir bölgede mutlak çoğunluğu teşkil etmediğini göstermektedir.¹⁶²

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Ermeni liderler, Osmanlı yönetiminin tutumunu yetersiz bulmuş ve taleplerini Rusya'ya iletmıştır. 5 Ağustos 1914'te Eçmiyazın Katolikosu V. Kevork, Kafkas Genel Valisi Daşkov'a gönderdiği mektupta, Anadolu'daki yoğun Ermeni nüfusunun bölünmemiş bir yönetim altında toplanmasını, Hristiyan bir yetkilinin atanmasını ve Müslüman-Hristiyan eşitliğine dayalı bağımsız bir idarenin kurulmasını talep etmiştir. Daşkov, mektuba olumlu yanıt vermiş ve şunları eklemiştir:

¹⁵⁹ Ali Ulvi Özdemir, *Kafkasya Askeri ve Siyasi Gelişmeler Kronolojisi (1914-1923)* (İstanbul, 2019), 18.

¹⁶⁰ Dilara Uslu, “Ermeni Meselesi'ne Batıdan Bakmak: Birinci Dünya Savaşı'nın Son Yılında The Times Gazetesinde Ermeni Meselesi,” *Tarih Okulu Dergisi*, (2013), 287.

¹⁶¹ Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)* (İstanbul: Ötüken, 2005), 79.

¹⁶² Justin McCarthy, *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire* (New York: New York University Press, 1983), 134.

“Gerek Rusya’da gerekse Türkiye’de yaşayan Ermenilerin bu dönemde benim talimatlarıma uygun şekilde hareket etmelerini hatırlatmayı gerekli buluyorum. Osmanlı Devleti, Rusya ile savaşa katılırsa bu savaş doğal seyrinde başlamalı; bizim tarafımızdan herhangi bir provokatif girişimde bulunulmamalıdır. Dolayısıyla Türkiye’deki Ermenilerin erken ayaklanmaları hem uygun olmayacak hem de son derece riskli olacaktır. Bu hususta Ermeni Katolikos’un otoritesini kullanarak Rusya’daki Ermenilere de gerekli talimatları ileteceğim.”¹⁶³

Ermenilerin bir kısmı Ruslarla iş birliği yaparken bazıları Osmanlı devletiyle uyum içinde hareket ediyordu. 27 Ağustos 1914 tarihli Van Valisi Tahsin Bey raporunda, Van’daki Ermeni askerlerin Rusya veya İran’a kaçmadığı ve Osmanlı Hükûmeti’ne karşı düşmanca tutum içinde bulunmadığı belirtilmiştir. Raporda, Taşnak Partisi üyelerinin hükûmetle iş birliği yaptığı, Hınçak Partisi’nin Kafkasya’da etkin olmasına karşın Van’da etkisiz olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bazı Ermeni liderlerin ıslahatın yalnızca Rusların Almanya’ya karşı üstünlük sağlaması durumunda mümkün olacağına inandıkları kaydedilmiştir; bu da bölgedeki Ermeni ileri gelenlerinin uluslararası gelişmelere ilişkin algı ve beklentilerini göstermektedir.¹⁶⁴

İngiliz Büyükelçisi Sir Louis Mallet’in aktardıklarına göre Khoi’daki Rus Konsolosu Şarkov Ermenilerin huzursuzluğunu artırmak ve Osmanlı yetkililerinin otoritesini zayıflatmak amacıyla Müslüman aşiretleri Osmanlı’ya karşı isyana teşvik ediyordu. İlk Ermeni isyanı ise 30 Ağustos 1914’te Zeytun’da patlak vermiştir. Bölge Ermenileri seferberlik sonrası Osmanlı ordusuna katılmayacaklarını kendi subaylarının komutasında gönüllü birlikler kurarak Zeytun’u koruyacaklarını bildirmişlerdir. Taleplerinin reddedilmesi üzerine isyan etmiş Türk birliklerine ve Müslüman halka saldırarak birçok kayba yol açmışlardır.¹⁶⁵

1914 yılının Ağustos ayının son günlerinde yirmi sekiz kişilik bir Türk heyeti İstanbul’dan Doğu Vilayetlerine doğru yola çıkmıştır. Bu heyetin liderleri arasında Ömer Naci Bey, Dr. Bahaeddin Şakir ve Teğmen Hilmi vardı. Heyette Kürtler, Persler, Gürcüler, Çeçenler, Lezgiler, Çerkesler ve Kafkas Tatarları gibi tüm Doğu ırklarının

¹⁶³ Haluk Selvi, *Birinci Dünya Savaşı’ndan Lozan’a Ermeni Sorunu* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2004), 54-55.

¹⁶⁴ BOA. DH. EUM 2.Şb. 1/31.

¹⁶⁵ Salahi R. Sonyel, *Osmanlı Ermenileri: Büyük Güçler Diplomasisinin Kurbanları* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009), 2350-2351.

temsilcileri yer alıyordu ancak Ermeniler yoktu. Erzurum Mebusu Karakin Pastırmacıyan yukarıda bahsi geçen Türk Heyetinin kendilerine; “Ermeniler -Türk Ermenileri ve Rus Ermenileri- Türk ordularına aktif iş birliği yaparlarsa Alman garantisi altında Türk Hükûmeti savaştan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesi altında özerk bir Ermenistan (Rus Ermenistan'ı ve Erzurum, Van ve Bitlis'ten oluşan üç Türk vilayetinden oluşacak) kurmayı vaat edecektir.” İfadeleri ile anlaşma teklif ettiklerini bildirmişti. Türk delegeler Ermenileri bu teklifi kabul etmeye ikna etmek için kendilerinin (Türklerin) Gürcüler ve Tatarların yanı sıra Kuzey Kafkasya dağlıklarının da iş birliğini kazandıklarını ve bu koşullar altında Ermenilerin teklifi kabul etmemesinin her iki taraf için de tehlikeli olacağını bildirmişlerdi. Fakat Ermeniler Türk heyetinin bu teklifini kabul etmemişlerdir.¹⁶⁶

Sonbahar aylarından itibaren Osmanlı Ermenilerinin Rusya safına yönelmesi çeşitli kuşku ve şüphelerin doğmasına neden olmuştur. Ermeni-Rus iş birliğine dair ilk somut işaret; Osmanlı'nın Tahran Büyükelçisi'nin 7 Eylül tarihinde yetkililere ilettiği Rusların Kafkasya bölgesindeki Ermenileri silahlandığı bilgisidir.¹⁶⁷ Rus Çarı II. Nikolas, Kafkasya valisine 10 Eylül 1914 tarihli bir bildiri gönderdi ve o da bu bildiriye Ermeni liderlerin bir toplantısında okumuştur. Rus Çarı yaptığı açıklamada şöyle diyordu: “Ermeniler! Rusya'nın nüfuzlu insanları, batıdan doğuya etkili kişiler davetimizi kabul ettiler. Yüzyıllardır birçoğunuzun baskı altında kalmasına neden olan durumları ortadan kaldırmamızın ve özgürlük kazanmanın zamanıdır. Asırlar boyu süren vefanız, ordularımızın zaferi için üzerimize düşen görevi yerine getireceğinizin bir kanıtıdır. Ermeniler, Çar'ın emirlerine ve yönetimine boyun eğmenin bir sonucu olarak özgürlük ve adaletin tatmin edici nimetlerini elde edeceksiniz”, böylece Ermenileri bağımsızlık vaadiyle Osmanlılara karşı savaşa çağırmıştır.¹⁶⁸

Ruslar ikna ettikleri Ermenilerden hem askerî hem de sivil alanda destek sağlamışlardır. Kafkas Ermenilerinden oluşturulan gönüllü alaylar Rus ordusunun öncü birlikleri olarak

¹⁶⁶ G. Pasdermadjian, *Why Armenia Should be Free* (Boston: Hairenik Publishing Company, 1918), 16-17.

¹⁶⁷ Günay, “Yeniköy Anlaşması'nın Ermeniler Üzerindeki Etkileri ve Birinci Dünya Savaşı'nda Rus-Ermeni İş Birliği”, 80.

¹⁶⁸ Haluk Selvi, *Armenian Question from the First World War to the Treaty of Lausanne* (Sakarya, 2007), 58.

görev yaparken; sivil örgütlenmeler ise Osmanlı topraklarındaki Ermeni halkı arasında isyan çıkarma amacıyla kullanılmıştır.¹⁶⁹

İngiltere'nin eski Ruster-Don Konsolos Yardımcısı Francis Blyth Kinby 6 Kasım 1914 tarihinde Dışişleri Bakanı'na gönderdiği bilgi notunda David Tehermoff adlı bir Ermeni ile yapılan görüşmeye dayanarak 60.000 gönüllü Ermeni'nin Kafkasya cephesinde Ruslarla birlikte Osmanlılara karşı savaşılmaya hazır oldukları ve bu gönüllülerin Rus Hükûmeti tarafından silahlandırıldıkları bilgisini aktarmıştır.¹⁷⁰

Birinci Dünya Savaşı sırasında Romanya'daki komite faaliyetleri ve Rusya'ya gönüllü sevkıyatları ise Bükreş Büyükelçiliği koordinasyonunda Kalas, Köstence, İbrail ve Sünne şebenderlikleri tarafından yürütülmüştür. Kalas Şebenderi Haydar Bey'in 14 Kasım 1914 tarihli raporuna göre Osmanlı tebaasından olup şebenderliğe kayıt yaptırmaktan kaçınan Ermenilere Balkan ülkelerindeki Rus konsoloslukları pasaport sağlayarak Rusya'ya gitmelerine kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca Kalas'taki Ermenilerin önemli bir kısmının gönüllü olarak Rus ordusuna katıldığı vurgulanmıştır.¹⁷¹

Ermeniler bağımsız bir Ermenistan kurma amacıyla hem Rusya hem de İngiltere'den destek aramıştır. Osmanlı'nın savaşa girmesinin ardından Bogos Nubar aracılığıyla İngiliz Dışişleri ile ilk temas kurulmuş, 12 Kasım 1914 tarihli raporda Kilikya'daki Ermenilerin Osmanlı ile barış umudunun tükendiği belirtilmiştir. Raporda olası bir İskenderun, Mersin ve Adana çıkarmasında gönüllü birliklerle destek verecekleri ifade edilmiştir. Ayrıca dağlık kesimde silah sağlanması hâlinde ayaklanacakları ve Mısır'daki Ermenilerce desteklenecekleri vurgulanmıştır. Bogos Nubar bu girişimin İngiltere onayı olmadan başarıya ulaşamayacağını vurgulamıştır.¹⁷²

Rusya'nın Bükreş Elçisi Poklevskiy 25 Aralık 1914 tarihinde Petrograd'a gönderdiği gizli telgrafta çok sayıda Osmanlı Ermeni'sinin askerî harekâtlara katılmak üzere Kafkasya'ya geçiş izni talep ettiğini belirtmiş ve bu konuda kendisine talimat verilmesini istemiştir. Başka bir telgrafında ise Rusya'ya bağlılıklarını ifade eden ve Kafkasya'daki birliklere

¹⁶⁹ Fikrettin Yavuz, "Ermeni Meselesi'nin Ortaya Çıkışında Rusya Faktörü," *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa*, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayınları (Sakarya, 2006), 23.

¹⁷⁰ Hikmet Özdemir vd., *Ermeniler: Sürgün ve Göç* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005), 58.

¹⁷¹ HR. SYS. 2871/1 Lef:7.

¹⁷² Tolga Başak, *İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923)* (İstanbul: IQ Kültür Yayıncılık, 2008), 168.

katılmak isteyen Osmanlı Ermenilerinin listesini sunmuştur. Bu listede Taşnak Partisi'nden 141, Hınçak Partisi'nden ise 47 kişinin adı bulunmaktadır.¹⁷³

Ermeniler Doğu Cephesi'nde Rusların, Güneydoğu Cephesi'nde ise Fransızların ardında katıldıkları savaşlarda binlerce Türk'ü korkunç bir şekilde katletmişlerdir. Rusların, İngilizlerin ve Fransızların koruyuculukları altında çeteler meydana getirerek Osmanlı sınırı dışında kalan Osmanlı köylerini yakıp yıkmışlar, Türk ahalisini de kadın, ihtiyar ve çocuklar çoğunlukta olmak üzere katletmişlerdir.¹⁷⁴

¹⁷³Bülent Cırık, “Birinci Dünya Savaşı'nda Balkanlarda Ermeni Seferberliği ve Ermeni Gönüllüleri”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13/3 (2015), 243.

¹⁷⁴ Mecbure Eroğlu, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivinden Rusça Belgelere Göre Ermeni Meselesi, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi:14, Ankara, 1999, 61.

SONUÇ

On dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başı, Osmanlı Devleti açısından siyasi, askerî ve diplomatik bakımdan en çalkantılı dönemlerden birini temsil etmektedir. Bu süreçte devlet, hem iç sorunlarla hem de büyük güçlerin baskısıyla karşı karşıya kalmış; bu durum Osmanlı-Rus ilişkilerinin seyrini derinden etkilemiştir. Rusya, yüzyıllardır süregelen stratejik hedefleri doğrultusunda Osmanlı toprakları üzerinde nüfuzunu artırmaya çalışırken bu politikanın en etkin uygulayıcılarından biri olarak Rusya'nın İstanbul büyükelçisi Mikhail Nikolayeviç von Giers öne çıkmıştır. Giers 1857 yılında doğmuş, genç yaşta Rus diplomasi kadrosuna katılmış ve Balkanlar ile Osmanlı coğrafyasında uzun yıllar görev yaparak büyükelçilik deneyimi kazanmıştır. Özellikle 1912 yılında İstanbul'a atanmasıyla birlikte Osmanlı iç siyasetini ve bölgesel dengeleri yakından takip eden Giers, Rus dış politikasının bölgedeki hedeflerini hayata geçirmede merkezi bir rol üstlenmiştir. Onun diplomatik kariyeri yalnızca resmi müzakerelerle değil istihbarat toplama, politika önerileri geliştirme ve diğer büyükelçiliklerle koordinasyon sağlama gibi çok boyutlu görevleri de kapsamıştır.

Giers'in İstanbul'daki büyükelçilik görevi Balkan Savaşları'nın yarattığı kriz ortamında başlamış ve Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğine kadar devam etmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askerî açıdan zayıflaması Rusya için hem yeni fırsatlar hem de yeni riskler doğurmuştur. Büyükelçi Giers bir yandan Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın çıkarlarına uygun bir çizgide tutmaya çalışırken diğer yandan Almanya'nın artan etkisine karşı yoğun diplomatik faaliyet yürütmüştür.

Çalışmada ortaya konulduğu üzere Giers'in diplomatik girişimleri özellikle üç mesele üzerinde yoğunlaşmıştır: Ermeni Meselesi, Boğazlar ve Osmanlı'nın savaş öncesi dış politikası. Ermeni meselesi Rusya'nın Osmanlı üzerindeki baskı politikasında en önemli araçlardan biri olmuştur. Giers, bu konuda hazırladığı raporlar ve yürüttüğü görüşmelerle 1913 Islahat projesinin hayata geçirilmesinde belirleyici bir rol oynamış; Yeniköy Antlaşması'nın imzalanmasıyla Osmanlı egemenliğini sınırlayan bir düzenlemenin gerçekleşmesine aracılık etmiştir. Boğazlar meselesinde ise Giers, Rusya'nın Karadeniz'den Akdeniz'e çıkış hedefini gerçekleştirmek amacıyla yoğun çaba sarf etmiş Boğazların statüsünün Osmanlı aleyhine değiştirilmesini savunmuştur.

Balkan Savaşları'nın bitmesiyle birlikte tekrar gündeme gelen ıslahat meselesi Rus Büyükelçisi Giers'in Osmanlı'daki diplomatik faaliyetlerinin de odağını oluşturmuştur. Rus büyükelçi Giers ve Rusya uluslararası kamuoyunda ve özellikle Büyük Güçler nezdinde bu girişimi “Ermeni Islahatı” olarak değerlendirmiştir; zira Rusya Doğu Anadolu'da nüfuzunu artırmak amacıyla Ermenileri bu sürecin merkezine koymayı hedeflemiştir. Ancak Giers'in karşısında İttihat ve Terakki Fırkası ve Tanin Gazetesi ıslahatın yalnızca tek bir etnik grubun lehine gerçekleştirileceğini reddetmiş, bu reformların tüm memleketi kapsayacağını vurgulamışlardır. İttihatçılar ve Tanin, ıslahatı “Anadolu Islahatı” veya “Doğu Anadolu Islahatı” olarak adlandırarak hem iç politikada dengeyi korumaya hem de uluslararası baskılara karşı esneklik sağlamaya çalışmışlardır. Bu durum Giers açısından, Rusya'nın Osmanlı üzerindeki baskı ve nüfuz stratejisini uygulamada karşılaştığı temel engellerden biri olarak ortaya çıkmış; diplomatik raporlarında ve görüşmelerinde Osmanlı yönetiminin bu yaklaşımını sürekli olarak gözlemlemiş ve Rus hükûmetine iletmiştir. Burada karşısına çıkan tek engel Osmanlı Hükûmeti değildi; Almanya'da bu durumda Rusya'nın karşısında duruyordu.

Yaklaşık kırk yılı bulan Ermeni Islahatı Meselesi nihayet 8 Şubat 1914 tarihinde, Yeniköy Antlaşması olarak da anılabilecek bir anlaşmayla sonuçlanmıştır. Bu anlaşma sürecinde Büyükelçi Giers, Osmanlı yönetimi üzerinde Rusya'nın baskısını yoğun biçimde uygulamış ve Rus hükûmetinin ıslahat konusundaki kararlılığını İstanbul'da temsil etmiştir. Giers'in girişimleri özellikle Mandelstam Projesi'nin tam anlamıyla uygulanmasını sağlamayı hedeflemiş ancak Osmanlı yönetimi Doğu Anadolu'daki altı vilayetin birleştirilip başına Avrupalı bir genel vali getirilmesi gibi Rusya'nın önerilerini kabul etmemiştir. Bunun yerine vilayetler iki bölgeye ayrılmış ve başlarına Avrupa'nın küçük devletlerinden iki genel müfettiş atanması kabul edilmiştir: Van, Bitlis, Mamuretülaziz ve Diyarbekir vilayetlerine Norveçli Hoff; Erzurum, Sivas ve Trabzon vilayetlerine ise Hollandalı Westenek Büyük Güçler'in onayıyla genel müfettiş olarak atanmıştır.

Bu süreçte Giers'in karşısında Alman Büyükelçi Wangenheim Osmanlı yönetiminin Almanya ile olan ittifak ilişkilerini dikkate alarak diplomatik bir denge unsuru oluşturmuştur. Wangenheim, Alman çıkarlarını korumak ve Osmanlı'nın Almanya yanlısı politikalarının sürmesini sağlamak amacıyla Giers'in baskılarına karşı Osmanlı

yönetimini ikna etme veya yavaşlatma çabaları yürütmüştür. Böylece hem Osmanlı'nın dış baskılara karşı direnme stratejisi hem de büyük güçler arasındaki diplomatik rekabet anlaşmanın uygulanmasını sınırlayan faktörler olarak öne çıkmıştır.

Ancak 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi anlaşmanın uygulanmasını imkânsız hâle getirmiş ve Osmanlı Hükûmeti müfettişlik uygulamasına son vermek zorunda kalmıştır. Bu durum, Giers'in yoğun diplomatik çabalarına rağmen Rusya'nın hedeflerine tam olarak ulaşamamasını göstermektedir. Buna rağmen Rusya'nın bu dönemde önceki dönemlere kıyasla daha kararlı ve ısrarcı bir tutum sergilediği Mandelstam Projesi'nde bazı değişiklikler yapılmasını kabul etse de Avrupa kontrolü konusunda taviz vermediği dikkat çekmektedir. Giers, bu süreçte Rusya'nın kararlılığını Osmanlı yönetimine iletmek ve anlaşmayı sonuca ulaştırmakla görevli temel aktör olmuştur. Wangenheim'in diplomatik müdahaleleri ise Alman nüfuzunu koruma ve Osmanlı'yı Rus baskısından kısmen uzak tutma çabası olarak anlaşılmalıdır. Sonuç olarak Giers'in girişimleri ve Rus baskısı Osmanlı Hükûmeti'ni belirli bir noktada anlaşmaya zorlamış ancak savaşın başlamasıyla bu mekanizma uygulanamaz hâle gelmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte yaşanan gelişmeler Giers'in diplomatik faaliyetlerinin en zorlu ve kritik evresini teşkil etmiştir. Özellikle Goeben ve Breslau adlı Alman savaş gemilerinin Osmanlı kara sularına girişi ve ardından Osmanlı donanmasına katılması, İstanbul'daki güç dengelerini köklü bir biçimde değiştirmiştir. Bu gelişme Osmanlı kamuoyunda ve İttihat ve Terakki yönetimi içerisinde Almanya lehine bir algının güçlenmesine neden olmuş, Alman nüfuzunun artmasını sağlayan önemli bir propaganda aracı olmuştur. Buna ek olarak Liman von Sanders Krizi sırasında Alman askeri misyonunun Osmanlı ordusu üzerindeki etkisini pekiştirmesi Giers'in yürüttüğü diplomatik girişimlerin etkisini daha da zayıflatmıştır.

Rusya savaşın ilk dönemlerinde Osmanlı Devleti'ni tarafsız tutarak Boğazlar üzerindeki çıkarlarını güvence altına almayı ve Doğu Anadolu'daki nüfuzunu korumayı hedeflemiş bu doğrultuda Giers aracılığıyla yoğun diplomatik çabalar yürütmüştür. Ancak İttihat ve Terakki yönetiminin giderek belirginleşen Alman yanlısı politikaları, ekonomik ve askeri bağımlılığın artmasıyla birlikte Giers'in bu girişimlerini etkisiz hale getirmiştir. Nihayetinde 2 Ağustos 1914'te imzalanan Osmanlı-Alman ittifak antlaşması ve ardından

Osmanlı donanmasının Karadeniz’de Rus limanlarını bombalaması iki ülke arasındaki ilişkilerin tamamen kopmasına yol açmıştır.

Bu gelişmeler yalnızca Giers’in İstanbul’daki misyonunun başarısızlığı anlamına gelmemekte; aynı zamanda Rus diplomasisinin Osmanlı politikasındaki manevra alanını kaybettiğini ve savaş öncesi dönemde Rusya’nın en önemli stratejik hedeflerinden biri olan Boğazların güvenliği meselesinde ciddi bir kayıp yaşadığını göstermektedir. Dolayısıyla bu süreç hem Osmanlı’nın Almanya ile kader birliğine gitmesinde belirleyici olmuş hem de Rusya’nın Osmanlı üzerinde nüfuz kurma politikasının sonunu hazırlamıştır. Büyükelçi Giers’in Osmanlı başkentindeki görevi yalnızca iki devlet arasındaki ilişkilerin değil aynı zamanda Avrupa’daki güç dengelerinin ve Büyük Savaş’a giden sürecin anlaşılması bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki bu dönemde Rusya hem Balkanlar hem Boğazlar hem de Ermeni politikasında bağımsız bir güç değildi ve Osmanlı politikasında Büyük Güçlerle birlikte hareket etmek zorundaydı. Rusya’nın Osmanlı politikasının odak noktası Boğazlardı. Boğazları önce diplomasi sonra da güç yoluyla ele geçirme çabaları ise sonuçsuz kalmıştı. Rusya Osmanlı Devleti’nin parçalanmasını ve Boğazlar’ın üçüncü bir gücün eline geçmesini önlemek için elinden gelen çabayı göstermişti. Çünkü Osmanlı Devleti’nin parçalanması durumunda bu bölgede kendi çıkarlarını koruyabilecek güçte değildi.

Bu çalışma Rus Büyükelçisi Giers’in diplomatik faaliyetleri üzerinden 1912-1914 yılları arasındaki Osmanlı-Rus ilişkilerini bütüncül bir perspektifle ele alarak yalnızca iki ülke arasındaki diplomatik dinamikleri değil aynı zamanda dönemin uluslararası güç dengelerini de analiz etmektedir. Araştırmada ortaya konulan veriler özellikle Balkan Savaşları sonrasında şekillenen yeni jeopolitik ortamın Osmanlı Devleti üzerindeki etkilerini, Rusya’nın stratejik hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için izlediği yöntemler çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu bağlamda çalışma Osmanlı’nın son yıllarında yaşanan diplomatik gelişmelerin ardındaki motivasyonları ve büyük güçler arasındaki rekabetin Osmanlı dış politikasına yansımalarını anlamaya yönelik önemli bir katkı sunmaktadır. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı’na giden süreçte Osmanlı Devleti’nin tercihlerini belirleyen faktörlerin Rus diplomasisinin başarısızlık nedenleriyle birlikte ele

alınması hem Osmanlı tarih yazımı hem de uluslararası ilişkiler disiplini açısından literatüre özgün bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Son olarak bu çalışma kapsamında Osmanlı arşiv kaynaklarının yanı sıra Rus Dışişleri Arşivleri ve Batılı büyükelçilik raporları da sistemli bir şekilde incelenmiş; böylece Rus Büyükelçisi Giers'in Osmanlı topraklarındaki diplomatik faaliyetleri çok taraflı bir perspektifle değerlendirilmiştir. Söz konusu belgeler yalnızca Osmanlı merkezli bir yaklaşımın ötesine geçilerek dönemin uluslararası diplomasi ortamının anlaşılmasını sağlamış ve Giers'in faaliyetlerinin hem Osmanlı iç siyasetindeki gelişmeler hem de Büyük Güçler arasındaki etkileşimler bağlamında ortaya konmasına imkân tanımıştır. Bu yöntem çalışmanın tarihsel analizini daha bütüncül bir zemine oturtmuştur. Osmanlı-Rus ilişkileri ve çok taraflı diplomasi ilişkilerini birbirine bağlayarak Mikhail Nikolayeviç von Giers'in faaliyetlerinin kapsamlı ve nesnel bir değerlendirmesini mümkün kılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- BOA, BEO. (Bâbîâli Evrak Odası Evrakı) 4130/309721, 4134/309990, 4192/314360, 4017/301216, 4172/312841.
- BOA, DH.EUM 2.Şb. (Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube) 1/31.
- BOA, DH.KMS. (Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus) 2/5, 23/3.
- BOA, DH.SYS. (Dâhiliye Nezâreti Siyasi) 23/10, 23/16, 23/2, Lef:48, 23/2, Lef:32-34
BOA, DH.ŞFR. (Dâhiliye Nezâreti, Şifre Evrakları) 43/144, 43/82.
- BOA,HR.SFR.3. (Hâriciye Nezâreti Londra Sefareti) 664/90, 699/17,
BOA, HR.SYS. (Hâriciye Nezâreti Siyasi) 2083/12, 2085/57, 2086/2, 2776/69,
2776/74,-Lef:4, 1877/45,2776/74-Lef:5,150/8,2871/1-Lef:7
BOA, HR.TO. (Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı) 595/45, 595/46
BOA, HSDHADB. (Satın Alınan Evrak Hacı Adil Bey Evrakı) 8/17, Lef:4, 8/17, Lef:3.
- BOA,İ.MBH. (İrâde-i Mabeyn-i Hümayûn) 8/40
BOA, MV. (Meclis-i Vükelâ) 171/62, 172/28, 176/23, 178/60, 190/25, 237/209, 227/30,
BOA,Y.A.HUS. (Yıldız Sadâret Hususi) 516/13
BOA, Y.PRK.HR. (Yıldız Perakende Evrakı Hâriciye Nezâreti Maruzâtı) 30/61.
- BOA. DH.ID. (Dâhiliye Nezâreti İrâde) 186/72.
- BOA. HR.SFR.1. (Dâhiliye Nezâreti, Şifre Evrakları: Petersburg Sefareti) 187/83, 187/84, 187/87, 187/89, 187/93, 187/99.

Kitaplar

- Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Tarihi Göç*. Kum Saati Yayınları, 2001.
- Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*. Çev. Nuran Yavuz. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004.
- Aksakal, Mustafa, *The Ottoman Road to War in 1914*. New York: Cambridge University Press, 2008.
- Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987.
- Alkan, Necmettin, "Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi," in *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak* (Uluslararası Sempozyum, 20-21 Kasım 2014), ed. Zekeriya Türkmen. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 2015.
- Anderson, Matthew Smith, *The Eastern Question, 1774-1923: A Study in International Relations*. Londra: Macmillan, 1966.

- Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1789-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Avagyan, Arsen ve Gaidz F. Minassian. *Ermeniler ve İttihat Terakki: İşbirliğinden Çatışmaya*. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2005.
- Avcı, Halil Ersin, *İngiliz Ermeni İttifakı*. İstanbul: Paraf Yayınları, 2010.
- Aydoğan, Erdal, *İttihat ve Terakkî-nin Doğu Politikası (1908-1918)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005.
- Babacan, Hasan ve Avşar, Servet, *Cavid Bey Meşrutiyet Ruznamesi*, Cilt 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Balkan Savaşı'nda Edirne Kale Muharebeleri, Cilt I–II. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, 2006.
- Bardakçı, Murat (ed.), *İttihatçı'nın Sandığı: İttihat ve Terakki Liderlerinin Özel Arşivlerindeki Yayınlanmamış Belgeler*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014.
- Başak, Tolga, *İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923)*. İstanbul: IQ Kültür Yayıncılık, 2008.
- Bayramol, Eray, *Rus Kaynaklarında Ermeni Sorunu 1914-1915*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 2/2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 2/3. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Bobroff, Ronald, *Roads to Glory: Late Imperial Russia and the Turkish Straits*. New York: I. B. Tauris, 2006.
- Bodger, Alan. "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu." *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*. Der. Marian Kent. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Bonyar Waylet, Ernst Jackh. *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu*. Çev. Vedat Atila. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 2004.
- Bostan, Hanefi M., *Bir İslamcı Düşünür: Said Halim Paşa*. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1992.
- Boulger, Demetrius Charles. *England and Russia in Central Asia*. Cilt 1. London: Allen, 1879.
- British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Vol. IX: *The Balkan Wars, Part I, The Prelude, the Tripoli War*. London, 1933.
- British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Vol. IX: *The Balkan Wars, Part II, The League and Turkey*. London, 1934.
- British Documents on the Origins of War, Vol. X, Part I. London: H.M. Stationary Office, 1936.

- Calic, Marie-Janine, “Three Balkan Wars (1912/1913 to 1914/1918): A History of Yugoslavia.” Purdue University Press, 2019.
- Carr, Edward H, *Sovyet Rusya Tarihi: Bolşevik Devrimi 1917-1923*. Cilt 1. İstanbul: Metis Yayınları, 1989.
- Cemal, Tükin. *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1947.
- Charykov, N. V, *Glimpses of High Politics: Through War & Peace 1855-1929*. Londra: G. Allen & Unwin, 1931.
- Chepreganov, Todor, ed. *History of the Macedonian People*. Skopje: Institute of National History, 2008.
- Comité de l’Asie Française. “La Politique Asiatique de la Russie.” *Bulletin du Comité de l’Asie Française*, No.158 (Mayıs 1914).
- Çapraz, Hayri, “Turkish Straits in Turkish-Russian Relations (From the End of the 19th Century to the World War I),” ed. Alexander Polunov vd., *Rusya & Türkiye Uluslararası Bağlamda İkili İlişkiler Uluslararası Konferans Kitabı*. Moscow: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2018.
- De Contenson, Ludovic, *Les Réformes en Turquie D’Asie: La Question Arménienne, La Question Syrienne*. Paris: Librairie Plon, 1913.
- Demir, Şakir, “Atatürk Döneminde Balkan Politikası (1923-1938),” ed. İsmail Mangaltepe vd., *Balkan Studies II: History & Literature*, vol. 2. Skopje: Cyril and Methodius University, 2011.
- Despot, Igor, *The Balkan Wars in the Eyes of the Warring Parties: Perceptions and Interpretations*. iUniverse, 2012.
- Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes Cilt 38, 1926.
- Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes. Cilt 33, 1926.
- Djemal Pasha. *Memories of a Turkish Statesman, 1913-1919*. London: Hutchinson, 1919.
- Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3’e série, 1911-1914, Tom 3, 11 Mai 1912-30 Septembre 1912.
- Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3’e série, 1911-1914, Tom 4, 1 Octobre 1912-4 Décembre 1912.
- Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3’e série, 1911-1914, Tom 5, 5 Décembre 1912-14 Mars 1913.

- Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3e série, 1911-1914, Tom 6, 15 Mars 1913-30 Mai 1913.
- Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3e série, 1911-1914, Tom 8, 11 Août 1913-31 Décembre 1913.
- Documents Diplomatiques Français. 1871-1914. 3e série, 1911-1914, Tom 9, 1 Janvier 1914-16 Mars 1914.
- Documents Diplomatiques Secrets Russes 1914-1917*: D'après les Archives du Ministère des affaires étrangères à Pétrograd. Paris: Payot, 1928.
- Elsie, Robert, *Historical Dictionary of Albania*, Historical Dictionaries of Europe No:75, 2010.
- Erickson, Edward J. *Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913*. Westport, Connecticut: Greenwood Publishing Group, 2003.
- Erickson, Edward J., *Osmanlılar ve Ermeniler: Bir İsyanın ve Karşı Harekâtın Tarihi*. İstanbul: Timaş, 2015.
- Esatlı, Mustafa Ragıp, "İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi: Yakup Cemil Niçin ve Nasıl Öldürüldü?" İstanbul: Örgün Yayınevi, 2004.
- Fromkin, David. *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Epsilon Yayınları, 2008.
- Gazigiray, A. Alper. *Ermeni Terörü'nün Kaynakları*. İstanbul: Gözen Yayınları, 1982.
- Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, *Balkan Harbi (1912-1913)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979.
- Geshov, Ivan Evstratiev, *Balkan League*. London, 1915.
- Giers, Nikolaï Karlovich. *The Education of a Russian Statesman: The Memoirs of Nicholas Karlovich Giers*. Ed. Charles ve Barbara Jelavich. California: University of California Press, 1962.
- Granville, Edward. "Le Tsarisme en Asie-Mineure." *La Revue Politique Internationale*, Lausanne, Mars-Avril 1917.
- Granville, Edward. *Çarlık Rusya'sının Türkiye'deki Oyunları*. İstanbul: Yarın Yayınları, 1967.
- Güler, Ali ve Suat Akgül. *Sorun Olan Ermeniler*. Ankara: Berikan Yayınları, 2003.
- Güllü, Ramazan Erhan, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti ile İstanbul Ermeni Patrikhanesi Arasındaki İlişkiler (1908-1914)." *1000. Yılında Türk-Ermeni İlişkileri*, editör Mustafa Sıtkı Bilgin ve Yıldız Deveci Bozkuş, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019.
- Güllü, Ramazan Erhan, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.

- Gürsel, Haluk F., *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*. İstanbul: Ak Yayınları, 1968.
- Halaçoğlu, Ahmet. "Balkan Savaşları (1912-1913)." Ed. Hasan Celal Güzel vd. *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 13. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Hall, Richard C., *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*. Routledge, 2002.
- Harp Akademileri Komutanlığı, *Makedonya*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1992.
- Helmreich, Ernst C., *The Diplomacy of the Balkan Wars 1912-1913*. Cambridge: Harvard University Press, 1938.
- Hobsbawm, Eric J., *The Age of Empire: 1875-1914*. New York: Vintage Books, 1989.
- Hovannisian, Richard G., *Armenians on the Road to Independence 1918*. Berkley and Los Angeles: University of California Press, 1967.
- Jelavich, Barbara, *St. Petersburg and Moscow: Tsarist and Soviet Foreign Policy, 1814-1974*. Bloomington: Indiana University Press, 1974.
- Joó, András, "Pallavicini, János Marquis de (1848-1941)," *The Encyclopedia of World War I*, ed. Spencer C. Tucker, Cilt I. California: ABC-CLIO, 2005.
- Kaligian, Dikran Mesrob. *Armenian Organization and Ideology under Ottoman Rule 1908-1914*. New Brunswick: Transaction Publishers, 2009.
- Kansu, Aykut. *1908 Devrimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Karabekir, Kazım, *Birinci Cihan Harbi'ne Neden Girdik*, Cilt 1. İstanbul: Emre Yayınları, 1995.
- Karabekir, Kazım, *Ermeni Dosyası*. İstanbul: Emre Yayınları, 1995.
- Karaca, Ali. "Tehcire Giden Yolda Ermeni Meselesi'ne Bir Çözüm Projesi ve Reform Müfettişliği (1878-1915)." *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar*. Ed. Erhan Afyoncu. İstanbul: Tatav Yayınları, 2001.
- Karacakaya, Recep, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi 1908-1923*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Cilt 9. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*. Ankara: Türk Tarih Yayınları, 1999.
- Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

- Kautsky, Karl (ed. Montgelas, Graf Max ve Schücking, Walter). *Die Deutschen Dokumente zum Kriegausbruch 1914. Vollständige Sammlung der von Karl Kautsky zusammengestellten amtlichen Aktenstücke mit einigen Ergänzungen, im Auftrage des Auswärtigen Amtes*. Cilt I. Berlin, 1917.
- Kautsky, Karl (ed. Montgelas, Graf Max ve Schücking, Walter). *Die Deutschen Dokumente zum Kriegausbruch 1914. Vollständige Sammlung der von Karl Kautsky zusammengestellten amtlichen Aktenstücke mit einigen Ergänzungen, im Auftrage des Auswärtigen Amtes*. Cilt II. Berlin, 1917.
- Kautsky, Karl (ed. Montgelas, Graf Max ve Schücking, Walter). *Die Deutschen Dokumente zum Kriegausbruch 1914. Vollständige Sammlung der von Karl Kautsky zusammengestellten amtlichen Aktenstücke mit einigen Ergänzungen, im Auftrage des Auswärtigen Amtes*. Cilt III. Berlin, 1917.
- Kılıç, Selami, “Birinci Dünya Savaşı’na Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması,” *1914’ten 2014’e 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 20-21 Kasım 2014. İstanbul, 2014.
- Kılıç, Selami, *Ermeni Sorunu ve Almanya: Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.
- Krasny Arhiv*. T. 2 (45). Moskova: 1931.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi: Başlangıcından 1917’ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*. Ankara: Basımevi, 1970.
- Kutlu, Sacit, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, 1. Baskı. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Lieven, Dominic, *The End of Tsarist Russia: The March to World War I and Revolution*. New York: Penguin Publishing Group, 2015.
- Limon Von Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, çev. Eşref Bengi Özbilen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Lowry, Heath W., *The Story Behind Ambassador Morgenthau’s Story*. İstanbul: The Isis Press, 1990.
- Macfie, A. L. *The Eastern Question 1774-1923*. Harlow: Longman, 1996.
- MAE, *Documents Diplomatiques, Affaires Balkaniques: 1912-1914: De l’Armistice de Tchataldja (3 Décembre 1912) au traité de Bucarest (10 Août 1913)*. Paris: Imprimerie Nationale, 1922.
- Makedonya Meselesi ve Balkan Harb-i Ahiri*. Haz. Ahmet Selahattin Bey. Ed. Hasan Ali Polat. İstanbul: Yedisu Yayınları, 2021.

- Mandelstam, André Nicolayévitch. *Le sort de l'Empire Ottoman*. Paris: Librairie Payot, 1917.
- Mazıcı, Nurşen, *Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni, 1878-1918*. İstanbul: Gümüş Basımevi, 1987.
- McCarthy, Justin, *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*. New York: New York University Press, 1983.
- McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Temizliği 1821-1922*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- McCarthy, Justin, *Türkler ve Ermeniler: Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyetçilik ve Çatışma*. Çev. Fatma Sarıkaya. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- McKean, Robert B., ed. *New Perspectives in Modern Russian History: Selected Papers from the Fourth World Congress for Soviet and East European Studies, Harrogate 1990*. New York, 1992.
- McMeekin, Sean, *Berlin-Bağdat Demiryolu: Almanya'nın Dünya Hâkimiyeti Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu 1898-1918*, çev. Azize F. Çakır. İstanbul: Picus Yayıncılık, 2012.
- Menteşe, Halil, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*, ed. İsmail Arar. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.
- Morgenthau, Henry, *Ambassador Morgenthau's Story*. Garden City, New York, 1919.
- Mühlmann, Carl. *İmparatorluğun Sonu 1914*. Çev. Kadir Kon. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. İstanbul, 2018.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922)*, yay. haz. Uğurhan Demirbaş vd., Cilt 4. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2005.
- Osmanlı Bölgeleri'nde Ermeni-Fransız İlişkileri (1879-1918)*, Cilt I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayın No: 58.
- Özdemir, Ali Ulvi. *Kafkasya Askeri ve Siyasi Gelişmeler Kronolojisi (1914-1923)*. İstanbul, 2019.
- Özdemir, Hikmet vd., *Ermeniler: Sürgün ve Göç*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005.
- Öztuna, Yılmaz, *Avrupa Türkiye'sini Kaybımız*. İstanbul: Babı Ali Kültür Yayınları, 2006.
- Özyüksel, Murat, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*. İstanbul: Arba Yayınları, 1988.
- Pasdermadjian, G., *Why Armenia Should Be Free*. Boston: Hairenik Publishing Company, 1918.
- Polat, Hazım H., *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

- Raeff, Marc, *Russia Abroad: A Cultural History of the Russian Emigration, 1919-1939*. Oxford: Oxford University Press, 1990.
- Reynolds, Michael A., *Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires 1908-1918*. New York: Cambridge University Press, 2011.
- Rossos, Andrew. *Macedonia and the Macedonians: A History*. California: Hoover Institution Press, 2008.
- Rossos, Andrew. *Russia and the Balkans: Inter-Balkan Rivalries and Russian Foreign Policy, 1908-1914*. Toronto: University of Toronto Press, 1981.
- Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*. İstanbul: Arba Yayınları, 1988.
- Sakarya, İhsan, *Belgelerle Ermeni Sorunu*. Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Askerî Tarih Yayınları, 1983.
- Sakellariou, M. V., ed., *Greek Lands in History: Macedonia 400 Years of Greek History and Civilization*. Athens: Ekdotike Athenon S.A., 1983.
- Saray, Mehmet, *Türk-Rus Münasebetleri'nin Bir Analizi*. İstanbul: MEB Yayınları, 1998.
- Sazonov, M. S., *Les Années Mortelles : Mémoires de l'ancien Ministre des Affaires étrangères Russe M. Sazonov (1910-1916)*. Paris: Payot, 1927.
- Sazonov, S., *Anıları, Rusya Eski Dışişleri Bakanı (1910-1916) - Kader Yılları*, çev. Betil Önuçak, yay. haz. Sabahattin Özel. İstanbul, 2002.
- Sazonov, Serge, *Fateful Years, 1909-1916: The Reminiscences of Serge Sazonov, Russian Minister for Foreign Affairs*. London, 1914.
- Sbornik Diplomatıçeskih Dokumentov Reformı ve Armenii 26 Nayobrya 1912 Goda-10 Maya 1914 Goda, Gosudarstvennaya Tipografiya, Petrograd, 1915.
- Sebilürreşâd Mecmuası, Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925, Sıratımüstakim-Sebilürreşâd Külliyyatı Neşri; 9*. İstanbul, 2017.
- Selvi, Haluk, *Armenian Question from the First World War to the Treaty of Lausanne*. Sakarya, 2007.
- Selvi, Haluk, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2004.
- Sertçelik, Seyit, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*. Ankara: SRT Yayınları, 2009.
- Seton-Watson, Hugh, *The Russian Empire 1801-1917*. Oxford: Clarendon Press, 1967.
- Sonyel, Salahi R., *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

- Sonyel, Salahi R., *Osmanlı Ermenileri: Büyük Güçler Diplomasinin Kurbanları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009.
- Şakir, Ziya, *1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik*. İstanbul: Çatı Yayıncılık, 2007.
- Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*. İstanbul: Nehir Yayınları, 1990.
- Taş, Fahri, *Osmanlı-Ermeni İlişkileri 1912-1914*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Thaden, Edward C. *Russia and the Balkan Alliance of 1912*. University Park, Pennsylvania: Pennsylvania States University Press, 1965.
- Thrige, Sören Bloch, *Ruslands historie i kortfattat fremstilling*. København: Schuboth, 1892.
- Todorova, Maria, *Balkanları Tahayyül Etmek*, çev. Dilek Şendil. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Tunç, Salih, "Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na Girerken Fransızlar'ın Stratejik Refleksiyonlarında Karadeniz," in *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya: Askerî, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler*, ed. Mehmet Okur vd. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Türkmen, Zekeriya, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1993.
- Türkmen, Zekeriya, *Vilâyât-ı Şarkiye (Doğu Anadolu Vilayetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Uçarol, Rıfat, "Balkan Savaşı Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu," *Dördüncü Askeri Tarih Semineri*. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1989.
- Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995.
- Ulubelen, Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*. İstanbul: Çağdaş Yayınları, Ağustos 1982.
- Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları, 1987.
- Westenenk, L. C., "Diary Concerning the Armenian Mission," *The Armenian Review*, 39/1, 1986.
- Yavuz, Fikretin, "Ermeni Meselesi'nin Ortaya Çıkışında Rusya Faktörü," *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.
- Yetişgin, Mehmet, "Ermeni Meselesi ve İngilizler'in Ermeni Politikası." In *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*, yay. haz. M. Metin Hülagu vd., Cilt 3, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını, 2009.

- Адамова, Е. А. (ред.), *Константинополь и Проливы: По секретным документам Министерства иностранных дел*, Т. 1. Москва: Литиздат НКВД, 1925-1926.
- Бьюкенен, Д., *Мемуары Дипломата*. Москва: Международные отношения, 1991.
- Бьюкенен, Джордж, *Мемуары дипломата*. Москва: Гос. изд-во, 1925.
- Георгиевский, Евлогий. *Путь моей жизни*. Митрополит Евлогий (Геогиевский). Московский рабочий; ВПМД, 1994.
- Готлиб, В. В., *История первой мировой войны*. Москва: Соцэкгиз, 1960.
- Евдокимова, Елена. *Последние послы Российской империи: История и судьбы*. Москва: Молодая гвардия, 2023.
- Ежегодник Министерства иностранных дел за 1876 год. 16-е издание*, Санкт-Петербург, 1876.
- Ежегодник Министерства иностранных дел за 1879-1880 годы. 19 и 20-е издания*, Санкт-Петербург, 1883.
- Ежегодник Министерства иностранных дел за 1883 год. 22-е издание*, Санкт-Петербург, 1883.
- Захер, Я., “Константинополь и Проливы,” *Красный Архив*, Том. 6, 1924.
- Куманов, Милен Костадинов, *Иван Евстратиев Гешов и “делёж Македонии”: к истории дипломатической подготовки Болгарии к Балканской войне 1912-1913 гг.* Москва, 2012.
- Лазарев, Михаил, *Курдский Вопрос (1891-1917)*. Москва: 1972.
- Мартиросян, Арсен, *На Пути К Мировой Войне*. Москва: Соцэкгиз, 2008.
- Международные отношения в эпоху империализма 1878-1917*, серия 2, 1900-1913, Т. 20, ч. 2: 14 августа-17 октября 1912 г. Москва, 1940.
- Международные отношения в эпоху империализма 1878-1917*, серия 2, 1900-1913, Т. 19, ч. 2: 14 января 1912 г.-13 мая 1912 г. Москва, 1939.
- Могилевич, А. А., *На путях к мировой войне 1914-1918*. Москва: Госполитиздат, 1940.
- Молодяков, Василий, *Первая мировая: война, которой могло не быть*. М.: Просвещение, 2012.
- Нотович, Ф. И., *Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны*. Москва: Издательство АН СССР, 1947.
- Павлович, Николай, *Возникновение мировой войны*. Москва: Гос. соц.-экон. Изд-во, 1935.

Палеолог, Морис Жорж, *Во время Первой мировой войны в царской России. Международные отношения*, 1991.

Покровский, Михаил Николаевич, *Империалистская война*. Москва: Соцэкгиз, 1934.

Покровский, Михаил Николаевич, *Царская Россия и война*. Москва: Государственное издательство, 1924.

Полетика Н.П. *Возникновение Первой Мировой Войны*, Москва: Мысль, 1964.

Поливанов, А. А., Мемуары. Из Дневников И Воспоминаний По Должности Военного Министра И Его Помощника 1907-1916 г., Том I. Москва: 1917.

Россия. Договоры. Сборник пограничных договоров, заключенных Россией с соседними государствами. Санкт-Петербург: тип. Тренке и Фюсно, 1891.

Спор о России: В. А. Маклаков - В. В. Шульгин. Переписка, 1919-1939. Ed. О. В. Будницкий; Российская академия наук, Институт российской истории, Гуманитарный институт войны, революции и мира [и др.]. Москва: 2012.

Царская Россия в мировой войне, том 1, Документы по вопросу о вовлечении в войну Турции, Болгарии, Румынии и Италии. Москва, 1925.

Шацкилло, В., *Первая Мировая Война 1914-1918: Факты Документы*. Москва: Олма Пресс, 2003.

Шеремет, Виталий, *Босфор. Россия и Турция в эпоху Первой мировой войны. По материалам русской военной разведки*. Москва: Технологическая школа бизнеса, 1995.

Makaleler

Amrahov, Ziyad, "Russia's Political Steps in the 'Armenian Question' and the Pact on 26 January (8 February) 1914 Between Russia and Turkey," *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 47 (2015).

Bayramol, Eray, "Rus Diplomatik Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri'ne Katılışı," *Türk Bilig Dergisi*, 38 (2019).

Bestuzhev, Igor V., "Russian Foreign Policy February-June 1914," *Journal of Contemporary History*, 1/3 (1966).

Biçici, Mehmet, "Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girişi," *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 13/3 (2014).

Cırık, Bülent, "Birinci Dünya Savaşı'nda Balkanlarda Ermeni Seferberliği ve Ermeni Gönüllüleri," *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/3 (2015).

Dakin, Douglas, "The Diplomacy of the Great Powers and the Balkan States, 1908-1914," *Balkan Studies*, 3/2 (Thessaloniki, 1962).

- Davinson, Roderic H, *The Armenian Crisis 1912-1914*, New York: The Armenian National Council of America, (1948).
- Erşan, Mesut, “Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış ve Ermeni Tehciri,” *Yakın Tarih Dergisi*, 1/4 (2018).
- Günay, Nejla, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Ortaya Çıkan İngiltere-Rusya İttifakının Ermeni Islahatına ve Kürt-Ermeni İlişkilerine Etkisi,” *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 16/32 (2023).
- Günay, Nejla, “Yeniköy Anlaşması’nın Ermeniler Üzerindeki Etkileri ve Birinci Dünya Savaşı’nda Rus-Ermeni İş Birliği,” *Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 8/16 (2015).
- Heller, Joseph, “Britain and the Armenian Question, 1912-1914, A Study in Real Politik,” *Middle Eastern Studies*, 16/1 (1980).
- Kâmil, İbrahim, “Enver Paşa’nın Birinci Dünya Savaşı Sırasında Balkanları Teftiş ile İlgili Bilinmeyen İki Belge,” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18/2 (2016).
- Karadoğan, Umut C., “Birinci Dünya Savaşı’na Girerken Donanmada Yapılan Islah Çalışmaları ve Yabancı Uzmanlar,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24/72 (2008).
- Kocaoğlu, Bünyamin, “Balkan Savaşlarının İttihat ve Terakki Politikasına Etkisi,” *History Studies*, 5/1 (2013).
- Mutlu, Cengiz. “Boksör Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid’in Nasihat Heyeti.” *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123/43 (2019).
- Özel, Sabahattin, “Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti-Rusya İlişkileri,” *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12 (1998).
- Samoylov, N. A, “Late Qing Reforms of the Early 20th Century through the Eyes of Russian Diplomatic Representatives, Based on the Documents from the Russian State Historical Archive.” *Far Eastern Studies*, 6 (2022).
- Sarınay, Yusuf, “Rusya’nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918),” *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 1/2 (2008).
- Selvi, Haluk - Cırık Bülent, “1913 Islahatı Öncesi Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Olaylar, İddialar, Cevaplar.” *OTAM*, 36 (2014).
- Sonyel, Salâhi R., “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemi ve Türkiye’yi Bölme Çabaları (1908-1918),” *Belleken Dergisi*, 61/231 (1997).
- Şahin, Erman, “Osmanlı Devleti’nin Doğu Anadolu’da Reform Çabalarına Rusya Engeli, 1912-1914,” *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 73 (2023).
- Şimşek, Muttalip, “Osmanlı Devleti’nde Alman Yetimhaneleri (1860-1921),” *Journal of History Studies*, 8/3 (2016).

- Toprak, Zafer, “Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası”. ODTÜ Gelişme Dergisi, (1979-1980).
- Tosun, Hanifi, “II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Partisi ile Ermeni Örgütlerinin İlişkisi: Sun’i İttifaktan Tabii İhtilafa Dönüşen Yol,” *SDE Akademi Dergisi*, 4/1 (2024).
- Tuna, Ozan, “Amiral Souchon’un Donanma Komutanı Olması ve Rus Limanlarının Bombalanması (29 Ekim 1914),” *OTAM*, 36 (2014).
- Turan, Orhan, “İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther’ın Gözünden Osmanlı Devleti’nin Dış İlişkileri (1908-1909),” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 63 (Güz 2018).
- Uslu, Dilara, “Ermeni Meselesi’ne Batıdan Bakmak: Birinci Dünya Savaşının Son Yılında The Times Gazetesinde Ermeni Meselesi,” *Tarih Okulu Dergisi* (2013).
- Yavuz, Fikretin, “New York Times Gazetesinin Gözüyle Balkan Savaşları,” *Tarih Okulu Dergisi*, 16 (2013).
- Козлов, Юрьевич Денис, “Османская Империя Периода Первой Мировой Войны В Новых Публикациях Германских Архивных Документов,” *Восточный Архив*, 1/29 (2014).
- Кострикова, Е. Г., “Первая балканская война и российское общество,” *Вестник РУДН, серия История России*, 4 (2009).
- Писарев, Юрий, “Балканская политика России и Турция накануне первой мировой войны (1908-1914),” *Balkanica: Annuaire de l’Institut des études Balkaniques*, 15 (1984).
- Плеханов, Андрей Евгеньевич. “Россия и Балканские войны: 1912-1913 гг.” 4/54, ч. 2 (2015).
- Харитоновна, А. М., “Китай в судьбе семьи Гирс.” *Ученые записки Петрозаводского государственного университета*, 8 (2023).

Tezler

- Altınkaya, Emin İsmail, *Tanin Gazetesine Göre, Balkan Savaşları’ndan 1. Dünya Savaşı’na Kadar (Ocak 1913-Ağustos 1914) Ermeni Meselesi ve Büyük Güçler*, (Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011).
- Aslanova, Sevil, *20. Yüzyılın Başında Rusya’nın Osmanlı Politikası 1903-1917*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).
- Bayramol, Eray, *Çarlık Rusya’sının Ermeni Politikası 1912-1914*, (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).
- Bayramol, Eray, *Rus Matbuatında Ermeni Meselesi (1914-1915)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

Heller, Joseph, *British Policy Towards the Ottoman Empire 1908-1914*, (United Kingdom: PhD Thesis, London School of Economics, 1970).

Müezzinoğlu, Ersin, *Türk Basınında Balkan Savaşları (1912-1913) (İkdam, Sabah, Tanin)*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004).

Nazırlı, Zarıfa, *Rusça Kaynaklarda Birinci Dünya Savaşı Rusya-Türkiye İlişkileri*, (Sakarya: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

Serin, Çiğdem, *Rusya'nın Ermeni Meselesindeki Rolü*, (Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

Şensoy, Hüseyin, *II. Meşrutiyet Döneminde Kürt-Ermeni Anlaşmazlıklarına Osmanlı Hükümetlerinin Yaklaşımı (1908-1914)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

Türkdoğan, Berna, *Türk-Ermeni İlişkileri (Tehcirden Günümüze)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

Uğraş, Nilüfer, *Osmanlı Basınında Balkan Savaşları Sırasında Siyasal Gelişmeler*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2008).

Zeyrek, Suat, *Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2012).

Sürelî Yayınlar

Alemdar, (9 Ekim 1912).

Cenin, (3 Ekim 1912).

Comité De l'Asie Française, (1 Mai 1914).

İkdam, (1 Eylül 1912; 3 Ekim 1912; 7 Ekim 1912; 9 Eylül 1912; 9 Ekim 1912; 10 Eylül 1912; 16 Kasım 1912; 28 Eylül 1912; 10 Eylül 1912; 11 Ekim 1912, 16 Kasım 1912, 21 Ocak 1913, 22 Ocak 1913, 23 Ocak 1913).

Le Matin, (23 Ocak 1913).

Le Temps, (20 Ocak 1913; 21 Ocak 1913).

Sabah, (23 Ocak 1913).

Takvim-i Vekayi, (14 Temmuz 1914).

Tanin, (15 Mart 1912, 16 Mart 1912, 20 Mart 1912, 2 Ekim 1912; 3 Ekim 1912; 9 Ekim 1912; 11 Ekim 1912; 24 Nisan 1913; 7 Ekim 1912; 25 Ekim 1911; 9 Haziran 1913; 11 Ekim 1913, 8 Kasım 1912, 9 Kasım 1912).

Tanzimat, (9 Ekim 1912).

Tercüman-ı Hakikat, (14 Mayıs 1914).

Ansiklopediler

Darkot, Besim. “Balkan.” *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, 123-130. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.

İpek, Nedim, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı,” in *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan Celal Güzel vd., Cilt 13. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Григораш, И. В, “Гирс Михаил Николаевич.” *Большая российская энциклопедия*, 2004-2017.

İnternet Kaynakları

Ercüment Kuran, “Birinci Dünya Savaşı”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/birinci-dunya-savasi> Erişim Tarihi: 12/07/2025.

Historica Fandom, “Mikhail Nikolayevich von Giers,” https://historica.fandom.com/wiki/Mikhail_Nikolayevich_von_Giers, Erişim Tarihi: 01/12/2024.

<https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1776684> Erişim Tarihi: 01/07/2025.

<https://rgfond.ru/ffs/222945?open=/person/38825> Erişim Tarihi: 05/07/2025.

<https://www.myheritage.com.tr/research/collection-40000/geni-world-family-tree?itemId=197591416&action=showRecord&recordTitle=Mikhail+Nokolaevich+Nikolaevich+von+Giers+%28Girs%29> Erişim Tarihi: 01/11/2024.

<https://www.rusdiplomats.narod.ru/girs-mn.html> Erişim Tarihi: 30/06/2025.

Küçük, Cevdet, “Balkan Savaşı,” TDV *İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/balkan-savasi>, Erişim Tarihi: 15/11/2024.

Margarita Kononova, *Russian Diplomacy in Emigration: Challenging the October Revolution*, <https://russiancouncil.ru/en/russian-diplomacy-1917#tab> Erişim Tarihi: 04/07/2025.

EK

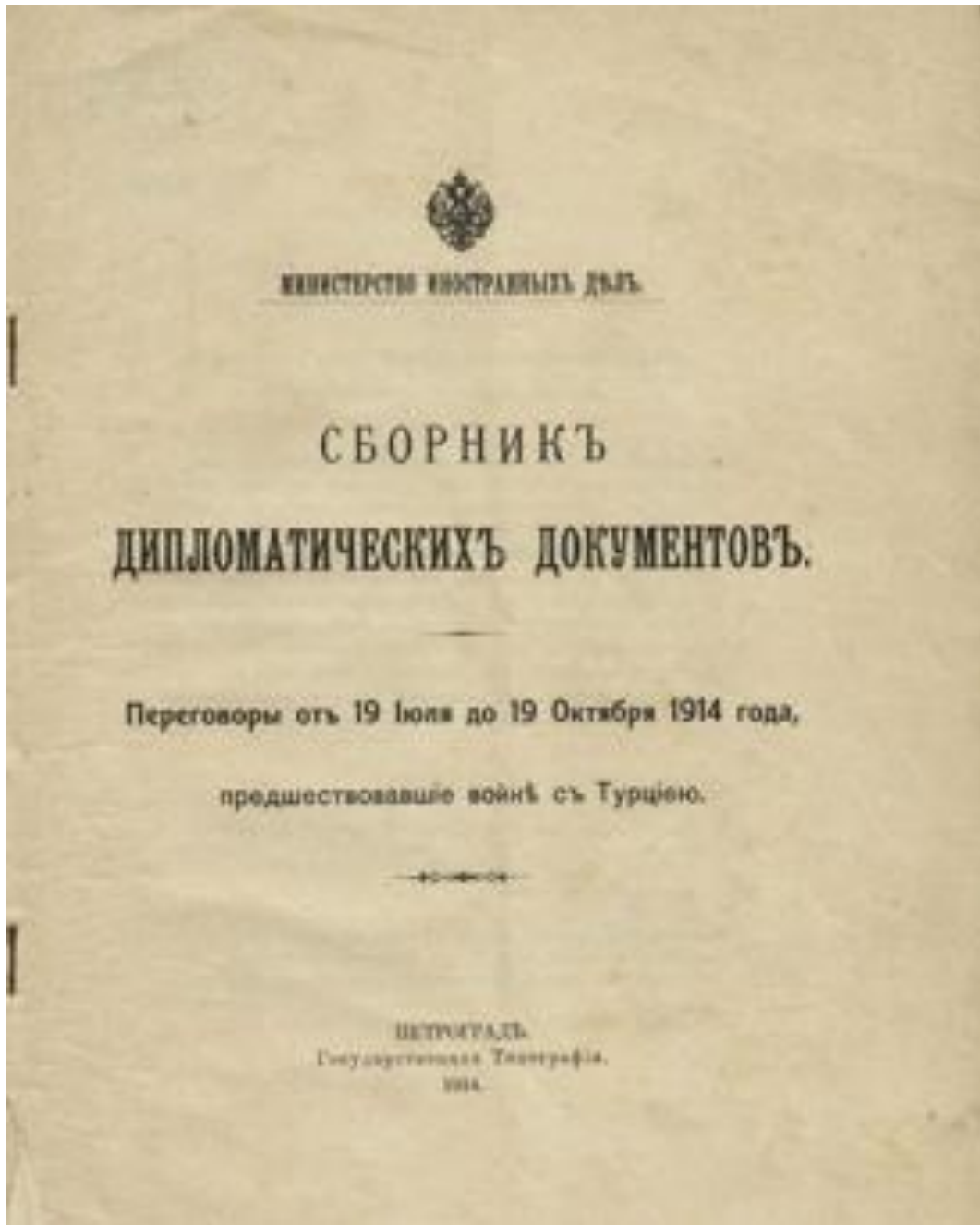
Ek 1: Mikhail Nikolayevich Von Giers

“Mikhail N. Giers portresi, Iskry dergisi kapağı, No. 12 (St. Petersburg, ca. 1912). Kaynak: Wikimedia Commons. Düzenleme: Görsel kalitesi artırılmıştır.”

Ek 2: Rus Turuncu Kitabı'nın Kapağı

Osmanlı-Rus Muharebesi'ne dair Dersaadet Rusya Sefiri De Giers ile Rusya Hariciye Nezareti arasındaki 1914 tarihli yazışmaları içeren resmi Rus mecmualarını kapsayan Turuncu Kitap.

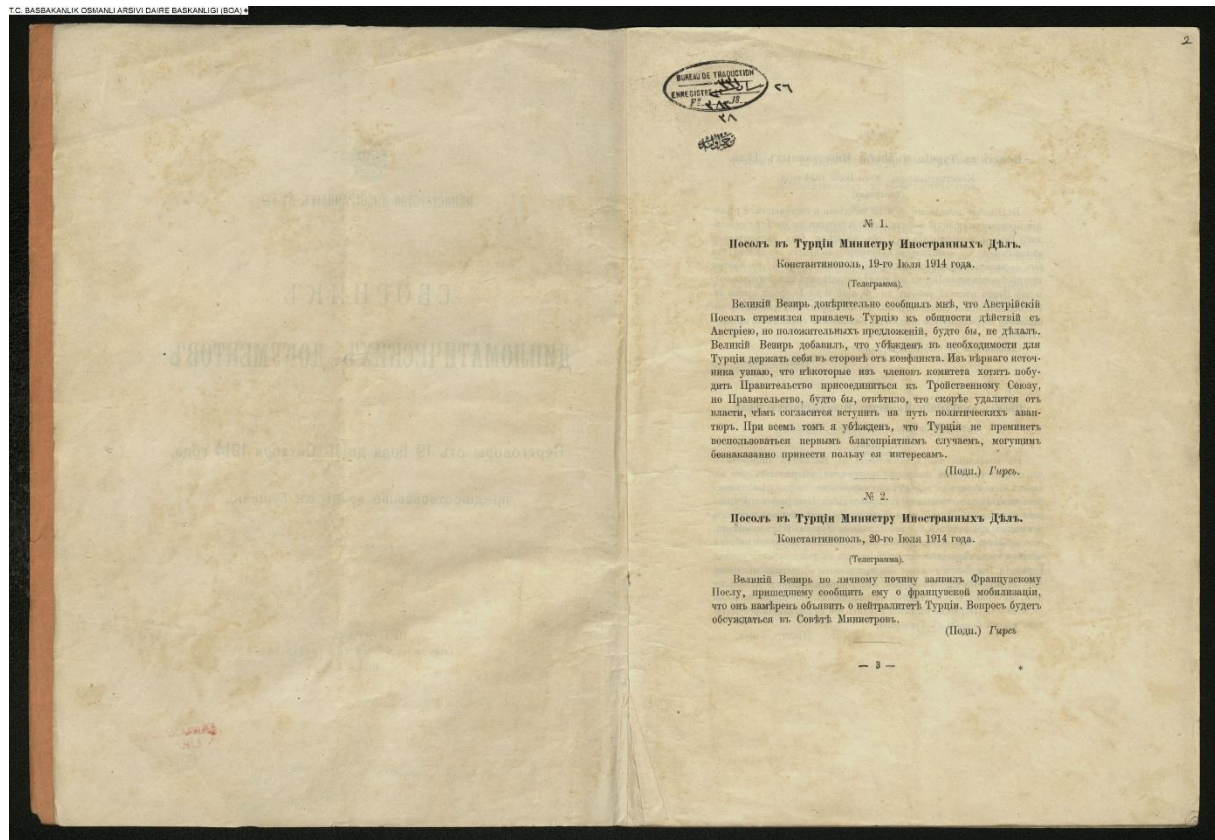
Ek 3: 26 Kasım 1912 ile 10 Mayıs 1914 tarihleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda planlanan ve uygulanmak istenen Ermeni Islahatı ile ilgili diplomatik yazışmaların ve resmî belgelerin derlemesi olan kitabın kapağıdır.

Kaynak: Sbornik Diplomatıçeskih Dokumentov Reformı ve Armenii 26 Nayobrya 1912 Goda-10 Maya 1914 Goda, Gosudarstvennaya Tipografiya, Petrograd, 1915.

Ek 4: Rus Turuncu Kitap Belgeleri

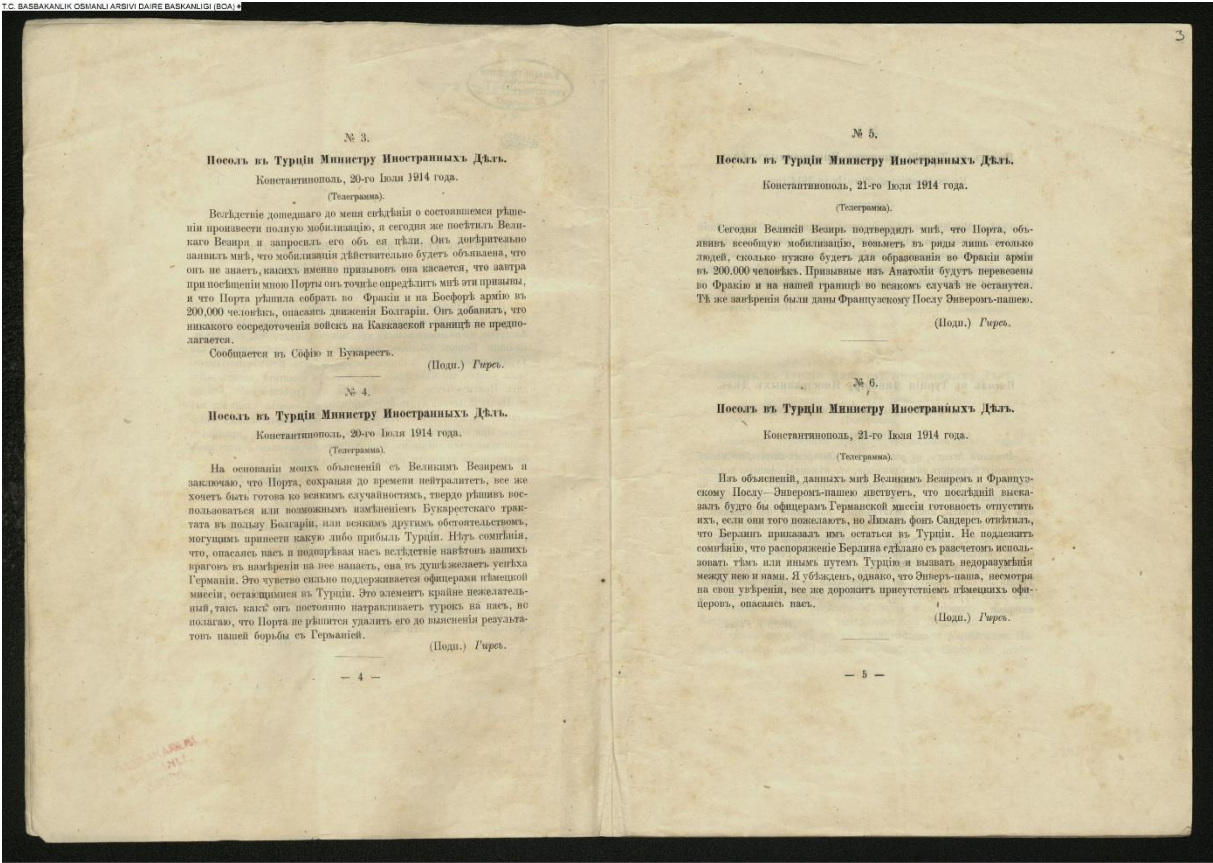
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

HR.SYS.02286.00001.146

Ek 5: Rus Turuncu Kitap Belgeleri

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOSAT)

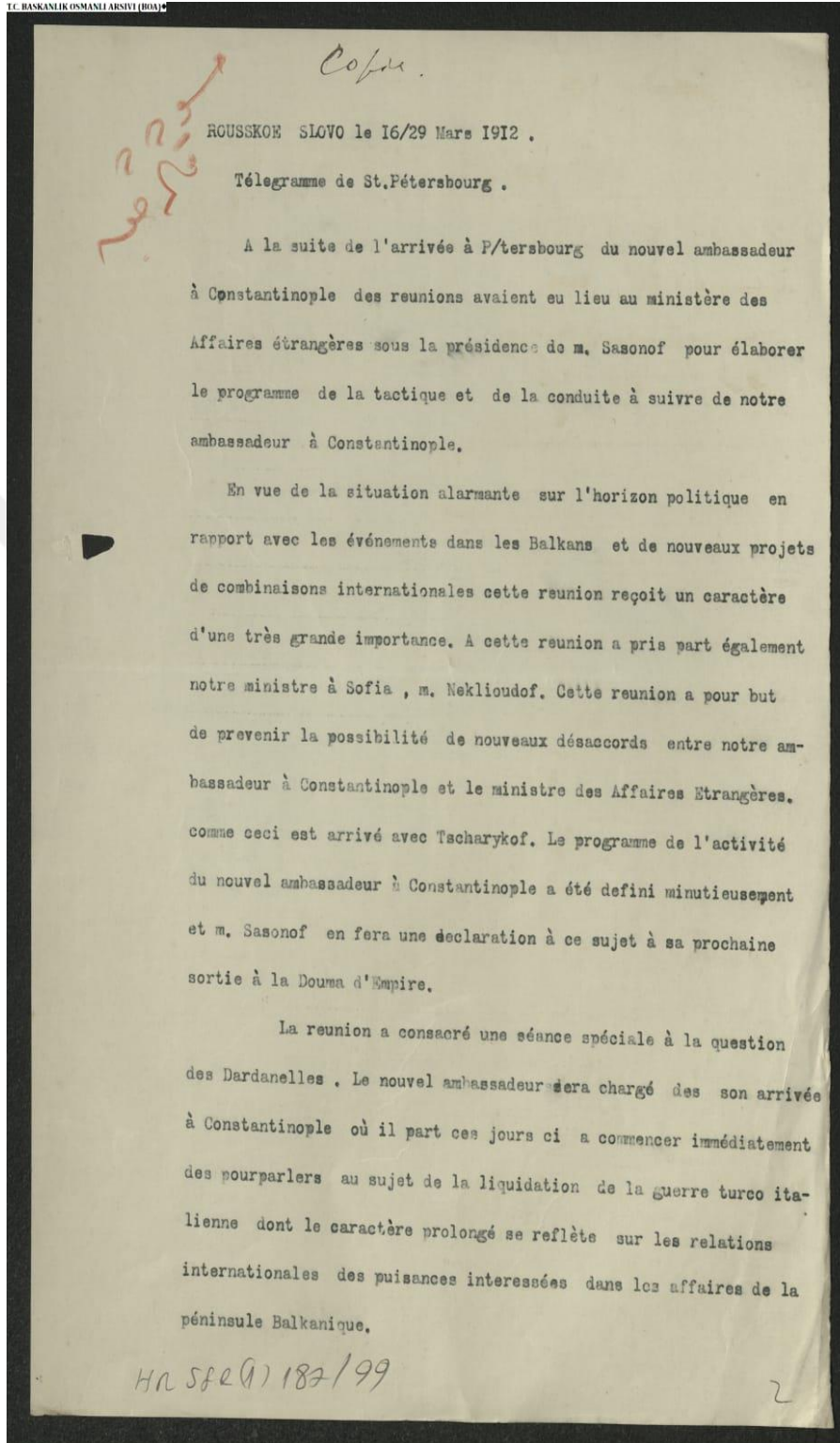
HR.SYS.02286.00001.146

T.C. BAŞBAKANLIK OSNANLI LARSI/ DAİRE BAKANI İĞİ (BOA) +

— 6 —

- 7 -

Ek 7: Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Giers'in misyonu hakkında Rousskoe Slovo gazetesinde yayınlanan makalenin gönderilmesi.

HR.SFR.1..00187.00099.002

HR.SFR.1

2

Cette démarche de notre ambassadeur sera rigoureusement aux points
conforme
de vue et des désirs de notre ^{Ministre} ainsi qu'aux opinions des grandes
puissances qui sur la proposition de la Russie ont exprimé le désir
de prendre part à l'intervention entre la Turquie et l'Italie et qui
mènent actuellement des pourparlers à ce sujet.

Ek 8: Büyükelçi Giers'in göreve başlayıncaya kadar Rus Diplomat W. Swetchine'nin görevini üstleneceğine dair belge

14/1 Turkkau Pacha
Asserum Bey
Constantinople
n° 28677
235
le 20 Mars 1872

T. ch. 497

Confidentiel

Monsieur Lagouan
m'apprend que c'est
M^r. Swetchine qui
gerera l'Ambassade
jusqu'à l'arrivée du
nouveau titulaire et
qu'il lui a envoyé une
lettre d'introduction pour
votre Excellence.

J'ai dit au Ministre
qu'à mon avis personnel,
le nouvel Ambassadeur
devrait être envoyé
sans retard à Constau-
tinople afin d'effacer
la fâcheuse impression
qu'a dû produire le
rappel de M^r. Tchanev.
Il m'a répondu qu'il
avait déjà donné l'ordre
télégraphique à M^r. Giers
de venir immédiatement

Zork (Zshglos)
14 R SFR (1) 187/93

HR.SFR.1..00187.00093.001

Ek 9 : Osmanlı Filosu'nun Theodosie'ye saldırmasının ardından Rusya Büyükelçisi Giers'in İstanbul'dan ayrılmak için Bab-ı Ali'ye sunduğu rapor

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

S.E.Mr.de Giers(Ambassadeur de Russie)
à
la Sublime Porte
Le 30 Octobre 1914

Le flotte Ottomane ayant à l'aube du jour, du
16/29 Octobre a.e. inopinément attaqué le port non fortifié de
Théodosie et une canonnière qui se trouvait dans le port
d'Odessa, - le Gouvernement Impérial de Russie a donné l'ordre
au soussigné, son Ambassadeur à Constantinople, de porter à la
connaissance de la Sublime Porte, qu'il devait quitter l'Empire
Ottoman avec tout le personnel diplomatique et consulaire
Russe en Turquie.

HR.SYS

2975/17

1

HR.SYS.02975.00017.001

T.C. BAKANLIK OSMANLI ARSIVI (BOA) ♦

HR.SFR.1..00187.00089.001

Ek 11: Tanin Gazetesi 20 Mart 1912 Tarihli “Rusya Sefiri” Başlıklı yazısı ile Rus Büyükelçisi Giers’in Sultan Reşad’ın Huzuruna Çıkması

روسیه سفیری
ویانه، ۱۸ مارٹ — ایمپراطور بوسباح
روسیه سفیرینی قبول ایتمس و موسمی الیه
غراندوق آندرمک قبولدن دولابی جارنده
تشکراتی تهذیم ایتمشدر. ملاقات بر چارک
ساعت دوام ایتمشدر. دوران ایدن شایعانه
نظراً موسیو دوکیرسک تمینی هنوز قطعی
دکلمدر. موسیو دوسووجین یکی محل
مأموریتته عزیمتدن اول برمدت استانبول
سفارتی وکالة اداره ایدمچکدر. «عثمانلی»

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Saliha Sevde ÇELİK	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	Fen-Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Tarih Bölümü
Makale ve Bildiriler	
1. Çelik, Saliha Sevde. “1913 İslahat Projesi ve Rusya’nın Rolü”. Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 11/1 (Mart 2026), https://doi.org/10.24186/vakanüvis.1676100.	